

श्रीः ।

अष्टादशस्मृतयः ।

ताश्च

- [१ अत्रिस्मृतिः, २ विष्णुस्मृतिः, ३ हारीतस्मृतिः, ४ औशह
स्मृतिः, ५ आङ्गिरसस्मृतिः, ६ यमस्मृतिः, ७ आपस्तम्ब-
८ संवर्त्तस्मृतिः, ९ कात्यायनस्मृतिः, १० नातेस्मृतिः,
११ पाराशरस्मृतिः, १२ व्यासस्मृतिः, ३ शंखस्मृतिः,
१४ लिखितस्मृतिः, १५ दक्षस्मृतिः, १६ ग मस्मृतिः,
१७ शातातपस्मृतिः, १८ वसिष्ठस्मृतिः]

सोऽयं ग्रन्थः

मुद्रयत्

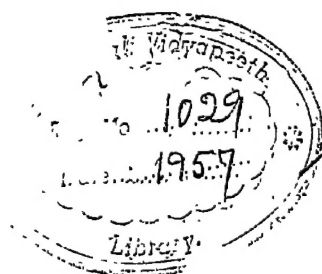
क्षेमराज-श्रीकृष्णदासश्रेष्ठिना
स्वकीये "श्रीविष्णुश्वर" स्टीम् ग्रन्थालये

मुद्रयित्वा प्रकाशितः ।

संवत् १९८१, शके १८४६

पुनर्मुद्रणादयः सर्वेऽधिकाराः प्रकाशकाधीनः

इस पुस्तकको खेमराज श्रीकृष्णदासने बम्बई खेतवाडी
७ बीं गली तम्बाटा लेन निज "श्रीवेंकटेश्वर" स्टीम्
प्रेसमें अपने लिये छापकर यहीं प्रकाशित किया.

भूमिका ।

श्रुतिः स्मृतिश्च विप्राणां न्यने द्वे प्रकीर्तिते ।

क्राणः स्यादेकया हीनो द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्तितः ॥

इह हि परिवर्तिनि संसारेऽजस्रमेव शरीरिणाञ्जनननिधने जायेते ।
कर्मानुगो हि जीवः स्वसुखदुःखयोः परवानपि धर्मैकप्रवणः प्रभवति
स्वाभ्युदयायेति निर्विवादम् ।

यद्यपि जन्मिमात्रः स्वस्वधर्मानुरूपमधिकारी धर्माचरणे तथा
धर्मशास्त्राध्ययने तद्विहितधर्मानुष्ठाने च द्विजातिरेवाधिक्रियते । ८
योगीश्वरः निपेकादिः श्मशानान्तो मन्त्रैर्यस्याः, ... १०
शस्त्रिधिकारोऽस्मिन्सम्पदं नान्यस्य कस्यचित् ॥” इति रूपम् १२

उपनयनानन्तरमेव हि ब्रह्मचर्याश्रमे गायत्रीजपाग्निगुरुशुश्रूषाश्रुतिपरि-
शीलनादिब्रह्मचारिनिग्रहः, गृहस्थावाश्रमनियमाश्च ऋते धर्मशास्त्रान्न
विज्ञायन्ते । प्राधान्यतश्चात्र धर्मशब्दः षड्विधधर्मपरः । सच-वर्णधर्मः,
आश्रमधर्मः, वर्णाश्रमधर्मः, गुणधर्मः, निमित्तधर्मः, साधारणधर्मश्चेति ।
“स्वे स्वे कर्मण्यभिरतः संसिद्धिर्लभते नरः॥” इत्यादिश्रीभगवद्बोद्धोऽनु-
शोधाद्विजातिभिस्त दपरैरपि यथाशक्ति स्वस्वधर्मानुष्ठानं विधेयमेव,
अतएव परमकृपाकूपार महर्षिमन्वादिभिर्वर्णाश्रमधर्मबोधनायस्वस्वनाम्ना
धर्मशास्त्राणिनिरमीयन्त, यतश्च किलातिपावनेऽस्मिन्भारते वर्षे द्विजत्व-

(४)

भूमिका ।

सम्पत्तिप्राप्तिदिवसादेवावहिता आचार्याः स्वस्ववद्वन्धर्मपटून्विधातुं
धर्मशास्त्रानुसारं समादिशन् ।

तेषामाह्निककृत्ये धर्मशास्त्रानुकूलमेव कर्मणां सन्निवेशान्वतो हि
जागरूकता धर्मशास्त्रस्यासीत्। साम्प्रतं तु कलिमहिम्ना सुदूरमपास्ता सा
द्विजानां दैनिकी क्रिया, तत एव दुर्दैवाद्विजा धर्मशास्त्रपरिशीलने
सन्दोत्साहाः समभवन् ।

मा चैव धर्मशास्त्रावहेलनं भवेद्विजाश्च भूयोऽपि धर्मशास्त्राध्ययनाध्या-
पनादिना स्वर्णाश्रमाचारं पालयन्तूपदिशन्तु च तदधिकारिण इति
ॐ वो गणपतये नमः दशिष्ठाचष्टादशस्मृतिग्रन्थमेवं विवेक्तुमुद्युक्तोऽहं
प्रेममे लब्धुं ह्येयमिदं सर्व एव धार्मिकाद्विजादयोऽमूल्यमेवं ग्रन्थं समुपलभ्य
गोप्यं धर्मं गोपायन्तु तमुद्धरन्तु च सुकृतप्रसू सपत्निनीमिमां
सारतसुवर्गमिति ।

श्रीकृष्णदासात्मजः

क्षेमराजो सुम्बईस्थः

“श्रीवेङ्कटेश्वर” स्त्रीम् यन्त्रालयाधिपतिः ।

श्रीः ।

अथाष्टादशस्मृति विषयानुक्रमणिका ।

विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।
अत्रिस्मृतिः १.		इष्टापूर्तवर्णनम्, यमादि-	
लोकहिताय ऋषीणां धर्मविष-		निरूपणं च ... ६	
यकप्रश्नं श्रुत्वा अभिमह		पुत्रप्रशंसनम्, आहारशुद्धि-	
विप्रणीतस्य स्मृतिनाम		कथनं च ... ७	
कथर्मशास्त्रस्य प्रारंभः,		प्रसादात्संध्योल्लंघने प्रायाश्चि-	
स्मृतिश्रवणफलं च ... १		त्तम्, उच्छिष्टाद्यन्नभोजने	
स्वकर्मानुष्ठानतो लोकप्रियत्वं		प्रायश्चित्तम् ... ८	
वर्णचतुष्टयस्य कर्म		शवदूषितगृहशुद्धिनिरूपणम् ९	
वृत्तिकथनं च ... २		सूतकनिर्णयः ... १०	
वर्णचतुष्टयस्य पातित्यकारक-		परिवेदनदोषाभावनिरूपणम् १२	
क्रियाकथनम् ... ३		महापातकनाशनातिकृच्छादि-	
राज्ञः परमहितकरक्रिया-		कथनम् ... १३	
निरूपणम्, मलशुद्धि-		स्त्रीशूद्राणां पतनकरकर्म	
निरूपणम्, ब्राह्मण-		कथनम् ... १५	
लक्षणकथनं च ४		भोजने निषिद्धपानाणि ... १७	
शौचादिलक्षणम्, उक्तलक्षण-		षड् भिक्षुकाः, रजकादीनाम-	
लक्षितस्य द्विजस्य पुन-		न्नभक्षणे प्रायश्चित्तम् १८	
जन्मभावः, ब्राह्मणैक-		दूषितान्नभक्षणे प्रायश्चित्तम् १९	
कर्तव्येष्टापूर्तफलं च ५		श्लेच्छादिसंपर्के प्रायश्चित्तम् २०	

(६) अष्टादशसूति विष्णुसूत्रप्रमाणिका ।

विषयः ।	पृष्ठांकाः ।	विषयः ।	पृष्ठांकाः ।
स्त्रीणां च द्वा दूषणाभावाः ... २१		मौनस्थानानि, मौनफलं	
मद्यसंपर्कदूषितस्य जलादेः		कथनं च ... २४	
शोधनम् ... २२		नानाविधदानफलानि ... २५	
ब्रह्मदण्डहतानां आत्मघाति-		दानयोग्यब्राह्मणकथनम् ... २६	
नश्च अशौचादिविचारः २३		श्राद्धकालाः, श्राद्धदानप्रश-	
गोदनने प्रायश्चित्तम् ... २४		सनं तत्फलं च ... २८	
पयसः ३ द्विकरणम् ... २५		दशविधा ब्राह्मणाः ... २९	
तृष्ट्यास्पृष्टदोषविचारः ... २६		पूजनानर्हद्विजनिरूपणम् ... ४१	
ब्राह्मणस्य शूद्रोदकपाने प्राय-		अत्रिस्मृत्युक्तधर्मनिर्णयश्रवण-	
श्चित्तम् ... २७		फलम् ... ४२	
पतिताम्रचांडालीनमनादि			
मायश्चित्तम् ... २८		विष्णुसूतिः २.	
तद्वर्जितमादिनामने मायश्चित्तम् २९			
रसपानकानां परस्पररसप्रतीक्षौ		अध्यायः १.	
मायश्चित्तम् ... ३०			
सत्त्वगुणरसप्रमाणितम्,		कृषीणां विष्णवे धर्मविषयक-	
विद्वान्कुच्छिदानभो-		जनः ... ४३	
जने ज्ञानादिसान्त्वने च		विष्णुमणीतधर्मेषु गर्भाधानादि-	
मायश्चित्तम् ... ३१		संस्काराः ... ४४	
अथ द्वा दूषणाभावे प्रायश्चित्तम् ३२		उपनयनानंतरं ब्रह्मचारि-	
शर्मण्यपवादप्रतिषेधनादितिषेधः ३३		नियमाः ... ४५	

अष्टादशस्मृतिविषयानुक्रमणिका ।

(७)

विषयाः । पृष्ठांकाः । विषयाः । पृष्ठांकाः ।

अध्यायः २.

अध्यायः ४.

गृहस्थधर्माणां संक्षेपतो निर्णयः ४६ विस्तरेण गृहिणः सदाचार-

अध्यायः ३.

निरूपणम्

... ६३

वानप्रस्थधर्मनिरूपणम्

४८

अध्यायः ५.

अध्यायः ४.

वानप्रस्थधर्माः

७१

यतिधर्मनिरूपणम् ...

५०

अध्यायः ६.

अध्यायः ५.

चतुर्थाश्रमधर्मप्रणयनम्

७२

सामान्यतो वर्णचतुष्टयस्य

धर्मकथनम् ...

५३

अध्यायः ७.

हारीतस्मृतिः ३.

संक्षेपेण योगशास्त्रसारकथ-

नम् ...

७५

अध्यायः १.

औशनसीस्मृतिः ४.

हारीतस्य मुनिभिः सह

संवादे द्विजाचारः

५६ वर्णचतुष्टयतः प्रतिलोमानु-

अध्यायः २.

लोमविधिनोत्पन्नानां वृत्ति-

क्षत्रियादीनामाचारकथनम्

५९

धर्माणां संक्षेपेण कथनम् ७८

अध्यायः ३.

आंगिरसस्मृतिः ५.

उपनीतस्य गुरुकुलेषु वसतो

वर्णानामानुपूर्व्येण प्रायश्चित्त-

नटोराचारः ...

६१

तविधेः कथा

... ८४

विषयः ।	पृष्ठांकाः ।	विषयः ।	पृष्ठांकाः ।
यस्यसंस्कृतिः ६.		प्रतिवर्णं प्रायश्चित्तम् १०९	
महापातकोपपातकादीनां वर्ण- क्रमेण संक्षेपतः प्राय- श्चित्तविधिकथनम् ९१		अध्यायः ५.	
आप्तसंस्कृतिः ७.		त्रांशालम्पणं वच्छिष्टाशनादौ अप्रायश्चित्तम् ... १११	
अध्यायः १.		अध्यायः ६.	
आप्तसंस्कृतिं प्रति महादा- व्यामयो पाकपलादीनां विषयनिर्वाणे दण्डं निष्कृ- तिरिति मुनिद्वयमतः १०३		नीलीवस्त्रसंबन्धेन प्रायश्चित्तम् ११२	
अध्यायः २.		अध्यायः ७.	
महापातकोपपातकाः १०६		रत्नस्वकाशुद्धि निरूपणम् ११३	
अध्यायः ३.		अध्यायः ८.	
महापातकोपपातकादिनां निवार- णाय प्रायश्चित्तस्य बाल- कृष्णादीनां अप्रतिपार- णाय प्रायश्चित्तस्य बाला- निरूपणम् ... १०८		प्रांस्यादिपानशुद्धिः शुभ्रा- देवराः शुद्धिकथनम् १६	
अध्यायः ४.		अध्यायः ९.	
महापातकोपपातकादिनां निवार- णाय प्रायश्चित्तस्य बाल- कृष्णादीनां अप्रतिपार- णाय प्रायश्चित्तस्य बाला- निरूपणम् ... १०८		भुञ्जानस्य शुद्धकथने प्राय- श्चित्तम्. अलेहापेयाभक्ष्य- रेतोमूत्रादीनां भक्षणे प्रायश्चित्तम् ... ११८	
अध्यायः ५.		अध्यायः १०.	
महापातकोपपातकादिनां निवार- णाय प्रायश्चित्तस्य बाल- कृष्णादीनां अप्रतिपार- णाय प्रायश्चित्तस्य बाला- निरूपणम् ... १०८		क्षमाशीलस्य क्रोधरहितस्या- वर्णं मोक्षः ... १२३	

विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।
संवत्सस्मृतिः ८.		तृतीयः खण्डः	
ब्रह्मचारिणोऽवश्यकर्तव्य-		वृद्धिश्राद्धविधानकथनम्	१५२
कथनम् ...	१२५	चतुर्थः खण्डः ।	
गृहधर्मिणः कर्तव्यधर्मप्रणय-		पिंडदानादिविधिकथनम्	१५४
नम् ...	१२८	पंचमः खण्डः ।	
तृतीयचतुर्थाश्रमयोः संक्षेपतो		वृद्धिश्राद्धकरणेन क्रियमाण-	
धर्मकथनम् ...	१३५	संस्कारसांगता ...	१५५
ब्रह्मघ्नस्य प्रायश्चित्तनिरूप-		षष्ठः खण्डः ।	
णम् ...	१३६	अग्न्याधानकालनिर्णयः	१५७
सुरापानादिमहापातकोपपा-		सप्तमः खण्डः ।	
तकानां शुद्धिः ...	१३७	अरण्यद्वयविचारः ...	१५८
कात्यायनस्मृतिः ९.		अष्टमः खण्डः ।	
प्रथमः खण्डः ।		अरणितोऽग्नेर्निष्कासनप्रकारः,	
यज्ञोपवीतनिर्माणप्रकारः,		स्रुवप्रमाणम्, समित्प्रमाण-	
वृद्धौ पूज्यानां देवतानां		कथनञ्च ...	१६०
नामानि, वसोधाश्राद्धि-		नवमः खण्डः ।	
श्राद्धसंबन्धविचारः	१४९	होमकालकथनम्, असमि-	
द्वितीयः खण्डः ।		द्धाग्नौ होमे दोषकथनञ्च	१६२
वृद्धिश्राद्धे विशेषकथनम्	१५१	दशमः खण्डः ।	
		प्रातःस्नानसंबन्धेन जलादीनां	
		विचारः ...	१६४

(१८) अष्टादशतन्त्रविषयवृत्तवर्णिका ।

विषयः	पृष्ठांकाः ।	विषयः ।	पृष्ठांकाः ।
एकादशः खण्डः ।		एकोनविंशः खण्डः ।	
कुम्भोन्नतनविधिरूपम् १६६		पतिप्रवालेऽग्निपरिचरणे	
द्वादशः खण्डः ।		स्त्रीणामधिकारस्तासां	
पितृवर्णनाविधिः ... १६८		महत्त्ववर्णनप्रसंगेन	
त्रयोदशः खण्डः ।		अग्निसेविनः प्रशंसनम् १८९	
पञ्चमहायज्ञविधिकथनम् १६९		विंशः खण्डः ।	
चतुर्दशः खण्डः ।		पुनराधानाग्निसमारोपणा-	
पृथिव्यादिभ्योऽन्नमदानम्		दिविचारः ... १८४	
अग्निमार्धनादिकञ्च १७०		एकविंशः खण्डः ।	
पञ्चदशः खण्डः ।		गृहपतिमरणे तद्वाहन्यवस्था-	
महर्षेः कक्षिणादाननानम्		दिकथनम् ... १८६	
तान्मन्त्रात्पञ्चादिमातं च १७३		द्वाविंशः खण्डः ।	
षोडशः खण्डः ।		शतपृष्ठां श्वशान्तात्पुनः	
अन्नाहार्याग्निदायवादिषु		परावर्तनम्... १८८	
पितृवर्णादिनामम् १७५		त्रयोविंशः खण्डः ।	
सप्तदशः खण्डः ।		आहिताग्नेः परदेशमरणे	
पितृवर्णविधिरूपम् १७७		व्यवस्थाकथनम्, आहिताग्नि-	
अष्टादशः खण्डः ।		स्त्रीमरणे दाहादिकथनञ्च १८९	
दशैर्षोत्तरात्पञ्चादि होमादि-		चतुर्विंशः खण्डः ।	
विचारः ... १८०		सूतके कर्मणां त्यागः,	
		षोडशश्राद्धविधिश्च १९१	

अष्टादशस्मृतिविषयानुक्रमणिका । (११)

विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।
पचविंशः खण्डः ।		बृहस्पतिस्मृतिः १०.	
ब्रह्मदंडादियुक्तानां बहिः संस्काराभावे कर्तव्य विधिः ब्रह्मचारिव्रतकर्तव्य- तातीतानां संस्काराणां प्रायश्चित्तपुरःसरं पुनः संस्कार कथनम् ... १९२		बृहस्पतिदेवेन्द्रसंवादे भूदा- नस्यातिप्रशंसनम् १०३ पुत्रकर्तव्येषु मध्ये गयागमनस्य नीललोत्सर्जनस्य च पितृ- सन्तोषकरत्वकथनम् २०५ म्वदत्तपरदत्तायाभूमेर्हरणादा- भूतसंप्लवं नरके निवासः २०७ ब्रह्मस्वहरणेन सर्वस्वविनाशः २०८ पात्रेषु गोहिरण्यवस्त्राक्षम- हीतिलवितरणात्सर्वपात- कविनाशः चापीकूपतडा- गोद्यानोपवनपुनः संस्क- रणे मुक्तिलाभः भन्नदान- प्रशंसनञ्च ... २०९	
षड्विंशः खण्डः ।		ब्रह्मघातकविचारः, फलमूला- शनादिव्रतफलकथनञ्च २१०	
दृषोत्सर्जनादौ समशनीय- चरोर्निवापादिकथनम् १९४			
सप्तविंशः खण्डः ।		पाराशरस्मृतिः ११.	
अन्वाहार्यविधिकथनम् १९६		अध्यायः १.	
अष्टाविंशः खण्डः ।		व्यासेन सह मुनीनां वद्वि-	
उपाकृत्य उपगमने अध्यय- नाविविचारः १९८			
एकोनविंशः खण्डः ।			
दर्भकूर्चतः पशोः स्नोतसां क्षालनादिविचारः २००			

(११) अष्टादशस्मृति विषयानुक्रमणिका ।

विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।
काश्रमे पराशरत्तमीपगम- नम्, पराशरं प्रति व्यास- स्य कलौ चातुर्वर्ण्यसंपा- दनीयधर्मविषयकः प्रश्नः षट्कर्मकारिणो देवताति- थिपूजकस्य तदा सौख्य- लाभः, अतिथितत्कार कथनम्, सामान्यपौर्वर्ण- चतुष्टयस्य कर्मकथनम् २१२		लक्षणम् परिवेदनादिदो- षस्तच्छुद्धिविचारश्च २२७	
अध्यायः २.		अध्यायः ५.	
कलावाच्यकलाधारण वर्णचतुष्टयगृहस्थाचार कथनम् ... २२०		वृक्षश्वानादिदृष्टानां शुद्धि- कथनम्, खंडालादिहृत- ब्राह्मणदेहस्पर्शे प्रायश्चि- तम्, आहिताग्नेर्देशांतर- मरणे व्यवस्था २३१	
अध्यायः ३.		अध्यायः ६.	
जनमनरणाशौचशुद्धिकथनं वर्णचतुष्टयस्य ... २२२		संक्षेपेण प्राणिहत्यानिष्कृति- निरूपणम् ... २३३	
अध्यायः ४.		अध्यायः ७.	
जहंश्चैव स्त्रीपुरुषयोर्मरणे बहुकालं नरके निवासः. गवादिहितानां द्विजश्वानां दाहितं कृच्छ्रम् तप्तकृच्छ्र-		दावादिपात्रशुद्धिः, वृषली- पतित्वे दोषमुक्त्वा प्राय- श्चित्तकथनम्, रजस्वला- स्पर्शादिषु प्रायश्चित्तकथ- नञ्च ... २४१	
		यायः ८.	
		बंधनयोक्तेषु गवामकामतो	

अष्टादशस्मृति विषयानुक्रमजिका । (११)

विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।
मृत्यौ प्रायश्चित्तम्	२४६	व्यासस्मृतिः १२.	
अध्यायः ९.		अध्यायः १.	
संरक्षणार्थं गदां रोधवन्धना- दिभिर्नाशे न दोषः, अन्य- प्रकारेण गोवधे प्रायश्चि- त्तम्, प्रायश्चित्ताकरणे नरकप्राप्तिश्च ...	२५१	वेदोक्तकर्मप्रचारभूमिकथ- नम्, षोडशसंस्कारसंज्ञा- कालकथनम्, ब्रह्मचारि- धर्मनिरूपणञ्च	२७७
अध्यायः १०.		अध्यायः २.	
अग्न्यागमने चानुवर्ण्येषु हिता निष्कृतिः ...	२५८	द्वितीयाश्रमवतो द्विजस्या- चारवर्णनम्, स्त्रीधर्मनिरू- पणम्, पतिव्रतास्त्रीपरि- त्यागे दोषकथनञ्च	२८१
अध्यायः ११.		अध्यायः ३.	
अग्नेयरेतो गोमांसादिभक्षणं प्रायश्चित्तम्, शूद्राद्यन्न- भोजने प्रायश्चित्तम्	२६२	गृहस्थस्य नित्यनैमित्तिक- काव्यकर्मनिरूपणम्	२८७
अध्यायः १२.		अध्यायः ४.	
विण्मूत्रादिभक्षणे प्रायश्चि- त्तम्, ब्रह्महत्यादि- प्रायश्चित्तम्	२६८	गृहस्थाश्रमप्रशंसनम्, वर्णानां दानधर्मनिरूपणञ्च	२९४
		शंखस्मृतिः १३.	
		अध्यायः १.	
		वर्णशत्रुघ्नस्य कर्मनिरूपणम्	३०३

१११) अष्टादशसूत्रिद्विषयाहुकमणिता ।

विषयः ।	पृष्ठांकाः ।	विषयः ।	पृष्ठांकाः ।
अध्यायः २.		अध्यायः ७.	
संस्कारकालनिर्णयः ३०४		नक्षत्रमासये चतुर्थाश्रमस्वी-	
अध्यायः ३.		कारोत्तरं उदाचारनिर्णयः,	
मित्रोपपत्तितस्य द्विजस्य वेद-		अष्टांगयोगसाधनद-	
स्वीकरणव्रतनियमकथनम् ३०५		धनम्, ध्यानयोगनिरूप-	
अध्यायः ४.		णञ्च ३१२	
तद्युद्धिद्विषयाहकथनम्, वर्ण-		अध्यायः ८.	
चतुष्टयस्य स्त्रीस्वीकरणम् ३०६		नियतैमित्तिकादिषड्विध	
अध्यायः ५.		स्नाननिरूपणम् ३१५	
नसूत्रानिदृक्तये पञ्चसहाय-		अध्यायः ९.	
नकथनम्, अतिथिपूजना-		विधिपूर्वकं क्रियास्नाननिरू-	
निर्देशादयः गृहसंनिः		पणम् ३१७	
काकस्यकथनञ्च ३०९		अध्यायः १०.	
अध्यायः ६.		शुभकराचमतक्रियाविधि-	
द्विजस्य वयस्त्वत्तीयभागे		कथनम् ३१९	
व्रताभ्यर्णं तद्धर्मकथनञ्च ३११		अध्यायः ११.	
		शतवर्द्धियविलुपणमोक्षक	
		जपफलकथनम् ३२१	
		अध्यायः १२.	
		गायत्रीर्मन्त्रजपफलकथनम् ३२२	

अष्टादशस्मृतिविषयानुक्रमणिका । (१५)

विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।
अध्यायः १३		अध्यायः १८.	
अर्पणविधिनिरूपणम्	३१४	अधमर्षणप्राजापत्यादिविवर-	
अध्यायः १४		णम्	३४२
दैवे कर्मणि ब्राह्मणपरीक्षणं		लिखितस्मृतिः १४.	
पित्र्यकर्मण्यवश्यं परीक्ष-		द्विजातीनां सामान्यधर्मेषु	
णम्, पंक्तिदूषकब्राह्मण-		इष्टापूर्वकथनम्, आह-	
कथनपूर्वकं पंक्तिपावनत्व-		कालदेशविचारः सामा-	
कथनम्, आहकालदेशा-		न्यतो विजाचारकथनम्,	
दिकथनञ्च	३२६	प्रायश्चित्तविधिकथनञ्च	३४४
अध्यायः १५		दक्षस्मृतिः १५.	
सर्पिडानां जननमरणाशौच-		अध्यायः १.	
विचारः	३२९	द्विजपुत्रस्याष्टवर्षपर्यन्तं भक्ष्या-	
अध्यायः १६.		भक्ष्यादिषु दोषाभाव-	
पात्रशौचकर्मनिरूपणम्,		कथनम्, तदूर्ध्वमाश्रम-	
मूत्रपुरीषकरणोत्तरं शुद्धि-		राहित्ये दोषकथनम्,	
कथनम्	३३२	आश्रमलक्षणकथनञ्च	३५३
अध्यायः १७.		अध्यायः २.	
ब्राह्मन्नगोमूत्रसुरापादीनां शुद्धयर्थं		दिने दिने प्रातरुत्थाय	
प्रायश्चित्तविधिः	३३५	द्विजस्यावश्यं तैव्यानां	
		कथनम्	३५५

अष्टादशम्वृत्ति विन्यासक्रमणिका ।

विन्यासः ।	पृष्ठांकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।
अध्यायः ३.		दंडादिविचारः, शूरोः सका-	
मुष्टेपदानवः संविकर्मादि		शास्त्रग्रहणनियमकथनञ्च ३७८	
विचारनिरूपणम्	३६१	अध्यायः २.	
अध्यायः ४.		उपनयनात्पूर्वं शौचाचारनिय-	
अल्लुल्लुल्लनस्य गार्हस्थ्यं		माभावकथनम्, उपनयनोत्तरं	
लुक्कारमिलि स्त्रीविष-		प्रतिपालनीय	
यत्विचारः	३६५	नियमकथनञ्च	३८०
अध्यायः ५.		अध्यायः ३.	
शौचाशौचविषये तद्वेदेण		नैष्ठिकग्रहचारिणो नियम-	
विचारः	३६७	कथनम्	३८३
अध्यायः ६.		अध्यायः ४.	
तत्तत्तत्तुनिमित्तकाशौच-		अल्लुलोमप्रतिलोतोत्पन्नवर्ण-	
विषयः	३६९	चतुष्टयजातिनिरूपणम्	३८३
अध्यायः ७.		अध्यायः ५.	
बह्वर्गदोषस्य तद्विषयो विच-		दासपत्निग्रहोत्तरं कर्तव्यधर्म-	
रणम्	३७१	कथनम्	३८४
गौतमस्मृत्यतिः १६.		अध्यायः ६.	
अध्यायः १.		अभिवादनविषये विचारः	३८५
वर्गनयत्योपनयनकार्त्तमौली-		अध्यायः ७.	
		आपत्कश्यो ब्राह्मणस्य निरू-	
		पयते	३८६

विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।
अध्यायः ८.		अध्यायः १३.	
गर्भाधानादिचत्वारिंशत्सं- स्कारयुक्तस्य द्विजस्य कृतापराधस्यापि न वध- बंधादिदंडाधिकारः तस्यैव ब्रह्मणः सालोक्थादि- लाभश्च	३८७	साक्षिप्रसंगेन सत्यासत्य- कथनविचारः	३९६
अध्यायः ९.		अध्यायः १४.	
दारपत्निग्रहोत्तरं द्विजस्याव- श्यपालनीयव्रतकथनम्	३८८	वर्णचतुष्ट स्याशौचविचारः	३९७
अध्यायः १०.		अध्यायः १५.	
वर्णचतुष्टयस्योपजीविका- कथनम्	३९१	श्राद्धविचारः	३९८
अध्यायः ११.		अध्यायः १६.	
राज्ञः सदा शक्तिमतः सदा- चारनिरूपणम्	३९३	अध्ययनान्ध्यायविचारः	३९९
अध्यायः १२.		अध्यायः १७.	
शूद्रस्य दंडादिविचारः	३९४	ब्राह्मणस्य प्रतिग्रहान्नभोज- नादिविचारः	४०१
		अध्यायः १८.	
		स्त्रीणां सदाचारविचारः	४०२
		अध्यायः १९.	
		निषिद्धाचरणप्रायश्चित्त- विचारः	४०३

विषयः ।	पृष्ठांकाः ।	विषयः ।	पृष्ठांकाः ।
अध्यायः २०.		अध्यायः २८.	
चन्द्रपक्षिमासनास्थानेषु		चांद्रायणविधिनिरूपणम्	४१
कुःखायलुभयानोपमानां		अध्यायः २९.	
चिह्नादिविचारः	४०४	अश्वविधाननिरूपणम्	४१४
अध्यायः २१.		शातातपससूतिः १७.	
पक्षिपाह्यद्विजादिकथनम्	४०५		
अध्यायः २२.		अध्यायः १.	
पक्षिनिरूपणम्	४०६	पातकान्नरकादिषु यातना	
अध्यायः २३.		वपभुज्य भूमावुत्पन्नानां	
नाह्णहन्तै प्रायश्चित्तविचारः	४०७	देहचिह्ननिरूपणम्	४१७
अध्यायः २४.		अध्यायः २.	
सुरापानादिप्रायश्चित्तनिरु-		नक्षत्रा नरकादियातना वप-	
पणम्	४०८	भुज्य कुष्ठी भवति तस्य	
अध्यायः २५.		प्रायश्चित्तम्, तथैव गवा-	
सुरापानादिप्रायश्चित्तनिरूपणम्	४१०	दिहन्तेऽपि प्रायश्चित्तानि ४२०	
अध्यायः २६.		अध्यायः ३.	
सुरापानादिप्रायश्चित्तविचारः	४११	सुरापानादिप्रायश्चित्तप्राप्ति-	
अध्यायः २७.		पर्यन्तं प्रायश्चित्तम्	४२६
सुरापानादिप्रायश्चित्तनिरु-	४१२		

विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।	विषयाः ।	पृष्ठांकाः ।
अध्यायः ४.		अध्यायः ३.	
कलत्रादिनामाविधद्रव्यनोर- पर्यन्तं प्रायश्चित्तम् ४२८	४२८	वेदमनधीयानस्य द्विजस्य गृहवत् स्थितिः, आततायी ब्राह्मणश्चेत्तद्धनं न दोषः, धर्मकथने अधिकारिणः, आचमनप्रकारः, भूम्या- दीनां शुद्धि निरूपणञ्च ४४७	
अध्यायः ५.		अध्यायः ४.	
मातृगाम्यादिनिषिद्धाणा- मिनां प्रायश्चित्तम् ४३३	४३३	संस्कारविशेषतश्चातुर्वर्ण्य- करणम् देवताविधि पूजायां पशुवधे न दोषः, अशौचविचारश्च ४५१	
अध्यायः ६.		अध्यायः ५.	
अश्वसूकरभृङ्गयादिहृत्तानां गविहीनानां संवत्तिनाश- कत्वात् तदुद्धाराय प्राय- श्चित्तविधिनिरूपणम् ४३६	४३६	स्त्रीणां स्वातंत्र्याभावकथ- नम्, राजस्वलोद्धीणां नियमाः ४५३	
वसिष्ठस्मृतिः १८.		अध्यायः ६.	
अध्यायः १.		आचारप्रणालनम्, सामा- न्यतो ब्राह्मणयाचारकथनञ्च ४५४	
पुरुषनिःश्रेयसार्थं धर्म- जिज्ञासा, धर्माचरणे आर्या- वर्तप्रदेशस्य महत्त्वकथ- नम्, ब्राह्मणप्राशस्त्य- कथनञ्च ४४१	४४१	अध्यायः ७.	
अध्यायः २		सामान्यतो ब्राह्मण्यविधि- निरूपणम् ४५८	
वर्णत्रयस्य द्विजवैकथनम्, अध्ययनावश्यकत्वकथनं जीविक्काविचारकथनञ्च ४४३	४४३		

अष्टादशस्कन्धे निपयास्तुतमणिषा ।

निपयाः ।	सूत्राः ।	निपयाः ।	सूत्राः ।
अध्यायः ८.		अध्यायः १६.	
विवाहयोग्यस्त्रीवधनम् विवा-		राज्यवद्वारलाक्षिप्रभृति-	
एतत्सं मातृसीधर्मोप-		विचारः	४७५
लक्षणेन निरूपणम्	४५८	अध्यायः १७.	
अध्यायः ९.		पुनश्चनतात्पितृवृणमोचनं	
वातप्रत्यधर्माणां लक्षणेन		वत्सवंधेन द्वादशपुनकप-	
एतत्सं	४६०	नम्, वायग्रहीतृविचारश्च	४७६
अध्यायः १०.		अध्यायः १८.	
शक्तिनियन्तिरूपणम्	४६०	मापिलोप्येनोत्पन्नानां चंडा-	
अध्यायः ११.		कादीनां विचारः, शूद्रस्य	
पृथुर्नृणो द्विजस्यपिथि-		धर्मोपदेशानर्हत्वादि-	
भोक्तृविचारः शास्त्रविचारः		विचारश्च	४८०
द्विजानाहुपदयनकालदंडा-		अध्यायः १९.	
जिनकलाभिकादिविचारश्च	४६१	लेलेपेन राज्ञो धर्मनिरूपणम्	४८१
अध्यायः १२.		अध्यायः २०.	
वातप्रत्यधर्माणां निरूपणम्	४६६	लक्षणेनो नृत्तधादीनां प्राय-	
अध्यायः १३.		श्चित्तनिरूपणम्	४८३
वद्वारलाक्षिप्रभृतिरूपणम्	४६८	अध्यायः २१.	
अध्यायः १४.		एतन्नयस्य ज्ञासणीगमन	
भोक्तृभोक्तृविचारः विचारः	४७०	उभयोः प्रायश्चित्तविधि-	
अध्यायः १५.		कथनम्	४८६
पुनश्चनतात्पितृवृणमोचनः	४७२		

इत्यष्टादशस्कन्धेन्यस्तुतमणिषा समाप्ता ।

श्रीः ।

अष्टादशस्मृतयः ।

श्रीयोगिजनवल्लभाय नमः ।

अथ अत्रिस्मृतिः १.

हुताग्निहोत्रमाग्नीनमग्निं वेदविदां वरम् ॥
सर्वशास्त्रविविजं तमृषिभिश्च नमस्कृतम् ॥ १ ॥
नमस्कृत्य च ते सर्वे इदं वचनमब्रुवन् ॥
हितार्थं सर्वलोकानां भगवन्कथयस्व नः ॥ २ ॥

अत्रिरुवाच ॥

वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञा यन्मे पृच्छथ संशयम् ॥
तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ॥ ३ ॥
सर्वतीर्थान्पुष्पपृश्य सर्वान्देवान्प्रणम्य च ॥
जप्त्वा तु सर्वसूक्तानि सर्वशास्त्रानुसारतः ॥ ४ ॥
सर्वपापहरं दिव्यं सर्वसंशयनाशनम् ॥
चतुर्णामपि वर्णानामग्निः शास्त्रमकल्पयत् ॥ ५ ॥
ये च पापकृतो लोके ये चान्ये धर्मदूषकाः ॥

---

१ अथात्रिस्मृत्युपक्रमः ।

साम्प्रदायिकानुसृतः ?

उर्ध्वपादेः प्रमुच्यते शुद्धेन शास्त्रमुत्तमम् ॥ ६ ॥
तस्मादिदं वेदविद्विषयेतव्यं प्रयत्नतः ॥
शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सद्वृत्तेभ्यश्च धर्मतः ॥ ७ ॥
अष्टुक्तीने ह्यसद्वृत्ते जडेःशूद्रे जटे द्विजे ॥
एतण्वेव न दातव्यमिदं शास्त्रं द्विजोत्तमैः ॥ ८ ॥
एकलप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत् ॥
पृथिव्यां नास्ति तद्रव्यं यद्वत्वा ह्यनृणी भवेत् ॥ ९ ॥
एकाक्षरप्रदातारं यो गुरुं नाभिमन्यते ॥
शुनां योनिशतं गत्वा चाण्डालेष्वभिजायते ॥ १० ॥
वेदं गृहीत्वा यः कश्चिच्छास्त्रं वैवाचमन्यते ॥
स सद्यः पशुतां याति संभवानेकविंशतिम् ॥ ११ ॥
स्नानं कर्माणि कुर्वाणो दूरे संतोऽपि मानवाः ॥
प्रिया भवन्ति लोकस्य त्वे स्ते कर्मण्युपस्थिताः ॥ १२ ॥
कर्म विप्रस्य यजनं दानदध्ययनं तपः ॥
नतिग्रहोऽध्यापनं च याजनं चेति वृत्तयः ॥ १३ ॥
क्षान्तिप्राप्त्यापि यजनं दानदध्ययनं तपः ॥
मन्त्रोपजीवनं भूतलक्षणं चेति वृत्तयः ॥ १४ ॥
दानदध्ययनं वार्ता यजनं चेति वै विद्वान् ॥
शूद्रस्य वार्ता शूद्राणां द्विजानां काशकर्म च ॥ १५ ॥

तदेतत्कर्माभिहितं संस्थिता यत्र वर्णिनः ॥
 बहुमानमिह प्राप्य प्रयांति परमां गतिम् ॥ १६ ॥
 ये व्यपेताः स्वधर्माच्च परधर्मेण्यवस्थिताः ॥
 तेषां शास्तिकरो राजा स्वर्गलोके महीयते ॥ १७ ॥
 आत्मीये संस्थितो धर्मे शूद्रोऽपि स्वर्गमश्नुते ॥
 परधर्मो भवेत्पाज्यः सुरूपपरदारवत् ॥ १८ ॥
 वध्यो राज्ञा स वै शूद्रो जपहोमपरश्च यः ॥
 यतो राष्ट्रस्य हन्तासौ यथा वह्नेश्च वै जलम् ॥ १९ ॥
 प्रतिग्रहोऽध्यापनं च तथाऽविक्रेयविक्रयः ॥
 याज्यं चतुर्भिरप्येतैः क्षत्रविद्वत्पतनं स्मृतम् ॥ २० ॥
 सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च ॥
 व्यहेण शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयी ॥ २१ ॥
 अव्रताश्चानधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ॥
 तं ग्रामं दंडयेद्वाजा चौरभक्तदंडवत् ॥ २२ ॥
 विद्वद्भोज्यमविद्रांसो येषु राष्ट्रेषु भुञ्जते ॥
 तेष्वनावृष्टिमिच्छन्ति महद्वा जायते भयम् ॥ २३ ॥
 ब्राह्मणान्वेदविद्वपः सर्वशास्त्रविशारदान् ॥
 तत्र वर्षति पर्जन्यो यत्रैतान्पूजयेन्नुपः ॥ २४ ॥
 त्रयो लोकास्त्रयो वेदा आश्रमाश्च त्रयोऽग्नयः ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

नृपेण रक्षणार्थं संसृष्टा बाह्वणाः पुरा ॥ २५ ॥
 नतं चक्रे तस्माद्यस्य नीलं कुर्वन्ति ते द्विजाः ॥
 दिव्यवर्णसहस्राणि स्वर्गलोके ब्रह्मयते ॥ २६ ॥
 य एवं कुरुते राजा शुभदोषपरीक्षणम् ॥
 यत्नः स्वर्गे नृपस्य च पुनः कोशं च सोऽर्जयेत् ॥ २७ ॥
 तुष्टस्य दंडः सुजनस्य पूजा न्यायेन कोशल्य च संभवति ॥
 अपक्षपातोऽर्थिषु राष्ट्ररक्षा पदैव यज्ञाः कायिता नृपाणाञ्च ॥ २८ ॥
 गजजापालने पुष्पं प्राप्नुवंतीह धार्मिकाः ॥
 नतु क्रतुश्रद्धेयं प्राप्नुवंति द्विजोत्तमाः ॥ २९ ॥
 अलाभे वैकुण्ठातानां हृदेषु सरसीषु च ॥
 बह्वर्णं चतुर्गुणं पिंडान्परं च ये स्नानमाचरेत् ॥ ३० ॥
 बलं शुक्लसुवर्णं च मृत्तं चिद् कर्णविघ्ननाशः ॥
 शृङ्गारिणि हृषिके स्वर्गे वाक्येते नृणां यथाः ॥ ३१ ॥
 वृष्णां वृष्णां क्रमेणैव शुद्धिरुता नदीनिधिः ॥
 नृशरिणिः सृष्ट्वेवाप्तुत्तरेषां तु वारिणा ॥ ३२ ॥
 ह्येवमन्तःकालाश्च अन्त्याऽऽप्नुयाद्दमः ॥
 लक्षणांते च निनस्य तदा दानं दद्यादि च ॥ ३३ ॥

१ इत्य राज्ञो राष्ट्रेषु इति शेषः । २ स राजा इति शेषः । ३ परकीये
 जलस्थाने ।

अभक्ष्यपरिहारश्च संसर्गश्चाप्यनिदितैः ॥
 आचारेषु व्यवस्थानं शौचमित्यभिधीयते ॥ ३४ ॥
 प्रज्ञस्ताचरणं नित्यमप्रज्ञस्तविबर्जनम् ॥
 एतादृ मंगलं प्रोक्तमृषिभिर्धर्मवादिभिः ॥ ३५ ॥
 शरीरं पीड्यते येन गुप्तेन ह्यगुप्तेन वा ॥
 अत्यंतं तन्न कुर्वीत अनायासः स उच्यते ॥ ३६ ॥
 न गुणान्गुणिनो हन्ति स्तौति चान्यान्गुणानपि ॥
 न ह्येच्चान्यदोषांश्च साऽनसूया प्रकीर्तिता ॥ ३७ ॥
 यथोत्पन्नेन कर्तव्यः स्वतोषः सर्ववस्तुषु ॥
 न स्पृहेत्परदारेषु साऽस्पृहा च प्रकीर्तिता ॥ ३८ ॥
 बाह्य आध्यात्मिके वापि दुःख उत्पादिते परैः ॥
 न कुप्यति न चाहंति दम इत्यभिधीयते ॥ ३९ ॥
 अहन्यहनि दातव्यमदीनेनांतरात्मना ॥
 स्तोकादपि प्रयत्नेन दानमित्यभिधीयते ॥ ४० ॥
 परस्मिन्बन्धुवर्गे वा मित्रे द्वेष्ये रिपौ तथा ॥
 आत्मवद्वार्तितव्यं हि दयैषा परिकीर्तिता ॥ ४१ ॥
 यश्चेतैर्लक्षणैर्युक्तो गृहस्थोऽपि भवेद्विजः ॥
 स गच्छति परं स्थानं जायते नेह वै पुनः ॥ ४२ ॥
 इष्टापूर्तं च कर्तव्यं ब्राह्मणेनैव यत्नतः ॥
 हृष्टेन लभते स्वर्गं पूर्तं मोक्षो विधीयते ॥ ४३ ॥

अष्टादशपातकः ।

अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानां चैव पालनम् ॥
 अतिथ्यं वैश्वदेवश्च इष्टमित्यभिधीयते ॥ ४४ ॥
 वार्तिकूपतडागादिदेवतापतनानि च ॥
 अन्नमहानगरामः १ नैमित्त्यभिधीयते ॥ ४५ ॥
 इष्टाहर्तुं द्विजातीनां सामान्ये धर्मसाधने ॥
 अधिकारी भवेच्छूद्रः पूतं धर्मं न वेदिके ॥ ४६ ॥
 यन्मान्तेष्वेत सततं न नित्यं नियमान्बुधः ॥
 यन्मान्पतत्यनुर्वाणो नियमान्केवलान्भजन् ॥ ४७ ॥
 आनृमंस्यं क्षमा सत्यमहिंसा दानमार्जवम् ॥
 प्रीतिः प्रसादो माधुर्यं मर्दवं च यमा दश ॥ ४८ ॥
 शौचमिष्ट्या तपो दानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहौ ॥
 व्रतमौपोषवासं च स्नानं च नियमा दश ॥ ४९ ॥
 प्रतिनिधिं कुशलं तर्पणं चारिषु सज्जति ॥
 यस्तु हृदयं निमज्जेत अष्टभागं लभेत् सः ॥ ५० ॥
 मातरं पितरं वापि भ्रातरं सुहृदं गुरुम् ॥
 रुद्रमपि निमज्जेत द्वादशांशफलं भवेत् ॥ ५१ ॥
 अग्नेर्मेव कर्तव्यः पुत्रप्रतिनिधिः सदा ॥
 चित्ते कृत्वा ह्येतोयस्मात्तस्मात्प्रयत्नतः ॥ ५२ ॥
 पिता सुहृत्स्य जातस्य पश्येच्चेज्जीवतो सुखम् ॥

१ अन्नपदं दक्षमणमात्रावातीरिक्तम् । २ नित्यमन्नं दायायता ।

ऋणमस्मिन्संनयति अमृतत्वं च गच्छति ॥ ५३ ॥
 जातमात्रेण पुत्रेण पितृणामनृणी पिता ॥
 तदहि शुद्धिमाप्नोति नरकात्त्रायते हि सः ॥ ५४ ॥
 एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥
 यजते चाश्वमेधं च नीलं वा वृषसुत्सृजेत् ॥ ५५ ॥
 कांक्षति पितरः सर्वे नरकांतरधीरवः ॥
 गयां यास्यति यः पुत्रः स नस्त्राता भविष्यति ॥ ५६ ॥
 फल्गुतीर्थे नरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् ॥
 गयशीर्षं पदाक्रम्य मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥ ५७ ॥
 भ्रह्महत्यादिषु पस्पृश्य तर्पयेत्पितृदेवताः ॥
 अक्षयोल्लभते लोकान्कुलं चैव समुदरेत् ॥ ५८ ॥
 शंकास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोज्याविवर्जिते ॥
 आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ॥ ५९ ॥
 अक्षारलवणं रौक्षं पिबेद्ब्राह्मी सुवर्चलाम् ॥
 त्रिरात्रं शंखपुष्पी वा ब्राह्मणः पयसा सह ॥ ६० ॥
 मद्यभांडे द्विजः कश्चिदज्ञानात्पिबते जलम् ॥
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य मुच्यते केन कर्मणो ॥ ६१ ॥
 पालाशविल्वपत्राणि कुशान्पद्मान्युदुम्बरम् ॥
 काथयित्वा पिबेदापस्त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥ ६२ ॥

१ गंगाम् । २ इति विप्रतिपत्तौ सत्यामिति श्लोकांतशेषः ।

(८)

अष्टादशस्मृतयः ।

सार्यं प्रातस्तु यः संध्यं प्रसादाद्विक्रमैस्सकृत् ॥
गायत्र्यास्तु सहस्रं हि जपेत्सदात्वा समाहितः ॥ ६३ ॥
रोगाक्रान्तोऽथवाऽऽयुगात् स्थितः स्नानजपाद्वहिः ॥
ब्रह्मरूपं चरेद्भक्त्या दानं दत्त्वा विशुद्ध्यति ॥ ६४ ॥
यदा शृंगोदके स्नात्वा महानद्युपसंगमे ॥
समुद्रदर्शने चापि व्यालदंष्ट्रः शुचिर्भवेत् ॥ ६५ ॥
वृक्षश्चानशृगालैस्तु यदि दष्टस्तु ब्राह्मणः ॥
हिरण्योदकं मिश्रं घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ ६६ ॥
ब्राह्मणी तु शुना दष्टा जंबुकेन वृक्षेण वा ॥
उदितं ग्रहणक्षमं दद्यात् रुद्रः शुचिर्भवेत् ॥ ६७ ॥
समस्तस्तु शुना दष्टस्त्रिभिस्तपसासयेत् ॥
एष्टं यावत् प्राश्य वृक्षेण समापयेत् ॥ ६८ ॥
सोहात्मनादातुं शोभाद्व्रतभंगं तु कारयेत् ॥
त्रिरात्रेणैव शुद्ध्येत पुनरेव व्रती भवेत् ॥ ६९ ॥
ब्राह्मणानां यद्वच्छिह्नमन्वात्यज्ञानतो द्विजः ॥
द्विद्वं तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥ ७० ॥
क्षत्रियान् यद्वच्छिह्नमन्वात्यज्ञानतो द्विजः ॥
त्रिरात्रेण सवेष्टुर्द्विर्वा क्षत्रे तथा विशे ॥ ७१ ॥

---

१ अतिलंबयेत् । २ ऋचगव्यमाशनपूर्वकं जपविधेयप्रत्यवायपरिहारार्थं
मायश्चित्तम् ।

अभोज्यान्नं तु भुक्तान्नं स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव वा ॥
 जग्ध्वा यांसमभक्ष्यं च सप्तरात्रं यवान्पिबेत् ॥ ७२ ॥
 असंस्पृश्येन संस्पृष्टः स्नानं तेन विधीयते ॥
 तस्य चोच्छिष्टमशनीयात्पण्मासान्कृच्छ्राचरेत् ॥ ७३ ॥
 अज्ञानात्प्राश्य विष्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव वा ॥
 पुनः संस्कारमर्हति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ ७४ ॥
 वपनं मेखला दंडं भैक्ष्यचर्यं व्रतानि च ॥
 निवर्तते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्माणि ॥ ७५ ॥
 गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अंतःस्थशवदूषिताम् ॥
 प्रत्याजपं मृन्मयं भांडं सिद्धमन्नं तथैव च ॥ ७६ ॥
 गृहान्निष्क्रम्य तत्सर्वं गोमयेनोपलेपयेत् ॥
 गोमयेनोपलिप्याथ छांगेनाप्रापयेत्पुनः ॥ ७७ ॥
 ब्राह्मैर्मन्त्रैस्तु पूतं तु हिश्यच्छुशवारिभिः ॥
 तेनैवाभ्युक्ष्य तद्देशं शुध्यते नात्र संशयः ॥ ७८ ॥
 राजन्यैः श्वपचैर्वापि बलाद्विचलितो द्विजः ॥
 पुनः कुर्वीत संस्कारं पश्चात्कृच्छ्रत्रयं चरेत् ॥ ७९ ॥
 शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते ॥
 तदुच्छिष्टं तु संप्राश्य यत्नेन कृच्छ्रपाचरेत् ॥ ८० ॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि सूतकस्य विनिर्णयम् ॥

अष्टादशस्मृतयः ।

गार्ग्यश्चित्तं पुनश्चैव कथयिष्याम्यतः परम् ॥ ८१ ॥
एकाहाच्छुद्ध्यते विप्रो योऽग्निदेवसमन्वितः ॥
अथहास्विन्नलवेदस्तु निर्गुणो दक्षार्थिर्दिवैः ॥ ८२ ॥
अतिनः शाखपूतस्य आहिताग्नेस्तथैव च ॥
राज्ञां तु सूतकं दासितं यस्य चेच्छांतिं ब्राह्मणाः ॥ ८३ ॥
ब्राह्मणो दश्यान्नेन द्वादशाहेन भूमिपः ॥
वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो याज्ञेन शुद्ध्यति ॥ ८४ ॥
सपिंडानां तु सर्वेषां गोत्रजः सप्तपौरुषः ॥
पिंडांश्चोदकदानं च शावशौचं तथाब्रुगम् ॥ ८५ ॥
चतुर्थे दक्षरात्रं स्यात्पडहः पञ्चमे तथा ॥
षष्ठे चैव निरात्रं स्यात्सप्तमे अथहमेव वा ॥ ८६ ॥
वृत्तसूतके तु दासीनां पत्नीनां चानुलोमिनाम् ॥
स्त्राभितुल्यं ऋचेच्छौचं मृते अर्तारि यौनिकम् ॥ ८७ ॥
शक्त्स्मृष्टं तृतीये तु सचैलं स्नानमाचरेत् ॥
चतुर्थे सप्तमिक्षं स्यादेव शावविधिः स्मृतः ॥ ८८ ॥
पक्वान् संस्क्रुतानां तु मृतदृणालेकभोजिनाम् ॥
स्त्राभितुल्यं अवेच्छौचं विभक्तानां पृथक्पृथक् ॥ ८९ ॥
उष्ट्रीक्षीरमक्षीरं पक्वान् मृतसूतके ॥
पात्यकान् नवभ्रातृन् भुक्त्वा चाद्रावणं चरेत् ॥ ९० ॥
सूतकां तममर्त्यान् यन्तु प्राश्नाति ज्ञानवः ॥

त्रिरात्रमुपवासः स्यादेकरात्रं जले वसेत् ॥ ९१ ॥
 महायज्ञविधानं तु न कुर्यान्मृतजन्मनि ॥
 होमं तत्र प्रकुर्वीत शुष्कान्नेन फलेन वा ॥
 बालस्त्वंतर्द्दशाहे तु पंचत्वं यदि गच्छति ॥ ९२ ॥
 सद्य एव विशुद्धिः स्यान्न भेतं नैव सूतकम् ॥ ९३ ॥
 कृतचूडे प्रकुर्वीत उदकं निडमेव च ॥
 स्वधाकारं प्रकुर्वीत नामोच्चारणमेव च ॥ ९४ ॥
 ब्रह्मचारी यातिश्चैव मंत्रे पूर्वकृते तथा ॥
 यज्ञे विवाहकाले च सद्यः शौचं विधीयते ॥ ९५ ॥
 विवाहोत्सवयज्ञेषु अंतरा मृतसूतके ॥
 पूर्वसंकल्पितार्थस्य न दोषश्चात्रिब्रवीत् ॥ ९६ ॥
 मृतसञ्जननोर्द्धं तु सूतकादौ विधीयते ॥
 स्पर्शनाचमनाच्छुद्धिः सूतिकां चेत्येन संस्पृशेत् ॥ ९७ ॥
 पंचमेऽहनि विज्ञेयं संस्पर्शं क्षत्रियस्य तु ॥
 सप्तमेऽहनि वैश्यस्य विज्ञेयं स्पर्शनं बुधैः ॥ ९८ ॥
 दशमेऽहनि शूद्रस्य कर्तव्यं स्पर्शनं बुधैः ॥
 मासेनैवात्मशुद्धिः स्यात्सूतके मृतके तथा ॥ ९९ ॥
 व्याधितस्य कदर्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा ॥
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ॥ १०० ॥
 व्यसनासक्ताचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ॥

अष्टादशस्मृतयः ।

श्राद्धस्थानविहितस्य शरमांतं स्मृतकं भवेत् ॥ १०१ ॥
 द्वे कृच्छ्रे परिवितोस्तु कव्याद्याः कृच्छ्रमेव च ॥
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रं मातुः त्यातिपितुः सांतपनंकृतम् ॥ १०२ ॥
 द्रुवज्ज्वालयनषष्ठेषु यत्तद्देष्टुं जडेभ्यु च ॥
 कार्त्तये वधिरैः सूक्तैः न दोषः परिवेदने ॥ १०३ ॥
 ह्रीन्ने देशांतरस्थे च पतिते व्रजितेऽपि वा ॥
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥ १०४ ॥
 पिता पितामहो यस्य अग्रजो वापि कस्यचित् ॥
 शक्तिहोत्राधिकार्यस्ति न दोषः परिवेदने ॥ १०५ ॥
 आर्याभरणपक्षे वा देशांतरगतोऽपि वा ॥
 अधिकारी भवेत्पुत्रस्तथा पातकसंयुगे ॥ १०६ ॥
 लघ्वेष्टो श्राता यदा नष्टो नित्यं रोगसमन्वितः ॥
 अलुङ्घातस्तु कुर्वीत शंसस्य वचनं यथा ॥ १०७ ॥
 नामयः परिविंदति न वेदा न तपांसि च ॥
 न च श्राद्धं कनिष्ठो वै चित्ता वैद्याभ्यनुज्ञया ॥ १०८ ॥
 तत्तदाङ्गं लब्धं कुर्वीच्छ्रुतिस्मृत्युदितं च यत् ॥
 नित्यं नैमित्तिकं कार्त्तयं यच्च स्वर्गस्य साधनम् ॥ १०९ ॥
 एकैकं कर्त्तव्येति तथं श्रुते कृष्णे च ह्यासयेत् ॥
 स्वमाचार्या न भुञ्जति एष चांशयणो विधिः ॥ ११० ॥
 एकैकं ब्राह्मणस्त्रीयात्रघृहाणि त्रीणि पूर्ववत् ॥

अपहं परं च नाभ्रियादातिकृच्छं तदुच्यते ॥

इत्येतत्कथितं पूर्वमहापातकनाशनम् ॥ १११ ॥

वेदाभ्यासरतं क्षान्तं महायज्ञक्रियापरम् ॥

न स्पृशंतीह पापानि महापातकजान्यपि ॥ ११२ ॥

वायुभक्षो दिवा तिष्ठेद्वात्रिं नीत्वाप्सु सूर्यदृक् ॥

जप्त्वा सहस्रं गायत्र्याः शुद्धिर्ब्रह्मवधादृते ॥ ११३ ॥

पद्मोदुम्बरवित्वाश्च कुशाश्चत्थपलाशकाः ॥

रतेषामुदकं पीत्वा पर्णकृच्छं तदुच्यते ॥ ११४ ॥

पञ्चगव्यं च गोक्षीरं दधि मूत्रं शकृद्वृतम् ॥

जग्ध्वा परेऽह्न्युपवसरेकृच्छं सांतपनं स्मृतम् ॥ ११५ ॥

पृथक्सांतपनैर्द्रव्यैः षडहः सोपवासकः ॥

सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासांतपनं स्मृतम् ॥ ११६ ॥

अपहं सायं अपहं प्रातरपहं भुंक्ते त्वयाचितम् ॥

अपहं परं च नाभ्रियात्प्राजापत्यो विधिः स्मृतः ॥ ११७ ॥

सायं तु द्वादश ग्रासाः प्रातः पञ्चदश स्मृताः ॥

अयाचितैश्चतुर्विंशं परैस्त्वनशनं स्मृतम् ॥ ११८ ॥

कुक्कुटान्दप्रमाणं स्याद्यावद्वास्य विशेषमुखे ॥

एतद्ग्रासं विजानीयाच्छुद्धयर्थं कायशोधनम् ॥ ११९ ॥

अपहमुष्णं पिबेदापस्त्र्यहमुष्णं पिबेत्पयः ॥

अपहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिवत्रये ॥ १२० ॥

अष्टादशस्मृतयः ।

पदत्रयानि पिबेद्वापस्त्रियलं तु पयः पिबेत् ॥
 मलमेकं तु वै सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं विधीयते ॥ १२१ ॥
 अयं तु दधिता भुंक्ते अयं भुंक्ते च सर्पिषा ॥
 क्षीरेण तु अयं भुंक्ते वायुमक्षो दिनत्रयम् ॥ १२२ ॥
 निपलं दधि क्षीरेण मलमेकं तु सर्पिषा ॥
 मलदेव मृतं पुण्यं वैदिकं कृच्छ्रमुच्यते ॥ १२३ ॥
 मयभुक्तेन नक्तो न तथैवायाचितेन च ॥
 उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रं प्रकीर्तितम् ॥ १२४ ॥
 कृच्छ्रान्तिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकविंशतिसम् ॥
 द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥ १२५ ॥
 पिण्याकश्चामतक्रांतुसक्तूनां प्रतिवासरम् ॥
 एकैकमुपवासः स्यात्सौम्यकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ १२६ ॥
 दणं शिरानमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ॥
 तुलापुरुष इत्येष ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः ॥ १२७ ॥
 कपिलयास्तु दुग्धाया धारोष्णं यत्पयः पिबेत् ॥
 एष म्लानकृतः कृच्छ्रः स्वपाकमपि शोधयेत् ॥ १२८ ॥
 निनायां भोजनं चैव तज्ज्ञेयं नक्तमव तु ॥
 अतादिष्टेषु पापेषु चांद्रायणमथोदितम् ॥ १२९ ॥
 अग्निहोतादिभिर्धनैरिष्टैर्द्विगुणद्रक्षिणैः ॥
 यत्फलं सत्प्राप्नोति तथा कृच्छ्रैस्तपोधनाः ॥ १३० ॥

वेदाभ्यासरतः क्षांतो नित्यं शास्त्राण्यवक्षयेत् ॥
 शौचमृद्गार्यभिरतो गृहस्थोऽपि हि मुच्यते ॥ १३१ ॥
 उक्तमेतद्विजातीनां महर्षे श्रूयतामिति ॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि स्त्रीशूद्रपतनानि च ॥ १३२ ॥
 जपस्तपस्तीर्थयात्रा प्रव्रज्या मंत्रसाधनम् ॥
 देवताराधनं चैव स्त्रीशूद्रपतनानि षट् ॥ १३३ ॥
 जीवद्भर्तरि या नारी उपोष्य व्रतचारिणी ॥
 आयुष्यं हरते भर्तुः सा नारी नरकं व्रजेत् । १३४ ॥
 तथिस्नानार्थिनी नारी पतिपादोदकं पिबेत् ॥
 शंकरस्यापि विष्णोर्वा प्रयाति परमं पदम् ॥ १३५ ॥
 जीवद्भर्तरि वामांगी मृते वापि सुदक्षिणे ॥
 श्राद्धे यज्ञे विवाहे च पत्नी दक्षिणतः सदा ॥ १३६ ॥
 सोमः शौचं ददौ तासां गंधर्वाश्च तथांगिराः ॥
 पावकः सर्वमेध्यत्वं मेध्यत्वं योषितां सदा ॥ १३७ ॥
 जन्मना ब्राह्मणो ज्ञेयः संस्कारैर्द्विज उच्यते ॥
 विद्यया याति विप्रत्वं श्रोत्रियस्त्रिभिरेव च ॥ १३८ ॥
 वेदशास्त्राण्यधीते यः शास्त्रार्थं च निबोधयेत् ॥
 तदासौ वेदविप्रोक्तो वचनं तस्य पावनम् ॥ १३९ ॥
 एकोऽपि वेदविद्धर्मं यं व्यवश्येद्विजोत्तमः ॥
 स ज्ञेयः परमो धर्मो नाज्ञानामयुतायुतैः ॥ १४० ॥

अष्टादशस्मृतयः

पावका इव दीप्यते जपहोमैर्द्विजोत्तमाः ॥
 नतिग्रहेण नश्यन्ति वारिणा इव पावकः ॥ १४१ ॥
 तान्मतिग्रहजान्दोषान्माणा यामैर्द्विजोत्तमाः ॥
 नाशयन्ति हि बिद्वांसो वायुर्मेघानिवागरे ॥ १४२ ॥
 भुक्तमानो यदा विम आर्द्रपाणिस्तु तिष्ठति ॥
 लक्ष्मीर्बलं यज्ञस्तेज आयुश्चैव प्रहायते ॥ १४३ ॥
 यस्तु भोजनशालायास्नानस्थ उपस्पृशेत् ॥
 तच्चाहं नैव भोक्तव्यं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ १४४ ॥
 पानोपरि स्थिते पात्रे यस्तु स्थाप्य उपस्पृशेत् ॥
 तस्याहं नैव भोक्तव्यं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ १४५ ॥
 अश्रद्धया च दत्तं विशेष्यौ दैविकं क्रतौ ॥
 न देवास्तुतिमायांति दातुर्भवति निष्फलम् ॥ १४६ ॥
 हस्तं प्रक्षालयित्वा यः पिबेद्भुक्त्वैव द्विजोत्तमः ॥
 तदन्नमसुरैर्भुक्तं विराज्ञाः पितरो गताः ॥ १४७ ॥
 नास्ति देवात्परं शास्त्रं नास्ति मातुः परो गुरुः ॥
 नास्ति दातात्परं मित्रमिह लोके परम् च ॥ १४८ ॥
 अपात्रेणापि दत्तं दहत्यासप्तमं कुलम् ॥
 हव्यं देवा न गृह्णन्ति कव्यं च पितरस्तथा ॥ १४९ ॥
 दायस्तेन तु पात्रेण दत्तमुपदीयते ॥
 श्वानविष्टास्यं भुङ्क्ते दाता च नरकं व्रजेत् ॥ १५० ॥

पैतलेन तु पात्रेण दीयमानं विचक्षणः ॥
 न दद्याद्ग्रामहस्तेन आयसेन कदाचन ॥ १५१ ॥
 मृन्मयेषु च पात्रेषु यः श्राद्धे भोजयेत्पितृन् ॥
 अन्नदाता च भोक्ता च व्रजेतां नरकं च तौ ॥ १५२ ॥
 अभावे मृन्मये दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ॥
 तेषां वचः प्रमाणं स्याद्यदन्नं चातिरिक्तकम् ॥ १५३ ॥
 सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च ॥
 भिक्षादातुर्न धर्मोऽस्ति भिक्षुर्भुक्ते तु किञ्चिदम् ॥ १५४ ॥
 न च कांस्येषु भुञ्जीयादापद्यपि कदाचन ॥
 मलाशाः सर्व एवैते यतयः कांस्यभोजनाः ॥ १५५ ॥
 कांस्यकस्य च यत्पात्रं गृहस्थस्य तथैव च ॥
 कांस्यभोजी यतिश्चैव प्राप्नुयात्किञ्चिदं तयोः ॥ १५६ ॥

अत्राप्युदाहरंति ।

सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरौप्यमयेषु च ॥
 भुञ्जान्भिक्षुर्न दुष्येत दुष्येच्चैव परिग्रहे ॥ १५७ ॥
 यतिहस्ते जलं दद्याद्भिक्षां दद्यात्पुनर्जलम् ॥
 तद्वैशं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥ १५८ ॥
 चरेन्माधुकरिं वृत्तिमपि म्लेच्छकुलादपि ॥
 एकाग्रं नैव भोक्तव्यं बृहस्पतिसमो यदि ॥ १५९ ॥

अनापदि चरेद्यस्तु सिद्धं भिक्षं गृहे वसन् ॥
 दक्षरात्रं पिवेद्वज्रमापस्तु त्रयहमेव च ॥ १६० ॥
 गोमूत्रेण तु सामिश्रं यावत्कं घृतपाचितम् ॥
 एतद्वज्रमिति प्रोक्तं भगवानत्रिब्रवीत् ॥ १६१ ॥
 ब्रह्मचारी यतिश्चैव विद्यार्थी गुरुपोषकः ॥
 अध्वरः क्षीणवृत्तिश्च षडेते भिक्षुकाः स्मृताः ॥ १६२ ॥
 षण्मासान्कामयेन्मर्त्यो गुर्विणीमेव वै स्त्रियम् ॥
 आदंतजननादूर्ध्वमेवं धर्मो न हीयते ॥ १६३ ॥
 ब्रह्महा प्रथमं चैव द्वितीयं गुरुतत्पगः ॥
 तृतीयं तु सुराण्यं चतुर्थं स्तेयमेव च ॥ १६४ ॥
 पापातां चैव संसर्गं पंचमं पातकं महत् ॥ १६५ ॥
 एषामेव विशुद्ध्यर्थं चरेत्कृच्छ्राण्यनुक्रमात् ॥
 त्रीणि वर्षाण्यकालश्चेद्ब्रह्महत्या पृथक्पृथक् ॥ १६६ ॥
 अर्द्धं तु ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियेषु विधीयते ॥
 पञ्चमागो द्वादशश्चैव विदुर्गृह्योस्तथा भवेत् ॥ १६७ ॥
 जीवन्मृतकमप्यपि पादूर्ध्वं शयनमेव च ॥
 स्त्रीघाती शुद्धयतेऽप्येवं चरेत्कृच्छ्राब्दमेव वा ॥ १६८ ॥
 रजकः शैलुपश्चैव षण्मुकलोऽपि जीवतः ॥
 एतेषां यस्तु भुङ्क्ते वै द्विजश्चांद्रायणं चरेत् ॥ १६९ ॥

सर्वीत्यजानां गमने भोजने संप्रवेशने ॥
 पराकेण विशुद्धिः स्याद्भगवानत्रिब्रवीत् ॥ १७० ॥
 चांडालभांडे यत्तोयं पीत्वा चैव द्विजोत्तमः ॥
 गोमूत्रयावकाहारः सप्तषट्त्रिद्वयहान्यपि ॥ १७१ ॥
 संस्पृष्टं यस्तु पक्वान्नमस्यजैर्वाप्युदक्यया ॥
 अज्ञानाद्ब्राह्मणोऽश्रीयात्प्राजापत्यार्धमाचरेत् ॥ १७२ ॥
 चांडालान्नं यदा भुंक्ते चातुर्वर्ण्यस्य निष्कृतिः ॥
 चांद्रायणं चरेद्विप्रः क्षत्रः सांतपनं चरेत् ॥ १७३ ॥
 षड्रात्रमाचरेद्वैश्यः पंचगव्यं तथैव च ॥
 त्रिरात्रमाचरेच्छूद्रो दानं दत्त्वा विशुद्ध्यति ॥ १७४ ॥
 ब्राह्मणो वृक्षमारूढश्चांडालो मूलसंस्पृशः ॥
 फलान्यत्ति स्थितस्तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७५ ॥
 ब्राह्मणान्समनुप्राप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ॥
 नक्तभोजी भवेद्विप्रो घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ १७६ ॥
 एकं वृक्षं समारूढश्चांडालो ब्राह्मणस्तथा ॥
 फलान्यत्ति स्थितस्तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७७ ॥
 ब्राह्मणान्समनुप्राप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ १७८ ॥
 एकशाखासमारूढश्चांडालो ब्राह्मणो यदा ॥
 फलान्यत्ति स्थितस्तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १७९ ॥

त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥
 द्विषो म्लेच्छस्य संपर्काच्छुद्धिः सान्त्तपने तथा ॥ १८० ॥
 तप्तकृच्छ्रं पुनः कृत्वा शुद्धिरेषाधिधीयते ॥ १८१ ॥
 स वर्तेत यथा भार्या गत्वा म्लेच्छस्य संगताम् ॥
 सचैलं स्नानमादाय घृतस्य प्राज्ञनेन च ॥ १८२ ॥
 संगृहीतामपत्यार्थमन्यैरपि तथा पुनः ॥ १८३ ॥
 ञ्ढालम्लेच्छश्चपचकपालव्रतधारिणः ॥
 अज्ञाततः स्त्रियो गत्वा पराकेण विशुद्ध्यते ॥ १८४ ॥
 कामतस्तु प्रसूतां वा तत्सप्तो नात्र संशयः ॥
 स एव पुरुषस्तत्र गर्भो भूत्वा प्रजायते ॥ १८५ ॥
 तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तो विष्णूत्रं कुरुते द्विजः ॥
 तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तश्चण्डालं स्पृशते द्विजः ॥
 अहोरात्रोपितो भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ १८६ ॥
 केशकीटनखस्तापु अस्थिकण्ठकमेव च ॥
 स्पृष्ट्वा ननुदके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ १८७ ॥
 मत्स्यासि जंबुकास्थीनि नखशुक्तिकपर्दिकाः ॥
 हेमदत्तं घृतं धोत्वा तत्क्षणादेव शुद्ध्यति ॥ १८८ ॥
 ताक्षणे कंदुकालायां तैलचक्रेक्षुषं प्रयोः ॥
 अमीकंस्थानि शौचानि स्त्रीणां च व्याधितस्य च ॥ १८९ ॥

१ त्वर्णतत्तमिति बहुत्र पाठः । २ मद्यस्वेदनशालाकम् (मदी) इति
 प्रविद्धाग्रोमित्यर्थः ।

न स्त्री दुष्यति जारेण ब्राह्मणो वेदकर्मणा ॥
 नापो भूत्रपुरीषाभ्यां नाभिर्देहति कर्मणा ॥ १५० ॥
 पूर्वं स्त्रियः सुरैर्भुक्ताः सोमवधर्ववाहिभिः ॥
 भुञ्जते मानवाः पश्चान्न वा दुष्यन्ति कर्हिचित् ॥ १५१ ॥
 असवर्णस्तु यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निषेच्यते ॥
 अशुद्धा सा भवेन्नारी यावद्गर्भं न भुञ्चति ॥ १५२ ॥
 विमुक्ते तु ततः शल्मे रजश्चापि प्रदृश्यते ॥
 तदा सा शुद्ध्यते नारी विमलं काञ्चनं यथा ॥ १५३ ॥
 स्वयं विप्रतिपन्ना या यदि वा विप्रतारिता ॥
 बलान्नारी प्रभुक्ता वा चौरभुक्ता तथापि वा ॥ १५४ ॥
 न त्याज्या दूषिता नारी न कामोऽस्या विधीयते ॥
 ऋतुकाल उपासीत पुष्पकालेन शुद्ध्यति ॥ १५५ ॥
 रजकश्चर्मकारश्च नटो बुरुड एव च ॥
 कैवर्तमेदभिलाश्च क्षप्तैते अंत्यजाः स्मृताः ॥ १५६ ॥
 एतान्गत्वा स्त्रियो मोहाद्भुक्त्वा च प्रतिगृह्य च ॥
 कृच्छ्राब्दमाचरेज्जानादज्ञानोदेव तद्वयम् ॥ १५७ ॥
 सकृद्भुक्ता तु या नारी श्लेच्छैश्च पापकर्मभिः ॥
 प्राजापत्येन शुद्ध्येत ऋतुप्रसवणेन च ॥ १५८ ॥
 बलोद्धृता स्वयं वापि परप्रेरितया यदि ॥
 सकृद्भुक्ता तु या नारी प्राजापत्येन शुद्ध्यति ॥ १५९ ॥

मासकदीर्घतपसां नारीणां यद्वज्रो भवेत् ॥
 न तेन तद्वत् तासां विनश्यति कदाचन ॥ २०० ॥
 नद्यसंसृष्टकुंभेषु यत्तोयं पिबति द्विजः ॥
 कृच्छ्रपादेन शुद्ध्येत पुनः संस्कारमर्हति ॥ २०१ ॥
 अंत्यजस्थास्तु ये वृक्षा बहुपुष्पफलोष्णाः ॥
 उपभोग्यास्तु ते सर्वे पुष्पेषु च फलेषु च ॥ २०२ ॥
 चंडालेन तु संस्पृष्टं यत्तोयं पिबति द्विजः ॥
 कृच्छ्रपादेन शुद्ध्येत आपस्तंबोऽब्रवीन्मुनिः ॥ २०३ ॥
 श्लेष्मोपानहविण्मूत्रस्त्रिरजोमद्यमेव च ॥
 एभिः संदूषिते कूपे तोयं पीत्वा कथं विधिः ॥ २०४ ॥
 एकं द्रव्यं त्रयं च द्विजातीनां विशोधनम् ॥
 प्रायश्चित्तं पुनश्चैव नक्तं शुद्धस्य दापयेत् ॥ २०५ ॥
 सद्यो वांने सदैवं तु क्षिप्रस्तु स्नानमाचरेत् ॥
 यद्वृष्टिं त्वहोरात्रमतिरिक्ते दिनत्रयम् ॥ २०६ ॥
 श्लेष्मकंठोरुपादे च सुरया यस्तु लिप्यते ॥
 दक्षिणं त्रितयैज्जाहं स्वरेदेवमनुक्रमात् ॥ २०७ ॥

अत्राप्युदाहरंति ।

मलादान्नद्यपसुरां सकृत्पीत्वा द्विजोत्तमः ॥
 गोमूत्रगवकाहारो दशरात्रेण शुद्ध्यति ॥ २०८ ॥
 नद्यपस्य निषादस्य यस्तु भुंक्ते द्विजोत्तमः ॥

न देवा भुजते तस्य न पिबन्ति हविर्जलम् ॥ २०९ ॥
 चित्तिभ्रष्टा तु या नारी ऋतुभ्रष्टा च व्याधिता ॥
 प्राजापत्येन शुद्धयेत्त ब्राह्मणानां तु भोजनात् ॥ २१० ॥
 ये च प्रव्रजिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलावहाः ॥
 अनाशकान्निवर्तते चिकीर्षति गृहस्थितिम् ॥ २११ ॥
 धारयेन्नीणि कृच्छ्राणि चांद्रायणमथापि वा ॥
 जातिकर्मादिकं प्रोक्तं पुनः संस्कारमर्हति ॥ २१२ ॥
 न शौचं नोदकं नाशु नापवादानुत्पन्ने ॥
 ब्रह्मदंडहतानां तु न कार्यं कटधारणम् ॥ २१३ ॥
 स्नेहं कृत्वा भयादिभ्यो यस्त्वेतानि समाचरेत् ॥
 गोमूत्रयावकाहारः कृच्छ्रमेकं विशोधनम् ॥ २१४ ॥
 वृद्धः शौचस्मृतेर्लुप्तः प्रत्याख्यातमिषक्क्रियः ॥
 आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वग्न्यनशनांशुभिः ॥ २१५ ॥
 तस्य त्रिरात्रमाशौचं द्वितीये त्वस्थिसंख्यः ॥
 तृतीये तूदकं कृत्वा चतुर्थे श्राद्धमाचरेत् ॥ २१६ ॥
 यस्यैकापि गृहे नास्ति धेनुर्धत्साटुचारिणी ॥
 मंगलानि कुतस्तस्य कुतस्तस्य तमःश्रयः ॥ २१७ ॥
 अतिदोहातिवाहाभ्यां नासिकभिदनेन वा ॥
 नदीपर्वतसंशोधे मृते पादोनमाचरेत् ॥ २१८ ॥
 अष्टागवं धर्महलं षड्गवं व्यावहारिकम् ॥

(२४)

अष्टादशस्मृतयः ।

चतुर्गवं नृशृङ्गानां द्विगवं गववध्यकृत् ॥ २१९ ॥
द्विगवं वाहयेत्पादं सध्याह्ने तु चतुर्गवस ॥
षड्गवं तु त्रिपादोक्तं पूर्णहिस्त्वष्टाभिः स्मृतम् ॥ २२० ॥
काष्ठलोष्टाशिलागोमैः कृच्छ्रं सातपनं चोत् ॥
प्राजापत्यं चरेन्मृत्वा अतिकृच्छ्रं तु आयसः ॥ २२१ ॥
प्रायश्चित्तेन तच्चूर्वाणं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥
अनदुसहितां गां च दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ २२२ ॥
शरभोऽह्यन्नागांश्चिह्नहृद्गर्दभान् ॥
हत्वा च शूद्रहत्यायाः प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ २२३ ॥
मार्जारगोधानकुलसंढुकांश्च पतत्रिणः ॥
हत्वा ऽपहं पिबेत्क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकं चरेत् ॥ २२४ ॥
चंडालस्य च संक्षुष्टं विष्णुमंत्रोच्छिष्टमेव वा ॥
त्रिरात्रेण विशुद्धं हि भुक्तोच्छिष्टं भूमाचरेत् ॥ २२५ ॥
वापिकूपतडागांश्च दूषितानां च शोधनम् ॥
उद्धरेत्षट्शतं पूर्णं पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ २२६ ॥
अस्थिचर्मावसिक्तेषु खरश्वावादिदूषिते ॥
उद्धरेद्दुदकं सर्वं शोधनं परिभाजनम् ॥ २२७ ॥

गोदोहने चर्मपुटे च तोयं यन्नाकरे कारुक्कशिरिपहस्ते ॥
स्त्रीबालवृद्धाचरितानि याग्यप्रत्यक्षदृष्टानि शुचीनि तानि ॥ २२८ ॥

१ मृत्तिकया मृद्गोलकमेत्यर्थः । तृतीयायं प्रथमेयमाह ।

प्राकारराधे विषमप्रदेशे सेवानिवेशे भवनस्य दाहे ॥
 अवास्पयज्ञेषु महोत्सवेषु तेष्वेव दोषा न विकल्पनीयाः २२९ ॥
 प्रपास्वरण्ये घटकस्य कूपे द्रोण्यां जलं कोशविनिर्गतं च ॥
 श्वपाकचंडालपरिग्रहे तु षत्त्वा जलं पंचगव्येन शुद्धिः २३० ॥
 रेतोविण्मूत्रसंस्पृष्टं कौपं यदि जलं पिबेत् ॥
 त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्यात्कुंभे सांतपनं तथा ॥ २३१ ॥
 क्लिन्नभिन्नशवं यत्स्यादज्ञानाच्च तथोदकम् ॥
 प्रायश्चित्तं चरेत्पीत्वा तप्तकृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥ २३२ ॥
 उष्ट्रीक्षीरं खरीक्षीरं मानुषीक्षीरमेव च ॥
 प्रायश्चित्तं चरेत्पीत्वा तप्तकृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥ २३३ ॥
 वर्णबाधेन संस्पृष्टं उच्छिष्टस्तु द्विजोत्तमः ॥
 पंचरात्रोपितो भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ २३४ ॥
 शुचि गोतृप्तिकृत्तायं प्रकृतिस्थं महीगतम् ॥
 चर्मभांडस्थधाराभिस्तथा यंत्रोद्धृतं जलम् ॥ २३५ ॥
 चंडालेन तु संस्पृष्टे स्नानमेव विधीयते ॥
 उच्छिष्टस्तु च संस्पृष्टस्त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥ २३६ ॥
 आकराद्गतवस्तूनि नाशुचीनि कदाचन ॥
 आकराः शुचयः सर्वे वर्जयित्वा सुरालयम् ॥ २३७ ॥
 भृष्टाभृष्टा यवाश्चैव तथैव चणकाः स्मृताः ॥
 खर्जूरं चैव कर्पूरमन्यदूभृष्टतरं शुचि ॥ २३८ ॥

अस्मिन्मन्त्रानि श्लोचानि स्त्रीभिराचरितानि च ॥
 नोदुल्ले अदुशाक्षायां तैलयेनेक्षुयन्त्रयोः ॥ २३९ ॥
 अदुष्टाः उत्ततं धारा वातोद्धृताश्च रेणवः ॥ २४० ॥
 बहुनास्मैकलज्जानामेकध्वेदशुचिर्भवेत् ॥
 अक्षौचमैकजानस्य नेतरेषां कथंचन ॥ २४१ ॥
 एकपङ्क्त्युपविष्टानां भोजनेषु पृथक्पृथक् ॥
 यक्षेको लक्षते नीलीं स्रजं तेशुचयः स्मृताः ॥ २४२ ॥
 यस्य पट्टे पट्टसूत्रे नीलीरक्तो हि दृश्यते ॥
 त्रिरात्रं तस्य दातव्यं शेषाश्चैवोपवासिनः ॥ २४३ ॥
 आदित्येस्तमिते रात्रावस्पृश्यं स्पृशते यदि ॥
 भगवन्कले शुद्धिः स्यात्ततो ब्रूहि तपोधन ॥ २४४ ॥
 आदित्येस्तमिते रात्रौ स्पर्शहीनं दिवा जलम् ॥
 तैर्नैव सर्वशुद्धिः स्याच्छुद्धस्पृष्टं तु वर्जयेत् ॥ २४५ ॥
 देशं कालं च यः शक्तिं पापं चावेक्षयेत्ततः ॥
 प्रायाश्चित्तं प्रकल्प्यं स्याच्चस्पृशोक्ता न निष्कृतिः ॥ २४६ ॥
 देवप्राजाविवाहेषु यज्ञप्रकरणेषु च ॥
 उत्सवेषु च लङ्घेदु स्पृष्टास्पृष्टं न विद्यते ॥ २४७ ॥
 आत्मार्त्तं तथा क्षीरं कंदुकं दधि लक्तवः ॥
 स्नेहपक्व च तर्लं च शूद्रस्यापि न दुष्यति ॥ २४८ ॥
 आर्द्रमांसं घृतं तैलं स्नेहाश्च फलसंभवाः ॥

अंत्यभाण्डस्थितास्त्वेते निष्क्रान्ताः शुद्धिमाप्नुयुः ॥ २४९ ॥
 अज्ञानास्थिवते तोयं ब्राह्मणः शुद्धजातिषु ॥
 अहोरात्रोषितः स्नात्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ २५० ॥
 आहिताग्निस्तु यो विप्रो महापातकवान्भवेत् ॥
 अप्सु प्रक्षिप्य पात्राणि पश्चादग्निं विनिर्दिशेत् ॥ २५१ ॥
 यो गृहीत्वा विवाहार्थं गृहस्थ इति मन्यते ॥
 अन्नं तस्य न भोक्तव्यं वृथापाको हि स्मृतः ॥ २५२ ॥
 वृथापाकस्य भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरोद्विजः ॥
 प्राणानाशु त्रिरास्य घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ २५३ ॥
 वैदिके लौकिके वापि हुतोच्छिष्टे जले क्षितौ ॥
 वैश्वदेवं प्रकुर्वीत पंचसूनापलुत्तये ॥ २५४ ॥
 कनीयान्गुणवांश्चैव श्रेष्ठश्चेन्निर्गुणो भवेत् ॥
 पूर्वं पाणिं गृहीत्वा च गृह्याग्निं धारयेद्बुधः ॥ २५५ ॥
 ज्येष्ठश्चेद्यदि निर्दोषो गृह्यात्यग्निं यवीषकः ॥
 नित्यं नित्यं यवेत्तस्य ब्रह्महत्या न संशयः ॥ २५६ ॥
 महापातकिसंस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ॥
 संस्पृष्टस्य यदा भुङ्क्ते स्नानमेव विधीयते ॥ २५७ ॥
 पतितैः सह संसर्गं मासाद्धं मासमेव च ॥
 गोमूत्रयावकाहारो मासाद्धं विशुद्ध्यति ॥ २५८ ॥
 कृच्छ्राद्धं पातितस्यैव सकृद्बुद्ध्वा द्विजांतसः ॥

अविज्ञानाच्च तद्व्युक्त्वा कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ॥ २५९ ॥
 पतितानां यदा भुक्तं भुक्तं चंडालवेश्मनि ॥
 सासार्द्धं तु पिबद्भारि इति ज्ञातातपोऽभवीत् ॥ २६० ॥ १
 गोब्राह्मणहतानां च पतितानां तथैव च ॥
 अग्निना न च संस्कारः शंखस्य बन्धनं यथा ॥ २६१ ॥
 यश्चंडालीं द्विजो गच्छेत्कथंचित्काममोहितः ॥
 त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्धयेत् प्राजापत्यानुपूर्वशः ॥ २६२ ॥
 पतितान्ब्राह्मणादाय व्युक्त्वा वा ब्राह्मणो यदि ॥
 कृत्वा तस्य ससृत्सर्गमातिकृच्छ्रं विनिर्दिशेत् ॥ २६३ ॥
 अंत्यहस्ताच्च विक्षिप्तं कामलोष्ठवृणानि च ॥
 न स्पृशेत्तु तथोच्छिष्टयहोरात्रं समाचरेत् ॥ २६४ ॥
 चंडालं पतितं ग्लेच्छं अद्यथांडं रजस्वलाम् ॥
 द्विजः स्पृष्ट्वा न भुंजीत भुंजादो यदि संस्पृशेत् ॥ २६५ ॥ ४
 गतः परं न भुंजीत त्यक्तवाह्नं स्नानमाचरेत् ॥
 ग्राह्यैः समनुज्ञातस्त्रिरात्रमुपवासयेत् ॥
 नृधृतं पादकं मास्य व्रतशेषं समापयेत् ॥ २६६ ॥
 भुंजातः संस्पृशेद्यस्तु वायसं कृच्छ्रं तथा ॥
 त्रिजोऽप्येह कृच्छ्रं तयादथोच्छिष्टयहणेन तु ॥ २६७ ॥
 आसन्नो नैहिके धर्मे वस्तु प्रचयवते पुनः ॥
 पतितानां चरेत्साम्प्रति ज्ञातातपोऽभवीत् ॥ २६८ ॥

पशुवैश्याधिगमनं प्राजापन्यं विधीयते ॥
 गवां गमने मनुप्रोक्तं व्रतं चाद्रायणं चंगन ॥ २६१ ॥
 अमातृषीष्ट गोवर्जमुदकपायामयोनिषु ॥
 रेतः श्लिक्त्वा जले चैव कृत्स्नं नानपनं चंगन ॥ २६२ ॥
 उदकपां सृत्तिकां वापि अन्यजां स्पृशतं यदि ॥
 त्रिगत्रैवेव शुद्धिः स्याद्विधिरप पुगातनः ॥ २६३ ॥
 संसर्गं यदि गच्छेज्जदुदकपाया तथान्यजः ॥
 प्रायश्चित्ता म विज्ञेयः पृथक् ज्ञानं समानंगत ॥ २६४ ॥
 एकस्मिन् चरेन्मन्त्रे पृथिपं तु दिनत्रयम् ॥
 दिनत्रयं तथा पाने भक्षणे पंन मन्त्रे वा ॥ २६५ ॥
 स्मृत्यनन्तरम् ।

अंगीकारेण जातानां तद्व्रणानुग्रहेण च ॥
 पर्येत तत्र पापिष्ठा महापातकिनांऽपि ये ॥ २६६ ॥
 भोजनेन तु प्रसक्तानां प्राजापन्यं विधीयते ॥
 दंतकाष्ठं स्वहारात्रमेव क्षौचविधिः स्मृतः ॥ २६७ ॥
 रजस्वला यदा स्पृष्टा श्वानचंडालद्वयकः ॥
 निराहारा भवेत्तावन्मन्त्रा कालेन शुद्ध्यति ॥ २६८ ॥
 रजस्वला यदा स्पृष्टा उद्भ्रजं च कुशं वैरः ॥
 पंचरात्रं निराहारा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ २६९ ॥

१ मन्त्रं गोमन्त्रम् । २ ज्ञानं गोमयम् ।

स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या ब्राह्मणी च या ॥
 एकरात्रं निराहारा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ २७८ ॥
 स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या क्षत्रियी च या ॥
 त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्याद्द्व्याहस्य वचनं यथा ॥ २७९ ॥
 स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या वैश्यसंभवा ॥
 चतुरात्रं निराहारा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ २८० ॥
 स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या शूद्रसंभवा ॥
 षड्रात्रेण विशुद्धिः स्याद्ब्राह्मणी कामकारतः ॥ २८१ ॥
 अकामतश्चरेदूर्ध्वं ब्राह्मणी सर्वतः स्पृशत् ॥
 चतुर्णामपि वर्णानां शुद्धिरेषा प्रकीर्तिता ॥ २८२ ॥
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन यः ॥
 भोजते सूत्रचारे च शंखस्य वचनं यथा ॥ २८३ ॥
 स्नानं ब्राह्मणसंस्पर्शं जपहोमं तु क्षत्रिये ॥
 वैश्ये नक्तं च कुर्वीत शूद्रे चैव उपोषणम् ॥ २८४ ॥
 चर्मके रजके वैश्ये धीवरे नटके तथा ॥
 एतान्स्पृष्ट्वा द्विजो योहादाचामेत्प्रयतोऽपि सन् ॥ २८५ ॥
 एतैः स्पृष्ट्वा द्विजो नित्यमेकरात्रं पयः पिबेत् ॥
 उच्छिष्टैस्तैश्चिरात्रं स्याद्द्विष्टं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ २८६ ॥
 एतुच्छायां श्वपावस्थ ब्राह्मणस्तथिगच्छति ॥
 तत्र स्नानं प्रकुर्वीत दृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ २८७ ॥

अभिशस्तो द्विजोऽरण्ये ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ॥
 मासोपवासं कुर्वीत चांद्रायणमथापि वा ॥ २८८ ॥
 वृथा मिथ्यापयोगेन भ्रूणहत्याव्रतं चरेत् ॥
 अव्यक्षो द्वादशाहेन पराकेणैव शुद्ध्यति ॥ २८९ ॥
 शठं च ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ॥
 निर्गुणं च गुणी हत्वा पराकं व्रतमाचरेत् ॥ २९० ॥
 उपपातकसंशुक्तो मानवो म्रियते यदि ॥
 तस्य संस्कारकर्ता च प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ २९१ ॥
 प्रभुं जानोति सन्नेहं कदाचित्स्पृश्यते द्विजः ॥
 त्रिरात्रमाचरेन्नक्तैर्निःस्नेहमथवाचरेत् ॥ २९२ ॥
 विडालकाकाद्युच्छिष्टं जग्ध्वा श्वनकुलम् च ॥
 केशकीटावपन्नं च पिवेद्ब्राह्मो भुवर्चलाम् ॥ २९३ ॥
 उरूयानं समाहूय खरयानं च कामतः ॥
 स्नात्वा त्रिप्रो जितप्राणः प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥ २९४ ॥
 सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ॥
 त्रिः पठेद्वा यतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ २९५ ॥
 शकृद्विगुणगोमूत्रं सर्पिर्दद्याच्चतुर्गुणम् ॥
 क्षीरमष्टगुणं देयं पंचगव्यं तथा दधि ॥ २९६ ॥
 पंचगव्यं पिवेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिवेत् ॥
 उभो तौ तुल्यदोषौ च वसतो नरके चिरम् ॥ २९७ ॥

अजा गार्वा महिष्यश्च अमेध्यं भक्षयन्ति वाः ॥
 दुग्धं हव्ये च कव्ये च गोमयं न विच्छेदयेत् ॥ २९८ ॥
 कनक्तानी चार्थिका वा या च स्वस्तनपायिनी ॥
 तासां दुग्धं न होतव्यं हुतं चैवाहुतं भवेत् ॥ २९९ ॥
 ब्राह्मणेन च सोमे च स्त्रीमन्तोन्नयने तथा ॥
 जातश्राद्धे तवश्राद्धे भुङ्क्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ ३०० ॥
 राजानं हरते तंजः शूद्रानं ब्रह्मवर्चसम् ॥
 स्वस्तुर्तान्नं च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ ३०१ ॥
 स्वस्तुता अप्रज्जाता चेन्नाश्रीयात्तद्गृहे पिता ॥
 भुङ्क्ते त्वस्या माययान्नं पूयं स नरकं व्रजेत् ॥ ३०२ ॥
 अधीत्य चतुरो वेदान्सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञित् ॥
 तरेन्द्रधवने भुङ्क्त्वा विद्यायां जायते कृमिः ॥ ३०३ ॥
 तवश्राद्धे त्रिपक्षे च पणमाशे बालिकेऽग्निद्विके ॥
 पतति पितरस्तस्य यो भुङ्क्तेऽनाग्निं द्विजः ॥ ३०४ ॥
 चांद्रायणं तवश्राद्धे पराको बालिके तथा ॥
 त्रिपक्षे चैव कृच्छ्रं त्याग्यमाशे कृच्छ्रमेव च ॥ ३०५ ॥
 आग्निद्विके पादकृच्छ्रं स्यादेकाहः पुनराग्निद्विके ॥
 ब्रह्मर्ष्यसमाधाय मासश्राद्धेऽहं पश्येत् ॥ ३०६ ॥
 द्वादशाहे त्रिपक्षेऽन्ने यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ॥

१ अधिकस्तनी । २ स्वकन्याया अन्नम् । ३ अप्रसूता—तावदतिशेषः ।

पतित पितरस्तस्य ब्रह्मलोके गता अपि ॥ ३०७ ॥
 पक्षे वा यदि वा मास्ते यस्य नांशान्ति वै द्विजाः ॥
 भुक्त्वा दुरात्मनस्तस्य द्विजश्राद्धायणं चरेत् ॥ ३०८ ॥
 एकादशाहेहोरात्रं भुक्त्वा संचयते ऽयहम् ॥
 उपोष्य विधिवद्विप्रः कूष्मांडीं जुहुयाद्भृतम् ॥ ३०९ ॥
 यत्र वेदध्वनिश्रांतं न च गोभिरलंकृतम् ॥
 यत्र बालैः परिवृतं इमशानमिव तद्गृहम् ॥ ३१० ॥
 हास्येऽपि चह्वो यत्र बिना धर्मं वदंति हि ॥
 विनापि धर्मशास्त्रेण स धर्मः पावनः स्मृतः ॥ ३११ ॥
 हनिवर्णे च यः कुर्यादज्ञानादभिवादनम् ॥
 तत्र स्नानं प्रकुर्वीत घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ ३१२ ॥
 सस्रुत्पन्ने यदा स्नाने भुंक्ते वापि पिबेद्यदि ॥
 गायऽपष्टसहस्रं तु जपेत्स्नात्वा समाहितः ॥ ३१३ ॥
 अंगुल्या दंतकाष्ठं च प्रत्यक्षं लवणं तथा ॥
 स्मृतिकाभक्षणं चैव तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥ ३१४ ॥
 दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधि शमीषु च ॥
 कार्पासं दंतकाष्ठं च विष्णोरपि श्रियं हरेत् ॥ ३१५ ॥
 शूर्पवातौ नखाप्रांशु स्नानवस्त्रं घटोदकम् ॥
 मार्जनीरजः केशांशु देवतायतनोद्भवम् ॥ ३१६ ॥

तेनाव्युडितं तेषु गंगां प्रप्लुत एव सः ॥
 याजनीरेणुकैश्चाहुः हन्ति पुण्यं दिवाकृतम् ॥ ३१७ ॥
 मृत्तिकाः सप्त न ग्राह्या वल्मीके ऊपरस्थले ॥
 अंतर्जले क्षणान्तान्ते वृक्षमूले सुरालये ॥ ३१८ ॥
 वृषभैश्च तथोत्खाति श्रेयस्कामैः सदा बुधैः ॥
 शुचा देशे तु संग्राह्या शर्कराश्च विवर्जिता ॥ ३१९ ॥
 पुरीषे धैथुने होमे प्रसावे दंतधावन ॥
 स्नानभोजनजापेषु सदा यौनं समाचरेत् ॥ ३२० ॥
 यस्तु संवत्सरं पूर्णं भुंक्ते यौनेन सर्वदा ॥
 शुभकोटिस्तहस्रेषु स्वर्गलोके महीयते ॥ ३२१ ॥
 स्नानं दानं जपं होमं भोजनं देवतार्चनम् ॥
 शौचपादौ न कुर्वीत स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ॥ ३२२ ॥
 सर्वस्वमपि यो दद्यात्पातायित्वा द्विजोत्तमम् ॥
 नाशयित्वा तु तत्सर्वं धूणहत्याफलं लभेत् ॥ ३२३ ॥
 ग्रहणोद्वाहसंक्रांतौ स्त्रीणां च प्रसवे तथा ॥
 दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्राश्च प्रशस्यते ॥ ३२ ॥
 क्षौमजं दाथ कार्पासं पट्टसूत्रमथापि वा ॥
 यज्ञोपवीतं यो दद्याद्वस्त्रदानफलं लभेत् ॥ ३२५ ॥
 कांस्यस्य भाजनं दद्याद्भूतपूर्णं सुशोभनम् ॥
 तथा भक्त्या विधानेन अग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ ३२६ ॥

भ्राद्रकाले तु यो दद्याच्छोधने च उपानहौ ॥
 स गच्छन्नन्यमार्गेऽपि अश्वदानफलं लभेत् ॥ ३२७ ॥
 तैलपानं तु यो दद्यात्संपूर्णं तु उमाहितः ॥
 स गच्छति ध्रुवं स्वर्गे नरो नास्त्यत्र संशयः ॥ ३२८ ॥
 दुर्भिक्षे अन्नदाता च सुभिक्षे च हिरण्यदः ॥
 पानप्रदस्त्वरण्ये तु स्वर्गे लोके महीयते ॥ ३२९ ॥
 यावदर्धप्रसूता गौस्तावत्सा पृथिवी स्मृता ॥
 पृथिवी तेन दत्ता स्यादीदृशीं गां ददाति यः ॥ ३३० ॥
 तेनामयो हुताः सम्यक्पितरस्तेन तर्पिताः ॥
 देवाश्च पूजिताः सर्वे यो ददाति गवाहिकम् ॥ ३३१ ॥
 जन्मप्रभृति यत्पापं मातृकं पैतृकं तथा ॥
 तत्सर्वं नश्यति क्षिप्रं वस्त्रदानान्न संशयः ॥ ३३२ ॥
 कृष्णाजिनं तु यो दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतम् ॥
 उद्धरेन्नरकस्थानात्कुलान्पेकोत्तरं शतम् ॥ ३३३ ॥
 आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ॥
 शूलपाणिस्तु भगवानभिनन्दति भूमिदम् ॥ ३३४ ॥
 वालुकानां कृता राशिर्यावत्सप्तर्षिमंडलम् ॥
 गते वर्षशते चैव पलमेकं विशीर्यति ॥ ३३५ ॥
 क्षयं च दृश्यते तस्य कन्यादानेन चैव हि ॥ ३३६ ॥

आदरे प्रागदाता च त्रीणि दानफलानि च ॥
 सर्वेषामेवं दानानां विद्यादानं ततोधिकम् ॥ ३३७ ॥
 दुष्प्रादित्वजने दद्याद्विप्राय च न कैतवे ॥
 सकामः स्वर्गसामोति निष्कामो मोक्षमाप्नुयात् ॥ ३३८ ॥
 ब्राह्मणे वेदविदुषि सर्वमास्त्रविहारदे ॥
 दातवितृपरे चैव ऋतुकालाभिगामिनि ॥ ३३९ ॥
 शीघ्रचारित्रसंपूर्णे प्रातःस्नानपरायणे ॥
 तस्यैव दीयते दानं यदीच्छेच्छेय आत्मनः ॥ ३४० ॥
 तत्पुण्यं विदुषो विप्रानन्येभ्योऽपि प्रदीयते ॥
 तत्कार्यं नैव फलव्यं न दृष्टं न श्रुतं यया ॥ ३४१ ॥
 अतः परं प्रदक्ष्यामि श्राद्धकर्मणि ये द्विजाः ॥
 पितृणां कृत्यं दानं दत्तं येषां तु निष्फलम् ॥ ३४२ ॥
 न हीनानो न रोगी च श्रुतिस्मृतिविवर्जितः ॥
 नित्यं कावृत्तवादी च तांस्तु श्राद्धे न भोजयेत् ३४३ ॥
 द्विषातं च फण्डकुपयुह्य श्रुतं च यः ॥
 विंकरं करिळं कण्ठं श्वित्रिणं रोगिणं तथा ॥ ३४४ ॥
 दूधन्तर्णं शीर्णकेशं पांडुरीर्यं जवाधरम् ॥
 नारकादितं रीतिं च द्विषार्थं वृद्धलीपतिम् ॥ ३४५ ॥

भेदकारी भवेच्चैव बहुपीडाकरोऽपि वा ॥
 हीनातिरिक्तमात्रो वा तस्यपनयेत्तथा ॥ ३४६ ॥
 बहुभोक्ता दीनग्रस्तो मत्सरी ह्रस्वबुद्धिमान् ॥
 एतेषां नैव दातव्यः कदाचित्तु प्रतिग्रहः ॥ ३४७ ॥
 अथ चेभ्यंत्राविश्रुतः शारीरैः पंक्तिदूषणैः ॥
 अदूष्यं तं यमः प्राह पंक्तिपावन एव सः ॥ ३४८ ॥
 श्रुतिः स्मृतिश्च विमाणां नयने द्वे प्रकीर्तिते ॥
 काणः स्यादेकहीनोऽपि द्वाभ्यामंधः प्रकीर्तितः ॥ ३४९ ॥
 न श्रुतिर्न स्मृतिर्यस्य न शीलं न कुलं यतः ॥
 तस्यः श्राद्धं न दातव्यं त्वंधकस्यात्रिरब्रवीत् ॥ ३५० ॥
 तस्माद्देन शास्त्रेण ब्राह्मण्यं ब्राह्मणस्य तु ॥
 न चैकेनैव वेदेन भगवानत्रिरब्रवीत् ॥ ३५१ ॥
 योगस्यैर्लोचनैर्युक्तः पादाग्रं च प्रपश्यति ॥
 लौकिकज्ञैश्च शास्त्रोक्तं पश्येच्चोऽधरोत्तरम् ॥ ३५२ ॥
 वेदैश्च ऋषिभिर्गीतं दृष्टिमाञ्छास्त्रवेदवित् ॥
 ज्ञातेन च कुलीनं च श्रुतिस्मृतिरतं सदा ॥
 तादृशं भोजयेच्छ्राद्धे पितृणामक्षयं भवेत् ॥ ३५३ ॥
 यावतो ग्रसते ग्रासाम्पितृणां दीप्ततेजसाम् ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ ३५४ ॥

तत्कल्पा विमुच्यन्ते ध्रुवं यांति त्रिविष्टपम् ॥
 तस्माद्विजं परीक्षितं श्राद्धकाले प्रयत्नतः ॥ ३५५ ॥
 न निर्वपति यः श्राद्धं प्रसीतपितृको द्विजः ॥
 इन्द्रक्षये मासि मासि प्रायश्चित्ती भवेत्तु सः ॥ ३५६ ॥
 सूर्ये कन्यागते कुर्याच्छ्राद्धं यो न गृहाश्रयी ॥
 धनं पुत्राः कुलं तस्य पितृनिःश्वासपीडया ॥ ३५७ ॥
 कन्यागते सवितरि पितरो यांति तत्सुतान् ॥
 शून्या प्रेतपुरी सर्वा यावद्वृश्चिकदर्शनम् ॥ ३५८ ॥
 ततो वृश्चिकसंप्राप्तौ निराशाः पितरो गताः ॥
 पुनः स्वभजनं यांति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥ ३५९ ॥
 पुनं वा भ्रातरं वापि दौहित्रं पौत्रकं तथा ॥
 पितृकार्ये प्रसक्ता ये ते यांति परमां गतिम् ॥ ३६० ॥
 यथा निर्मथनादग्निः सर्वकाष्ठेषु तिष्ठति ॥
 तथा संहर्यते धर्मः श्राद्धदानान्न संशयः ॥ ३६१ ॥
 यः प्राप्नोति तदा सर्वं कन्यागते च गंगया ॥
 सर्वेणाञ्जार्थनमनं सर्वतीर्थविगाहनम् ॥ ३६२ ॥
 सर्वेणैकफलं रिक्ताच्छ्राद्धदानान्न संशयः ॥ ३६३ ॥
 महःपातकसंश्रुतो यो युक्तश्चोपपातकैः ॥

धनैर्मुक्तो यथा भानू राहुमुक्तश्च चंद्रमाः ॥ ३६४ ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः संतापं च विलंघयेत् ॥
 सर्वसौख्यमयं प्रातः श्राद्धदानान्न संशयः ॥ ३६५ ॥
 सर्वेषामेव दानानां श्राद्धदानं विशिष्यते ॥
 मेरुतुल्यं कृतं पापं श्राद्धदानं विशोधनम् ॥ ३६६ ॥
 श्राद्धं कृत्वा तु मर्त्यो वै स्वर्गलोके महीयते ॥
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ॥ ३६७ ॥
 वैश्यस्य चान्नमेवाज्यं शूद्रान्नं रुधिरं भवेत् ॥
 एतत्सर्वं यथाऽऽख्यातं श्राद्धकाले समुत्थिते ॥ ३६८ ॥
 वैश्वदेवे च होमे च देवताभ्यर्चने जपेत् ॥
 अमृतं तेन विमान्नसम्यजः सामसंस्मृतम् ॥ ३६९ ॥
 व्यवहारानुपूर्व्येण धर्मेण बालेभिर्जितम् ॥
 क्षत्रियान्नं पयस्तेन घृतान्नं यज्ञपालने ॥ ३७० ॥
 देवो मुनिर्द्विजो राजा वैश्यः शूद्रो निषादकः ॥
 पशुर्भल्लेच्छोऽपि चंडालो विप्रो दक्षाविधाः स्मृताः ॥ ३७१ ॥
 सन्ध्या स्नानं जपं होमं देवतानित्यपूजनम् ॥
 आतिथिं वैश्वदेवं च देवब्राह्मण उच्यते ॥ ३७२ ॥
 श्राके पत्रे फले मूले वनवासे सदा रतः ॥
 निरतोऽहरहः श्राद्धे स विप्रो मुनिरुच्यते ॥ ३७३ ॥

वेदांतं पठते नित्यं सर्वसंगं परित्यजेत् ॥
 सांख्ययोगविचारस्थः स विप्रो द्विज उच्यते ॥ ३७४ ॥
 अत्राहताश्च धन्वानः संश्रामे सर्वसंमुखे ॥
 आरंभे निर्जिता येन स विप्रः क्षत्र उच्यते ॥ ३७५ ॥
 हृदिकर्मरतो यश्च गवां च प्रतिपालकः ॥
 वाणिज्यव्यवसायश्च स विप्रो वैश्य उच्यते ॥ ३७६ ॥
 लाक्षालवणसमिश्रं कुसुमं क्षीरसर्पिषः ॥
 विक्रेता मधुमांसानां स विप्रः शूद्र उच्यते ॥ ३७७ ॥
 क्षीरश्च तस्करश्चैव सूचको दंशकस्तथा ॥
 जस्त्ययांसे तदा लुब्धो विप्रो निषाद उच्यते ॥ ३७८ ॥
 ब्रह्मतत्त्वं न जानाति ब्रह्मसूत्रेण गर्वितः ॥
 तेनैव स च पापेन विप्रः पशुसदाहृतः ॥ ३७९ ॥
 दापीकूपतडागानामारामस्थ सरःसु च ॥
 निर्दम्यं रोधकश्चैव स विप्रो म्लेच्छ उच्यते ॥ ३८० ॥
 क्षियाहीनश्च सूर्खश्च सर्वधर्मविवर्जितः ॥
 निर्दयः सर्वशूत्रेषु विमर्शहाल उच्यते ॥ ३८१ ॥
 वैदिकिर्हीनः स पठति कालं शास्त्रेण हीनाश्च पुराणपाठाः ॥
 क्षियाहीनो वृषिर्नो भवंति अष्टात्ततो भगवता भवंति ॥ ३८२ ॥
 ज्योतिर्मिदो ह्यवर्णः कीदाः पाराणपाठकाः ॥
 नादसङ्गे महादाने वरणीयाः कदाचन ॥ ३८३ ॥

भ्रात्रे च पितरो धीरं दानं चैव तु निष्फलम् ॥
 यज्ञे च फलहानिः स्यात्तस्मात्तान्परिवर्जयेत् ॥ ३८४ ॥
 आविकाश्चित्रकारश्च वैद्यो नक्षत्रपाठकः ॥
 चतुर्विंश न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ॥ ३८५ ॥
 मागधो माथुरश्चैव कापटः कीकटानजौ ॥
 पंच विमा न पूज्यन्ते बृहस्पतिसमा याद्वे ॥ ३८६ ॥
 क्रयक्रीता च या कन्या पत्नी सा न विधीयते ॥
 तस्यां जाताः सुतास्तेषां पितृपिंडं न विद्यते ॥ ३८७ ॥
 अष्टशल्यागतो नीरं पाणिना पिबते द्विजः ॥
 सुरापानेन तत्तुल्यं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥ ३८८ ॥
 ऊर्ध्वजंघेषु विमेषु प्रक्षाल्य चरणद्वयम् ॥
 तावच्चंडालरूपेण यावद्भंगां न मज्जति ॥ ३८९ ॥
 दीपशय्यासनच्छायां कार्पासं दंतधावनम् ॥
 अजाकुम्भजःस्पर्शः शूकरपापि शिष्यं हरेत् ॥ ३९० ॥
 गृहादशयुगं कूपं कूपादशयुगं तटम् ॥
 तटादशयुगं नद्यां गङ्गा संख्या न विद्यते ॥ ३९१ ॥
 स्रवद्यद्राक्षणं तोयं रहस्यं क्षत्रियं तथा ॥
 वापी कूपे तु वैश्यस्य शौद्रं भ्रांडोदकं तथा ॥ ३९२ ॥

तीर्थस्नानं महादानं यच्चान्यत्तिलतर्पणम् ॥
 अद्भुतमेकं न कुर्वीत महागुरुनिपाततः ॥ ३९३ ॥
 गंगा गया त्वमावास्या वृद्धिश्चाद्वे क्षयेऽहनि ॥
 मघा पिंडप्रदानं स्यादन्यत्र परिषर्जयेत् ॥ ३९४ ॥
 वृतं वा यदि वा तैलं ययो वा यदि वा दधि ॥
 चत्वारो ह्यज्यसंस्थाना हृतं नैव तु वर्जयेत् ॥ ३९५ ॥
 श्रुत्वैतानृषयो धर्मान्भाषितानत्रिणा स्वयम् ॥
 इदमूचुर्महात्मानं सर्वे ते धर्मनिष्ठिताः ॥ ३९६ ॥
 य इदं धारयिष्यति धर्मशास्त्रमतंदिताः ॥
 इह लोके यज्ञः प्राप्य ते यास्यंति त्रिविष्टपम् ॥ ३९७ ॥
 विद्यार्थी लभते विद्यां धनकामो धनानि च ॥
 आयुष्कायस्तथैवायुः श्रीकामो महर्ता श्रियम् ॥ ३९८ ॥
 इति श्रीमदत्रिमहर्षिस्मृतिः समाप्ता ॥ १ ॥

॥ श्रीः ॥

विष्णुस्मृतिः २.

प्रथमोऽध्यायः १.

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ विष्णुप्रोक्तधर्मशास्त्रप्रारंभः
विष्णुमेकाग्रमाक्षीनं श्रुतिस्मृतिविशारदम् ॥
पद्मच्छुर्मुनयः सर्वे कलापग्रामवासिनः ॥ १ ॥
कृते युगे ह्यपक्षणि लुप्तो धर्मः सनातनः ॥
तत्र वै क्षीर्यमाणे च धर्मो न प्रतिमार्गितः ॥ २ ॥
त्रेतायुगोऽथ संप्राप्ते कर्तव्यश्चास्य संग्रहः ॥
यथा संप्राप्यतेऽस्माभिस्तत्त्वन्नो वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥
वर्णाश्रमाणां यो धर्मो विशेषश्चैव यः कृतः ॥
भेदस्तथैव चैषां यस्तद्वो ब्रूहि द्विजोत्तम ॥ ४ ॥
ऋषीणां समवेतानां त्वमेव परमो मतः ॥
धर्मस्येह स्रमस्तस्य नान्यो वक्तास्ति सुव्रत ॥ ५ ॥
श्रुत्वा धर्मं चरिष्यामो यथावत्पारिभाषितम् ॥
तस्माद्ब्रूहि द्विजश्रेष्ठ धर्मकाया इमे द्विजाः ॥ ६ ॥
इत्युक्तो सुनिभस्तैस्तु विष्णुः प्रोवाच तांस्तदा ॥
अनन्ताः श्रूयतां धर्मो षड्यमाणो मया क्रमात् ॥ ७ ॥

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव तथा परे ॥
 एतेषां धर्मसारं पद्वक्ष्यमाणं निबोधत ॥ ८ ॥
 ऋतावृतौ तु संयोगाद्ब्राह्मणो जायते स्वयम् ॥
 तस्माद्ब्राह्मणसंस्कारं गर्भादौ तु प्रयोजयेत् ॥ ९ ॥
 एतन्तोन्नयनं कर्म न स्त्रीसंस्कार इष्यते ॥
 गर्भस्यैव तु संस्कारो गर्भे गर्भे प्रयोजयेत् ॥ १० ॥
 जातकर्म तथा कुर्यात्पुत्रे जाते यथोदितम् ॥
 बहिर्विष्कम्भणं चैव तस्य कुर्याच्छिशोः शुभम् ॥ ११ ॥
 शोष्ठे मासे च संप्राप्ते अन्नप्राशनमाचरेत् ॥
 तृतीयेऽवदे च संप्राप्ते केशकर्म सप्ताचरेत् ॥ १२ ॥
 गर्भाष्टमे तथा कर्म ब्राह्मणशोपनायनम् ॥
 द्विजत्वे त्वथ संप्राप्ते सावित्र्यामधिकारभाक् ॥ १३ ॥
 गर्भदिकादग्रे सैके कुर्यात्क्षत्रियवैश्ययोः ॥
 क्षत्रयेद्विजकर्माणि ब्राह्मणेन यथाक्रमम् ॥ १४ ॥
 शूद्रश्चतुर्थो धर्षस्तु सर्वसंस्कारवर्जितः ॥
 सप्तमस्तस्य तु संस्कारो द्विजे स्वात्मनिवेदनम् ॥ १५ ॥
 यो यस्य विहितो हंडो वेस्त्रलाजिनधारणश्च ॥
 सूर्यं च्छं च गृहीयाद्ब्रह्मचर्येण यंजितः ॥ १६ ॥
 ब्राह्मे सुहृत् उपाय कोपस्पृश्य पयस्तया ॥
 मिराजन्त्य ततः प्राणास्तिष्ठेन्मौली सभाहितः ॥ १७ ॥

जन्वैवतैः पवित्रैस्तु कृत्वात्मपरिसार्जनम् ॥
 सावित्रीं च जपन्तिष्ठेदा सूर्योदयनात्पुनः ॥ १८ ॥
 अमिकार्यं ततः कुर्यात्प्रातरेव व्रतं चरेत् ॥
 गुरवे तु ततः कुर्यात्पादयोरभिवादनम् ॥ १९ ॥
 समित्कुशांश्चोदकुंभमाहृत्य गुरवे व्रती ॥
 प्राञ्जलिः सम्यग्भासीन उपस्थाय यतः सदा ॥ २० ॥
 यं यं ग्रन्थमधीयीत तस्य तस्य व्रतं चरेत् ॥
 सावित्र्युपक्रमान्तमव्ययवेदग्रहणोत्तरम् ॥ २१ ॥
 द्विजातिषु चरेद्भैक्ष्यं भिक्षाकाले समागते ॥
 निवेद्य गुरवेऽवनीयात्संस्तौ गुरुणा व्रती ॥ २२ ॥
 सायंसन्ध्यासुपासीनो गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥
 द्विकालभोजनार्थं च तथैव पुनराहरेत् ॥ २३ ॥
 वेदस्तीकरणे हृष्टो गुर्वधीनो गुरोर्हितः ॥
 निष्ठां तत्रैव यो गच्छेन्नैष्ठिकः स उदाहृतः ॥ २४ ॥
 अनेन विधिना सम्यक्कृत्वा वेदमधीत्य च ॥
 गृहस्थधर्ममाकांक्षन्गुरुगेहादुपागतः ॥ २५ ॥
 अनेनैव विधानेन कुर्याद्वारपरिग्रहम् ॥
 कुले महति सम्भूतां स्रवर्णां लक्षणान्विताम् ॥ २६ ॥
 परिणीय तु षण्मासान्वत्सरं वा न संविद्येत् ॥
 औदुम्बरायणो नाम ब्रह्मचारी गृहे गृहे ॥ २७ ॥

ऋतुकाले तु संप्राप्ते पुत्रार्थी संविशेत्तदा ॥
 जाते पुत्रे तथा कुर्यादग्न्योधयं गृहे वसन् ॥ २८ ॥
 पुत्रे जातेऽमृतौ गच्छन्संप्रदुष्येत्सदा गृही ॥
 चतुर्थे ब्रह्मचारी च गृहे तिष्ठन्न विस्मृतः ॥ २९ ॥
 इति वैष्णवधर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः २.

अतः परं प्रवक्ष्यामि गृहिणां धर्ममुत्तमम् ॥
 आजापत्यपदस्थानं सम्यक्कृत्यं निबोधत ॥ १ ॥
 सर्वः कस्ये लुप्तुत्थाय कृतशौचः समाहितः ॥
 ज्ञात्वा संध्यास्तुपासीत सर्वकालमतन्द्रितः ॥ २ ॥
 अज्ञानाद्यदि वा मोहाद्रात्रौ यद्दुरितं कृतम् ॥
 प्रातःज्ञानेन तत्सर्वं शोधयन्ति द्विजोत्तमाः ॥ ३ ॥
 प्रविश्याथामिहोत्रं तु ह्रुत्वाग्निं विधिवत्ततः ॥
 शुचौ देशे समासीनः स्वाध्यायं शक्तितोऽभ्यसेत् ॥ ४ ॥
 स्वाध्यायान्ते लुप्तुत्थाय स्नानं कृत्वा तु मंत्रवत् ॥
 देवानृषीन्निवृत्त्यापि तर्पयेत्तिलवारिणा ॥ ५ ॥
 लभ्याहे त्वय संप्राप्ते शिष्टं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 लुप्तोपविष्टो विश्रांतो ब्रह्म किञ्चिद्विचारयेत् ॥ ६ ॥
 इतिहासं मयुंजीत त्रिकालसमये गृही ॥

काले चतुर्थे संप्राप्ते गृहे वा यदि वा बहिः ॥ ७ ॥
 आसीनः पश्चिमां संध्यां गायत्रीं शक्तितो जपेत् ॥
 हुत्वा चाथामिहोत्रं तु कृत्वा चाग्निपरिक्रियाम् ॥ ८ ॥
 बलिं च विधिवद्दत्त्वा भुञ्जीत विधिपूर्वकम् ॥
 दिवा वा यदि वा रात्रावतिथिस्त्वात्रजेद्यादि ॥ ९ ॥
 तृणभूवारिवाग्भिस्तु पूजयेत्तं यथाविधि ॥
 कथाभिः प्रीतिमाहृत्य विद्यादीनि विचारयेत् ॥ १० ॥
 संनिवेश्याथ विप्रं तु संविशेत्तदनुज्ञया ॥
 यदि योगी तु संप्राप्तो भिक्षार्थं सल्लुपस्थितः ॥ ११ ॥
 योगिनं पूजयेन्नित्यमन्यथा किल्बिषी भवेत् ॥
 पुरे वा यदि वा ग्रामे योगी सन्निहितो भवेत् ॥ १२ ॥
 पूज्या नित्यं भवंत्येव सर्वे चैव निवासिनः ॥
 तस्मात्संपूजयेन्नित्यं योगिनं गृहमागतम् ॥ १३ ॥
 तस्मिन्प्रयुक्ता पूजा या साऽक्षयापोषकरूपते ॥
 गृहमेधिनां यत्प्रोक्तं स्वर्गसाधनमुत्तमम् ॥ १४ ॥
 ब्राह्मे सुहूर्तं उत्थाय तत्सर्वं सम्यगाचरेत् ॥
 चतुःप्रकारं भिद्यंते गृहिणो धर्मसाधकाः
 वृत्तिभेदेन सततं ज्यायांस्तेषां परः परः ॥ १५ ॥
 कुसूलधान्यको वा स्यात्कुंभीधान्यक एव वा ॥ १६ ॥
 ज्यहैहिको वापि भवेत्सद्यःप्रक्षालकोऽपि वा ॥

श्रौतं स्मार्तं च यत्किञ्चिद्विधानं धर्मसाधनम् ॥
 गृहे तद्वसता कार्यमन्यथा दोषभागभवेत् ॥
 एवं विप्रो गृहस्थस्तु श्रौतः शुक्लावरः शुचिः ॥ १
 प्रजापतेः परं स्थानं स्मर्याप्नोति न संशयः ॥ १९
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ३.

गृहस्थो ब्रह्मचारी वा वनवासं यदा चरेत् ॥
 त्रीन्वत्फलधारी स्यादकुष्ठान्नाशनो मुनिः ॥ १ ॥
 गत्वा च द्विजं स्थानं पंचयज्ञान्नं हापयेत् ॥
 अग्निहोत्रं च जुहुयादन्ननीवारकादिभिः ॥ २ ॥
 श्रवणेनाग्निमाधाय ब्रह्मचारी वने स्थितः ॥
 पंचयज्ञविधानेन यज्ञं कुर्यादतंद्रितः ॥ ३ ॥
 तंचितं तु यद्धारणं भक्तार्थं विधिश्चने ॥
 त्यजेद्वाक्पुत्रे मासि वन्यमन्यत्समाहरेत् ॥ ४ ॥
 आकाशशायो वर्षासु हेमन्ते च जलाशयः ॥
 ग्रीष्मे पंचाग्निमध्यस्थो भवेन्नित्यं वने वसन् ॥ ५ ॥
 कृच्छ्रं चाद्रायणं चैव तुलाशुषमेव च ॥
 अपिहृच्छ्रं प्रकुर्वीत त्यक्त्वा कामाञ्छुचिस्ततः ॥ ६ ॥
 त्रिसं० स्नानमातिश्रेयसाहिष्णुर्भूतजान्गुणान् ॥

पूजयेदतिथींश्चैव ब्रह्मचारी वनं गतः ॥ ७ ॥
 प्रतिग्रहं न गृहीषात्परेषां किञ्चिदात्मवान् ॥
 दाता चैव भवेन्नित्यं श्रद्धावानः प्रियंवदः ॥ ८ ॥
 रात्रौ स्थण्डिलशायी स्यात्प्रपदैस्तु दिनं क्षिपेत् ॥
 क्षीरासनेन तिष्ठेद्वा क्लेशमात्मन्यचितयन् ॥ ९ ॥
 केशरोमनखशमश्रून् छिद्यान्नापि कर्त्तयेत् ॥
 त्वजञ्छरीरसौहार्दं वनवासरतः शुचिः ॥ १० ॥
 चतुःप्रकारं भिद्यन्ते मुनयः शंसितव्रताः ॥
 अनुष्ठानाविशेषेण श्रेयांस्तेषां परः परः ॥ ११ ॥
 दार्षिकं वन्यमाहारमाहृत्य विधिपूर्वकम् ॥
 वनस्थधर्ममातिष्ठन्नयेत्कालं जितेन्द्रियः ॥ १२ ॥
 भूरिसंवार्षिकश्चायं वनस्थः सर्वकर्मकृत् ॥
 अदेहपतनं तिष्ठेन्मृत्युं चैव न काक्षति ॥ १३ ॥
 वषमासस्तु ततश्चान्यः पञ्चयज्ञक्रियापरः ॥
 काले चतुर्थे भुञ्जानो देहं त्यजति धर्मतः ॥ १४ ॥
 त्रिंशद्दिनार्थमाहृत्य वन्यान्नाति शुचिव्रतः ॥
 निर्वर्त्य सर्वकायाणि स्याच्च षष्ठेन्नभोजनः ॥ १५ ॥
 दिनार्थमन्नमादाय पञ्चयज्ञक्रियारतः ॥
 सद्यःप्रक्षालको नाम चतुर्थः परिकीर्तितः ॥ १६ ॥
 एवमेतै हि वै मान्या मुनयः शंसितव्रताः ॥ १७ ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ४.

दथोत्तमानि स्थानानि प्राप्नुवंति दृढव्रताः ॥
 ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थो यतिस्तथा ॥ १ ॥
 विरक्तः सर्वकामेषु पारिव्राज्यं समाश्रयेत् ॥
 आत्मन्यग्नींस्समारोप्य दत्त्वा चाभयदाक्षिणांश्च ॥ २ ॥
 चतुर्थमाश्रमं गच्छेद्ब्राह्मणः प्रव्रजन्गृहात् ॥
 आचार्येण सम्यादिष्टं लिंगं यत्नात्समाश्रयेत् ॥ ३ ॥
 शौचमाश्रमसम्बन्धं यतिधर्माश्च शिक्षयेत् ॥
 अर्घिसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यमफलगुता ॥ ४ ॥
 दयां च सर्वभूतेषु नित्यमेतद्यांतेश्चरेत् ॥
 ग्रामांते वृक्षमूले च नित्यकालनिकेतनः ॥ ५ ॥
 पर्यट्टेस्कीटवद्भूमिं वर्षास्वेकत्र संविशेत् ॥
 वृक्षानामातुराणां च क्षीरूणां संगवर्जितः ॥ ६ ॥
 ग्रामे वापि पुरे वापि वासो नैकत्र दुष्यति ॥
 क्रीपीनाच्छादनं वासः कंथां शीतापहारिणीम् ॥ ७ ॥
 पादुके चापि गृहीयात्कुर्यान्नान्यस्य संग्रहम् ॥
 संयापणं सह स्त्रीभिरालम्बप्रेक्षणे तथा ॥ ८ ॥
 कृत्यं भातं सभां सेवां परिवादांश्च वर्जयेत् ॥
 वानप्रत्यगृहस्थाभ्यां प्रीतिं यत्नेन वर्जयेत् ॥ ९ ॥

एकाकी विचरेन्नित्यं त्यक्त्वा सर्वपरिग्रहम् ॥
 याचितायाचिताभ्यां तु भिक्षया कल्पयेत्स्थितिम् १० ॥
 साधुकारं याचितं स्यात्प्राक्प्रणीतमयाचितम् ॥
 चतुर्विधा भिक्षुकाः स्युः कुटीचकबहूदकौ ॥ ११ ॥
 हंसः परमहंसश्च पश्चाद्यो जः स उत्तमः ॥
 एकदंडी भवेद्वापि त्रिदंडी चापि वा भवेत् ॥ १२ ॥
 त्यक्त्वा सर्वसुखात्वादं पुत्रैश्वर्यसुखं त्यजेत् ॥
 अपत्येषु वसेन्नित्यं समत्वं यत्नतस्त्यजेत् ॥ १३ ॥
 नान्यस्य गेहे भुंजीत भुंजानो दोषभाग्यवेत् ॥
 कामं क्रोधं च लोभं च तथेष्ट्यां सत्यमेव च ॥ १४ ॥
 कुटीचकस्त्यजेत्सर्वं पुत्रार्थं चैव सर्वतः ॥
 भिक्षाटनादिकेशक्तो यातिः पुत्रेषु संन्यसेत् ॥ १५ ॥
 कुटीचक इति ज्ञेयः परित्रादं त्यक्तवांशवः ॥
 त्रिदंडं कुंडिकां चैव भिक्षाधारं तथैव च ॥ १६ ॥
 सूत्रं तथैव गृहीयान्नित्यमेव बहूदकः ॥
 प्राणायामोऽप्यभिरतो गायत्रीं सततं जपेत् ॥ १७ ॥
 विश्वरूपं हृदि ध्यायन्नयेत्कालं जितेन्द्रियः ॥
 ईषत्कृतकषायस्य लिंगमाश्रित्य तिष्ठतः ॥ १८ ॥
 अन्नार्थं लिंगमुद्दिष्टं न मोक्षार्थमिति स्थितिः ॥
 त्यक्त्वा पुत्रादिकं सर्वं योगमार्गं व्यवस्थितः ॥ १९ ॥

इन्द्रियाणि धनश्चैव कर्षणं सोऽभिधीयते ॥
 कृच्छ्रैश्चात्त्रायणैश्चैव तृणापुरुषसंज्ञकैः ॥ २० ॥
 अन्यैश्च शोषयेद्देहमाकांक्षन्ब्रह्मणः पदम् ॥
 यज्ञोपधीतं दंडं च वस्त्रं जंतुनिवारणम् ॥ २१ ॥
 अयं परिग्रहो नान्यो हंसस्य श्रुतिवेदिनः ॥
 आध्यात्मिकं ब्रह्म जपम्राणायाभ्यांस्तथाचरन् ॥ २२ ॥
 वियुक्तः सर्वसंगेभ्यो योगी नित्यं चरेन्महीम् ॥
 आत्मनिष्ठः स्वयं युक्तस्त्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥ २३ ॥
 चतुर्थोऽयं महानेवां ध्यानभिक्षुरदाहृतः ॥
 त्रिदंडं कुंडिकां चैव सूत्रं चाथ कपालिकासम् ॥ २४ ॥
 जंतूनां दारणं वस्त्रं सर्वं भिक्षुरिदं त्यजेत् ॥
 कौपीनाच्छादनार्थं च वासोऽयश्च परिग्रहेत् ॥ २५ ॥
 कुर्वात्परनहंस्तु दंडमेकं च धारयेत् ॥
 आत्मन्वेवात्मना हृद्यया परित्यक्तशुभाशुभः ॥ २६ ॥
 ऋणकर्तृणोऽप्युक्तश्च चरेद्भिक्षुः समाहितः ॥
 नासृजो न संतुष्येदस्त्रमे त्यक्तमत्सरः ॥ २७ ॥
 त्यक्तदुष्णः सदा विद्वान्सूक्तवत्पृथिवीं चरेत् ॥
 देहदरक्षणार्थं तु भिक्षामोहोद्विजातिषु ॥ २८ ॥
 यत्नयत्य भवेत्पाणिस्तेन नित्यं गृहानटेत् ॥
 अतैजसानि पात्राणि भिक्षार्थं क्लृप्तवान्मनुः ॥ २९ ॥

सर्वेषामेव भिक्षुणां दायलाघ्रयथानि च ॥
 कांस्यपात्रे न भुञ्जीत आपद्यपि कथंचन ॥ ३० ॥
 मल्लाद्याः सर्वं उच्यन्ते यतयः कांस्यभोजिनः ॥
 कार्ष्णिकस्य तु यत्पापं गृहस्थस्य तथैव च ॥ ३१ ॥
 कांस्यभोजी यतिः सर्वं तयोः प्राप्नोति किल्बिषम् ॥
 ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ॥ ३२ ॥
 उत्तमां व्रत्तिमाश्रित्य पुनरावर्त्तयेद्यदि ॥
 आरूढपतितो ज्ञेयः सर्ववर्जबहिष्कृतः ॥ ३३ ॥
 निंद्यश्च सर्वदेवानां पितॄणां च तथोच्यते ॥
 त्रिदंडं लिंगमाश्रित्य जीवंति बहवो द्विजाः ॥ ३४ ॥
 न तेषामपवर्गोऽस्ति लिंगमात्रोपजीविनाम् ॥
 त्यक्त्वा लोकांश्च वेदांश्च विषयानिन्द्रियाणि च ॥ ३५ ॥
 आत्मन्येव स्थितो यस्तु प्राप्नोति परमं पदम् ॥ ३६ ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पंचमोऽध्यायः ५.

राज्ञां तु पुण्यवृत्तानां त्रिवर्गपारिकांक्षिणाम् ॥
 वक्ष्यमाणस्तु यो धर्मस्तत्त्वतस्तन्निबोधत ॥ १ ॥
 तेजः सत्यं धृतिर्दाक्ष्यं संप्रामेष्टनिवर्तिता ॥
 दानमीश्वरभावश्च क्षत्रधर्मः प्रकीर्तितः ॥ २ ॥

क्षत्रियस्य परो धर्मः प्रजानां परिपालनम् ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रक्षयेन्नृपतिः प्रजाः ॥ ३ ॥
 त्रीणि कर्माणि कुर्वीत राजन्यस्तु प्रयत्नतः ॥
 दानमध्ययनं यज्ञं ततो योगनिषेवणम् ॥ ४ ॥
 ब्राह्मणानां च संतुष्टिमाचरेत्सततं तथा ॥
 तेषु तुष्टेषु नियतं राज्यं कोशश्च वर्धते ॥ ५ ॥
 वाणिज्यं कर्षणे चैव गवां च परिपालनम् ॥
 ब्राह्मणक्षत्रसेवा च वैश्यकर्म प्रकीर्तितम् ॥ ६ ॥
 खल्लयज्ञं कृषीणां च गोयज्ञं चैव यत्नतः ॥
 कुर्याद्वैश्यश्च ह्यततं गवां च शरणं तथा ॥ ७ ॥
 ब्राह्मणक्षत्रद्वैद्यांश्च चरेन्नित्यममत्सरः ॥
 कुर्वन्तु शूद्रः शुश्रूषां लोकाञ्जयति धर्मतः ॥ ८ ॥
 पंचयज्ञविधानं तु शूद्रस्यापि विधीयते ॥
 तस्य प्रोक्तो नमस्कारः कुर्वन्नित्यं न हीयते ॥ ९ ॥
 शूद्रोऽपि द्विविधो ज्ञेयः श्राद्धी चैषेतरस्तथा ॥
 श्राद्धी भोज्यस्तयोऽुक्तो ह्यभोज्यस्त्विदरो मतः ॥ १० ॥
 माणातर्थास्तथा दारान्ब्राह्मणार्थं निवेदयेत् ॥
 स शूद्रजातिर्भोज्यः स्यादभोज्यः शेष उच्यते ॥ ११ ॥
 कुर्याच्छूद्रस्तु शुश्रूषां ब्रह्मक्षत्रविज्ञां क्रमात् ॥
 कुर्यादुत्तरयोर्वैश्यः क्षत्रियो ब्राह्मणस्य तु ॥ १२ ॥

विष्णुस्मृतिः २.

(१५५)

आश्रमास्तु त्रयः प्रोक्ता वैश्यराजन्ययोस्तथा ॥
परिव्राज्याश्रमप्राप्तिर्ब्राह्मणस्यैव चोदिता ॥ १३ ॥
आश्रमाणामयं प्रोक्तो मया धर्मः स्नातनः ॥
यदत्राविदितं किञ्चित्दन्येभ्यो गमिष्यथ ॥ १४ ॥
इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

श्रीः ॥

हारीतरम्भृतिः ३.

प्रथमोऽध्यायः १.

ये वर्णाश्रमधर्मस्थास्ते धत्ताः केशवं प्रति ॥
इति पूर्वं त्वया प्रोक्तं भूर्धुवःस्वर्दिजोत्तम ॥ १ ॥
वर्णानामाश्रमाणां च धर्मान्नो ब्रूहि सत्तम ॥
येन संतुष्यते देवो नारसिंहः सनातनः ॥ २ ॥
यन्नाहं कथयिष्यामि पुरावृत्तयत्तुत्तमम् ॥
ऋषिभिः सह संवादं हारीतस्य महात्मनः ॥ ३ ॥
हारीतं सर्वधर्मज्ञमासीदपि पावकम् ॥
अणिपत्याद्भुतं सर्वं मुनयो धर्मकाक्षिणः ॥ ४ ॥
अगन्तुसर्वधर्मज्ञ सर्वधर्मप्रवर्तक ॥
वर्णानामाश्रमाणां च धर्मान्नो ब्रूहि भार्गव ॥ ५ ॥
समासाद्योपज्ञात्वं च विष्णुभक्तिकरं परम् ॥
इतच्छान्त्यञ्च भगवन्ब्रूहि नः परमो गुरुः ॥ ६ ॥
हारीतरत्नालुवाचाय तैरेवं चोदितो मुनिः ॥
शृण्वन्तु दुर्मुखः सर्वे धर्मान्वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥ ७ ॥

वर्णानामाश्रमाणां च योगशास्त्रं च सत्तमाः ॥
 सन्त्यर्थं शुच्यते तस्यो जन्मसंसारबंधनात् ॥ ८ ॥
 पुरा देवो जगत्सृष्टा परमात्मा जलोपरि ॥
 सुष्वाप भोगिपर्यंके शयने तु श्रिया सह ॥ ९ ॥
 तस्य सुतस्य नाभौ तु महत्पद्ममभूत्किल ॥
 पद्ममध्येऽभवद्ब्रह्मा वेदवेदांगभूषणः ॥ १० ॥
 स चोक्तो देवदेवेन जगत्सृज पुनः पुनः ॥
 सोऽपि सृष्ट्वा जगत्सर्वं तदेवासुरमानुषम् ॥ ११ ॥
 यज्ञसिद्धयर्थमनयान्ब्राह्मणान्सुखतोऽसृजत् ॥
 असृजत्क्षत्रियान्बाह्वर्षियानप्युरुदेशतः ॥ १२ ॥
 शूद्रांश्च पादयोः सृष्ट्वा तेषां चैवानुपूर्वजः ॥
 यथा प्रोवाच भगवान्पद्मयोनिः पितामहः ॥ १३ ॥
 तद्वचः संप्रवक्ष्यामि शृणुत द्विजसत्तमाः ॥
 धन्यं यत्तस्यमागुण्यं स्वर्ग्यं मोक्षफलप्रदम् ॥ १४ ॥
 ब्राह्मण्यां ब्राह्मणेनैवमुत्पन्नो ब्राह्मणः स्मृतः ॥
 तस्य धर्मं प्रवक्ष्यामि तद्योग्यं देशमेव च ॥ १५ ॥
 कृष्णस्यारो मृगो यत्र स्वभावेन प्रवर्तते ॥
 तस्मिन्देशे वसेद्धर्माः सिद्ध्यन्ति द्विजसत्तमाः ॥ १६ ॥
 षट्कर्माणि निजान्याद्ब्राह्मणस्य महात्मनः ॥
 तैरेव सततं यस्तु वर्तयेत्सुखमेधते ॥ १७ ॥

अध्यापनं चाध्ययनं याजनं यजनं तथा ॥
 दानं प्रतिग्रहश्चेति षट्कर्माणीति प्रोच्यते ॥ १८ ॥
 अध्यापनं च त्रिविधं धर्मार्थमृक्थकारणात् ॥
 शुश्रूषाकरणं चेति त्रिविधं परिकीर्तितम् ॥ १९ ॥
 एषामन्यतमाभावे वृथाचारो भवेद्विजः ॥
 तत्र विद्या न दातव्या पुरुषेण हितैषिणा ॥ २० ॥
 योग्यानध्यापयेच्छिष्यानयोग्यानपि वर्जयेत् ॥
 विदितात्मतिगृह्णीयाद्गृहे धर्मप्रासिद्धये ॥ २१ ॥
 वेदश्चैवाभ्यसेन्नित्यं शुचौ देशे समाहितः ॥
 धर्मशास्त्रं तथा पाठ्यं ब्राह्मणैः शुद्धमानसैः ॥ २२ ॥
 वेदवत्पठितव्यं च श्रोतव्यं च दिवानिशि ॥
 स्मृतिहीनाय विप्राय श्रुतिहीने तथैव च ॥ २३ ॥
 दानं भोजनमन्यन्न दत्तं कुलविनाशनम् ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन धर्मशास्त्रं पठेद्विजः ॥ २४ ॥
 श्रुतिस्मृती च विप्राणां चक्षुषी देवनिर्मिते ॥
 काणस्तत्रैकया हीनो द्वाभ्यामन्यः प्रकीर्तितः ॥ २५ ॥
 गुरुश्रुश्रूणं चैव यथान्यायमतं द्रितः ॥
 स्थायमातरुपासीत विवाहार्थिं द्विजोत्तमः ॥ २६ ॥
 कुलातरु मकुर्वीत वैश्वदेवं दिने दिने ॥
 अतिथीनागतान्छुकत्या पूजयेदविचारतः ॥ २७ ॥

अन्यानभ्यागतान्विप्रान्पूजयेच्छक्तितो गृही ॥
 स्वदारनिरतो नित्यं परदारविवर्जितः ॥ २८ ॥
 कृतहोप्रस्तु भुञ्जीत सार्यंप्रातरुदारधीः ॥
 सत्यवादी जितक्रोधो नाधर्मे वर्तयेन्मतिम् ॥ २९ ॥
 स्वकर्मणि च संप्राप्ते प्रमादान्न निवर्तते ॥
 सत्पां हितां वदेद्वाचं परलोकहितैषिणीम् ॥ ३० ॥
 एष धर्मः समुद्दिष्टो ब्राह्मणस्य समासतः ॥
 धर्ममेव हि यः कुर्यात्स याति ब्रह्मणः पदम् ॥ ३१ ॥
 इत्येष धर्मः कथितो मयायं पृष्ठो भवद्विस्त्वखिलाद्यहारी ॥
 वदामि राज्ञामपि चैव धर्मान्पृथक्पृथग्बोधत विप्रवर्याः ३२ ॥
 इति हारीते धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः २.

क्षत्रादीनां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ॥
 येषु प्रवृत्ता विधिना सर्वे यान्ति परां गतिम् ॥ १ ॥
 राज्यस्थः क्षत्रियश्चापि प्रजा धर्मेण पालयन् ॥
 कुर्यादध्ययनं सम्यग्यजेद्यज्ञान्यथाविधि ॥ २ ॥
 दद्याद्दानं द्विजातिभ्यो धर्मबुद्धिसमन्वितः ॥
 स्वभार्यानिरतो नित्यं षड्भागार्हः सदा नृपः ॥ ३ ॥

नीतिशास्त्रार्थकुशलः सन्धिविग्रहतत्त्ववित् ॥
 देवब्राह्मणभक्तश्च पितृकार्यपरस्तथा ॥ ४ ॥
 धर्म्येण यजनं कार्यमधर्मपरिवर्जनम् ॥
 लुप्तमां गतिमाप्नोति क्षत्रियोऽप्येवमाचरन् ॥ ५ ॥
 गोरक्षां कृषिवाणिज्यं कुर्वाद्देश्यो यथाविधि ॥
 दानं देयं यथाशक्ति ब्राह्मणानां च भोजनम् ॥ ६ ॥
 दंष्ट्रमोहविनिर्मुक्तः सत्यवागनस्तूयकः ॥
 स्वदारनिरतो दान्तः परदारविर्वर्जितः ॥ ७ ॥
 धनैर्विभ्रान्भोजयित्वा यज्ञकाले तु याजकान् ॥
 अप्रभुत्वं च वर्तेत धर्मे चादेहपातनात् ॥ ८ ॥
 यज्ञाध्ययनदानानि कुर्यान्नित्यमतन्द्रितः ॥
 पितृकार्यपरश्चैव नरसिंहार्चनापरः ॥ ९ ॥
 पूतद्वैश्यस्य धर्मोऽयं स्वधर्ममनुतिष्ठति ॥
 ब्रूतदाचरेते यो हि स एवर्गी तान्न संशयः ॥ १० ॥
 वर्णव्यवस्थं शुश्रूषां कुर्याच्छूद्रः प्रयत्नतः ॥
 दासवद्ब्राह्मणानाञ्च विशेषेण समाचरेत् ॥ ११ ॥
 अयान्धितानदाता च कष्टं वृत्त्यर्थमाचरेत् ॥
 पाकयज्ञादिधानेन यजेद्देवमतन्द्रितः ॥ १२ ॥
 स्त्राणासधिकं कुर्यादर्वनं न्यायवर्तिनाम् ॥
 धारणं जीर्णवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्टभोजनम् ॥ १३ ॥

स्वदारेषु रतिश्चैव परदारविवर्जनम् ॥

इत्थं कुर्यात्सदा शुद्धो मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ १४ ॥

स्थानयैद्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत् ॥ १५ ॥

ऋषेण धर्मा विविधामयोक्ता यथा तथा ब्रह्ममुखेरिताःपुरा ॥

शृणुध्वमत्राश्रमधर्ममाद्यं योच्यमानं क्रमशो सुनीन्द्राः १६ ॥

इति हारीते धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ३.

उपनीतो ग्राणवको वसेद्भुक्तुलेषु च ॥

गुरोः कुले म्रियं कुर्यात्कर्षणा मनसा गिरा ॥ १ ॥

ब्रह्मवर्त्यमथः शय्या तथा बह्वेषासना ॥

छदकुम्भान्गुरोर्दद्याद्ग्रासं चैधनादि च ॥ २ ॥

कुर्यादध्ययनं चैव ब्रह्मचारी यथाविधि ॥

विधिं त्यक्त्वा भकुर्वाणो न स्वाध्यायफलं लभेत् ॥ ३ ॥

यः कश्चित्कुरुते धर्मं विधिं हित्वा दुरात्मवान् ॥

न तत्फलमवाप्नोति कुर्वाणोऽपि विधिच्युतः ॥ ४ ॥

तस्माद्देवतानीह चरेत्स्वाध्यायसिद्धये ॥

शौचाचारमशेषं तु शिक्षयेद्गुरुसन्निधौ ॥ ५ ॥

अग्निने दंडकाष्टं च मेखलाञ्चोपवीतकम् ॥

धारयेदप्रमत्तश्च ब्रह्मचारी समाहितः ॥ ६ ॥
 सायंप्रातश्चैद्वैक्षं भोज्यार्थं संयतेन्द्रियः ॥
 आचम्य प्रयतो नित्यं न कुर्यादंतधावनम् ॥ ७ ॥
 छत्रं चोपानहं चैव गंधमाल्यादि वर्जयेत् ॥
 नृत्यं गीतमथालापं वैथुनं च विवर्जयेत् ॥ ८ ॥
 हस्त्यश्वाशोहणं चैव संत्यजेत्संयतेन्द्रियः ॥
 संध्योपास्ति प्रकुर्वीत ब्रह्मचारी व्रतस्थितः ॥ ९ ॥
 अभिवाद्य गुरोः पादौ संध्याकर्मावसानतः ॥
 तथा योगं प्रकुर्वीत मार्ताण्डिनां भक्तिः ॥ १० ॥
 एतेषु त्रिषु नष्टेषु नष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥
 एतेषां शास्त्रे त्रिष्वेकब्रह्मचारी विमत्सरः ॥ ११ ॥
 अधीत्य च गुरोर्वेदान्वेदौ वा वेदमेव वा ॥
 गुरवे दक्षिणां दद्यात्संयमी ग्राममावसेत् ॥ १२ ॥
 यस्मैतानि सुगुप्तानि जिह्वोपस्थोदरं करः ॥
 संन्याससमयं कृत्वा ब्राह्मणो ब्रह्मचर्यया ॥ १३ ॥
 तस्मिन्नेव तथेत्कालमाचार्यं यावदायुषम् ॥
 तदभावे च तत्पुत्रे तच्छिष्येऽप्यथवा कुले ॥ १४ ॥
 न विवाहो न संन्यासो नैष्टिकस्य विधीयते ॥
 इत्थं यो विधिमास्थाय त्यजेद्देहमतं द्वितः ॥ १५ ॥
 नेह भूयोऽपि जायेत ब्रह्मचारी दृढव्रतः ॥ १६ ॥

यो ब्रह्मचारी विधिना समाहितश्चेत्पृथिव्यां गुरुमेवने रतः॥
संप्राप्यविद्यामतिदुर्लभांशिवांफरुश्चतस्याःसुलभं स विंदति॥७
इति हारीते धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ४.

गृहीतवेदाध्ययनः श्रुतशास्त्रार्थतत्त्ववित् ॥
असमानर्षिगोत्रां हि कन्यां सभ्रातृकां शुभाम् ॥ १ ॥
सर्वावयवसंपूर्णा सुवृत्तामुद्गहेन्नरः ॥
ब्राह्मेण विधिना कुर्यात्प्रशस्तेन द्विजोत्तमः ॥ २ ॥
तथान्ये बहवः प्रोक्ता विवाहा वर्णधर्मतः ॥
औपासनं च विधिवदाहत्य द्विजपुंगवाः ॥ ३ ॥
स्नायं प्रातश्च जुहुयात्सर्वकालमतांद्रितः ॥
स्नानं कार्यं ततो नित्यं दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ४ ॥
उषःकाले समुत्थाय कृतशौचो यथाविधि ॥
मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः ॥ ५ ॥
तस्माच्छुष्कमथार्द्रं वा भक्षयेदन्तकाष्ठकम् ॥
करंजं खादिरं वापि कर्दवं कुरवं तथा ॥ ६ ॥
सप्तपर्णं पृश्निपर्णी जंबूं निवं तथैव च ॥
अपामार्गं च बिल्वं चार्कं चोदुम्बरमेव च ॥ ७ ॥
एते प्रशस्ताः कथिता दंतधावनकर्मणि ॥

दंतकाष्ठस्य भक्ष्यस्य लवणस्य प्रकीर्तितः ॥ ८ ॥
 त्वे कंदकिनः पुण्याः क्षीरिणश्च यशस्विनः ॥
 ज्ज्यांयुलेन ज्ञानेन दंतकाष्ठमिहोच्यते ॥
 माद्वैश्वान्नमथवा तेन दन्तान्विक्षोभयेत् ॥ ९ ॥
 प्रतिपत्पर्वषष्ठीषु नवम्यां चैव सप्तमाः ॥
 दंतानां काष्ठसंयोगादहत्यास्रसं कुलम् ॥ १० ॥
 अथावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिनेषु च ॥
 अषां द्वादशमं हूयर्क्षुखशुद्धिं समाचरेत् ॥ ११ ॥
 एतात्वा मंत्रवदाचम्य पुनराचमनं चरेत् ॥
 मंत्रवत्प्रोक्ष्य चात्मानं प्रक्षिपेदुदकांजलिम् ॥ १२ ॥
 अदित्येन सह प्रातर्मन्त्रेहा नास्य राक्षसाः ॥
 बुद्धयन्ति वरदानेन ब्रह्मणोऽन्यत्तज्जन्तः ॥ १३ ॥
 उदकांजलिनिक्षेपाद्वायव्या चाभिर्मन्त्रिताः ॥
 निर्झंति राक्षसान्सर्वान्मन्त्रेहाख्यान्दिजेरिताः ॥ १४ ॥
 ततः प्रयाति सविता ब्राह्मणैरभिरक्षितः ॥
 नरीच्याचैर्महाभागैः सप्तकाद्यैश्च योगिभिः ॥ १५ ॥
 तस्मान्न लंघयेत्संध्यां सायं प्रातः स्याहितः ॥
 लल्लयति यो मोहात्स याति नरकं ध्रुवम् ॥ १६ ॥
 सायं मंत्रवदाचम्य प्रोक्ष्य सूर्यस्य चांजलिम् ॥
 दृष्ट्वा मदीक्षिणं दृष्ट्वाब्जलं स्पृष्ट्वा विष्टुद्धयति ॥ १७ ॥

पूर्वा संध्यां स्ननक्षत्रामुपासीत यथाविधि ॥
 गायत्रीमभ्यसेत्तावद्यावदादित्यदर्शनम् ॥ १८ ॥
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां सादित्यां च यथाविधि ॥
 गायत्रीमभ्यसेत्तावद्यावत्ताराणि पश्यति ॥ १९ ॥
 ततश्चावसथं प्राप्य कृत्वा होमं स्वयं ब्रुधः ॥
 संचित्य पोष्यवर्गस्य भरणार्थं विचक्षणः ॥ २० ॥
 ततः शिष्यहितार्थाय स्वाध्यायं किञ्चिदाचरेत् ॥
 ईश्वरं चैव कार्य्यार्थमभिगच्छेद्विजोत्तमः ॥ २१ ॥
 कृष्णपुष्पेधनादीनि गत्वा दूरं समाहरेत् ॥
 ततो मध्याह्निकं कुर्याच्छुचौ देशे मनोरमे ॥ २२ ॥
 विधिं तस्य प्रवक्ष्यामि समासार्पापनाशनम् ॥
 स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषात् ॥ २३ ॥
 स्नानार्थं मृदमानीय शुद्धाक्षततिलैः सह ॥
 सुमनाश्च ततो गगच्छेन्नदीं शुद्धजलाधिकां ॥ २४ ॥
 नद्यां तु विद्यमानायां न स्नायादन्यवारिणि ॥
 न स्नायादरुपतोयेषु विद्यमाने बहूदके ॥ २५ ॥
 सरिद्धं नदीस्नानं प्रतिस्रोतः स्थितश्चरेत् ॥
 तडागादिषु तोयेषु स्नायाच्च तदभावतः ॥ २६ ॥
 शुचिदेशे समभ्युक्ष्य स्थापयेत्सकलांबरम् ॥

मृतोयेनै स्वर्कं देहं लिपेत्प्रक्षालय यत्नतः ॥ २७ ॥
 स्नानादिकं समाप्येव कुर्यादाचमनं बुधः ॥
 लोऽन्तर्जलं प्रविश्याथ वाग्यतो नियमेन हि ॥ २८ ॥
 हारिं संस्मृत्य मनसा मज्जयेच्चोरुमज्जले ॥
 ततस्तीरं समासाद्य आचम्यापः समंत्रतः ॥ २९ ॥
 प्रोक्षयेद्धारुणैर्मनैः पावमानाभिरेव च ॥
 कुशाग्रकृततोयेन प्रोक्ष्यात्मानं प्रयत्नतः ॥ ३० ॥
 स्यान्ना पृथ्वीति मृद्गान्ने इदं विष्णुरिति द्विजाः ॥
 ततो नारायणं देवं संस्मरेत्प्रातिमज्जनम् ॥ ३१ ॥
 निमज्ज्यान्तर्जले सम्यक्क्रियते चाधमर्षणम् ॥
 स्नात्वाक्षततिलैस्तद्देवार्षिपितृभिः सह ॥ ३२ ॥
 तर्पयित्वा जलं तस्मान्निष्पीडय च समाहितः ॥
 जलतीरं समासाद्य तत्र शुक्ले च वाससी ॥ ३३ ॥
 परिधायोत्तरीयं च कुर्यात्केनान्न धूतयेत् ॥
 न रत्नमुत्क्षणं वासो न नीलं च प्रशस्यते ॥ ३४ ॥
 जलात्तं मध्वहीनं च वर्जयेद्दंबरं बुधः ॥
 ततः प्रक्षालयेत्पादौ मृतोयेन विचक्षणः ॥ ३५ ॥
 रुक्षिणं तु कर्तुं कृत्वा गोकर्णाकृतित्वत्पुनः
 त्रिः पिन्नेदीक्षितं तोयमाख्यं द्विः परिमार्जयेत् ॥ ३६ ॥
 त्रिः पादौ शिरस्ततोऽभ्युक्ष्य त्रिभिरास्यमुपस्पृशेत् ॥

अंगुष्ठानामिकाभ्यां च चक्षुषी समुपस्पृशेत् ॥ ३७ ॥
 तथैव पंचभिर्भूमिं स्पृशेदेवं समाहितः ॥
 अनेन विधिनाऽचम्य ब्राह्मणः शुद्धमानसः ॥ ३८ ॥
 कुर्वीत दर्भपाणिस्तूदङ्मुखः प्राङ्मुखोऽपि वा ॥
 प्राणायामत्रयं धीमान्यथान्यायमतंद्रितः ॥ ३९ ॥
 जपयज्ञं ततः कुर्याद्वायत्रीं वेदमानसम् ॥
 त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्तस्य तत्त्वं निबोधत ॥ ४० ॥
 वाचिकश्चाप्युपांशुश्च मानसश्च त्रिधा कृतिः ॥
 त्रयाणामपि यज्ञानां श्रेष्ठः स्यादुत्तरोत्तरः ॥ ४१ ॥
 यदुच्चनीचोच्चरितैः शब्दैः स्पष्टपदाक्षरैः ॥
 मंत्रमुच्चारयन्वाचा जपयज्ञस्तु वाच्चिकः ॥ ४२ ॥
 शूनैरुच्चारयन्मंत्रं किञ्चिदोष्ठौ प्रचालयेत् ॥
 किञ्चिच्छ्रवणयोग्यः स्यात्स उपांशुर्जपः स्मृतः ॥ ४३ ॥
 धिया पदाक्षश्चेष्टया अवर्णमपदाक्षरम् ॥
 शब्दार्थचिन्तनाभ्यां तु तदुक्तं मानसं स्मृतम् ॥ ४४ ॥
 जपेन देवता नित्यं स्तूयमाना प्रसीदति ॥
 प्रसन्ने विपुलान्गोत्राभ्यामुपजायन्ते मनीषिणः ४५ ॥
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च महासर्पाश्च भीषणाः ॥
 जपितान्नोपसर्पति दूरदेव प्रयाति ते ॥ ४६ ॥
 छंदस्क्रियादि विज्ञाय जपेन्मंत्रमतंद्रितः ॥

जपेद्दहरहर्ज्ञात्वा गायत्रीं मनसा द्विजः ॥ ४७ ॥
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दद्यावरां ॥
 गायत्रीं यो जपेन्नित्यं स न पापेन लिप्यते ॥ ४८ ॥
 अथ पुष्पांजलिं कृत्वा भानवे चोर्ध्वबाहुकः ॥
 उदुत्पं च जपेत्सूक्तं तन्मक्षुरिति चापरम् ॥ ४९ ॥
 प्रदक्षिणमुपावृत्य नमस्कुर्याद्द्विवाकरम् ॥
 तत्तत्तीर्थेन देवादीनद्भिः संतर्पयेद्विजः ॥ ५० ॥
 स्नानवस्त्रं तु निष्पीड्य पुनराचमनं चरेत् ॥
 तद्भक्तजनस्येह स्नानं दानं प्रकीर्तितम् ॥ ५१ ॥
 दर्शाक्षीनो दर्शपाणिर्ब्रह्मयज्ञविधानतः ॥
 प्राङ्मुखो ब्रह्मयज्ञं तु कुर्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥ ५२ ॥
 ततोऽर्घ्यं भानवे दद्यात्तिलपुष्पाक्षतान्वितम् ॥
 उत्थाय सूर्द्धपथ्यतिं हंसः शुचिषदित्यृचा ॥ ५३ ॥
 ततो देवं नमस्कृत्य गृहं गच्छेत्ततः पुनः ॥
 विहितं पुरुषसूक्तस्य यत्त्वा विष्णुं समर्चयेत् ॥ ५४ ॥
 वैश्वदेवं ततः कुर्याद्भक्तिकर्म विश्रानतः ॥
 गोमोहमाक्रमाकांक्षेदतिथिं प्रति वै गृही ॥ ५५ ॥
 अष्टहपूर्वमज्ञातमतिथिं प्राप्तमर्चयेत् ॥
 स्वागतासनदानेन प्रत्युत्थानेन चांगुना ॥ ५६ ॥
 स्वागतेनामयस्तुष्ट्वा भवन्ति गृहमोक्षणः ॥

आसनेन तु दत्तेन प्रीतो भवति देवराद् ॥ ५७ ॥
 पादशौचेन पितरः प्रीतिवायांति दुर्लभाम् ॥
 क्षन्तदानेन युक्तेन तृप्यते हि प्रजापतिः ॥ ५८ ॥
 तस्मादातिथये कार्यं पूजनं गृहमेधिना ॥
 भक्त्या च शक्तितो नित्यं पूजयेद्दिणुमन्वहम् ॥ ५९ ॥
 भिक्षां च भिक्षवे दद्यात्परिव्राड्ब्रह्मचारिणे ॥
 अक्षिपितान्नादुद्धृत्य सव्यंजनसमन्विताम् ॥ ६० ॥
 अकृते वैश्वदेवेऽपि भिक्षौ च गृहमागते ॥
 उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् ॥ ६१ ॥
 वैश्वदेवात्कृतान्दोषाञ्छुक्तो भिक्षुर्व्यपोहितुम् ॥
 न हि भिक्षुकृतान्दोषान्वैश्वदेवो व्यपोहति ॥ ६२ ॥
 तस्मात्प्राप्त्ययतये भिक्षां दद्यात्समाहितः ॥ ६३ ॥
 सुवासिनीं कुमारीं च योजयित्वा नरानपि ॥
 बालवृद्धांस्ततः शेषं स्वयं भुञ्जति वा गृही ॥ ६४ ॥
 प्रादुसुखोदङ्सुखो वापि श्वेनी च मितभाषणः ॥
 अन्नमादौ नमस्कृत्य प्रहेष्टेनांतरात्मना ॥ ६५ ॥
 पञ्च प्राणाहुतीः कुर्यान्मन्त्रेण च पृथक्पृथक् ॥
 ततः स्वाहुकरान्नं च भुञ्जति सुखमाहितः ॥ ६६ ॥
 आचम्य देवतामिष्टां संस्मरन्नुदरं स्पृशेत् ॥

इतिहासपुराणाभ्यां कंचित्कालं नयेद्बुधः ॥ ६७ ॥
 ततः संध्यामुपासीत बहिर्गत्वा विधानतः ॥
 दृतहोमस्तु भुञ्जीत रात्रौ चातिथिभोजनम् ॥ ६८ ॥
 स्यायं प्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिचोदितम् ॥
 नांतरा भोजनं कुर्यादग्निहोत्रसमो विधिः ॥ ६९ ॥
 शिष्यान्अध्यापयेच्चापि अनध्याये विसर्जयेत् ॥
 स्मृत्युक्तानखिलांश्चापि पुराणोक्तानपि द्विजः ॥ ७० ॥
 महानवम्यां द्वादश्यां भरण्यामपि पर्वसु ॥
 तथाक्षयतृतीयायां शिष्यान्नाध्यापयेद्विजः ॥ ७१ ॥
 स्वाध्यासे तु सप्तम्यां रथाख्यायां तु वर्जयेत् ॥
 अध्यापनं सप्तम्यस्यन्तानकाले च वर्जयेत् ॥ ७२ ॥
 नीयमानं शवं दृष्ट्वा महीस्थं वा द्विजोत्तमाः ॥
 न पठेद्ब्रूदितं श्रुत्वा संध्यायां तु द्विजोत्तमाः ॥ ७३ ॥
 दानानि च प्रदेयानि गृहस्थेन द्विजोत्तमाः ॥
 हिरण्यदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ॥ ७४ ॥
 एवं धर्मो गृहस्थस्य सारभूत उदाहृतः ॥
 य एवं श्रद्धया कुर्यात्तु याति ब्रह्मणः पदम् ॥ ७५ ॥
 ज्ञानोत्कर्षश्च तस्य त्याक्तवसिहमसादतः ॥
 तस्मान्मुक्तिमवाप्नोति ब्राह्मणो द्विजसत्तमाः ॥ ७६ ॥

एवं हि विमाः कथितो जया वः समासतः शाश्वतधर्मराशिः ॥
यहीगृहस्थस्य सतो हि धर्मं कुर्वन्मयत्नाद्धर्मिति युक्तम् ॥ ७७ ॥

इति हारीते धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ५.

अतः परं प्रवक्ष्यामि वानप्रस्थस्य सत्तमाः ॥
धर्माश्रमं महाभागाः कथ्यमानं निबोधत ॥ १ ॥
गृहस्थः पुत्रपौत्रादीन्दृष्ट्वा पण्डितमात्मनः ॥
आर्या पुत्रेषु निःक्षिप्य सह वा प्रविशेद्वनम् ॥ २ ॥
नखरोमाणि च तथा सितगात्रत्वगादि च ॥
धारयन्नुद्गुयादामि वनस्थो विधिमाश्रितः ॥ ३ ॥
धान्यैश्च वनसंभूतैर्नारिवाद्यैरनिर्दिष्टैः ॥
झाकसूलफलैर्वापि कुर्यान्नित्यं प्रयत्नतः ॥ ४ ॥
त्रिकालज्ञानयुक्तस्तु कुर्यात्तीव्रं तपस्तदा ॥
पक्षांते वा समश्नीयान्मासान्ते वा स्वपक्वभुक् ॥ ५ ॥
तथा चतुर्थकाले तु भुञ्जीयाद्दृष्टमेव वा ॥
षष्ठे च कालेऽप्यथवा वायुमक्षोऽथवा भवेत् ॥ ६ ॥
घर्मे पञ्चामिष्यस्थस्तथा वर्षे निराश्रयः ॥
हेमन्ते च जले स्थित्वा नयेत्कालं तपश्चरन् ॥ ७ ॥
एवं च कुर्वता येन कृतबुद्धिर्यथाक्रमम् ॥

(७२)

अष्टादशस्मृतयः ।

अग्निं स्वात्मनि कृत्वा तु प्रव्रजेदुत्तरां दिशम् ॥ ८ ॥

अदेहपातं वनगो मौनमास्थाय तापसः ॥

स्मरन्नतीन्द्रियं ब्रह्म ब्रह्मलोके महीयते ॥ ९ ॥

तपो हि यः सेवति वन्यवासः समाधियुक्तः प्रयतांतरात्मा ॥

विमुक्तपापो विमलः प्रज्ञातः स याति दिव्यं पुरुषं पुराणम् १

इति हारीते धर्मशास्त्रे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ६.

अतः परं प्रवक्ष्यामि चतुर्थाश्रममुत्तमम् ॥ १ ॥

एवं वनाश्रमे तिष्ठन्पातयंश्चैव किल्बिषम् ॥

चतुर्थमाश्रमं गच्छेत्संन्यासविधिना द्विजः ॥ २ ॥

दत्त्वा पितृभ्यो देवेभ्यो मानुषेभ्यश्च यत्नतः ॥

दत्त्वा श्राद्धं पितृभ्यश्च मानुषेभ्यस्तथात्मनः ॥ ३ ॥

इष्टिं वैश्वानरीं कृत्वा प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ॥

अग्निं स्वात्मनि संशोष्य मंत्रवत्प्रव्रजेत्पुनः ॥ ४ ॥

ततः प्रभृति पुत्रादौ स्नेहाल्लापादि वर्जयेत् ॥

वधूतादिभ्यं दद्यात्सर्वभूताभ्यं तथा ॥ ५ ॥

त्रिदंष्ट्रं क्षेपणं सम्यक् संततं समपर्वकम् ॥

वेष्टितं कृष्णगोबालरज्जुमच्चतुरंगुलम् ॥ ६ ॥

शौचार्थमासनार्थं च मुनिभिः सल्लुदाहृतम् ॥
 कौपीनाच्छादनं वासः कंथां शीतनिवारिणीम् ॥ ७ ॥
 पादुके चापि गृह्णीयात्कुर्यान्नान्यस्य संग्रहम् ॥
 एतानि तस्य लिङ्गानि यतः प्रोक्तानि सर्वदा ॥ ८ ॥
 खंगृह्य कृतसंन्यासो गत्वा तीर्थमनुत्तमम् ॥
 स्नात्वाऽऽचम्य च विधिवद्भस्मपूतेन वारिणा ॥ ९ ॥
 तर्पयित्वा तु देवांश्च यन्त्रवद्भास्करं नमेत् ॥
 आत्मानं प्राङ्मुखो मौनी प्राणायामत्रयं चरेत् ॥ १० ॥
 गायत्रीं च यथाशक्ति जप्त्वा ध्यायेत्परं पदम् ॥
 त्रिष्टयर्थमात्मनो नित्यं भिक्षाटनमथाचरेत् ॥ ११ ॥
 सायंकाले तु विप्राणां गृह्णाण्यभ्यवपद्य तु ॥
 सम्यग्याचेच्च कवलं दक्षिणेन करेण वै ॥ १२ ॥
 पात्रं वासकरे स्थाप्य दक्षिणेन तु शोषयेत् ॥
 यावत्तन्नेन तृप्तिः स्यात्तावद्वैक्षं समाचरेत् ॥ १३ ॥
 ततो निवृत्य तत्पात्रं संस्थाप्यान्यत्र संयमी ॥
 चतुर्भिरंगुलैश्छाद्य त्रासमात्रं समाहितः ॥ १४ ॥
 सर्वव्यंजनसंयुक्तं पृथक्पात्रे नियोजयेत् ॥
 सूर्यादिसूतदेवेभ्यो दत्त्वा संप्रोक्ष्य वारिणा ॥ १५ ॥
 भुञ्जीत पात्रपुटके पात्रे वा वाग्यतो यतिः ॥

वदन्नादिवन्धपणेषु कुम्भितैन्हुकपात्रके ॥ १६ ॥
 कोविदारकदंवेषु न भुञ्जीयात्कदाचन ॥
 मलाक्ताः सर्वं उच्यन्ते यतयः कांस्यभोजिनः ॥ १७ ॥
 कांस्यभाण्डेषु यत्पात्रो गृहस्यस्य तथैव च ॥
 कांस्ये भोजयतः सर्व्वं कित्पिषं प्राप्नुयात्तयोः ॥ १८ ॥
 भुक्त्वा पात्रे यतिर्नित्यं क्षालयेन्मंत्रपूर्व्वकम् ॥
 न दुष्यते च तत्पात्रं यज्ञेषु चमसा इव ॥ १९ ॥
 अथाचम्य निदिध्यास्य उपातिष्ठेच्च भास्करम् ॥
 जपध्यानेतिहासैश्च दिनशेषं नयेद्बुधः ॥ २० ॥
 कृतसंध्यस्ततो रात्रिं नयेद्देवगृहादिषु ॥
 हस्तुण्डरीकनिलये ध्यायेदात्मानमव्ययम् ॥ २१ ॥
 यदि धर्मरतिः ज्ञातः सर्व्वभूतसमो वशी ॥
 प्राप्नोति परमं स्थानं यत्प्राप्य न निवर्तते ॥ २२ ॥

त्रिदंडभृद्यो हि पृथङ्मन्त्राचरे
 च्छलैः क्षौनेर्यस्तु बाहिर्मुखः ॥
 संस्तुच्य संसारस्रमस्तबन्धनात्
 न जातिविष्णोरमृतात्मनःपदम् ॥ २३ ॥
 इति हारीते धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ७

वर्णानामाश्रमाणां च कथितं धर्मलक्षणम् ॥
 येन स्वर्गापवर्गौ च प्राप्नुवंति द्विजातयः ॥ १ ॥
 योगशास्त्रं प्रवक्ष्यामि संक्षेपात्सारमुत्तमम् ॥
 यस्य च श्रवणाद्यांति मोक्षं चैव सुसुखवः ॥ २ ॥
 योगाभ्यासबलेनैव नश्येयुः पातकानि तु ॥
 तस्माद्योगपरो भूत्वा ध्यायेन्नित्यं क्रियापरः ॥ ३ ॥
 प्राणायामेन वचनं प्रत्याहारेण चैन्द्रियम् ॥
 धारणाभिर्वशे कृत्वा पूर्वं दुर्धर्षणं मनः ॥ ४ ॥
 एकाकारमनान्तं बुद्धौ रूपमनामयम् ॥
 सूक्ष्मात्सूक्ष्मतरं ध्यायेज्जगदाधारमच्युतम् ॥ ५ ॥
 आत्मना बहिरंतःस्थं शुद्धचामीकरप्रभम् ॥
 रहस्येकांतभासीनो ध्यायेदामरणांतिकम् ॥ ६ ॥
 यत्सर्वप्राणिहृदयं सर्वेषां च हृदि स्थितम् ॥
 यच्च सर्वजनैर्ज्ञेयं सोऽहमस्मीति चिंतयेत् ॥ ७ ॥
 आत्मलाभमुखं यावत्तपोध्यानमुदीरितम् ॥
 श्रुतिस्मृत्यादिकं धर्मं तद्विरुद्धं न चाचरेत् ॥ ८ ॥
 यथा रथोऽश्वहीनस्तु यथाश्वो रथिहीनकः ॥
 एवं तपश्च विद्या च संयुतं भेषजं स्ववेत् ॥ ९ ॥

यथान्नं मधुसंयुक्तं मधु वान्नेन संयुतम् ॥
 उभाभ्यामपि पक्षाभ्यां यथा खे पक्षिणां गतिः ॥ १० ॥
 तथैव ज्ञातकर्मभ्यां प्राप्यते ब्रह्म शाश्वतम् ॥
 विद्यातपोभ्यां संपन्नो ब्राह्मणो योगतत्परः ॥ ११ ॥
 देहद्वयं विहायाशु युक्तो भवति बन्धनात् ॥
 न तथा क्षीणदेहस्य विनाशो विद्यते क्वचित् ॥ १२ ॥
 मया वः कथितः सर्वो वर्णाश्रमविभागज्ञः ॥
 संक्षेपेण द्विजश्रेष्ठा धर्मस्तेषां सनातनः ॥ १३ ॥
 श्रुत्वैवं मुनयो धर्मं स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ॥
 प्रणम्य तत्पुंषि जग्मुर्मुदिताः स्वं स्वमाश्रमम् ॥ १४ ॥
 धर्मशास्त्रमिदं सर्वं हारीतमुत्तमः स्मृतम् ॥
 अधीत्य कुरुते धर्मं स याति परमां गतिम् ॥ १५ ॥
 ब्राह्मणस्य तु यत्कर्म कथितं बाहुजस्य च ॥
 ऊरुजस्यापि यत्कर्म कथितं पादजस्य च ॥ १६ ॥
 अन्यथा वर्तमानस्तु सद्यः पतति जातितः ॥
 यो यस्याभिहितो धर्मः स तु तस्य तथैव च ॥ १७ ॥
 तस्मात्सर्वधर्मं कुर्वीत द्विजो नित्यमनायादि ॥
 राज्ञेऽवर्णाश्चत्वारश्चत्वारश्चापि चाश्रमाः ॥ १८ ॥
 स्वधर्मं वेत्नुतिष्ठन्ति ते यांति परमां गतिम् ॥
 स्वधर्मेण यथा नृणां नरसिंहः प्रसीदति ॥ १९ ॥

हारीतस्मृतिः ३.

(७७)

न तुष्यति तथान्येन कर्मणा मधुसूदनः ॥

अतः कुर्वन्निजं कर्म यथाकालमतन्द्रितः ॥ २० ॥

सहस्रानीकदेवेशं नरसिंहं च सालयम् ॥ २१ ॥

उत्पन्नवैराग्यबलेन योगी

ध्यायेत्परं ब्रह्म सदा क्रियावान् ॥

सत्यं सुखं रूपमनंतमाद्यं

विहाय देहं पदमेति विष्णोः ॥ २२ ॥

इति हारीते धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

इति हारीतस्मृतिः समाप्ता ३.

॥ श्रीः ॥

औशनसी स्मृतिः ४.

—७५०—

अथौशनसं धर्मशास्त्रम् ॥ उशना उवाच ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि जातिवृत्तिविधानकम् ॥
अलुलोमविधानं च प्रतिलोमविधिं तथा ॥ १ ॥
सांतरालकसंयुक्तं सर्वं संक्षिप्य चोच्यते ॥
नृपाद्ब्राह्मणकन्यायां विवाहेषु समन्वयात् ॥ २ ॥
जातः सुतोऽत्र निर्दिष्टः प्रतिलोमविधिर्द्विजः ॥
वेदानर्हस्तथा वैषां धर्माणामनुबोधकः ॥ ३ ॥
सुताद्विप्रसूतायां सुतो वेणुक उच्यते ॥
नृपायासेव तस्यैव जातो यश्चर्मकारकः ॥ ४ ॥
ब्राह्मण्यां क्षत्रियाञ्चौर्याद्रथकारः प्रजायते ॥
वृत्तं च शूद्रवत्तस्य द्विजत्वं प्रतिषिध्यते ॥ ५ ॥
यानानां ये च वोढारस्तेषां च परिचारकाः ॥
शूद्रवृत्त्या तु जीवन्ति न क्षात्रं धर्ममाचरेत् ॥ ६ ॥
ब्राह्मण्यां वैश्यसंसर्गाजातो मागध उच्यते ॥
वांदिष्वं ब्राह्मणानां च क्षत्रियाणां विशेषतः ॥ ७ ॥

प्रशंसावृत्तिको जीवेद्देश्यप्रेष्यकरस्तथा ॥
 ब्राह्मण्यां शूद्रसंसर्गाज्जातश्चण्डाल उच्यते ॥ ८ ॥
 सीसमाभरणं तस्य कार्णायसदथापि वा ॥
 वध्री कंठे समाबद्ध्य झल्लरीं कक्षतोऽपि वा ॥ ९ ॥
 मलापकर्षणं ग्राभे पूर्वाह्णे परिशुद्धिकम् ॥
 नापराह्णे प्रविष्टोऽपि बहिर्ग्रामाच्च वैर्ह्यते ॥ १० ॥
 पिंडीभूता भवंत्यत्र नो चेद्बध्या विशेषतः ॥
 चण्डालाद्देश्यकन्यायां जातः श्वपच उच्यते ॥ ११ ॥
 श्वमांसभक्षणं तेषां श्वान एव च तद्वलम् ॥
 नृपायां वैश्यसंसर्गादाद्योगव इति स्मृतः ॥ १२ ॥
 तंतुवायां भवंत्येव वसुकांस्योपजीविनः ॥
 शीलिकाः केचिदत्रैव जीवनं वस्त्रनिर्मिते ॥ १३ ॥
 आयोगवेन विप्रायां जातास्ताम्रोपजीविनः ॥
 तस्यैव नृपकन्यायां जातः सूनिक उच्यते ॥ १४ ॥
 सूनिकस्य नृपायां तु जाता उद्धंधकाः स्मृताः ॥
 निर्णेजयेयुर्वस्त्राणि अस्पृश्याश्च भवंत्यतः ॥ १५ ॥
 नृपायां वैश्यतश्चौर्यात्पुलिंदः परिकीर्तितः ॥
 पशुवृत्तिर्भवेत्तस्य हन्युस्तान्दुष्टसत्त्वकान् ॥ १६ ॥
 नृपायां शूद्रसंसर्गाज्जातः पुल्कस उच्यते ॥
 सुरावृत्तिं समारुह्य मध्विक्रयकर्मणा ॥ १७ ॥

कृतकानां सुराणां च विक्रेता पाचको भवेत् ॥
 पुरस्कृष्टाद्वैश्यकन्यायां जातो रजक उच्यते ॥ १८ ॥
 नृपायां शूद्रतश्चौर्याज्जातो रजक उच्यते ॥
 वैश्यायां रजकाज्जातो नर्तको गायको भवेत् ॥ १९ ॥
 वैश्यायां शूद्रसंस्पर्शाज्जातो वैदेहिकः स्मृतः ॥
 अजानां पालनं कुर्यान्महिषीणां गवामपि ॥ २० ॥
 दधिक्रीराज्यतक्राणां विक्रयाज्जीवनं भवेत् ॥
 वैदेहिकास्तु विप्रायां जाताश्चर्मोपजीविनः ॥ २१ ॥
 नृपायामेव तस्यैव सूचिकः पाचकः स्मृतः ॥
 वैश्यायां शूद्रतश्चौर्याज्जातश्चक्री स उच्यते ॥ २२ ॥
 तैलपिष्टकजीवी तु लवणं भावयन्पुनः ॥
 विधिना ब्राह्मणः प्राप्य नृपायां तु समंत्रकम् ॥ २३ ॥
 जातः सुवर्ण इत्युक्तः सालुलोमद्रिजः स्मृतः ॥
 अथ वर्णक्रियां कुर्वन्नित्यनैमित्तिकीं क्रियाम् ॥ २४ ॥
 अश्वं रथं हस्तिनं च वाहयेद्वा नृपाज्ञया ॥
 सैन्यापत्यं च भैषज्यं कुर्याज्जीवेतु वृद्धिषु ॥ २५ ॥
 नृपायां विप्रतश्चौर्यात्संजातो यो भिषक्स्मृतः ॥
 अभिषिक्तनृपस्याज्ञां परिपाल्येतु वैद्यकम् ॥ २६ ॥
 आयुर्वेदसथाष्टांगं तन्त्रोक्तं धर्ममाचरेत् ॥
 ज्योतिषं गणितं वापि कायिकीं वृद्धिमाचरेत् ॥ २७ ॥

नृपायां विधिना विप्राज्जातो नृप इति स्मृतः ॥
 नृपायां नृपसंसर्गात्ममादाद्गूढजातकः ॥ २८ ॥
 सोऽपि क्षत्रिय एव स्यादभिषेके च वर्जितः ॥
 अभिषेकं विना प्राप्य गोज इत्यभिधायकः ॥ २९ ॥
 सर्वं तु राजवृत्तस्य क्षयते पद्वन्दनम् ॥
 पुनर्भूकरणे राज्ञां नृपकालीन एव च ॥ ३० ॥
 वैश्यायां विधिना विप्राज्जातो ह्येवमुच्यते ॥
 कृष्याजीवी भवेत्तस्य तथैवाग्नेयवृत्तिकः ॥ ३१ ॥
 ध्वजिनी जीविका वापि अंबुष्ठाः शस्त्रजीविनः ॥
 वैश्यायां विप्रतथौर्यात्क्रुंभकारः स उच्यते ॥ ३२ ॥
 कुलालवृत्त्या जीवितं नापिता वा भवन्त्यतः ॥
 सूतके प्रेतके वापि दीक्षाकालेऽथ वापनम् ॥ ३३ ॥
 नाभेरुर्ध्वं तु वपनं तस्मान्नापित उच्यते ॥
 कायस्थ इति जीवेतु विद्येच्च इतस्ततः ॥ ३४ ॥
 काकाल्लौल्यं यस्मात्क्रौर्यं स्थपतेरथ कृतनम् ॥
 आद्यक्षराणि संगृह्य कायस्थ इति कीर्तितः ॥ ३५ ॥
 शूद्रायां विधिना विप्राज्जातः पारश्वो मतः ॥
 भद्रकादीन्समाश्रित्य जीवेद्युः पूतकाः स्मृताः ॥ ३६ ॥
 शिवाद्यागमविद्याद्यैस्तथा मंडलवृत्तिभिः ॥

तस्यां वै चौरसो वृत्तो निषादो जात उच्यते ॥
 वने दुष्टसृगान्हत्वा जीवनं मांसविक्रयः ॥ ३७ ॥
 नृपाज्जातोऽथ वैश्यायां गृह्यायां विधिना सुतः ॥
 वैश्यवृत्त्या तु जीवेत क्षत्रधर्मं न चारयेत् ॥ ३८ ॥
 तस्यां तस्यैव चौर्येण मणिकारः प्रजायते ॥
 मणीनां राजतां कुर्यान्मुक्तानां वेधनक्रियाम् ॥
 प्रवालानां च सूत्रित्वं शाखानां वलयक्रियाम् ॥ ३९ ॥
 शूद्रस्य विप्रसंसर्गाज्जात उग्र इति स्मृतः ॥
 नृपस्य दंडधारः स्याद्दंडं दंड्येषु संचरेत् ॥ ४० ॥
 तस्यैव चावसंवृत्त्या जातः शुंडिक उच्यते ॥
 जातदुष्टान्समारोप्य शुंडाकर्मणि योजयेत् ॥ ४१ ॥
 शूद्रायां वैश्यसंसर्गाद्विधिना सूचिकः स्मृतः ॥ ४२ ॥
 सूचिकाद्विप्रकन्यायां जातस्तक्षक उच्यते ॥
 क्षित्पक्वार्माणि चान्यानि प्रासादलक्षणं तथा ॥ ४३ ॥
 नृपायामेव तस्यैव जातो यो मत्स्यबंधकः ॥
 शूद्रायां वैश्यतश्चौर्यात्कटकार इति स्मृतः ॥ ४४ ॥
 वशिष्ठशापाज्जेतायां केचित्पारश्रवास्तथा ॥
 वैखातसेन केचित्तु केचिद्भानवतेन च ॥ ४५ ॥
 वेदशान्नावलंबास्ते भविष्याति कलौ युगे ॥
 कटकारास्ततः पश्चान्नारायणगणाः स्मृताः ॥ ४६ ॥

औशनसी स्मृतिः ४.

(८३)

शाखा वैखानसेनोक्तास्तंत्रमार्गविधिक्रियाः ॥

निषेकाद्याः श्मशानांताः क्रियाः पूजांगसूचिकाः ॥४७॥

पञ्चरात्रेण वा प्राप्तं प्रोक्तं धर्मं समाचरेत् ॥

शूद्रादेव तु शूद्रायां जातः शूद्र इति स्मृतः ॥ ४८ ।

द्विजशुश्रूषणपरः पाकयज्ञपराश्रितः ॥

सच्छूद्रं तं विजानीयादसच्छूद्रस्ततोऽन्यथा ॥ ४९ !

चौर्यात्काकवचो ज्ञेयश्चाश्वानां तृणवाहकः ॥ ५० ॥

एतत्संक्षेपतः प्रोक्तं जातिवृत्तिविभागद्वयः ॥

जात्यन्तराणि दृश्यन्ते संकल्पादित एव तु ॥ ५१ ॥

इत्यौशनसं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥ ४ ॥

औशनसी स्मृतिः समाप्ता ४.

॥ श्रीः ॥

अंगिरसस्मृतिः ५.

गृहाश्रमेषु धर्मेषु वर्णानामनुपूर्वशः ॥
प्रायश्चित्तविधिं दृष्ट्वा अंगिरा मुनिरब्रवीत् ॥ १ ॥
अंत्यानामपि सिद्धान्नं भक्षयित्वा द्विजातयः ॥
चांद्रं कृच्छ्रं तदर्थं तु ब्रह्मक्षत्रविशां विदुः ॥ २ ॥
रजकश्चर्मकश्चैव नटो बुरुड एव च ॥
कैवर्तमेदाभंग्लाश्च सप्तैते चांत्यजाः स्मृताः ॥ ३ ॥
अंत्यजानां गृहे तोयं भांडे पर्युषितं च यत् ॥
यद्विजेन यदा पीतं तदैव हि समाचरेत् ॥ ४ ॥
चण्डालकूपे भांडेषु त्वज्ञानात्पिबते यदि ॥
प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णे वर्णे विधीयते ॥ ५ ॥
चरेत्सांतपलं विप्रः प्राजापत्यं तु भूमिपः ॥
तदर्थं तु चरेद्दैत्यः पादं शुद्धेषु दापयेत् ॥ ६ ॥
अज्ञानात्पिबते तोयं ब्राह्मणस्त्वंत्यजातिषु ॥
बहोरात्रोषितो भूत्वा पश्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ ७ ॥
विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ॥
आचांत एव शुद्ध्येत अंगिरा मुनिरब्रवीत् ॥ ८ ॥

क्षत्रियेण यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ॥
 स्नानं जप्यं तु कुर्वीत दिनस्यार्द्धेन शुद्ध्यति ॥ ९ ॥
 वैश्येन तु यदा स्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ॥
 इषोष्य रजनमिक्कां पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ १० ॥
 अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टः स्नानं येन विधीयते ॥
 तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ११ ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीशौचस्य वै विधिम् ॥
 स्त्रीणां क्रीडार्थसंभोगे शयनीये न दुष्यति ॥ १२ ॥
 पालनं विक्रयश्चैव तद्वृत्त्या चोपजीवनम् ॥
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥ १३ ॥
 स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ॥
 स्पृष्ट्वा तस्य महापापं नीलीवस्त्रस्य धारणम् ॥ १४ ॥
 नीलीरक्तं यदा वस्त्रमज्ञानेन तु धारयेत् ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ १५ ॥
 नीलीदारु यदा भिक्षाद्राहणो वै प्रमादतः ॥
 शोणितं दृश्यते यत्र द्विजश्चाद्रायणं चरेत् ॥ १६ ॥
 नीलीवृक्षेण पक्वं तु अन्नमश्नाति चेद्विजः ॥
 आहारवमनं कृत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ १७ ॥
 भक्षेत्प्रमादतो नीलीं द्विजातिस्त्वस्यमाहितः ॥
 त्रिषु वर्णेषु सामान्यं चाद्रायणमिति स्थितम् ॥ १८ ॥

नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपदीयते ॥
 नोपतिष्ठति दातारं शोका भुंक्ते तु किल्बिषम् ॥ १९ ॥
 नीलीरक्तेन वस्त्रेण यत्पाके श्रपितं भवेत् ॥
 तेन भुक्तेन विप्राणां दिनमेकमभोजनम् ॥ २० ॥
 स्मृते भर्तरि या नारी नीलीवस्त्रं प्रधारयेत् ॥
 भर्ता तु नरकं याति सा नारी तदनंतरम् ॥ २१ ॥
 नील्या चोपहृते क्षेत्रे सस्यं यत्तु प्ररोहति ॥
 अभोज्यं तद्विजातिनां भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥
 देवद्रोणे वृषोत्सर्गे यज्ञे दाने तथैव च ॥
 अन्नं स्नानं न कर्तव्यं दूषिता च वसुंधरा ॥ २३ ॥
 वापिता यत्र नीली स्यात्तावद्भूरशुचिर्भवेत् ॥
 यावद्वादशवर्षाणि अत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ २४ ॥
 भोजने चैव पाने च तथा चोषधसेवनेः ॥
 एवं ध्रियंते या गावः पादमेकं समाचरेत् ॥ २५ ॥
 वंदाभरणदोषेण यत्र गौर्विनिपीड्यते ॥
 चरेद्दूर्ध्वं व्रतं तेषां भूषणार्थं तु यत्कृतम् ॥ २६ ॥
 दम्बने दासने रोधे अवघाते च वैकृते ॥
 गवां प्रभवतां घातैः पादोनं व्रतमाचरेत् ॥ २७ ॥
 अंगुष्ठपर्वमात्रस्तु बाहुमात्रप्रमाणतः ॥
 सपल्लवश्च स्याद्यश्च दंड इत्यभिधीयते ॥ २८ ॥

दंडादुक्ताद्यदान्येन पुरुषाः प्रहरन्ति गाम् ॥
 द्विगुणं गोव्रतं तेषां प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ २९ ॥
 शृंगभंगे त्वस्थिभंगे चर्मनिर्मोचने तथा ॥
 दशरात्रं चरेत्कृच्छ्रं यावत्स्वस्थो भवेत्तदा ॥ ३० ॥
 गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावकं चोपजायते ॥
 एतदेव हितं कृच्छ्रमित्यभंगिरसा स्मृतम् ॥ ३१ ॥
 असमर्थस्य बालस्य पिता वा यदि वा गुरुः ॥
 यमुद्दिश्य चरेद्धर्मं पापं तस्य न विद्यते ॥ ३२ ॥
 अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोडशः ॥
 प्रायश्चित्ताद्धर्मर्हति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ ३३ ॥
 मूर्च्छिते पतिते चापि गवि यष्टिप्रहारिते ॥
 गायत्र्यष्टसहस्रं तु प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ३४ ॥
 स्नात्वा रजस्वला चैव चतुर्थेऽह्नि विशुद्ध्यति ॥
 कुर्याद्रजसि निर्वृत्तेऽनिर्वृत्ते न कथंचन ॥ ३५ ॥
 रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्तते ॥
 अशुद्धास्ता न तेन स्युस्तासां वैकारिकं हि तत् ॥ ३६ ॥
 साध्वाचारा न तावत्स्याद्रजो यावत्प्रवर्तते ॥
 वृत्ते रजसि गम्या स्त्री गृहकर्मणि चेंद्रिये ॥ ३७ ॥
 प्रथमेऽहनि चण्डाला द्वितीये ब्रह्मवातिनो ॥
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुद्ध्यति ॥ ३८ ॥

रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना शूद्रेण चैव हि ॥
 उपोष्य रजनमिकां पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ ३९ ॥
 द्राघेतावशुची स्यातां दंपती शयनं गतौ ॥
 क्षयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यादशुचिः पुमान् ॥ ४० ॥
 रजसा शुद्ध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ॥
 भस्मौ निःक्षिप्य षण्मासमत्यंतोपहतं शुचि ॥ ४१ ॥
 गवामातानि कांस्यानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु ॥
 भस्मना दशभिः शुद्ध्येत्काकेनोपहते तथा ॥ ४२ ॥
 शौचं सौवर्णगव्याणां वायुनाकैंदुरश्मिभिः ॥
 रजःस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकं च न शुद्ध्यति ॥ ४४ ॥
 अद्भिर्मृदा च यन्मात्रं प्रक्षार्य च विशुद्ध्यति ॥
 शुष्कमलमविप्रस्य शुकत्वा सप्ताहमृच्छति ॥ ४५ ॥
 अन्नव्यंजनसंयुक्तमर्द्धमासेन शुद्ध्यति ॥
 पयो दधि च मासेन षण्मासेन घृतं तथा ॥
 तैलं संवत्सरैरेव काये जीर्यति वा न वा ॥ ४६ ॥
 यो भुंक्ते हि न शूद्रान्नं खादयेकं निरंतरम् ॥
 इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतः द्वा चाभिजायते ॥ ४७ ॥
 शूद्रान्नं शूद्रसंपर्कः शूद्रेण च सहासनम् ॥

शूद्राज्ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलंतमपि पातयेत् ॥ ४८ ॥
 अप्रणामं गते शूद्रे स्वस्ति कुर्वति ये द्विजाः ॥
 शूद्रोऽपि नरकं याति ब्राह्मणोऽपि तथैव च ॥ ४९ ॥
 दशाहाच्छुद्ध्यते विप्रो द्वादशाहेन भूमिपः ॥
 पाक्षिकं वैश्य एवादुः शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥ ५० ॥
 अग्निहोत्री तु यो विप्रः शूद्रान्नं चैव भोजयेत् ॥
 पंच तस्य प्रणश्यंति चात्मा वेदास्त्रयोऽमयः ॥ ५१ ॥
 शूद्रान्नेन तु भुक्तेन यो द्विजो जनयेत्सुतान् ॥
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्तते ॥ ५२ ॥
 शूद्रेण स्पृष्टमुच्छिष्टं प्रसादादथ पाणिना ॥
 तद्विजेभ्यो न दातव्यमापस्तबोऽब्रवीन्मुनिः ॥ ५३ ॥
 ब्राह्मणस्य सदा भुंक्ते क्षत्रियस्य च पर्वसु ॥
 वैश्येष्वपि भुंजीत न शूद्रेऽपि कदाचन ॥ ५४ ॥
 ब्राह्मणान्ने दग्धत्वं क्षत्रियान्ने पशुस्तथा ॥
 वैश्यान्नेन तु शूद्रत्वं शूद्रान्ने नरकं ध्रुवम् ॥ ५५ ॥
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ॥
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं ध्रुवम् ॥ ५६ ॥
 हुण्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ॥
 यो यस्यान्नं क्षमन्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम् ॥ ५७ ॥
 सूतकेषु यदा विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ॥

पिबेत्पानीयमज्ञानाद्भुक्ते भक्तमथापि वा ॥ ५८ ॥
 उक्तार्याचम्य उदकमवतरिष्य उपस्पृशेत् ॥
 एवं हि स सुधाचारो वारुणेनाभिमंत्रितः ॥ ५९ ॥
 अन्यगारे गवां गोष्ठे देवब्राह्मणसन्निधौ ॥
 आचरेज्जपकाले च पादुकानां विसर्जनम् ॥ ६० ॥
 पादुकासनमारुढो गेहात्पंचगृहं व्रजेत् ॥
 हृदयेतस्य पादौ तु धार्मिकः पृथिवीपतिः ॥ ६१ ॥
 अग्निहोत्री तपस्वी च श्रोत्रियो वेदपारगः ॥
 एते वै पादुकैर्यान्ति शेषान्दंडेन ताडयेत् ॥ ६२ ॥
 जन्मप्रभृतिसंस्कारे चूडांते भोजने नवे ॥
 असपिंडे न भोक्तव्यं चूडस्थांते विशेषतः ॥ ६३ ॥
 याचकान्नं नवश्राद्धमपि सूतकभोजनम् ॥
 नारीप्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ ६४ ॥
 अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्यस्य दीयते ॥
 तस्य चान्नं न भोक्तव्यं पुनर्भूः सा प्रणीयेत ॥ ६५ ॥
 पूर्वस्य श्रावितो यश्च गर्भो यश्चाप्यसंस्कृतः ॥
 द्वितीये गर्भसंस्कारस्तेन शुद्धिर्विधीयते ॥ ६६ ॥
 राजाद्यैर्दशभिर्मास्त्रिर्यावत्तिष्ठति गुर्विणी ॥
 तावद्रक्षा विधातव्या पुनरन्यो विधीयेत ॥ ६७ ॥
 अर्तुशासनमुल्लंघ्य या च स्त्री विप्रवर्तते ॥

तत्पाशैव न भोक्तव्यं विज्ञेया कामचारिणी ॥ ६८ ॥

अनपेत्या तु या नारी नाश्नीयात्तद्गृहेऽपि वै ॥

अथ भुंक्ते तु यो मोहात्पूयं स नरकं व्रजेत् ॥ ६९ ॥

स्त्रिया धनं तु ये मोहादुपजीवन्ति मानवाः ॥

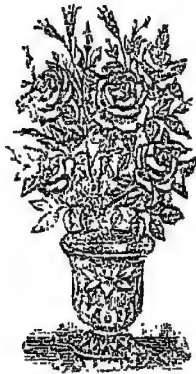
स्त्रिया यानानि वासांसि ते पापा यांत्यधोगतिम् ॥ ७० ॥

राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ॥

सूतकेषु च यो भुंक्ते स भुंक्ते पृथिवीमलम् ॥ ७१ ॥

इत्यंगिरःप्रणीतं धर्मशास्त्रं सम्पूर्णम् ॥ ५ ॥

इत्याङ्गिरसस्मृतिः समाप्ता ॥ ५ ॥

॥ श्रीः ॥

यमस्मृतिः ६.

श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं वर्णानामनुपूर्वशः ॥
प्राब्रवीद्वर्षिभिः पृष्टो मुनीनामप्रणीर्यमः ॥ १ ॥
यो भुञ्जानोऽशुचिर्वापि चंडालं पतितं स्पृशेत् ॥
क्रोधादज्ञानतो वापि तस्य वक्ष्यामि निष्कृतिम् ॥ २ ॥
पट्टात्रं वा त्रिरात्रं वा यथासंख्यं समाचरेत् ॥
ज्ज्ञात्वा त्रिषवणं विप्रः पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ ३ ॥
भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित्स्रवते गुदम् ।
उच्छिष्टत्वे शुचित्वे च तस्य शौचं विनिर्दिशेत् ॥ ४ ॥
पूर्वं कृत्वा द्विजः शौचं पश्चादप्युपस्पृशेत् ॥
अहोरात्रोषितो भूत्वा जुहुयात्सर्पिषाहुतिम् ॥ ५ ॥
निगिरन्त्यदि मेहेतुं भुक्त्वा वा मेहेने कृते ॥
अहोरात्रोषितो भूत्वा जुहुयात्सर्पिषाहुतिम् ॥ ६ ॥
यदा योजनकाले स्यादशुचिर्ब्राह्मणः कचिद् ॥
भूसौ निशाय तद्ग्राह्यं ज्ञात्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ ७ ॥
अक्षयित्वा तु तद्ग्रासमुपवासेन शुद्ध्यति ॥

अशित्वा चैव तत्सर्वं निरान्नमशुचिर्भवेत् ॥ ८ ॥
 अन्नतश्चेद्विरेकः स्यादस्वस्थस्त्रिगतं जपेत् ॥
 स्वस्थस्त्रीणि सहस्राणि गायत्र्याः शोधनं परम् ॥ ९ ॥
 चंडालैः श्वपचैः स्पृष्टो विष्मूत्रे च कृते द्विजः ॥
 त्रिरात्रं तु प्रकुर्वीत भुक्तोच्छिष्टः षडाचरेत् ॥ १० ॥
 उदक्यां सूतिकां वापि संस्पृशेदंत्यजो यदि ॥
 त्रिरात्रेण विशुद्धिः स्यादिति ज्ञातातपोऽब्रवीत् ॥ ११ ॥
 रजस्वला तु संस्पृष्टा श्वमातंगादिवायसैः ॥
 निराहाराशुचिस्तिष्ठेत्कालस्नानेन शुद्ध्यति ॥ १२ ॥
 रजस्वले यदा नार्यावन्योन्यं स्पृशतः कश्चित् ॥
 शुद्ध्यतः पंचगव्येन ब्रह्मकूर्चेन चोपरि ॥ १३ ॥
 उच्छिष्टेन च संस्पृष्टा कदाचित्स्त्री रजस्वला ॥
 कृच्छ्रेण शुद्धिमाप्नोति शूद्री दानोपवासतः ॥ १४ ॥
 अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टे स्नानं येन विधीयते ॥
 तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ १५ ॥
 ऋतौ तु गर्भं शंक्त्वा स्नानं सैथुनिनः स्मृतम् ॥
 अनृतौ तु स्त्रियं गत्वा शौचं मूत्रपुरीषवत् ॥ १६ ॥
 उभावप्यशुची स्यातां दंपती शयने गतौ ॥
 शयनादुत्थिता नारी शुचिः स्यादशुचिः पुमान् ॥ १७ ॥

भर्तुः स्मृतिश्रूषां दौरात्म्यादप्रकुर्वती ॥
 दंड्या द्वादशकं नारी वर्षं त्याज्या धनं विना ॥
 त्यजंतोऽपतितान्बन्धून्दंड्या उत्तमसाहसम् ॥
 पिता हि पतितः कामं न तु माता कदाचन
 "त्मानं धातयेद्यस्तु रज्ज्वाऽऽदिभिरुपक्रमै
 मृतोऽभ्येन लेप्तव्यो जीवतो द्विशतं दम्
 दंड्यास्तपुत्रमित्राणि प्रत्येकं पणिकं दम् ॥
 प्रायश्चित्तं ततः कुर्य्यथाशास्त्रप्रचोदितम् ॥ २१ ॥
 जलायुद्धं धनभ्रष्टाः प्रव्रज्यानाशकच्युताः ॥
 विषप्रपतनं प्रायः शस्त्रघातहताश्च ये ॥ २२ ॥
 न चैते प्रत्यवसिताः सर्वलोकवहिकृताः ॥
 चांद्रायणेन शुद्ध्यति तप्तकृच्छ्रद्वयेन वा ॥ २३ ॥
 उभयावसितः पापः श्यामाच्छुक्लकाच्छुक्लः
 चांद्रायणाभ्यां शुद्ध्यति तप्तकृच्छ्रेण वा ॥
 श्वश्रुगाश्च वगैर्मनुषैश्च ततः विना ॥
 दष्टः स्नात्वा शुचिः सद्यो दिवा संध्यासु वा
 अज्ञानाद्ब्राह्मणो भुक्त्वा चंडालान्नं कदाचन ॥
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुद्ध्यति ॥ २६ ॥
 गोब्राह्मणहनं दग्ध्वा मृतं चोद्धन्यादिना ॥
 पाशं छित्त्वा तथा तस्य कृच्छ्रमेकं चरेद्विजः ॥ २ ॥

द्विगुणं तु व्रते त्रीणं द्विगुणेषु तु दक्षिणा ॥ ५७ ॥
 द्विगुणं चेन्न दत्तं हि केशांश्च परिरक्षयेत् ॥
 पापं न क्षीयते हंतुर्दाता च नरकं व्रजेत् ॥ ५८ ॥
 अश्वौतस्मार्तविहितं प्रायश्चित्तं वर्दीति ये ॥
 तावद्यस्मिन्नकर्तृश्च राजा दंडेन पीडयेत् ॥ ५९ ॥
 न चैतान्पीडयेद्राजा कथंचित्काममोहितः ॥
 तत्पापं शतधा भूत्वा तमेव परिसर्पति ॥ ६० ॥
 प्रायश्चित्ते तत्तत्क्षीणं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥
 विंशतिं गावृषं चैकं दद्यात्तेषां च दक्षिणाम् ॥ ६१ ॥
 कुम्भिभिर्व्रणसंभूतैर्मक्षिकाभिश्च पातितैः ॥
 कृच्छार्द्धं संप्रकुर्वीत शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ६२ ॥
 प्रायश्चित्तं च कृत्वा वै भोजयित्वा द्विजोत्तमान् ॥
 सुवर्णभाषकं दद्यात्ततः शुद्धिर्विधीयते ॥ ६३ ॥
 चत्वारलक्षपचैः स्पृष्टे निशि स्नानं विधीयते ॥
 त वसेत्तत्र रात्रौ तु सद्यः स्नानेन शुद्ध्यति ॥ ६४ ॥
 अथ बह्वेघदा रात्रौ अज्ञानादविचक्षणः ॥
 तदा तस्य तु तत्पापं शतधा परिवर्त्तते ॥ ६५ ॥
 उद्धच्छति हि नक्षत्राण्युपरिष्ठाच्च ये ग्रहाः ॥
 संस्पृष्टे रश्मिभिस्तेषामुदके ज्ञानमाचरेत् ॥ ६६ ॥

कुड्यातर्जलवल्मीकमूषिकोत्करवर्त्मसु ॥
 रमशाने शौचशेषे च न ग्राह्याः सप्त मृत्तिकाः ॥ ६७ ॥
 इष्टापूर्ते तु कर्त्तव्यं ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ॥
 इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्ते मोक्षं समश्नुते ॥ ६८ ॥
 वित्तापेक्षं भवेदिष्टं तडागं पूर्तमुच्यते ॥
 आरामश्च विशेषेण देवद्रोण्यस्तथैव च ॥ ६९ ॥
 वापीकूपतडागानि देवतायननानि च ॥
 पतितान्युद्धरेद्यस्तु स पूर्तफलमश्नुते ॥ ७० ॥
 शुक्लाया मूत्रं गृह्णीयात्कृष्णाया गोः शकृत्तथा ॥
 ताम्रायाश्च पयो ग्राह्यं श्वेताया दधि चोच्यते ॥ ७१ ॥
 कापिलाया घृतं ग्राह्यं महापातकनाशनम् ॥
 सर्वतीर्थे नदीतीये कुशैर्द्वयं पृथक्पृथक् ॥ ७२ ॥
 आहृत्य प्रणवेनैव उत्थाप्य प्रणवेन च ॥
 प्रणवेन समाशोड्य प्रणवेन तु संपिबेत् ॥ ७३ ॥
 पालाशे मध्वमे पर्णे भांडे ताम्रमये तथा ॥
 पिबेत्पुष्करपर्णे वा ताम्रे वा मुन्मये शेष ॥ ७४ ॥
 शुक्लाया मूत्रं गृह्णीयात्कृष्णाया गोः शकृत्तथा ॥
 द्वितिये नास्ति दोषस्तु प्रथमेनैव शुद्ध्यति ॥ ७५ ॥
 जातेन शुद्ध्यते जातं मृतेन मृतकं तथा ॥

गर्भे संस्रवणे मासे त्रीण्यहानि विनिर्दिशेत् ॥ ७६ ॥
 सूतके तु समुत्पन्ने द्वितीये समुपस्थिते ॥
 रजस्युपरते साध्वी स्त्रानेन स्त्री रजस्वला ॥ ७७ ॥
 स्वगोत्राद्भ्रश्यते नापि विवाहात्सप्तमे पदे ॥
 स्वाभिगोत्रेण कर्तव्या तस्याः पिंडोदकक्रिया ॥ ७८ ॥
 द्वे पितुः पिण्डदानं स्यात्पिण्डे पिण्डे द्विनामता ॥
 षण्णां देयास्त्रयः पिंडा एवं दाता न मुह्यति ॥ ७९ ॥
 स्वेन भर्ता सह श्राद्धं माता भुक्ता सदैवतम् ॥
 पितामह्यपि स्वेनैव स्वेनैव प्रपितामही ॥ ८० ॥
 वर्षे वर्षे तु कुर्वीत मातापित्रोस्तु सत्कृतिम् ॥
 अदैवं भोजयेच्छ्राद्धं पिंडमेकं तु निर्वपेत् ॥ ८१ ॥
 नित्यं नैमित्तिकं काश्यं वृद्धिश्राद्धमथापरम् ॥
 पार्ष्णं चेति विज्ञेयं श्राद्धं पंचविधं बुधैः ॥ ८२ ॥
 ग्रहोपरागे संक्रांतौ पर्वोत्सवमहालये ॥
 निर्वपेन्नृत्तरः पिंडान्नेकमेव मृतेहनि ॥ ८३ ॥
 अनूढा न पृथक्क्रिया पिण्डे गोत्रे च सूतके ॥
 पाणिग्रहणभंत्राभ्यां स्वगोत्राद्भ्रश्यते ततः ॥ ८४ ॥
 येन येन तु वर्णेन या कन्या परिणियते ॥
 तत्सप्तं सूतकं याति तथा पिण्डोदकेऽपि च ॥ ८५ ॥

विवाहे चैव संवृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु ॥
 एकत्वं सा व्रजेद्भर्तुः पिण्डे गोत्रे च सतके ॥ ८६ ॥
 प्रथमेऽहि द्वितीये वा तृतीये वा चतुर्थे ॥
 अस्थिसंचयनं कार्यं बंधुभिर्हितबुद्धिभिः ॥ ८७ ॥
 चतुर्थे पंचमे चैव सप्तमे नवमे तथा ॥
 अस्थिसंचयनं प्रोक्तं वर्णानामनुपूर्वशः ॥ ८८ ॥
 एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः ॥
 मुच्यते प्रेतलोकात्स स्वर्गलोके महीयते ॥ ८९ ॥
 नाभिमात्रे जले स्थित्वा हृदये नानुचितयेत् ॥
 आगच्छंतु मे पितरो गह्वंत्वेताज्जलांजलीन् ॥ ९० ॥
 हस्तौ कृत्वा तु संयुक्तौ पूरयित्वा जलेन च ॥
 गोशृंगमात्रमुद्धृत्य जलमध्ये जलं क्षिपेत् ॥ ९१ ॥
 आकाशे च क्षिपेद्भारि वारिस्थो दक्षिणामुखः ॥
 पितॄणां स्थानमाकाशं दक्षिणा दिक्तथैव च ॥ ९२ ॥
 आगो देवगणाः प्रोक्ता आपः पितॄणामस्तथा ॥
 तस्मादप्सु जलं देयं पितॄणां हितमिच्छता ॥ ९३ ॥
 दिवा सूर्याशुभिस्तप्तं रात्रौ नक्षत्रमारुतैः ॥
 संधयोरप्युभाभ्यां च पवित्रं सर्वदा जलम् ॥ ९४ ॥
 स्वभावयुक्तमव्याप्तममेधेन सदा शुचि ॥

(१०२)

अष्टादशस्मृतयः ।

भांडस्थं धरणीस्थं वा पवित्रं सर्वदा जलम् ॥ ९५ ॥

देवतानां पितॄणां च जले दद्याज्जलांजलीन् ॥

असंस्कृतप्रभातिनां स्थले दद्याज्जलांजलीन् ॥ ९६ ॥

श्राद्धे हवनकाले च दद्यादेकेन पाणिना ॥

उभाभ्यां तर्पणे दद्यादिति धर्मो व्यवस्थितः ॥ ९७ ॥

इति यमप्रणीतं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥ ६ ॥

इति यमस्मृतिः समाप्ता ६.

आपस्तम्बस्मृतिः ७

अथ सोऽध्यायः १.

श्रीगणेशाय नमः ।

आपस्तम्बं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविलिख्यम् ॥
दूषितानां हितार्थाय वर्णानामनुवृत्तः ॥ १ ॥
परेषां परिवाङ्मेषु निवृत्तमपि उत्तमम् ॥
विविक्तदेश आसीनमात्मविद्यापरायणम् ॥ २ ॥
अनन्यमनसं शान्तं तत्त्वस्य योगवित्तमम् ॥
आपस्तम्बनृषिं सर्वे समेत्य मुनयोऽब्रुवन् ॥ ३ ॥
भगवन्मानवाः सर्वे असन्मार्गे स्थिता यदा ॥
चरेद्युर्धर्मकाद्याणां तेषां ब्रूहि विनिष्कृतिम् ॥ ४ ॥
यतोऽवश्यं गृहस्थेन गवांश्च परिपालनम् ॥
कृषिकर्मादिवपनं द्विजार्धव्रणमेव च ॥ ५ ॥
ब्राह्मणां स्तन्यपानादि कार्यं च परिपालनम् ॥
देयं चालाथकैः वश्यं विमादीनां च भेषजम् ॥ ६ ॥
एवं कृते कथंचित्स्थ्यात्ममादो यद्यकामतः ॥
गवादीनां ततोऽस्माकं भगवन्ब्रूहि निष्कृतिम् ॥ ७ ॥

एवमुक्तः क्षणं ध्यात्वा प्रणिपातादधोमुखः ॥
 दृष्ट्वा ऋषीब्रुवाचेदमपस्तवः सुनिश्चितम् ॥ ८ ॥
 बालानां स्तनपानादिकार्ये दोषो न विद्यते ॥
 विपत्तावपि विप्राणामाभ्यन्त्रणाचिकित्सने ॥ ९ ॥
 गवादीनां प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं तृणादिषु ॥
 केचिदाहुर्न दोषोऽत्र स्नेहं लवणभेषजे ॥ १० ॥
 औषधं लवणं चैव स्नेहं पुष्ट्यर्थभोजनम् ॥
 प्राणिनां प्राणवृत्त्यर्थं प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ११ ॥
 अतिरिक्तं न दातव्यं काले स्वल्पं तु दापयेत् ॥
 अतिरिक्ते विपन्नानां कृच्छ्रमेव विधीयते ॥ १२ ॥
 अहर्निरशनं पादः पादश्चायाचितं व्यहम् ॥
 सायं व्यहं तथा पादः पादः प्रातस्तथा व्यहम् ॥
 प्रातः सायं दिनार्द्धं च पादोर्न सायवर्जितम् ॥ १३ ॥
 प्रातः पादं चरेच्छूद्रः सायं वैश्यस्य दापयेत् ॥
 अयाचितं तु राजन्ये त्रिशन्नं ब्राह्मणस्य च ॥ १४ ॥
 पादमेकं चरेद्दोषे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ॥
 योजने पादहीनं च चरेत्सर्वं निपातने ॥ १५ ॥
 क्षिप्ताभरणदोषेण गोस्तु यत्र क्षिपद्भवेत् ॥
 चरेद्वर्द्धव्रतं तत्र भूषणार्थं कृतं हि तत् ॥ १६ ॥
 दमने वा निरोधे वा संघाति चैव योजने ॥

स्तंभशृङ्खलपाशैश्च मृते पादोनमाचरेत् ॥ १७ ॥
 पाषाणैर्लग्नैर्वापि शस्त्रेणाभ्येन वा बलात् ॥
 निपातयति ये पापास्तेषां सर्वं विधीयते ॥ १८ ॥
 प्राजापत्यं चरेद्भिः पादोनं क्षत्रियस्तथा ॥
 कृच्छ्राद्धं तु चरेद्देश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ १९ ॥
 द्वौ मासौ पापयेद्भस्मं द्वौ मासौ द्वौ स्तनौ दुहेत् ॥
 द्वौ मासविक्रवलायां शेषकालं यथारुचि ॥ २० ॥
 दशरात्राद्धमासेन गौस्तु यत्र विपद्यते ॥
 सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २१ ॥
 हलमृग्यं धर्म्यं षड्वचं जीवितार्थिनाम् ॥
 चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं हि जिवांसिनाम् ॥ २२ ॥
 अतिवाहातिदोहाभ्यां नासिकाभेदनेन वा ॥
 नदीपर्वतसरोहे मृते पादोनमाचरेत् ॥ २३ ॥
 न नारिकेलवालाभ्यां न मुञ्जेन न चर्मणा ॥
 एभिर्मास्तु न बभ्रौयाद्वद्धा परवशा भवेत् ॥ २४ ॥
 कुशैः काशैश्च बभ्रौयादवृषभं दक्षिणामुखम् ॥
 पादलग्नान्निदोहेषु प्रापश्चित्तं न विद्यते ॥ २५ ॥
 व्यापन्नानां बहूनां तु रोधने बंधनेऽपि च ॥
 भिषङ्मिथपोपचारैश्च द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥ २६ ॥
 श्वगर्भेऽपि भेदे च लग्नस्य च कर्तव्यं ॥

सप्तरात्रं पिवेद्वज्रं यावत्स्वस्थः पुनर्भवेत् ॥ २७ ॥
 गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावत् क्षयेद्विजः ॥
 एतद्विमिश्रितं वज्रमुक्तं चोशनसा स्वयम् ॥ २८ ॥
 देवद्रोण्यां विहारेषु कूपेष्वायतनेषु च ॥
 एषु गोषु विपन्नासु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ २९ ॥
 एका कदा तु बहुभिर्देवाद्यापादिता कचित् ॥
 पादं पादं तु हत्वायाश्चरेयुस्ते पृथक्पृथक् ॥ ३० ॥
 यंत्रणे गोश्चिकित्सार्थं मूढगर्भविमोचने ॥
 याने कृते विपत्तिश्चेत्प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३१ ॥
 सरोमं प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रुधारणम् ॥
 तृतीये तु शिखा धार्या सशिखं तु निपातने ॥ ३२ ॥
 सर्वान्केशान्समुद्धृत्य च्छेदयेदंगुलिद्वयम् ॥
 एवमेव तु नारीणां शिरसो मुंडनं स्मृतम् ॥ ३३ ॥
 इत्यापस्तंबीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः २.

कारुहस्तगतं पुण्यं यच्च पात्राद्विनिःसृतम् ॥
 स्त्रीबालवृद्धचरितं सर्वमेतच्छुचि स्मृतम् ॥ १ ॥
 प्रपात्वरणेषु जलेषु वै गिरौद्रोण्यां जलं केशविनिःसृ
 श्वपाकचण्डालपरिग्रहेषु पीत्वा जलं पंचगव्येन शुद्धिः ॥

न दुष्पेक्षसंतता धारा वातोद्धृताश्च रेणवः ॥
 स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥ ३ ॥
 आत्मशय्या च वस्त्रं च जायापर्यं कमंडलुः ॥
 आत्मनः शुचीन्येतानि परेषामशुचीनि तु ॥ ४ ॥
 अन्यैस्तु खानिताः कूपास्तडागानि तथैव च ॥
 एषु स्नात्वा च पीत्वा च पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ ५ ॥
 उच्छिष्टमशुचित्वं च यच्च विष्ठानुलेपनम् ॥
 सर्वं शुद्ध्यति तोयेन तत्तोयं केन शुद्ध्यति ॥ ६ ॥
 सूर्यरश्मिनिपातेन सारुतस्पर्शनेन च ॥
 गवां मूत्रपुरीषेण तत्तोयं तेन शुद्ध्यति ॥ ७ ॥
 अस्थिचर्मादियुक्तं तु खरश्वानोपदूषितम् ॥
 उद्धरेदुदकं सर्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ ८ ॥
 कूपो मूत्रपुरीषेण यवनेनापि दूषितः ॥
 श्वसृगालखरोष्ट्रैश्च क्रव्यौदश्च जुगुप्सितः ॥ ९ ॥
 उद्धृत्यैव च तत्तोयं समपिण्डान्समुद्धरेत् ॥
 पंचगव्यं मृदा पूतं कूपे तच्छोधनं स्मृतम् ॥ १० ॥
 वापीकूपतडागानां दूषितानां च शोधनम् ॥
 कुंभानां शतमुद्धृत्य पंचगव्यं ततः क्षिपेत् ॥ ११ ॥
 यच्च कूपात्पिबेतोयं ब्राह्मणः श्वदूषितात् ॥
 कथं तत्र विशद्विः स्यादिति मे संशयो भवेत् ॥ १२ ॥

आह्निनेन न भिन्नेन केवलं शवदूषिते ॥

नीत्वा कूपादहोरात्रं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ १३ ॥

ह्निने भिन्ने शवे चैव तत्रस्थं यदि तत्पिबेत् ॥

शुद्धिश्चाद्रायणं तस्य तप्तकृच्छ्रमथापि वा ॥ १४ ॥

इत्यापस्तंबीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

तृतीयोऽध्यायः ३.

अंत्यजातिरविज्ञातो निवसेद्यस्य वेश्मनि ॥

तस्य ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥ १ ॥

चाद्रायणं पराको वा द्विजातीनां विशोधनम् ॥

प्राजापत्यं तु शूद्रस्य शेषं तदनुसारतः ॥ २ ॥

यैर्भुक्तं तत्र पक्वान्नं कृच्छ्रं तेषां प्रदापयेत् ॥

तेषामपि च यैर्भुक्तं कृच्छ्रपादं प्रदापयेत् ॥ ३ ॥

कूपैकपानैर्दुष्टानां स्पर्शसंसर्गदूषणात् ॥

तेषामेकोपवासेन पञ्चगव्येन शौचनम् ॥ ४ ॥

बालो वृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वायुर्पाडिता ॥

तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम् ॥ ५ ॥

अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनर्षोडशः ॥

प्रायश्चित्ताद्धर्महन्ति स्त्रियो व्याधित एव च ॥

त्यूतैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च ॥

चरेदुद्धः सुहृदापि प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ७ ॥
 अथैतैः क्रियमाणेषु येषामार्तिः प्रदृश्यते ॥
 शेषसंपादनाच्छुद्धिर्निपतिर्न भवेद्यथा ॥ ८ ॥
 क्षुधाव्याधितकायानां प्राणो येषां विपद्यते ॥
 ये न रक्षांतं वक्तारस्तेषां तत्किं त्विषं भवेत् ॥ ९ ॥
 पूर्णेषुपि कालनियमे न शुद्धिर्ब्राह्मणैर्विना ॥
 अपूर्णेष्वपि कालेषु शोधयते द्विजोत्तमाः ॥ १० ॥
 समाप्तमिति नो वाच्यं त्रिषु वर्णेषु कर्हिचित् ॥
 विप्रसंपादनं कर्म उत्पन्ने प्राणसंशये ॥ ११ ॥
 संपादयन्ति ये विप्राः स्नानं तीर्थफलप्रदम् ॥
 सम्यक्कर्तुरपायं स्याद्वृत्तिं च फलमाप्नुयात् ॥ १२ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ४.

चंडालरूपभांडेषु योज्ञानात्पिबते जलम् ॥
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य वर्णं वर्णं विधीयते ॥ १ ॥
 चरेत्सांतपनं विप्रः प्राजापत्यं तु भूमिपः ॥
 तदर्थं तु चरेद्दैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २ ॥
 भुक्तोच्छिष्टस्त्वनाच्चांतश्चंडालैः श्वपचेन वा ॥
 प्रमादात्स्पर्शनं गच्छेत्तत्र कुंयाद्विशोधनम् ॥ ३ ॥

नायः पृष्ठसहस्रं तु दुपदां वा शतं जपेत् ॥
 जपं स्त्रिरात्रमनश्नन् पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ ४ ॥
 चंडालेन यदा स्पृष्टो विण्मूत्रे कुरुते द्विजः ॥
 प्रायश्चित्तं त्रिरात्रं स्याद्भुक्तोच्छिष्टः षडाचरेत् ॥ ५ ॥
 पाने मैथुनसंपर्के तथा मूत्रपुरीषयोः ॥
 संपर्के यदि गच्छेत्तु उदकया चांत्यजैस्तथा ॥
 एतैरेव यदा स्पृष्टः प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ६ ॥
 भोजने च त्रिरात्रं स्यात्पाने तु त्र्यहमेव च ॥
 मैथुने पादकृच्छ्रं स्यात्तथा मूत्रपुरीषयोः ॥ ७ ॥
 दिनमेकं तथा मूत्रे पुरीषे तु दिनत्रयम् ॥
 मकाङ्गं तत्र निर्दिष्टं दंतधावनभक्षणे ॥ ८ ॥
 वृक्षारूढे तु चंडाले द्विजस्तत्रैव तिष्ठति ॥
 फलानि भक्षयंस्तस्य कथं शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ ९ ॥
 ब्रह्मणान्समनुज्ञाप्य सवाचाः स्नानमाचरेत् ॥
 एकरात्रोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ १० ॥
 यत्र केनचिदुच्छिष्टोऽप्यभेद्यं स्पृशति द्विजः ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ ११ ॥
 इत्यापस्तंबीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चसोऽध्यायः ५.

चडालेन यदा स्पृष्टो द्विजवर्णः कदाचन ॥
 अनभ्युक्ष्य पिवेतोयं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १ ॥
 ब्राह्मणस्य त्रिरात्रं तु पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥
 क्षत्रियस्य द्विरात्रं तु पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ २ ॥
 अहोरात्रं तु वैश्यस्य पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥
 चतुर्थद्वयं तु वर्णस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ३ ॥
 ब्रतं नास्ति तपो नास्ति होमो नैव च विद्यते ॥
 पंचगव्यं न दातव्यं तस्य मंत्रविवर्जनात् ॥
 ख्यापयित्वा द्विजानां तु शूद्रो दात्रेण शुद्ध्यति ॥ ४ ॥
 ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ॥
 अहोरात्रं तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥ ५ ॥
 उच्छिष्टं वैश्यजातीनां भुंक्ते ज्ञानाद्विजो यदि ॥
 शंखपुष्पीपयः पीत्वा त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥ ६ ॥
 ब्राह्मण्या सह योऽग्नीषादुच्छिष्टं वा कदाचन ॥
 न तत्र दोषं मन्यते नित्यमेव यनीषिणः ॥ ६ ॥
 उच्छिष्टमितरस्त्रीणामग्नीषात्स्पृशतेऽपि वा ॥
 प्राजापत्येन शुद्धिः स्याद्भगवानंगिराब्रवीत् ॥ ८ ॥
 भंत्यानां भुक्तशेषं तु भक्षयित्वा द्विजातयः ॥

सांदायणं तदर्धार्धं ब्रह्मक्षत्रविशां विधिः ॥ ९ ॥
 विष्णुनमक्षणे विप्रस्तप्तकुच्छं सयाचरेत् ॥
 श्रवकाकोच्छिष्टगोमिश्रं प्राजापत्यविधिः स्मृतः ॥ १० ॥
 उच्छिष्टः स्पृशते विप्रो यदि कश्चिद्कामतः ॥
 शुनः कुक्कुटगूद्रांश्च यद्यभाडं तथैव च ॥ ११ ॥
 पक्षिणाधिष्ठितं यच्च यद्यमेध्यं कदाचन ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ १२ ॥
 वैश्येन च यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ॥
 स्नानं जप्यं च त्रैकार्यं दिनस्यांते विशुद्ध्यति ॥ १३ ॥
 विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ॥
 स्नानांते च विशुद्धिः स्यादापस्तंबोऽब्रवीन्मुनिः ॥ १४ ॥
 इत्यापस्तंबीये धर्मशास्त्रे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ६.

क्षत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्त्रस्य यो विधिः ॥
 स्त्रीणां क्रीडार्थसंभोगे शयनिये न हृष्यति ॥ १ ॥
 पालने विक्रये चैव तद्वृत्तेरुपजीवने ॥
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ॥ २ ॥
 स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ॥
 पंचयज्ञा वृथा तस्य नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ ३ ॥

नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽंगेषु धारयेत् ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ ४ ॥
 रोमकूपैर्यदा गच्छेद्दसो नील्यास्तु कर्हिचित् ॥
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ॥ ५ ॥
 नीलीदारु यदा भिक्षाद्ब्राह्मणस्य शरीरकम् ॥
 शोणितं दृश्यते, तत्र द्विजश्चांद्रायणं चरेत् ॥ ६ ॥
 नीलीमध्ये यदा गच्छेत्प्रमादाद्ब्राह्मणः क्वचित् ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ ७ ॥
 नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनीयते ॥
 अभोज्यं तद्विजातनिं भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ ८ ॥
 भक्षयेद्यश्च नीलीं तु प्रमादाद्ब्राह्मणः क्वचित् ॥
 चांद्रायणेन शुद्धिः स्यादापस्तंबो ब्रवीन्मुनिः ॥ ९ ॥
 यावत्स्यां वापिता नीली तावती वाशुचिर्भवेत् ॥
 प्रमाणं द्वादशाब्दानि अत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ १० ॥
 इति आपस्तम्बीये धर्मशस्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ७.

स्तनं रजस्वलायास्तु चतुर्थेऽहनि शस्यते ॥
 वृत्ते रजसि गम्या स्त्री नानिवृत्ते कथंचन ॥ १ ॥

रोगेण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्तते ॥
 अशुद्धास्तास्तु नैवेह तासां वैकारिको मदः ॥ २ ॥
 साध्याचारा न तावत्सा रजो यावत्प्रवर्तते ॥
 वृत्ते रजसि साध्वी स्याद्गृहकर्मणि चैन्द्रिये ॥ ३ ॥
 प्रथमेहनि चांडाली द्वितीये ब्रह्मवातिनी ॥
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेहनि शुद्ध्यति ॥ ४ ॥
 अंत्यजातिश्चपाकेन संस्पृष्टा वै रजस्वला ॥
 अहानि तान्यतिक्रम्य प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥
 त्रिरात्रमुपवासः स्यात्पंचगव्यं विशोधनम् ॥
 निशां प्राप्य तु तां योनिं प्रजाकरां च काश्येत् ॥ ६ ॥
 रजस्वलान्त्यजैः स्पृष्टा शुना च श्वपचेन च ॥
 त्रिरात्रोषोषिता भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ ७ ॥
 प्रथमेहनि षड्रात्रं द्वितीये तु त्र्यहस्तथा ॥
 तृतीये चोपवासस्तु चतुर्थे वह्निदर्शनात् ॥ ८ ॥
 विवाहे वितते यज्ञे संस्कारे च कृते तथा ॥
 रजस्वला भवेत्कन्या संस्कारस्तु कथं भवेत् ॥ ९ ॥
 स्नापयित्वा तदा कन्याग्रन्यैर्षधैरलंकृताम् ॥
 पुनर्मेध्याहुतिं हुत्वा शेषं कर्म समाचरेत् ॥ १० ॥
 रजस्वला तु संस्पृष्टा प्लवकुक्कुटवायसैः ॥
 सा त्रिरात्रोपवासेन पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ ११ ॥

रजस्वला तु या नारी अन्योन्यं स्पृशते यदि ॥
 तावत्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुद्ध्यति ॥ १२ ॥
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा कदाचित्स्त्री रजस्वला ॥
 कृच्छ्रेण शुद्ध्यते विप्रः शूद्रो दानेन शुद्ध्यति ॥ १३ ॥
 एकशाखां समारूढश्चंडालो वा रजस्वला ॥
 ब्राह्मणश्च समं तत्र सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १४ ॥
 रजस्वलायाः संस्पर्शः कथंचिज्जायते शुना ॥
 रजोदिनानां यच्छेषं तदुपोष्य विशुद्ध्यति ॥ १५ ॥
 अशक्ता चोपवासेन स्नानं पश्चात्समाचरेत् ॥
 तथाप्यशक्ता चैकेन पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ १६ ॥
 उच्छिष्टस्तु यदा विप्रः स्पृशेन्मधं रजस्वलाम् ॥
 मधं स्पृष्ट्वा चरेत्कृच्छ्रं तदर्थं तु रजस्वलाम् ॥ १७ ॥
 उदक्यां सूतिकां विप्र उच्छिष्टः स्पृशते यदि ॥
 कृच्छ्राद्धं तु चरेद्विप्रः प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ १८ ॥
 चंडालः श्वपचो वापि अत्रियीं स्पृशते यदि ॥
 शेषाह्वाफालकृष्टेन पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ १९ ॥
 उदक्या ब्राह्मणी शूद्रासुदक्यां स्पृशते यदि ॥
 अहोरात्रोषिता भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ २० ॥
 एवं तु क्षत्रिया वैश्या ब्राह्मणी चेद्रजस्वला ॥
 सचैलं प्लवनं कृत्वा दिनस्यांते घृतं पिबेत् ॥ २१ ॥

सुदर्नेषु तु नारीणां सद्यः स्नानं विधीयते ॥

एवमेव विशुद्धिः स्पादापस्तंबोऽब्रवीन्मुनिः ॥ २२ ॥

इत्यापस्तंबीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ८.

भस्मना शुद्ध्यते कांस्यं सुरया यत्र लिप्यते ॥

सुराविष्मन्नसंपृष्टं शुद्ध्यते तापलेखनैः ॥ १ ॥

गवाघ्रातानि कांस्यानि शुद्रोच्छिष्टानि यानि तु ॥

देशभस्मानि शुद्ध्यन्ति श्वकाकोपहतानि च ॥ २ ॥

शौचं सुवर्णनारीणां वायुसूयैर्दुरश्मिभिः ॥

हेतःस्पृष्टं शवस्पृष्टमारिकं तु प्रदुष्यति ॥

अग्निमृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुद्ध्यति ॥ ३ ॥

शुष्कमन्नमवेद्यस्य पंचरात्रेण जीर्यति ॥

अन्नं व्यंजनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्यति ॥ ४ ॥

पयस्तु दधि मासेन षण्मासेन घृतं तथा ॥

संवत्सरेण तैलं तु कोष्ठे जीर्यति वा न वा ॥ ५ ॥

भुंजते ये तु शूद्रान्नं मासमेकं निरंतरम् ॥

इह जन्मनि शूद्रत्वं जायते ते मृताः शुनिः ॥ ६ ॥

शूद्रान्नं शूद्रसंपर्कः शूद्रेणैव सहासनम् ॥

शूद्राज्ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलंतमपि पातयेत् ॥ ७ ॥

आहितामिस्तु यो विप्रः शूद्रान्नान्नं निवर्तते ॥
 तथा तस्य मणश्यंति आत्मा ब्रह्म त्रयोऽग्नयः ॥ ८ ॥
 शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽग्निगच्छति ॥
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छ्रुत्स्य संभवः ॥ ९ ॥
 शूद्रान्नेनोदरस्येन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः ॥
 स भवेच्छूकरो ग्राह्यस्तस्य वा जायते कुले ॥ १० ॥
 ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य तु पर्वणि ॥
 वैश्यस्य यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन ॥ ११ ॥
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयःस्मृतम् ॥
 वैश्यस्याप्यन्नमेवात्र शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम् ॥ १२ ॥
 वैश्वदेवेन होधेन देवताभ्यर्चयेज्जपैः ॥
 अमृतं तेन विप्रान्नमृग्यजुःष्ठामसंस्कृतम् ॥ १३ ॥
 व्यवहारानुरूपेण धर्मेण च्छूलवर्जितम् ॥
 क्षत्रियस्य पयस्तेन भूतानां यच्च पाकनम् ॥ १४ ॥
 स्वकर्षणा च वृषभैरनुसृत्याद्य शक्तितः ॥
 खल्यज्ञातिथित्वेन वैश्यान्नं तेन संस्कृतम् ॥ १५ ॥
 अज्ञानतिमिरांशस्य मद्यपानरतस्य च ॥
 रुधिरं तेन शूद्रान्नं विधिभङ्गविर्वर्जितम् ॥ १६ ॥
 आमर्मांसं मधु घृतं धानाः क्षीरं तथैव च ॥
 गुडस्तक्रं रसा ग्राह्या निवृत्तेनापि शूद्रतः ॥ १७ ॥

शाकं नासं मृणालानि तुंबुरुः सक्तवस्तिलाः ॥
 दद्याः फलानि पिण्याकं प्रतिग्राह्या हि सर्वतः ॥ १८ ॥
 आपत्काले तु विभेण भुक्तं शूद्रगृहे यदि ॥
 मनस्तापेन शुद्ध्येत ह्रुपदां वा शतं जपेत् ॥ १९ ॥
 द्रव्यपाणिश्च शूद्रेण स्पृष्टोच्छिष्टेन कर्हिचित् ॥
 तद्विजेन न भोक्तव्यमापस्तंबोऽब्रवीन्मुनिः ॥ २० ॥
 इत्यापस्तंबीये धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ९.

भुंजानस्य तु विप्रस्य कदाचित्स्रवते गुदम् ॥
 उच्छिष्टस्याशुचेस्तस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १ ॥
 पूर्वं शौचं तु निर्वर्त्य ततः पश्चादुपस्पृशेत् ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ २ ॥
 अशित्वा सर्वमेवान्नमकृत्वा शौचमात्मनः ॥
 मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रं तु यवाऽप्युक्त्वा विशुद्ध्यति ॥ ३ ॥
 प्रसृतं यवसस्येन पलमेकं तु सर्पिषा ॥
 पलानि पञ्च गोमूत्रं नातिरिक्तवदाशयेत् ॥ ४ ॥
 अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणां च भक्षणे ॥
 रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ५ ॥
 पद्मोदुंबरवित्वाश्च कुशाश्च सपलाशकाः ॥

एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेण विशुद्ध्यति ॥ ६ ॥
 ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रव्रज्यामिजलादिषु ॥
 अनाशकनिवृत्ताश्च गृहस्थत्वं च्चिर्कीर्षिताः ॥ ७ ॥
 चरेद्युस्त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चांद्रायणानि वा ॥
 जातकर्मादिभिः सर्वैः पुनः संस्कारभागिनः ॥
 तेषां सातपथं कृच्छ्रं चांद्रायणमथापि वा ॥ ८ ॥
 यदिष्टितं काकबलाकयोर्वा अमेध्यलिप्तं च भवेच्छरीरम् ॥
 श्रोत्रे मुखे च प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः ॥ ९ ॥
 ऊर्ध्वं नाभेः करौ मुक्ता यदंगमुपहन्यते ॥
 ऊर्ध्वं स्नानमधः शौचभात्रेणैव विशुद्ध्यति ॥ १० ॥
 उपानहावमेध्यं वा यस्य संस्पृशते मुखम् ॥
 मृत्तिकाशोधनं स्नानं पंचगव्यं विशोधनम् ॥ ११ ॥
 दशाहाच्छुध्यते विप्रो जन्महानौ स्वयोनिषु ॥
 षड्भिक्षिभिरर्थकेन क्षत्रविदश्चूडयोनिषु ॥ १२ ॥
 उपनीतं यदा त्वत्वं भोक्तारं समुपस्थितम् ॥
 अपीतवत्समुत्सृष्टं न दद्यान्नैव होमयेत् ॥ १३ ॥
 अन्ने भोजनसंपन्ने मक्षिकाकेशदूषिते ॥
 अनंतरं स्पृशेदापस्तच्चान्नं भस्मना स्पृशेत् ॥ १४ ॥
 शुष्कमांसमयं चान्नं शूद्रान्नं वाप्यकामतः ॥
 भुक्त्वा कृच्छ्रं चरेद्विप्रो ज्ञानात्कृच्छ्रत्रयं चरेत् ॥ १५ ॥

अयुक्तो मुच्यते यश्च युक्तो यश्चापि मुच्यते ॥
 योक्तो च योचकश्चैव पश्चाद्भरति दुष्कृतम् ॥ १६ ॥
 यस्तु भुंजति भुक्तं वा दुष्टं वापि विशेषतः ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ १७ ॥
 उदके चोदकस्थस्तु स्थलस्थश्च स्थले शुचिः ॥
 पादौ स्थाप्योभयत्रैव आचम्योभयतः शुचिः ॥ १८ ॥
 उतीर्याचामेदुदकादवतीर्य उपस्पृशेत् ॥
 एवं तु श्रेयसा युक्तो वह्णनामिपूज्यते ॥ १९ ॥
 अग्न्यगारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानां च सन्निधौ ॥
 स्वाध्याये धौजने चैव पादुकानां विसर्जनम् ॥ २० ॥
 जन्मप्रभृति संस्कारे श्मशानांति च भोजनम् ॥
 अस्पिंडैर्न कर्तव्यं चूडाकार्ये विशेषतः ॥ २१ ॥
 याजकान्नं नवश्राद्धं संग्रहे चैव भोजनम् ॥
 स्त्रीणां प्रथमार्धे च युक्ता चांद्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥
 ब्रह्मौदनेऽवसाने च सीमंतोन्नयने तथा ॥
 अन्नश्राद्धे मृतश्राद्धे युक्ता चांद्रायणं चरेत् ॥ २३ ॥
 अप्रजा या तु नारी स्यान्नाश्रियादेव तद्गृहे ॥
 अथ भुंजीत मोहाद्यः पूयं स नरकं व्रजेत् ॥ २४ ॥
 अल्पेनापि हि शुल्केन पिता कन्यां ददाति यः ॥
 रौत्वे बहुवर्षाणि पुरीषं सृत्रमश्नुते ॥ २५ ॥

स्त्रीधनानि तु ये मोहादुपजीवन्ति बांधवाः ॥
 स्वर्णं यानानि वस्त्राणि ते पापा यांत्यधोगतिम् ॥२६॥
 राजान्नमोज आदत्ते शूद्रां ब्रह्मवर्चसम् ॥
 असंस्कृतं तु यो भुंक्ते स भुंक्ते पृथिवीमलम् ॥ २७॥
 मृतके सूतके चैव ग्रहणे शशिभास्करे ॥
 हस्तिच्छायां तु यो भुंक्ते स पापः पुरुषो भवेत् ॥२८॥
 पुनर्हृपुनरेता च रेतोश्च कामचारिणी ॥
 आसां मथमगर्भेषु भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ २९ ॥
 मातृस्रश्च पितृस्रश्च ब्रह्मघ्नो गुरुतरुपगः ॥
 विशेषाद्भुक्तमेतेषां भुक्त्वा चाद्रायणं चरेत् ॥ ३० ॥
 रजकव्याधशैलूषवेणुचर्मोपजीविनः ॥
 भुक्त्वा ब्राह्मणश्चान्नं शुद्धिश्चांद्रायणेन तु ॥ ३१ ॥
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः कदाचिदुपजायते ॥
 सवर्णेन तदोत्थाय उपस्पृश्य शुचिर्भवेत् ॥ ३२ ॥
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना गृध्रेण वा द्विजः ॥
 उपोष्य रजनीभिकां पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ ३३ ॥
 ब्राह्मणस्य सदा काष्ठं शूद्रे प्रेषणकारिणि ॥
 भूमावन्नं प्रदातव्यं यथैव श्वा तथैव ह्यः ॥ ३४ ॥
 अनुदकेष्वरण्येषु चौरव्याघ्राकूले पथि ॥
 कृत्वा मूर्धं पुरीषं च द्रव्यहस्तः कथं शुचिः ॥ ३५ ॥

भूसावन्नं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा शौचं यथार्हतः ॥
 उत्सर्गे गृह्य पक्वान्नमुपस्पृश्य ततः शुचिः ॥ ३६ ॥
 सूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मनः ॥
 मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रं तु गन्धं पीत्वा विशुद्ध्यति ॥ ३७ ॥
 उदक्यां यदि गच्छेत्तु ब्राह्मणो मदमोहितः ॥
 चांद्रायणेन शुद्ध्येत ब्राह्मणानां च भोजनैः ॥ ३८ ॥
 भुक्त्वोच्छिष्टस्त्वनाचांतश्चंडालैः श्वपचेन वा ॥
 प्रमादाद्यदि संस्पृष्टो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥ ३९ ॥
 स्नात्वा त्रिषवणं नित्यं ब्रह्मचारी धराशयः ॥
 स त्रिरात्रोषितो भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ ४० ॥
 चंडालेन तु संस्पृष्टो यश्चापः पिबति द्विजः ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा त्रिषवणेन शुद्ध्यति ॥ ४१ ॥
 सायंप्रातस्त्वहोरात्रं पादं कृच्छस्य तं विदुः ॥
 सायं प्रातस्तथैवैकं दिनद्वयमयाचितम् ॥ ४२ ॥
 दिनद्वयं च नाश्रीयत्कृच्छ्राद्धं तद्विधीयते ।
 प्रायश्चित्तं लघुष्वेतत्पापेषु तु यथार्हतः ॥ ४३ ॥
 कृष्णाजिनतिलग्राही हस्त्यश्वानां च विक्रयी ॥
 प्रेतनिर्यातकश्चैव न भूयः पुरुषो भवेत् ॥ ९ ॥
 इत्यापस्तंबीये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशसोऽध्यायः १०.

आचांतोऽप्यशुचिस्तावद्यावन्नोद्ध्यते जलम् ॥
 उद्धृतेऽप्यशुचिस्तावद्यावद्भूमिर्न लिप्यते ॥ १ ॥
 भूमावपि च लिप्तायां तावत्स्यादशुचिः पुमान् ॥
 आसनादुत्थितस्तस्माद्यावन्नाक्रमते महीम् ॥ २ ॥
 न यमं यममित्याहुरात्मा वै यम उच्यते ॥
 आत्मा संयमितो येन तं यमः किं करिष्यति ॥ ३ ॥
 न चैवाप्सिस्तथा तीक्ष्णः सुषो वा दुरधिष्ठितः ॥
 यथा क्रोधो हि जंतूनां शरीरस्थो विनाशकः ॥ ४ ॥
 क्षमा गुणो हि जंतूनामिहामुत्र सुखप्रदः ॥
 एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ॥
 यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ ५ ॥
 न शब्दशास्त्राभिरतस्य मोक्षो न चैव रम्यावसथप्रियस्य ॥
 न भोजनाच्छादनतत्परस्य न लोकचित्तग्रहणे रतस्य ॥ ६ ॥
 एकांतशीलस्य दृढव्रतस्य मोक्षो भवेत्प्रीतिनिवर्तकस्य ॥
 अध्यात्मयोगैकरतस्य सम्यग्भोक्षो भवेन्नित्यमहिंसकस्य
 क्रोधयुक्तो यद्यजते यज्जुहोति यदर्चति ॥
 सर्वं हरति तत्तस्य आमकुंभ इवोदकम् ॥ ८ ॥
 अपमानात्तपोवृद्धिः संमानात्तपसः क्षयः ॥

अर्चितः प्रजितो विप्रो दुग्धा गौरिव सीदति ॥ ९ ॥
 आप्यायते यथा धेनुस्तृणैरमृतसंभवैः ॥
 एवं जपैश्च होमैश्च पुनराप्यायते द्विजः ॥ १० ॥
 मातृवत्परदारान्श्च परद्रव्याणि लोष्टवत् ॥
 आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ ११ ॥
 रजकव्याधशैलूषवेणुचर्मोपजीविनाम् ॥
 यो भुङ्क्ते भुक्तमेतेषां प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ १२ ॥
 अगम्यागमनं कृत्वा अभक्ष्यस्य च भक्षणम् ॥
 शुद्धिं चांद्रायणं कृत्वा अथवाग्ने तथैव च ॥ १३ ॥
 अग्निहोत्रं त्यजेद्यस्तु स नरो वीरहा भवेत् ॥
 तस्य शुद्धिर्विधातव्या नान्या चांद्रायणादृते ॥ १४ ॥
 विवाहोत्सवयज्ञेषु अतरा मृतसूतके ॥
 सद्यः शुद्धिं विजानीयात्पूर्वसंकल्पितं च यत् ॥ १५ ॥
 देवद्रोण्यां विवाहं च यज्ञेषु प्रततेषु च ॥
 कल्पितं सिद्धमन्नाद्यं नाशौचं मृतसूतके ॥ १६ ॥
 इत्यापस्तंबीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

आपस्तंबस्मृतिः समाप्ता ७.

श्रीः ।

अथ संवत्सरस्मृतिः ८.

प्रथमोऽध्यायः १.

संवत्सरेकमासीनं सर्ववेदांगपारगम् ॥
ऋषयस्तमुपागम्य पप्रच्छुर्धर्मकांक्षिणः ॥ १ ॥
भगवच्छ्रोतुमिच्छामो द्विजानां धर्मसाधनम् ॥
यथावद्धर्ममाचक्ष्व शुभानुभविवेचनम् ॥ २ ॥
वामदेवादयः सर्वे तं पृच्छन्ति महौजसम् ॥
तान्ब्रवीन्मुनीन्सर्वान्प्रीतात्मा श्रूयतामिति ॥ ३ ॥
त्वभावाद्विचरेद्यत्र कृष्णसारः सदा मृगः ॥
धर्मदेशः स विज्ञेयो द्विजानां धर्मसाधनम् ॥ ४ ॥
उपनीतो द्विजो नित्यं गुरवे हितमाचरेत् ॥
सगंधमधुमांसानि ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ॥ ५ ॥
संध्यां प्रातः सनक्षत्रामुपासीत यथाविधि ॥
सादित्यां पश्चिमां संध्यामर्द्धास्तमितभारुकरे ॥ ६ ॥
तिष्ठन्पूर्वं जपं कुर्यात्सावित्रीमार्कदर्शनात् ॥
आसीनः पश्चिमां संध्यां सम्यगृक्षविभावनात् ॥ ७ ॥

अग्निकार्यं च कुर्वीत मेधावी तदनंतरम् ॥
 ततोऽधीयीत वेदं तु वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ८ ॥
 प्रणवं प्राक् प्रयुजीत व्याहृतीस्तदनंतरम् ॥
 गायत्रीं चानुपूर्व्येण ततो वेदं समाश्मेत् ॥ ९ ॥
 हस्तौ तु संयतौ धार्यौ जानुभ्यामुपरि स्थितौ ॥
 गुरोरनुमतं कुर्यात्पठन्नान्यमतिर्भवेत् ॥ १० ॥
 सायंप्रातस्तु भिक्षेत ब्रह्मचारी सदा व्रती ॥
 निवेद्य गुरवेऽग्नीयात्प्राङ्मुखो वाग्यतः शुचिः ॥ ११ ॥
 सायंप्रातर्द्विजातीनामशनं श्रुतिनोदितम् ॥
 नांतरा भोजनं कुर्यादग्निहोत्री समाहितः ॥ १२ ॥
 आचम्यैव तु भुंजीत भुक्त्वा चोपस्पृशेद्विजः ॥
 अनाचांतस्तु योऽग्नीयात्प्रायश्चित्तीयते तु सः ॥ १३ ॥
 अनाचांतः पिबेद्यस्तु योऽपि वा भक्षयेद्विजः ॥
 गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपं कृत्वन्विशुद्ध्यति ॥ १४ ॥
 अकृत्वा पादशौचं तु तिष्ठन्मुक्तशिखोऽपि वा ॥
 विना यज्ञोपवीतेन त्वाचांतोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ १५ ॥
 आचामेद्व्रह्मतीर्थेन चोपवीती बुद्धिमुखः ॥
 ढपवीती द्विजो नित्यं प्राङ्मुखो वाग्यतः शुचिः ॥ १६ ॥
 जले जलस्थश्चाचांतः स्थलाचांतो बहिः शुचिः ॥
 बहिरंतःस्य आचांत एवं शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ १७ ॥

आमगिर्यंथाद्वस्त्रौ च पादावद्विविशोधयेत् ॥
 परिसृज्य द्विरास्यं तु द्वादशानि च स्पृशेत् ॥ १८ ॥
 स्नात्वा पीत्वा तथा क्षुत्त्रा भुक्त्वा स्पृष्ट्वा द्विजोत्तमः ॥
 अनेन विधिना स्रव्यगात्रांतः शुचितामियात् ॥ १९ ॥
 शुद्धः शुद्ध्यति हस्तेन वैश्यो दंतेषु वारिभिः ॥
 कंठागतैः क्षत्रियस्तु आत्रांतः शुचितामियात् ॥ २० ॥
 आसनारूढपादस्तु कृतावसथिकस्तथा ॥
 आरूढपादुको वापि न शुद्ध्यति कदाचन ॥ २१ ॥
 उपासीत न चेत्संध्यामभिकार्यं न वा कृतम् ॥
 गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपेत्स्नात्वा समाहितः ॥ २२ ॥
 सूतकान्नं नवश्राद्धं मासिकान्नं तथैव च ॥
 ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयात्रिरत्रेणैव शुद्ध्यति ॥ २३ ॥
 ब्रह्मचारी तु यो गच्छेत्त्रिंशं कामप्रपीडितः ॥
 प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रमथ त्वेकं सुयंत्रितः ॥ २४ ॥
 ब्रह्मचारी तु योऽश्नीयान्मदु मांसं कथंचन ॥
 प्राजापत्यं तु कृत्वासौ मौजीं होमेन शुद्ध्यति ॥ २५ ॥
 निर्वपेत् पुरोडाशं ब्रह्मचारी तु पर्वणि ॥
 मंत्रैः शकलहोमगैरभावाज्यं च होमयेत् ॥ २६ ॥
 ब्रह्मचारी तु यः स्कंदेत्कामतः शुक्रमात्मनः ॥
 अवकीर्णव्रतं कुर्यात्स्नात्वा शुद्धयेदकामतः ॥ २७ ॥

भिक्षादनमदित्वा तु स्वस्थो ह्येकान्नमश्नुते ॥
 अस्नात्वा चैव यो भुंक्ते गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ २८ ॥
 शूद्रहस्तन योऽग्नीयात्पानयिं वा पिबेत्कचित् ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ २९ ॥
 भुक्तं पर्युषितोच्छिष्टं भुक्त्वा न्नं केशदूषितम् ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ ३० ॥
 शूद्राणां भाजने भुक्त्वा भुक्त्वा वा भिन्नभाजने ॥
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ ३१ ॥
 दिवा स्वपिति यः स्वस्थो ब्रह्मचारी कथंचन ॥
 स्नात्वा सूर्यं समीक्षेत गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ ३२ ॥
 एष धर्मः समाख्यातः प्रथमाश्रमवासिनाम् ॥
 एवं संवर्तमानस्तु प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ३३ ॥
 अतो द्विजः समावृत्तः सवर्णा स्त्रियमुद्रहेत् ॥
 कुले महति संभूतां लक्ष्मिंस्तु समन्विताम् ॥ ३४ ॥
 ब्राह्मणेव विवाहेन शीलरूपगुणान्विताम् ॥
 अतः पञ्चमहायज्ञान्कुयादहरहर्द्विजः ॥ ३५ ॥
 न हापयेत्तु ताञ्छक्तः श्रेयस्कामः कदाचन ॥
 हार्तिं तेषां तु कुर्वीत सदा मरणजन्मनोः ॥ ३६ ॥
 विप्रो दशाहमासीत् दानाध्ययनवर्जितः ॥
 क्षत्रियो द्वादशाहानि वैश्यः पञ्चदशैव तु ॥ ३७ ॥

शुद्धः शुद्धयति मासेन संवत्सरञ्चनं यथा ॥
 प्रेतायान्नं जलं देयं स्नात्वा तद्गोमर्जः सह ॥ ३८ ॥
 प्रथमेऽहि तृतीये च सप्तमे न मे तथा ॥
 चतुर्थेऽहनि कर्तव्यमस्थिसंचयनं द्विजैः ॥ ३९ ॥
 ततः संचयनादूर्ध्वमंगस्पर्शो विधीयते ॥
 चतुर्थेऽहनि विप्रस्य षष्ठे वै क्षत्रियस्य च ॥ ४० ॥
 अष्टमे दशमे चैव स्पर्शः स्याद्देश्यशूद्रयोः ॥
 जातस्यापि विधिर्दृष्ट एव एव महर्षिभिः ॥ ४१ ॥
 दशरात्रेण शुद्धयेत विप्रो वेदविवर्जितः ॥
 जाते पुत्रे पितुः स्नानं सचैलं तु विधीयते ॥ ४२ ॥
 माता शुद्धयेद्दशाहेन स्नानात् स्पर्शनं पितुः ॥
 होमं तत्र प्रकुर्वीत शुष्कान्नेन फलेन वा ॥ ४३ ॥
 पंचयज्ञविधानं तु न कुर्यान्मृत्युजन्मनोः ॥
 दशाहात् परं सम्यग्विप्रोऽधीयीत धर्मवित् ॥ ४४ ॥
 दानं तु विविधं देयमशुधानां विनाशनम् ॥
 यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्य दयितं भवेत् ॥ ४५ ॥
 तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥
 नानाविधानि द्रव्याणि धान्यानि सुवह्नि च ॥ ४६ ॥
 समुद्रे यानि रत्नानि नरो विगतकल्मषः ॥
 दत्त्वा गुणाढ्यविधाय महतीं श्रियमाप्नुयात् ॥ ४७ ॥

गन्धमाभरणं माल्यं यः प्रयच्छति धर्मवित् ॥
 स सुगन्धः सदा हृष्टो यत्र तत्रोपजायते ॥ ४८ ॥
 श्रोत्रियाय कुलीनायाभ्यर्थिने हि विशेषतः ॥
 यद्दानं दीयते भक्त्या तद्भवेत्सुमहत्फलम् ॥ ४९ ॥
 आहूय शीलसंपन्नं श्रुतेनाभिजनेन च ॥
 शुचिं विप्रं महाप्राज्ञं हव्यकव्यैस्तु पूजयेत् ॥ ५० ॥
 नानाविधानि द्रव्याणि रसवंतीप्सितानि च ॥
 श्रेयस्कामेन देयानि तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ५१ ॥
 वस्त्रदाता सुवेषः स्याद्द्रव्यदो रूपमेव च
 हिरण्यदः समृद्धिं च तेजश्चायुश्च विंदति ॥ ५२ ॥
 भूताभयप्रदानेन सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥
 दीर्घमायुश्च लभते सुखी चैव सदा भवेत् ॥ ५३ ॥
 धान्योदकप्रदायी च सर्पिर्दः सुखमश्नते ॥
 अलंकृतस्त्वंलंकारं दाताप्नोति महत्फलम् ॥ ५४ ॥
 फलमूलानि विप्राय शाकानि विविधानि च ॥
 सुरभीणि च पुष्पाणि दत्त्वा प्राज्ञस्तु जायते ॥ ५५ ॥
 तांबूलं चैव यो दद्याद्वाह्येभ्यो विचक्षणः ॥
 मैधावी सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते ॥ ५६ ॥
 पादुकोपानहौ छत्रं शयनान्यासनानि च ॥
 विविधानि च यानानि दत्त्वां द्रव्यपतिर्भवेत् ॥ ५७ ॥

दद्याद्यः शिशिरे वह्निं बहुकाष्ठं प्रयत्नतः ॥
 कायाग्निदीप्तिं प्राज्ञत्वं रूपं सौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ५८ ॥
 औषधं स्नेहमाहारं रोगिणां रोगशान्तये ॥
 दत्त्वा स्याद्रोगरहितः सुखी दीर्घायुरेव च ॥ ५९ ॥
 इंधनानि च यो दद्यादग्निभ्यः शिशिरागमे ॥
 नित्यं जयति संग्रामे श्रिया युक्तस्तु दीव्यते ॥ ६० ॥
 अलंकृत्य तु यः कन्यां वराय सदृशाय वै ॥
 ब्राह्मेण तु विवाहेन दद्यातां तु सुप्रजिताम् ॥ ६१ ॥
 स कन्यायाः प्रदानेन श्रेयो विंदति पुष्कलम् ॥
 साधुवादं कृतं सद्भिः कीर्तिं चाप्नोति पु लाम् ॥ ६२ ॥
 ज्योतिष्टोमातिरात्राणां शतं शतगुणीकृतम् ॥
 प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा नेमयं वैश्व संस्कृतम् ॥ ६३ ॥
 तां दत्त्वा तु पिता कन्यां भूषणाच्छादनाशनः ॥
 रजयन्स्वर्गमाप्नोति नित्यमुत्सववृद्धिषु ॥ ६४ ॥
 रोमकालं तु संप्राप्ते सोमो भुङ्क्तेऽथ कन्यकाम् ॥
 रजं दृष्ट्वा तु गंधर्वाः कुचौ दृष्ट्वा तु पावकः ॥ ६५ ॥
 अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी ॥
 दशवर्षा भवेत्कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ ६६ ॥
 माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ॥
 त्रयस्ते नरकं याति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ ६७ ॥

तस्माद्विवाहयेऽकन्यां यावन्नर्तुमती भवेत् ॥
 विवाहो ह्यष्टवर्षायाः कन्यायास्तु प्रेशस्यते ॥ ६८ ॥
 तैलामरुक्दाता च स्नानाभ्यंगप्रदायकः ॥
 नरः प्रहृष्टश्चास्तीत सुभगश्चोपजायते ॥ ६९ ॥
 अनद्धाहौ तु यो दद्याद्विजे सारेण संयुतौ ॥
 अलंकृत्य यथाशक्ते धूर्वहौ शुभलक्षणौ ॥ ७० ॥
 सर्वपापविशुद्धात्मा सर्वकामसमन्वितः ॥
 वर्षाणि वसते स्वर्गे रोमसंख्याप्रमाणतः ॥ ७१ ॥
 धेनुं च यो द्विजे दद्यादलंकृत्य पयस्विनीम् ॥
 कांस्यवस्त्रादिभिर्युक्तां स्वर्गलोके महीयते ॥ ७२ ॥
 भूमिं सस्यवतीं श्रेष्ठां ब्राह्मणे वेदपारगे ॥
 गां दत्त्वाद्धर्मसूतां च स्वर्गलोके महीयते ॥ ७३ ॥
 यावन्ति सस्यमूत्रानि गोरोमाणि च सर्वशः ॥
 नरस्तावन्ति वर्षाणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७४ ॥
 यो ददाति शकै रौघैर्हंसशृङ्गीरोगिणीम् ॥
 सवत्सां दाम्पत्यं पातां सुशालां गां पयस्विनीम् ॥
 तस्यां यावन्ति रोमाणि सवत्सायां दिवं गतः ॥
 तावन्ति वत्सरांतानि स नरो ब्रह्मणोऽतिके ॥ ७६ ॥
 यो ददाति बलावर्द्धमुक्तेन विधिना शुभम् ॥
 अव्यगगोप्रदानेन दत्तं दशगुणं फलम् ॥ ७७ ॥

अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्वेष्णवीं सूर्यसुताश्च गावः ॥
 लोकास्त्रयस्तेन भवातिदितायः काचनंगांचमहींचदद्यात् ७८
 सर्वेषामेव दानानामेकजन्मातुगं फलम् ॥
 हाटकक्षितिधेनूनां सप्तजन्मातुगं फलम् ॥ ७९ ॥
 अन्नदस्तु भवेन्नित्यं सुतृप्तो निभृतः सदा ॥
 अंबुदश्च सुखी नित्यं सर्वकर्मसमन्वितः ॥ ८० ॥
 सर्वेषामेव दानानामन्नदानं परं स्मृतम् ॥
 सर्वेषामेव जंतूनां यतस्तज्जीवितं परम् ॥ ८१ ॥
 यस्मादन्नात्पजाः सर्वाः कल्पे कल्पेऽसृजत्यभुः ॥
 तस्मादन्नात्परं दानं विद्यते नहि किञ्चन ॥
 अन्नाद्भूतानि जायन्ते जीवन्ति च न संशयः ॥ ८२ ॥
 मृत्तिकामौशकृद्भानुपर्वन्ति तथोत्तरम् ॥
 दत्त्वा गुणाद्व्यविप्राय कुले महति जायते ॥ ८३ ॥
 मुखवासं तु यो दद्यादंतधावनमेव च ॥
 शुचिगंधसमायुक्तो अवाग्दुष्टः सदा भवेत् ॥ ८४ ॥
 पादशौचं तु यो दद्यात्तथा तु गुदलिंगयोः ॥
 यः प्रयच्छति विप्राय शुद्धबुद्धिः सदा भवेत् ॥ ८५ ॥
 औषधं पथ्यमाहारं स्नेहाभ्यंगं प्रतिश्रयम् ॥
 यः प्रयच्छति रोगिभ्यः स भवेद्याधिबर्जितः ॥ ८६ ॥
 गुडमिक्षुरसं चैव लघणं व्यञ्जनानि च ॥

सुरभीणि च पानानि दत्त्वात्यंतं सुखी भवेत् ॥ ८७

दानैश्च विविधैः सम्यक्फलमेतदुदाहृतम् ॥

विद्यादानेन सुमतिर्ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८८ ।

अन्योन्यान्नप्रदा विप्रा अन्योन्यप्रतिपूजकाः ॥

अन्योन्यं प्रतिगृह्णन्ति तारयन्ति तरन्ति च ॥ ८९ ॥

दानान्येतानि देयानि तथान्यानि विशेषतः ॥

दानार्द्धं कृपणार्थिभ्यः श्रेयस्कामेन धीमता ॥ ९० ॥

ब्रह्मचारियतिभ्यस्तु वपनं यस्तु कारयेत् ॥

नखकर्मादिकं चैव चक्षुष्माञ्जायते नरः ॥ ९१ ॥

देवगारे द्विजातीनां दीपं दद्याच्चतुष्पथे ॥

मेधावी ज्ञानसंपन्नश्चक्षुष्मान्स सदा भवेत् ॥ ९२ ॥

नित्ये नैमित्तिके काम्ये तिलान्दत्त्वा स्वशक्तिः ॥

प्रजावान्पशुर्माश्वैव धनवाञ्जायते नरः ॥ ९३ ॥

यो यदाभ्यर्थितो विप्रैर्यद्यत्संप्रतिपादयेत् ॥

तृणकाष्ठादिकं चैव गोप्रदानसमं भवेत् ॥ ९४ ॥

वने शयीत तिमासि न यज्ञे चानृतं वदेत् ॥

अपवदेन्न विप्रस्य न दानं परिकीर्तयेत् ॥ ९५ ॥

यज्ञोऽनृतेन क्षरति तपः क्षरति विस्मयात् ॥

आयुर्विप्रापवादेन दानं च परिकीर्तनात् ॥ ९६ ॥

अत्वार्येतानि कर्माणि संख्यायां वर्जयेद्बुधः ॥

आहारं मैथुनं निद्रां तथा संपाठमेव च ॥ ९७ ॥
 आहाराज्जायते व्याधी रौद्रो गर्भश्च मैथुनात् ॥
 निद्रातो जायतेऽलक्ष्मोः संपाठादायुषः क्षयः ॥ ९८ ॥
 ऋतुमर्तो यो भार्या संनिधौ नोपगच्छति ॥
 तस्या रजसि तं मासं पितरस्तस्य शेरते ॥ ९९ ॥
 कृत्वा गृहाणि कर्माणि स्वभार्यापोषणे रतः ॥
 ऋतुकालाभिगामी च प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ १०० ॥
 उषित्वैवं गृहे विप्रो द्वितीयादाश्रमात्परम् ॥
 वलीपलितसंयुक्तस्तृतीयं तु समाश्रयेत् ॥ १०१ ॥
 वनं गच्छन्ततः प्राज्ञः सभार्यस्त्वेक एव वा ॥
 गृहीत्वा चाग्निहोत्रं च होमं तत्र न हापयेत् ॥ १०२ ॥
 कृत्वा चैव पुरोडाशं वन्यैर्मध्येयथाविधि ॥
 भिक्षां च भिक्षवे दद्याच्छाकमूलफलादिभिः ॥ १०३ ॥
 कुर्यादध्ययनं नित्यमग्निहोत्रपरायणः ॥
 इष्टिं पार्यायणीयां तु प्रकुर्यात्प्रतिपर्वसु ॥ १०४ ॥
 उषित्वैवं वने विप्रो विधिज्ञः सर्वकर्मसु ॥
 चतुर्थमाश्रमं गच्छेज्जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥ १०५ ॥
 अग्निमात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवत् ॥
 वेदाभ्यासरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः ॥ १०६ ॥
 अष्टौ भिक्षाः समादाय स सुनिः सप्त पंच वा ॥

अद्भिः प्रक्षाल्य ताः सर्वा भुञ्जीत सुसमाहितः ॥१०॥
 अरण्ये निर्जने तत्र पुनरासीत सुकवत् ॥
 एकाकी चिंतयेन्नित्यं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ १०८ ॥
 मृत्युं च नाभिनंदेत जीवितं वा कथंचन ॥
 कालमेव प्रतीक्षेत यावदायुः समाप्यते ॥ १०९ ॥
 संक्षेप्य चाश्रमान्तर्वाञ्जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति वेदशास्त्रार्थविद्विजः ॥ ११० ॥
 आश्रमेषु च सर्वेषु प्रोक्तोऽयं प्राश्निको विधिः ॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविधिं शुभम् ॥ १११ ॥
 ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥
 महापाताकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पंचमः ॥ ११२ ॥
 ब्रह्मघ्नश्च वनं गच्छेद्भल्कवासा जटी ध्वजी ॥
 वन्यान्येव फलान्यश्नन्सर्वकामविवर्जितः ॥ ११३ ॥
 भिक्षार्थी विचरेद्भ्रामं वन्यैर्यादि न जीवाति ॥
 चातुर्धण्यं चरद्भैक्ष्यं वद्वांगी संयतः सदा ॥ ११४ ॥
 भिक्षास्त्वेवं सामादाय वनं गच्छेत्ततः पुनः ॥
 वनवासी स पापः स्यात्सर्वकालमर्तद्वितः ॥ ११५ ॥
 ख्यापयन्मुच्य ते पापाद्ब्रह्महा पापकृतमः ॥
 अनेन तु विधानेन द्वादशान्दशतं चरेत् ॥ ११६ ॥
 सानेयम्येन्द्रियग्रामं सर्वभूतहिते रतः ॥

ब्रह्महत्यापनोदाय ततो मुच्येत किल्बिषात् ॥ ११७ ॥
 अतः परं सुरापस्य निष्कृतिं श्रोनुमर्हथ ॥
 गौर्वी माध्वी चपैष्टी च विज्ञेया त्रिविधा सुरा ॥ ११८ ॥
 यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजांतवः ॥
 सुरापस्तु सुरां तेषां पिवेत्तत्पापमोक्षकः ॥ ११९ ॥
 गोमूत्रमग्निवर्णं वा गोमयं वा तथाविधम् ॥
 घृतं वा त्रीणि पेयानि सुरापो व्रतमाचरेत् ॥ १२० ॥
 मुच्यते तेन पानेन प्रायश्चित्ते कृते सति ॥
 अरण्ये वा वसेत्सम्यक्सर्वकामविवर्जितः ॥ १२१ ॥
 चांद्रायणानि वा त्रीणि सुरापवत्माचरेत् ॥
 एवं शुद्धिः सुरापस्य भवेदिति न संशयः ॥
 मद्यभांटे दकं पीत्वा पुनः संस्कारमर्हति ॥ १२२ ॥
 स्तेयं कृत्वा सुवर्णस्य स्तेयं राज्ञं निवेदयेत् ॥ १२३ ॥
 ततो मुशलमदाय स्तेनं द्वन्यात्सकृन्मृषः ॥
 यदि जीवति स स्तेनस्ततः स्तेयाद्विमुच्यते ॥ १२४ ॥
 अरण्ये चौरवासा वा चरेद्ब्रह्महणो व्रतम् ॥
 एवं शुद्धिः कृता स्तेये संवर्तवचनं यथा ॥ १२५ ॥
 गुरुतरुषे शयानं तु तप्तं रवप्यादयोमये ॥
 समाल्लिगेत्त्रियं वापि दीप्तां कार्णायसा कृताम् ॥ १२६ ॥
 चांद्रायणानि कुर्याच्च चत्वारि त्रीणि वा द्विजः ॥

मुच्यते च ततः पापात्मायश्चित्ते कृते सति ॥ ११७
 एभिः संपर्कमायाति यः काश्चित्पापमोहितः ॥
 तत्तत्पापविशुद्ध्यर्थं तस्य तस्य व्रतं चरेत् ॥ १२८ ।
 क्षत्रियस्य वधं कृत्वा त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ॥
 कुर्याच्चैवानुरूपेण त्रीणि कृच्छ्राणि संयतः ॥ १२९ ॥
 वैश्यहत्यां तु संप्रातः कथंचित्काममोहितः ॥
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कुर्वीत स नरो वैश्यघातकः ॥ १३० ।
 कुर्याच्छूद्रवधे विस्तृतकृच्छ्रं यथाविधि ॥
 एवं शुद्धिमवाप्नोति सर्ववचनं यथा ॥ १३१ ॥
 गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं तत्त्वतः शुभाम् १३
 गोघ्नः कुर्वीत संस्कारं गोष्ठे गोरूपसन्निधौ ॥
 तत्रैव क्षितिगायी स्यान्मासाद्धं संयतोद्विजः ॥ १३३ ।
 स्नानं त्रिषणं कुर्यान्नखलोमविवर्जितः ॥
 सक्तुयावकभिक्षाशी पयोदधिशक्नुवतः ॥ १३४ ॥
 एतानि क्रमशोऽभ्यास्यद्विजस्तत्पापमोक्षकः ॥
 गायत्रीं च जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तितः ॥ १३५ ।
 पूर्णं चैवार्द्धमासे च स विप्रान्भोजयेद्विजः ॥
 भुक्तवत्सु च विभ्रेषु गां च दद्याद्विचक्षणः ॥ १३६ ।
 व्यापन्नानां बहूनां तु रोधने बंधनेऽपि वा ॥
 भिषङ्मिथ्योपचारं च द्विगुणं व्रतमाचरेत् ॥ १३७ ।

एका चेद्बहुभिः काचिद्देवाद्यापादिता क्वचित् ॥
 पादं पादं तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक्पृथक् ॥ १३८ ॥
 यंत्रणे गोश्विकित्सार्थे मूढगर्भविमोचने ॥
 यदि तत्र विपात्तिः स्यान्न स पापेन लिप्यते ॥ १३९ ॥
 औषधं स्नेहमाहारं दद्याद्गोब्राह्मणेषु च ॥
 दीयमाने विपात्तिः स्यात्पुण्यमेव न पातकम् ॥ १४० ॥
 प्रायश्चित्तस्य पापं तु रोधेषु व्रतमाचरेत् ॥
 द्वौ पादौ बंधने चैव पादोर्न यंत्रणे तथा ॥ १४१ ॥
 पाषाणैर्लगुडैर्दण्डैस्तथा शस्त्रादिभिर्नरः ॥
 निपातने चरेत्सर्वं प्रायश्चित्तं दिनत्रयम् ॥ १४२ ॥
 हस्तितनं तुरगं हत्वा महिषोष्ट्रकपीस्तथा ॥
 एषां वधे द्विजः कुर्यात्सप्तरात्रमभोजनम् ॥ १४३ ॥
 व्याघ्रं श्वानं खरं सिंहमृक्षं सूकरमेव च ॥
 एतान्हत्वा द्विजो मोहात्त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥ १४४ ॥
 सर्वासामेव जातीनां मृगाणां वनचारिणाम् ॥
 अहोरात्रोषितस्तिष्ठेज्जपन्वै जातवेदसम् ॥ १४५ ॥
 हंसं काकं बलाकां च बर्हिकारंडवावपि ॥
 सारसं चाषभासौ च हत्वा त्रिदिवसं क्षिपेत् ॥ १४६ ॥
 चक्रवाकं तथा कौचं सारिकाशुकतित्तिरीन् ॥
 श्येनगृध्रानुलूकांश्च पारावतमथापि वा ॥ १४७ ॥

टिड्ढिं जालपादं च कोकिलं कुक्कुटं तथा ॥
 एषां वधे नरः कुर्यादेकरात्रमभोजनम् ॥ १४८ ॥
 पूर्वोक्तानां तु सर्वेषां हंसादीनामशेषतः ॥
 अहोरात्रोषितस्तिष्ठेज्जपन्वै जातवेदसम् ॥ १४९ ॥
 मंडूकं चैव हत्वा च सर्पमार्जारमूषकान् ॥
 त्रिरात्रोषोषितस्तिष्ठेत्कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ १५० ॥
 अनस्थो ब्राह्मणो हत्वा प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥
 अस्थिमतां वधे विप्रः किञ्चिद्द्वयाद्विचक्षणः १५१ ॥
 यश्चण्डालीं द्विजो गच्छेत्कथञ्चित्काममोहितः ॥
 त्रिभिः कृच्छ्रैस्तु शुद्ध्येत प्राजापत्यानुपूर्वकैः ॥ १५२ ॥
 पुंश्चलीगमनं कृत्वा कामतोऽकामतोऽपि वा ॥
 कृच्छ्रोच्चांदायणे तस्य पावनं परमं स्मृतम् ॥ १५३ ॥
 शैलूषीं रजकीं चैव वेणुचर्मोपजीविनीम् ॥
 एतां गत्वा द्विजो मोहान्धरेच्छांदायणव्रतम् ॥ १५४ ॥
 क्षत्रियामथ वैश्यां वा गच्छेद्यः काममोहितः ॥
 तस्य सातपनः कृच्छ्रो भवेत्पापापनोदनः ॥ १५५ ॥
 शूद्रां तु ब्राह्मणो गत्वा मासं मासार्द्धमेव वा ॥
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुद्ध्यति ॥ १५६ ॥
 विप्रामस्वजनां गत्वा प्राजापत्येन शुद्ध्यति ॥
 स्वजनां तु द्विजो गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ १५७ ॥

क्षत्रियो क्षत्रियो गत्वा तदेव व्रतमाचरेत् ॥
 नरो गोगमनं कृत्वा कुप्यान्वाद्रायणं व्रतम् ॥ १५८ ॥
 मातुलानीं तथा श्वश्रूं सुतां वै मातुलस्य च ॥
 एता गत्वा स्त्रियो मोहात्पराकेन विशुद्ध्यति ॥ १५९ ॥
 गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वसारं गुरोरेव च ॥
 तस्या दुहितरं चैव चरेच्चाद्रायणं व्रतम् ॥ १६० ॥
 पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्यागमे तथा ॥
 गुरुतरपव्रतं कुर्यान्निष्कृतिर्नायथा भवेत् ॥ १६१ ॥
 पितृभार्या समारुह्य मातृवर्जां नराधमः ॥
 भगिनीं मातुराप्तां च स्वसारं चान्यमातृजाम् ॥ १६२ ॥
 एतास्तिष्ठः स्त्रियो गत्वा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥
 कुमारीगमने चैतद्व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ १६३ ॥
 पशुवेद्यादिगमने प्राजापत्यं विधीयते ॥
 साविभार्या समारुह्य श्वश्रूं वा श्यालिकां तथा ॥ १६४ ॥
 मातरं योऽभिगच्छेच्च स्वसारं पुरुषाधमः ॥
 न तस्य निष्कृतिर्गच्छेत्स्त्र्यां चैव तनुजां तथा ॥ १६५ ॥
 नियमस्थां व्रतस्थां वा योऽभिगच्छेत्स्त्रियं द्विजः ॥
 स क्षुर्यात्माकृतं कृच्छ्रं धेतुं दद्यात्पयस्विनीम् ॥ १६६ ॥
 रजस्वलां तु यो गच्छेद्भूमिणीं पतितां तथा ॥
 तस्य पापविशुद्ध्यर्थमतिकृच्छ्रो विधीयते ॥ १६७ ॥

वैश्यजां ब्राह्मणो गत्वा कृच्छ्रमेकं समाचरेत् ॥
 एवं शुद्धिः समाख्याता संवत्स्य वचो यथा ॥ १६
 कथञ्चिद्ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियो वैश्य एव च ।
 गोमूत्रपाषाणहारो मासेनैकेन शुद्ध्यति ॥ १६९ ॥
 शूद्रस्तु ब्राह्मणीं गच्छेत्कदाचित्काममोहितः ॥
 गोमूत्रपाषाणहारो मासेनैकेन शुद्ध्यति ॥ १७० ॥
 ब्राह्मणीं शूद्रसंपर्के कदाचित्समुपागते ॥
 कृच्छ्रचर्चादायणं तस्याः पावनं परमं स्मृतम् ॥ १७
 चण्डालं पुनःसं चैव श्वपाकं पातितं तथा ॥
 एताञ्छ्रेष्ठाः स्त्रियो गत्वा कुर्युश्चादायणत्रयम् ॥ १७
 अतः परं प्रदुष्टानां निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ ॥
 संन्यस्य दुर्मतिः कश्चिदपत्यार्थं स्त्रियं व्रजेत् ॥ १७
 कुर्यात्कृच्छ्रं समानं तत्त्वमासांस्तदनंतरम् ॥
 विषामिदयामश्वलास्तेषामेवं विनिर्दिशेत् ॥ १७४
 स्त्रीणां तथा च चरणे ह्यधिसासगमे तथा ॥
 पतनेष्वप्ययं दृष्टः प्रायश्चित्तविधिः शुभः ॥ १७५ ॥
 नृणां विप्रतिपत्तौ च पावनः प्रेत्य चेह च ॥
 गोविप्रमहते चैव तथा चैवात्मघातिनि ॥ १७६ ॥
 नैवाश्वपतनं कार्यं साद्धिः श्रेयोऽभिकांक्षिभिः
 एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत दहेत वा ॥ १७७ ॥

कृत्वा चोदकदानं तु चरच्चन्द्रायणव्रतम्
 तच्छुवं केवलं स्पृष्ट्वा अशु नो पातितं यदि ॥ १७८ ॥
 पूर्वकेष्वप्यकारी चेदेकाहं क्षपणं तथा ॥
 महापातकिनां चैव तथा चैवात्मघातिनाम् ॥ १७९ ॥
 उदकं पिडदानं च श्राद्धं चैव हि यत्कृतम् ॥
 नोपतिष्ठति तत्सर्वं राक्षसैर्विप्रलुप्यते ॥ १८० ॥
 चण्डालैस्तु हता ये च द्विजा दंष्ट्रिसरीसृपैः ॥
 श्राद्धं तेषां न कर्तव्यं ब्रह्मदण्डहताश्च ये ॥ १८१ ॥
 कृत्वा मूत्रपुरीषे तु भुङ्क्त्वोच्छिष्टस्तथा द्विजः ॥
 श्रादिस्पृष्टो जपेदेव्याः सहस्रं ज्ञानपूर्वकम् ॥ १८२ ॥
 चण्डालं पतितं स्पृष्ट्वा शवमंत्यजमेव च ॥
 उदक्यां सृृतिकां नारीं सवास्राः स्नानमाचरेत् ॥ १८३ ॥
 स्पृष्ट्वन संस्पृष्टेस्तु स्नानं तस्य विधीयते ॥
 ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं द्रव्याणां प्रोक्षणं तथा ॥ १८४ ॥
 चण्डालाद्यैस्तु संस्पृष्ट उच्छिष्टश्चेद्विजोत्तमः ॥
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ॥ १८५ ॥
 शुना पुष्पवती स्पृष्ट्वा पुष्पवत्याभ्यया तथा ॥
 शंखाप्यहान्युपवसेत्तनात्वा शुद्धयेद्वृताशनात् ॥ १८६ ॥
 चण्डालभांडसंस्पृष्टं पिबेत्कूपगतं जलम् ॥
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ॥ १८७ ॥

संत्यजैः स्वकृते तीर्थे तडागेषु नदीषु च ॥
 शुद्धयते पंचगव्येन पीत्वा तोयमकामतः ॥ १८८ ॥
 सुराषट्प्रपातोऽयं पीत्वा नालीजलं तथा ॥
 अहोरात्रौषितो भूत्वा पंचगव्यं पिबेद्विजः ॥ १८९ ॥
 कूपे विष्मूत्रसंस्पृष्टाः प्राश्य चापो द्विजांतयः ॥
 त्रिरात्रेणैव शुद्धयति कुंभे सांतपनं स्मृतम् ॥ १९० ॥
 वापीकूपतडागानामुपहतानां विशोधनम् ॥
 अपां घटशतोद्धारः पंचगव्यं च निक्षिपेत् ॥ १९१ ॥
 स्त्रीक्षीरमाविकं पीत्वा संधिन्याश्चैव गोः पयः ॥
 तस्य शुद्धिस्त्रिरात्रेण द्विजानां चैव भक्षणे ॥ १९२ ॥
 विष्मूत्रभक्षणे चैव प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 श्वकाकोच्छिष्टगोच्छिष्टभक्षणे तु त्र्यहं द्विजः ॥ १९३ ॥
 विडालमूषिकोच्छिष्टे पंचगव्यं पिबेद्विजः ॥
 शुद्धोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रेणैव शुद्धयति ॥ १९४ ॥
 पराहुं लशुनं जग्ध्वा तथैव ग्रामकुक्कुटम् ॥
 छत्राकं विड्वराहं च चरेत्सांतपनं द्विजः ॥ १९५ ॥
 श्वविडालस्त्रोष्ट्राणां कपेर्गोमायुकाकयोः ॥
 प्राश्य मूत्रपुरीषे वा चरेच्चांद्रायणं व्रतम् ॥ १९६ ॥
 अन्नं पर्युषितं भुक्त्वा केशकीटैरुपस्कृतम् ॥
 पतितैः प्रेक्षितं वापि पंचगव्यं द्विजः पिबेद् ॥ १९७ ॥

अंत्यजाभाजने भुक्त्वा उदकयाभाजने तथा ॥
 गोमूत्रयावकाहारो मासाद्धेन विशुद्ध्यति ॥ १९८ ॥
 गोमांसं मानुषं चैव शुनो हस्तात्समाहृतम् ॥
 अभक्ष्यं तद्भवेत्सर्वं भुक्त्वा चांद्रायणं चरत् ॥ १९९ ॥
 चंडाले संकरे विप्रः श्वपाके पुत्सकमपि वा ॥
 गोमूत्रयावकाहारो मासाद्धेन विशुद्ध्यति ॥ २०० ॥
 पतितेन तु संपर्कं मांसं आसाद्धमेव वा ॥
 गोमूत्रयावकाहारो मासाद्धेन विशुद्ध्यति ॥ २०१ ॥
 पतिताद्द्रव्यमादत्ते भुंक्ते वा ब्राह्मणो यदि ॥
 कृत्वा तस्य समुत्सर्गमतिकृच्छं चरद्विजः ॥ २०२ ॥
 यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यन्ते द्विजः ॥
 तत्र तत्र तिलैर्होमो गायत्र्या प्रत्यहं द्विजः ॥ २०३ ॥
 एष एव मया प्रोक्तः प्रायश्चित्तविधिः शुभः ॥
 अनादिप्रेषु पापेषु प्रायश्चित्तं न चोच्यते ॥ २०४ ॥
 दानैर्होमैर्जपैर्निर्व्यं प्राणायामैर्द्विजोत्तमः ॥
 पातकेभ्यः प्रमुच्येत वेदाभ्यासान्न संशयः ॥ २०५ ॥
 सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं तथैव च ॥
 नाशयत्याशु पापानि ह्ययजन्मकृतान्यपि ॥ २०६ ॥
 तिलं धेनुं च यो दद्यात्संयताय द्विजातये ॥
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ २०७ ॥

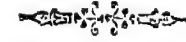
मावभासे तु संप्राप्ते पौर्णमास्यामुपोषितः ॥
 ब्राह्मणेभ्यस्तिलान्दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०८ ॥
 उपवासी नरो भूत्वा पौर्णमास्यां तु कार्तिके ॥
 हिरण्यं वस्त्रमन्नं च दत्त्वा तराते दुष्कृतम् ॥ २०९ ॥
 अयने विषुवे चैव व्यतीपाते दिनक्षये ॥
 चन्द्रसूर्यग्रहे चैव दत्ते भवति चाक्षयम् ॥ २१० ॥
 अमावास्यां च द्वादश्यां संक्रांतीं च विशेषतः ॥
 एताः प्रशस्तास्तितथो भानुवारस्तथैव च ॥ २११ ॥
 तत्र स्नानं जपो होमो ब्राह्मणानां च भोजनम् ॥
 उपवासस्तथा दानमेकैकं पावयेन्नरम् ॥ २१२ ॥
 स्नातः शुचिर्धौतवासाः शुद्धात्मा विजितेन्द्रियः ॥
 सात्त्विकं भावमास्थाय दानं दद्याद्विचक्षणः ॥ २१३ ॥
 सप्तव्याहृतिभिः कार्यो द्विर्जैर्होमो जितात्मभिः ॥
 उपपातकशुद्ध्यर्थं सहस्रपरिसंख्यया ॥ ११४ ॥
 महापातकसंयुक्तो लक्षहोमं सदा द्विजः ॥
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो गायत्र्या चैव पावितः ॥ २१५ ॥
 अभ्यसेच्च तथा पुण्यां गायत्रीं वेदमातरम् ॥
 गत्वारण्ये नदीतीरे सर्वपापविशुद्धये ॥ २१६ ॥
 ह्नात्वा ह्याचम्य विधिवत्ततः प्राणान्समापयेत् ॥
 प्राणायामैस्त्रिभिः पूतो गायत्रीं तु जपेद्विजः ॥ २१७ ॥

अक्लिन्नवासाः स्थलगः शुचौ देशे समाहितः ॥
 पञ्चिपाणिगर्वातोऽगायत्र्या जपमाचरेत् ॥ २१८ ॥
 ऐहिकामुष्मिकं पापं सर्वं निग्वशेषतः ॥
 पञ्चरात्रेण गायत्रीं जपमानो व्यपोहति ॥ २१९ ॥
 गायत्र्यास्तु परं नास्ति शोधनं पापकर्मणाम् ॥
 महाव्याहृतिमयुक्तां प्रणवेन च संजपेत् ॥ २२० ॥
 ब्रह्मचारी निराहारः सर्वभूतहिते रतः ॥
 गायत्र्या लक्षजप्येन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २२१ ॥
 अथाज्ययाजनं कृत्वा भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम् ॥
 गायत्र्यष्टसहस्रं तु जपं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥ २२२ ॥
 अहन्यहनि योऽधीते गायत्रीं वै द्विजोत्तमः ॥
 मयि न मुच्येत पापादुदरः कञ्चुकाद्यथा ॥ २२३ ॥
 गायत्रीं यस्तु विप्रो वै जपेत् नियतः मदा ॥
 स याति पद्मं स्थानं वायुभूतः स्वमूर्तिमान् ॥ २२४ ॥
 प्रणवेन च संयुक्ता व्याहृताः सप्त नित्यशः ॥
 गायत्रीं शिरसा सार्द्धं मनसा त्रिः पिवेद्विजः ॥ २२५ ॥
 निगृह्य चात्मनः प्राणान्प्राणायामो विधीयते ॥
 प्राणायामत्रयं कुर्यान्नित्यमेव समाहितः ॥ २२६ ॥
 मानसं वाचिकं पापं कायेन वै च यत्कृतम् ॥
 तत्सर्वं नाशमाप्नोति प्राणायामप्रभावतः ॥ २२७ ॥

ऋग्वेदमभ्यसेद्यस्तु यजुःशाखामथापि वा ॥
 सायानि सरहस्यानि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २२८ ॥
 पावमानौ तथा कौत्सीं पौरुषं सूक्तमेव च ॥
 जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत सपित्र्यं माधुच्छंदसम् ॥ २२९ ॥
 मंडलं ब्राह्मणं रुद्रसूक्तोक्ताश्च बृहद्यथा ॥
 वामदेव्यं बृहत्साम सर्वपापैः प्रमुच्येत ॥ २३० ॥
 चांद्रायणं तु सर्वेषां पापानां पावनं परम् ॥
 कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति परमं स्थानमेव च ॥ २३१ ॥
 धर्मशास्त्रमिदं पुण्यं संवर्तेन तु भाषितम् ॥
 अधीत्य ब्राह्मणो गच्छेद्ब्रह्मणः सन्न शाश्वतम् ॥ २३२ ॥
 इति संवर्त्तप्रणीतं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥ ८ ॥
 संवर्त्तस्मृतिः समाप्ता ॥ ८ ॥

श्रीः ।

कात्यायनस्मृतिः ९.

प्रथमः खंडः १.

श्रीगणेशाय नमः ।

अथातो गोभिलोक्तानामन्येषां चैव कर्मणाम् ॥
अस्पृष्टानां विधिं सम्पददर्शयिष्ये प्रदीपवत् ॥ १ ॥
त्रिवृद्धूर्ध्ववृतं कार्यं तंतुत्रयमधोवृतम् ॥
त्रिवृतं चोपवीतं स्यात्तस्यैको ग्रंथिरिष्यते ॥ २ ॥
पृष्ठवंशे च नाभ्यां च धृतं यद्विदते कटिम् ॥
तद्वार्यमुपवीतं स्यान्नातो लंबं न चोच्छ्रितम् ॥ ३ ॥
सदोपवीतिना भाग्यं सदा वद्धशिखेन च ॥
विशिखो व्युपवीतश्च यत्करोति न तत्कृतम् ॥ ४ ॥
त्रिः प्राश्यापो द्विस्मृज्य मुखभेदान्युपस्पृशेत् ॥
आस्यनासाक्षिकर्णाश्च नाभिवक्षःशिरोऽसकान् ॥ ५ ॥
संहताभिर्यंगुलिभिरास्यभेवमुपस्पृशेत् ॥
अंगुष्ठेन प्रदेशिभ्यां घ्राणं चैवमुपस्पृशेत् ॥ ६ ॥
अंगुष्ठानामिकाभ्यां च चक्षुः श्रोत्रं पुनः पुनः ॥
कनिष्ठांगुष्ठयोर्नाभिं हृदयं तु तलेन वै ॥ ७ ॥

सर्वाभिक्षु शिरः पश्चाद्वाहू चोप्रेण संस्पृशेत् ॥
 यत्रोपदिश्यते कर्म कर्तुरंगं न तूच्यते ॥
 दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारंगः करः ॥ ८ ॥
 यत्र दिङ्नियमो न स्याज्जपहोमादिकर्मसु ॥
 तिस्रस्तत्र दिशः शोक्ता ऐंद्रीसौम्यापराजिताः ॥
 तिष्ठन्नासीनः प्रहो वा नियमो यत्र नेदृशः ॥
 तदासीनेन कर्तव्यं न प्रहेण न तिष्ठतां ॥ १० ॥
 गौरी पद्मा शर्चा मेधा सावित्री विजया जया ॥
 देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥ ११ ॥
 धृतिः पुष्टिस्तथा तुष्टिरात्मदेवतया सह ॥
 गणेशैनाधिका हेता वृद्धौ पूज्याश्च षोडश ॥ १२ ॥
 कर्ममादिषु तु सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः ॥ १३ ॥
 पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः ॥
 प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखित्वा वा पटादिषु ॥
 अपि वाक्षतपुंजेषु नैवेद्यैश्च पृथग्विधैः ॥ १४ ॥
 कुड्यलमां वसोर्द्धारां सप्तधारां घृतेन तु ॥
 कारयेत्पंचधारां वा नातिनीचां न चोच्छ्रिताम् ॥ १५ ॥
 आयुष्याणि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ॥
 षडभ्यः पितृभ्यस्तदनु भक्त्या श्राद्धमुपक्रमेत् ॥ १६ ॥

अनिष्टा तु पितृञ्जूद्धे न कुर्यात्कर्म वैदिकम् ॥
 तत्रापि मातरः पूर्वं पूजनीयाः प्रयत्नतः ॥ १७ ॥
 वसिष्ठोक्तो विधिः कृत्स्नो द्रष्टव्योऽत्र निरामिषः ॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि विशेष इह यो भवेत् ॥ १८ ॥
 इति श्रीकात्यायनस्मृतौ प्रथमः खण्डः समाप्तः ॥ १ ॥

द्वितीयः खण्डः २.

प्रातराह्नन्त्रितान्विप्रान्द्युग्मानुभयतस्तथा ॥
 उपवेश्य कुक्ष्यादद्याद्भुजैव हि पाणिना ॥ १ ॥
 हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः ॥
 समूलाः पितृदैवत्याः कल्माषा वैश्वदेविकाः ॥ २ ॥
 हरिता वै सपिञ्जुलाः शुष्काः क्षिग्धाः समाहिताः ॥
 रत्निमात्रप्रमाणेन पितृतीर्थेन संस्तुताः ॥ ३ ॥
 पिंडार्थं ये स्तुता दर्भास्तर्पणार्थं तथैव च ॥
 धृतैः कृते च विण्मूत्रे त्यागस्तेषां विधीयते ॥ ४ ॥
 दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान्परिचरन्सदा ॥
 पातयेदितरं जानुं पितृन्परिचरन्नपि ॥ ५ ॥
 निपातो नहि सव्यस्य जानुनो विद्यते कश्चित् ॥
 सदा परिचरेद्भक्त्या पितृनप्यत्र देववत् ॥ ६ ॥
 पितृभ्य इति दत्तेषु उपवेश्य कुशेषु तान् ॥
 गोत्रनामभिशमंभ्य पितृनर्घ्यं प्रदापयेत् ॥ ७ ॥

(१५३)

अष्टादशस्मृतयः ।

नात्रापसव्यकरणं न पित्र्यं तीर्थमिष्यते ॥
पात्राणां पूरणादीनि देवैर्नैव हि कारयेत् ॥ ८ ॥
ज्येष्ठोत्तरकरान्युग्मान्कराग्राग्रपवित्रकान् ॥
कृत्वार्घ्यं संप्रदातव्यं नैकैकस्यात्र दीयते ॥ ९ ॥
अनंतर्गभिणं साग्रं कौशं द्विदलमेव च ॥
प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित् ॥ १० ॥
एतदेव हि पिंजूर्या लक्षणं समुदाहृतम् ॥
आज्यस्थोत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥ ११ ॥
एतत्प्रमाणामेवैके कौशीमिवार्द्रमंजरीम् ॥
शुष्कां वा शीर्णकुसुमां पिंजूर्लां परिचक्षते ॥ १२ ॥
पित्र्यमंत्रानुद्रवण आत्मा लंभेऽधमेक्षणे ॥
अधोवायुसमुत्सर्गे प्रहासेऽनृतभाषणे ॥ १३ ॥
भार्जारमूषकस्पर्शं आक्रुष्टे क्रोधसंभवे ॥
निमित्तोत्पेषु सर्वत्र कर्म कुर्वन्नपः स्पृशेत् ॥ १४ ॥
इति कात्यायनस्मृतौ द्वितीयः खण्डः ॥ २ ॥

तृतीयः खण्डः ३.

अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्वद्भिः कर्मकारिणाम् ॥
अक्रिया च परोक्ता च तृतीया व्यायथाक्रिया ॥ १ ॥

स्वशाखाश्रयमुत्सृज्य परशाखाश्रयं च यः ॥
 कर्तुमिच्छति दुर्मेधा मोघं तत्तस्य चेष्टितम् ॥ २ ॥
 यन्नाम्नातं स्वशाखायां परोक्तमविरोधि च ॥
 विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमभिहोत्रादिकर्मवत् ॥ ३ ॥
 प्रवृत्तमन्यथा कुर्याद्यदि मोहात्कथंचन ॥
 यतस्तदर्थथाभूतं तत एव समापयेत् ॥ ४ ॥
 समाप्ते यदि जानीयान्मथैतदयथाकृतम् ॥
 तावदेव पुनः कुर्यान्नावृत्तिः सर्वकर्मणः ॥ ५ ॥
 प्रधानस्याक्रिया यत्र साङ्गं तत्क्रियते पुनः ॥
 तदंगस्याक्रियायां च नावृत्तिर्नैव तत्क्रिया ॥ ६ ॥
 मधुमध्विति यस्तत्र त्रिर्जपोऽशितुमिच्छताम् ॥
 गायत्र्यनंतरं सोऽत्र मधुमंत्रविवाजितः ॥ ७ ॥
 अन्य एव जपः कार्यः सोमसामादिकः शुभः ॥ ८ ॥
 यस्तत्र प्रकरोऽन्नस्य तिलवद्यववत्तथा ॥
 उच्छिष्टसन्निधौ सोऽत्र तृप्तेषु विपरीतकः ॥ ९ ॥
 संपन्नामिति तृप्ताः स्थ प्रश्नस्थाने विधीयते ॥
 सुसंपन्नामिति प्रोक्ते शेषमन्नं निवेदयेत् ॥ १० ॥
 प्रागग्नेष्वथ दर्भेषु आद्यमामंश्च पूर्ववत् ॥
 अपः क्षिपेन्मूलदेशेऽवनेनिक्षेपेति पात्रतः ॥ ११ ॥

(१५४)

अष्टादशस्मृतयः ।

द्वितीयं च तृतीयं च मध्यदेशाग्रदेशयोः ॥
ष्वातामहप्रभृतीर्द्विनिंतेषामेव वामतः ॥ १२ ॥
सर्वस्मादन्नमुद्धृत्य व्यञ्जनैरुपासिष्य च ॥
संयोज्य पक्ककन्धूदधिभिः प्राङ्मुखस्ततः ॥ १३ ॥
अवनेजनवात्पिण्डान्दत्त्वा बिल्वप्रमाणकान् ॥
तत्पात्रक्षालनेनाथ पुनरप्यवनेजयेत् ॥ १४ ॥
इति कात्यायनस्मृतौ तृतीयः खंडः ॥ ३ ॥

चतुर्थः खण्डः ४.

उत्तरोत्तरदानेन पिंडानामुत्तरोत्तरः ॥
भवेद्धश्चाधराणामधरः श्राद्धकर्मणि ॥ १ ॥
तस्माच्छ्राद्धेषु सर्वेषु वृद्धिमत्स्वितरेषु च ॥
मूलमध्याग्रदेशेषु ईषत्सक्तूंश्च निर्वपेत् ॥ २ ॥
गन्धादीन्निःक्षिपेत्तूर्णीं तत आचामयेद्द्विजान् ॥
अन्यत्राप्येष एव स्याद्यवादिरहितो विधिः ॥ ३ ॥
दक्षिणाऽलवने देशे दक्षिणाभिमुखस्य च ॥
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु एषोऽन्यत्र विधिः स्मृतः ॥ ४ ॥
अथाग्रभूमिर्मांसिचस्तुसंप्रोक्षितमस्त्विति ॥
शिवा आपः सन्त्विति च युग्मानेवोदकेन च ॥ ५ ॥
सौमनस्यमस्त्विति च पुष्पदानमनन्तरम् ॥
अक्षतं चारिष्टं चास्त्वित्यक्षतान्मातिपादयेत् ॥ ६ ॥

अक्षयोदकदानं तु अर्घ्यदानवदिष्यते ॥
 षष्ठ्यैव नित्यं तत्कुर्व्यान्न चतुर्या कदाचन ॥ ७ ॥
 अर्घ्येक्षयोदके चैव पिण्डदानेऽनेजने ॥
 तत्रस्थ तु निवृत्तिः स्यात्स्वधावाचन एव च ॥ ८ ॥
 प्रार्थनासु प्रतिप्रोक्ते सर्वास्वेव द्विजोत्तमैः ॥
 पवित्रांतर्हितान्पिण्डान्सिद्धेदुत्तानपात्रकृत् ॥ ९ ॥
 युग्मानेव स्वस्तिवाच्यमंगुष्ठाग्रग्रहं सह ॥
 कृत्वा धुर्यस्य विप्रस्य प्रणम्यानुव्रजेत्ततः ॥ १० ॥
 एष श्राद्धविधिः कृत्स्न उक्तः संक्षेपतो मया ॥
 ये विदन्ति न मुह्यन्ति श्राद्धकर्मसु ते कवित् ॥ ११ ॥
 इदं शास्त्रं च गुह्यं च परिसंख्यानमेव च ॥
 वसिष्ठोक्तं च यो वेद स श्राद्धं वद नेतरः ॥ १२ ॥
 इति कात्यायनस्मृतौ चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

पञ्चमः खण्डः ५.

असकृद्यानि कर्माणि क्रियेरन्कर्मकारिभिः ॥
 प्रतिप्रयोगं नैताः स्युर्मातरः श्राद्धमेव च ॥ १ ॥
 आधाने होमयोश्चैव वैधदेवे तथैव च ॥
 वलिकर्मणि दर्शे च पौर्णमासे तथैव च ॥ २ ॥
 नवपञ्चे च यज्ञज्ञा वदन्त्येवं मनोषिणः ॥
 एकमेव भवेच्छ्राद्धमे पु न पृथक्पृथक् ॥ ३ ॥

नाष्टकासु भवेच्छ्राद्धं न श्राद्धे श्राद्धमिष्यते ॥
 नै सोष्यन्तीजातकर्म प्रोषितागतकर्मसु ॥ ४ ॥
 विवाहादिः कर्मगणो य उक्तो
 गर्भाधानं शुश्रुम यस्य चान्ते ॥
 विवाहादावेकमेवात्र कुर्याच्छ्राद्धं
 नादौ कर्मणः कर्मणः स्यात् ॥ ५ ॥
 प्रदोषे श्राद्धमेकं स्याद्गोनिष्कामप्रवेशयोः ॥
 न श्राद्धे युज्यते कर्तुं प्रथमे पुष्टिकर्मणि ॥ ६ ॥
 हलाभियोगादिषु तु षट्सु कुर्यात्पृथक्पृथक् ॥
 प्रतिप्रयोगमप्येषामादावेकं तु कारयेत् ॥ ७ ॥
 बृहत्पत्रक्षुद्रपशुस्वस्त्यर्थं परिविष्यतोः ॥
 सूर्येन्द्रोः कर्मणी ये तु तयोः श्राद्धं न विद्यते ॥ ८ ॥
 न दशाग्रंथिके चैव विष्वक्पृष्ठकर्मणि ॥
 कृमिदष्टचिकित्सायां नैव शेषेषु विद्यते ॥ ९ ॥
 गणशः क्रियमाणेषु मातृभ्यः पूजनं सकृत् ॥
 सकृदेव भवेच्छ्राद्धमार्दा न पृथगादिषु ॥ १० ॥
 यत्र यत्र भवेच्छ्राद्धं तत्र तत्र च मातरः ॥
 प्रासङ्गिकमिदं प्रोक्तमतः प्रकृतमुच्यते ॥ ११ ॥
 इति कात्यायनस्मृतौ पंचमः खण्डः ॥ ५ ॥

कात्यायनस्मृतिः ९. (१६७)

षष्ठः खण्डः ६.

आधानकाला ये प्रोक्तास्तथा याश्चाभियोनयः ॥
तदाश्रयोऽग्निमादध्यादग्निमानग्रजो यदि ॥ १ ॥
दारादिभक्षनाधाने यः कुर्यादग्रजाग्रिसः ॥
परिवेत्ता स विज्ञेयः परिषित्तिस्तु पूर्वजः ॥ २ ॥
परिशित्तिपरिवेत्तारौ नरकं गच्छतो ध्रुवम् ॥
अपि चोर्णप्रायश्चित्तौ पादोनफलभागिनौ ॥ ३ ॥
देशांतरस्थकृमिकवृषणानसहोदरान् ॥
वेश्यातिष्ठकपतितशूद्रतुल्यातिरोगिणः ॥ ४ ॥
जडभूकान्धवाधिरकुब्जवामनकुंडकान् ॥
अतिवृद्धानभार्याश्च कृषिलक्तान् नृपस्य च ॥ ५ ॥
धनवृद्धिप्रसक्तांश्च कामतः कारिणस्तथा ॥
कुलदोम्भस्तचोर्दोश्च पागिविन्दन्नुदुष्यति ॥ ६ ॥
धनवार्धुषिकं राजसेवकं कर्मकं तथा ॥
प्रोषितं च प्रतक्षितं वर्षत्रयमपि त्वरन् ॥ ७ ॥
प्रोषितं यद्यभृण्वानमृदादूर्ध्वं समाचरेत् ॥
आगते तु पुनस्तस्मिन्पादं तच्छुद्धये चरेत् ॥ ८ ॥
लक्षणे प्रागतायास्तु प्रमाणं द्वादशांगुलम् ॥
तन्मूलसक्ता योदीची नम्या एतन्नवोत्तरम् ॥ ९ ॥

उदग्गतायाः संलम्बाः शेषाः प्रादेशमात्रिकाः ॥
 सप्तसमांगुलास्त्यक्त्वा कुशेनैव समुल्लिखेत् ॥ १० ॥
 भ्रानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तरि ॥
 मानकृद्यजमानः स्याद्विदुषामेष विश्वयः ॥ ११ ॥
 पुण्यवानादधीतामिं रु हि सर्वैः प्रशस्यते ॥
 अनर्द्धकत्वं यत्तस्य काम्यैस्तन्नीयते शमम् ॥ १२ ॥
 यस्य दत्ता भवेत्कन्या वाचा सत्येन केनचित् ॥
 सोऽन्त्यां समिधमाधास्यन्नादधीतैव नान्यथा ॥ १३ ॥
 अनूढैव तु सा कन्या पञ्चत्वं यदि गच्छति ॥
 न यथा व्रतलोपोऽस्य तेनैवान्यां समुद्गहेत् ॥ १४ ॥
 अथ चेन्न लभेतान्यां याचमानोऽपि कन्यकाम् ॥
 तमग्निमात्मलात्कृत्वा क्षिप्रं स्यात्तरोऽश्वमी ॥ १५ ॥
 इति कात्यायनस्मृतौ षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

सप्तमः खण्डः ७.

अश्वत्थो यः शमीगर्भः प्रशस्तोर्वीसमुद्भवः ॥
 तस्य या प्राङ्मुखी शाखा वोदीची वोर्द्धगापि वा ॥ १ ॥
 अरणिस्तन्मयी प्रोक्ता तन्मयेवोत्तरारणिः ॥
 सारवदारवं चात्रमोविली च प्रशस्यते ॥ २ ॥
 संलक्तमूलो यः शम्पाः स शमीगर्भ उच्यते ॥
 सलाभे त्वशमीगर्भादुद्धरेद्दविलम्बितः ॥ ३ ॥

चतुर्विंशतिरंगुष्ठदैर्घ्ये षडपि पार्थिवम् ॥
 चत्वार उच्छ्रये मानसरण्योः परिकीर्तितम् ॥ ४ ॥
 अष्टांगुलः प्रमन्थः स्याच्चान्नं स्याद्वादशांगुलम् ॥
 आविली द्वादशैव स्यादेतन्मथनयंत्रकम् ॥ ५ ॥
 अंगुष्ठांगुलमानं तु यत्र यत्रोपदिश्यते ॥
 तत्र तत्र बृहत्तरेवं ग्रंथिभिर्मितुयात्मदा ॥ ६ ॥
 गोत्रालैः शणसंमिश्रैस्त्रिवृत्तममलात्मकम् ॥
 न्यामदमाणं नेत्रं स्यात्प्रमथ्यस्तेन पावकः ॥ ७ ॥
 मूर्द्धाक्षिर्गुणवक्त्राणि कन्धरा चापि पञ्चमी ॥
 अंगुष्ठमात्राण्येतानि द्यंगुष्ठं वक्ष उच्यते ॥ ८ ॥
 अंगुष्ठमात्रं हृदयं त्र्यंगुष्ठमुदरं स्मृतम् ॥
 मृकांगुष्ठा कटिर्जंघा द्वौ वस्तिर्द्वौ च गुह्यके ॥ ९ ॥
 उरू जंघे च पादौ च चतुर्यङ्गैर्यथाक्रमम् ॥
 अरण्यवयवा हेतौ याज्ञिकैः परिकीर्तिताः ॥ १० ॥
 यत्तद्गुह्यमिति प्रोक्तं देवयोनस्तु सोच्यते ॥
 अस्यां यो जायते वह्निः स कल्याणकृदुच्यते ॥ ११ ॥
 अन्येषु ये तु मथ्नन्ति ते रोगक्षयमाप्नुयुः ॥
 प्रथमे मन्थने त्वेष नियमोऽनोतरेषु च ॥ १२ ॥
 उत्तरारणिनिष्पन्नः प्रमन्थः सर्वदा भवेत् ॥
 योनिसंकरदोषेण युज्यते ह्यन्यमन्थकृत् ॥ १३ ॥

(१६०)

अष्टादशस्मृतयः ।

आर्द्रा ससुपिरा चैव क्षूर्णांगी पादित्वा तथा ॥

न हिता यजमानानामरणिश्चोत्तरारणिः ॥ १४ ॥

इति कात्यायनस्मृतौ सप्तमः खंडः ॥ ७ ॥

अष्टमः खण्डः ८,

परिधायाहतं वासः प्रावृत्य च यथाविधि ॥

विभृयाः प्राङ्मुखो यंत्रमावृता वक्ष्यमाणया ॥ १ ॥

चात्रयुधे प्रमथ्याग्रं गाढं कृत्वा विचक्षणः ॥

कृत्वोत्तराग्रामरणिं तद्वबुधमुपरि न्यसेत् ॥ २ ॥

चात्राधः कीलकाग्रस्थामोविलीमुदगग्रकाम् ॥

विष्टभाङ्गारयेद्यत्रं निष्कर्ष्य प्रयतः शुचिः ॥ ३ ॥

त्रिरद्वेष्टयाथ नेत्रेण चात्रं पत्न्योऽहतांशुकाः ॥

पूर्वं मर्शत्परण्यन्ताः प्राच्यमेः स्याद्यथा च्युतिः ॥ ४ ॥

नैकयापि विना कार्थ्यमाधानं भार्यया द्विजैः ॥

अकृतं तद्विजानीयात्सर्वान्वाचा रमन्ति यत् ॥ ५ ॥

वर्णज्यैष्ठ्येन बह्वीभिः सवर्णाभिश्च जन्मतः ॥

कार्यमाप्रेक्ष्युतेराभिः साध्वीभिर्मथनं पुनः ॥ ६ ॥

नात्र शूद्रां प्रयुञ्जीत न द्रोहद्वेषकारिणीम् ॥

अब्रतस्थां तथा नान्यपुंसां च सह संगताम् ॥ ७ ॥

ततः शक्ततरा पश्चादासामन्वतरापि वा ॥

उपेतानां वान्यतमा मन्थेदभिं निकामतः ॥ ८ ॥

जातस्य लक्षणं कृत्वा तं प्रणीय समिध्य च ॥
 आधाय समिधं चैव ब्राह्मणं चोपवेशयेत् ॥ ९ ॥
 ततः पूर्णाहुतिं कृत्वा सर्वमंत्रसमन्विताम् ॥
 गां दद्याद्यज्ञवानन्ते ब्रह्मणे वातसी तथा ॥ १० ॥
 होमपात्रमनादेशे द्रवद्रव्ये सुवः स्मृतः ॥
 शणिरेवैतरस्मिस्तु बुधैवात्र तु हूयते ॥ ११ ॥
 स्वादिरो वाथ पालाशो द्विवितस्तिः सुवः स्मृतः ॥
 जुह्वाहुमाना विज्ञेया वृत्तस्तु प्रग्रहस्तयोः ॥ १२ ॥
 सुवाग्रे ब्राणवत्खातं द्व्यंगुष्ठपरिमंडलम् ॥
 जुहाः श्नादवत्खातं सनिग्वाहं षडंगुलम् ॥ १३ ॥
 तेषां प्राक्काः कुशैः कार्यः संप्रमार्गो जुहूः ॥
 प्रतापदं च लिप्तानां प्रक्षाल्योष्णेन वारिणा ॥ १४ ॥
 प्राञ्चं प्राक् सुदगमेरुदगग्रं समीपतः ॥
 तत्तथाऽऽस्तादयेद्वर्णं यद्यथा विनियुज्यते ॥ १५ ॥
 आज्यं हव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ॥
 मंत्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥ १६ ॥
 नांगुष्ठादधिका ग्राह्या समित्स्थूलतया क्वचित् ॥
 न वियुक्ता त्वचा चैव न सकीटा न पाटिता ॥ १७ ॥
 प्रादेशान्नाधिका नोना न तथा स्याद्विशाखिका
 न सपर्णा न निर्वीर्या होमेषु च विजानता ॥ १८ ॥

प्रादेशद्वयमिधमस्य प्रमाणं परिकीर्तितम् ॥
 एवाविधाः स्युरेवेह समिधः सर्वकर्मसु ॥ १९ ॥
 समिधोऽष्टादशेधमस्य प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
 दर्शे च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विंशतिः ॥ २
 समिदादिषु होमेषु मंत्रदैवतवर्जिता ॥
 पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च हन्धिनाथं समिद्भवेत् ॥ २
 इधोऽप्येधार्थमावाच्यैर्हविराहुतिषु स्मृतः ॥
 यत्र चास्थ निवृत्तिः स्यात्तत्स्पष्टीकरवाण्यहम् ॥
 अंगहोमसमित्तत्रसोष्यन्त्याख्येषु कर्मसु ॥
 येषां चैतदुपर्युक्तं तेषु तत्सदृशेषु च ॥ २३ ॥
 अक्षभंगादिविपदि जलहोमादिकर्मणि ॥
 सोमादितिषु सर्वासु नैतेष्विधमो विधीयते ॥ २
 इति कात्यायनस्मृतावष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

नवमः खण्डः ९

सूर्येऽन्तर्गोलमप्राप्ते षट्त्रिंशद्भिः सदांगुलैः ॥
 भ्रातुष्करणमग्नीनां प्रातर्भासां च दर्शनात् ॥ १ ॥
 हस्तादूर्ध्वं रविर्यावद्गिरिं हित्वा न गच्छति ॥
 तावद्धोमविधिः पुण्यो नात्येत्युदितहोमिनाम् ॥ २
 यावत्सम्यङ् न भाव्यन्ते नभस्यृक्षाणि सर्वतः ॥
 न च लौहित्यमापैति तावत्सायं च हूयते ॥ ३ ॥

रजोर्नीहारद्वमाश्रवृक्षाग्रान्तरिते रवौ ॥
 ग्रन्थ्यामुद्दिश्य जुहुयाद्भुतमस्य न लुप्यते ॥ ४ ॥
 न कुर्यात्क्षिप्रहोषेष्टु द्विजः परिसमूहनम् ॥
 वैरूपाक्षं च न जपेत्प्रपदं च विवर्जयेत् ॥ ५ ॥
 पर्युक्षणं च सर्वत्र कर्तव्यमुदितेऽन्यति ॥
 अंते च वामदेव्यस्य गानं कुर्यादृचस्त्रिधा ॥ ६ ॥
 अहोमकेष्वपि भवेद्यथाक्तं चंद्रदर्शनम् ॥
 वामदेव्यं गणेष्वन्ते वल्यन्ते वैश्वदेविके ॥ ७ ॥
 यान्यथन्तरणान्तानि न तेषु स्तर्णं भवेत् ॥
 एककार्यसमाव्यत्वात्परिधितिषि वर्जयेत् ॥ ८ ॥
 बर्हिः पर्युक्षणं चैव वामदेव्यजपस्तथा ॥
 कृत्वाहुतिषु सर्वास्तु त्रिकर्म तत्र विद्यते ॥ ९ ॥
 हविष्येषु यथा मुख्यस्तदनु ब्रीहयः स्मृताः ॥
 माषकोद्विगौतादि सर्वाल्लभेःपवर्जयेत् ॥ १० ॥
 पाण्याहुतिर्द्वादशपर्वधूमिका
 कंसादिनाच्चेत्सुवमात्रपूरिका ॥
 देवेन तीर्थेन च हूयते हविः
 स्वंगारिणि स्वर्चिषि तत्र पावके ॥ ११ ॥
 योऽनर्चिषि जुहोत्यभौ व्यंगारिणि च मानवः ॥
 मन्दाग्निरामयावी च दारिद्र्यं स जायते ॥ १२ ॥

(१६४)

अष्टादशस्मृतयः ।

तस्मात्समिद्धे होतव्यं नासमिद्धे कदाचन ॥
आरोग्यमिच्छतायुश्च श्रियमात्यन्तिकी पराम् ॥ १३
होतव्ये च हुते चैव पाणिशूर्पस्फ्यदारुभिः
न कुर्यादग्निधमनं कुर्याद्वा व्यजनादिना ॥ १४ ॥
मुखेनैके धमन्त्याग्निं मुखाद्द्वयेषोऽध्यजायत ॥
नाग्निं मुखेनेति च यल्लौकिके योजयन्ति तत् ॥ १५
इति कात्यायनस्मृतौ नवमः खण्डः ॥ ९ ॥

दशमः खण्डः १०.

यथाहनि तथा प्रातर्नित्यं स्नायादनातुरः ॥
दन्तान्प्रक्षाल्य नद्यादौ गृहे चेत्तदमन्त्रवत् ॥ १ ॥
नारदाद्युक्तवार्क्षं यदष्टांगुलमपादितम् ॥
सत्त्वचं दन्तकाष्ठं स्यात्तदग्रेण प्रधावयेत् ॥ २ ॥
उत्थाय नेत्रे प्रक्षाल्य शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥
परिजप्य च मन्त्रेण भक्षयेदंतधावनम् ॥ ३ ॥
आयुर्वलं यशो वर्चः प्रजाः पशुवस्त्रुणि च ॥
ब्रह्म प्रज्ञां च धेधां च त्वं नो देहि वनस्पते ॥ ४ ॥
सास्रद्वयं श्रावणादि सर्वा नद्यो रजस्वलाः ॥
तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥ ५ ॥
धनुःसहस्राण्यष्टौ तु गतिर्यासां न विद्यते ॥
न ता नदीशब्दवहा गर्तास्ताः परिकीर्तिताः ॥ ६ ॥

कात्यायनस्मृतिः ९. (१६५)

उपाकर्मणि चोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च ॥
 चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥ ७ ॥
 वेदारस्त्र्यंशे सर्वणि ब्रह्माद्याश्च द्विषोक्तसः ॥
 जलार्थिनोऽप्य पितरो ब्रह्मिण्याद्यास्तथर्पयः ॥ ८ ॥
 उपाकर्मणि चोत्सर्गे स्नानार्थं ब्रह्मवादिनः ॥
 पिपासून्नुगच्छन्ति संतुष्टाः स्वशरीरिणः ॥ ९ ॥
 समागमस्तु यज्ञेषां तत्र हत्यादयो बलाः ॥
 नूनं सर्व्वे क्षयं यान्ति किमुतैकं नदीरजः ॥ १० ॥
 ऋषीणां सिन्धुनानानामन्तरालं समाश्रितः ॥
 संपिवेद्यः शरीरेण वर्षन्नुक्तजलच्छदाः ॥ ११ ॥
 विद्यादीन्ब्राह्मणः कामान्वरादीन्किन्वका ब्रुवम् ॥
 आमुष्मिकान्यपि सुखान्याप्नुयात्स न संशयः ॥ १२ ॥
 अशुच्यशुचिना दत्तमाममन्नं जलादिना ॥
 अनिर्गतदशाहास्तु प्रेता रक्षांसि भुञ्जते ॥ १३ ॥
 स्वर्धुन्यंधःसमानि स्युः सर्वाण्यम्भांसि भूगले ॥
 कूपस्थान्यपि सोमार्कग्रहणे नात्र संशयः ॥ १४ ॥

इति कात्यायनस्मृतौ दशमः खण्डः ॥ १० ॥

इति कर्मप्रदीपे परिशिष्टे कात्यायनविरचिते प्रथमः प्रपाठकः १

एकादशः खंडः ११.

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि संधोषासनकं विधिम् ॥
 अनर्हः कर्मणां विप्रः संध्याहीनो यतः स्मृतः
 सव्ये पाणौ कुशान्कृत्वा कुर्यादाचमनक्रियाम् ॥
 ह्रस्वाः प्रचरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु बर्हिषः ।
 दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः संध्यादिकर्मणि ॥
 सव्यः सोपग्रहः काय्यो दक्षिणः सपवित्रकः ॥ ३ ॥
 रक्षयेद्धारिणात्मानं परिक्षिप्य समंततः ॥
 शिरसो भार्जनं कुर्यात्कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥
 प्रणवो भूर्भुवः स्वश्च सावित्री च तृतीयका ॥
 अब्दैवतं त्र्यृचं चैव चतुर्थमिति भार्जनम् ॥ ५ ॥
 भूराद्यास्तिस्र एवैता महाव्याहृतयोऽव्ययाः ॥
 महर्जनस्तपः सत्यं गायत्री च शिरस्तथा ॥ ६ ॥
 आपोज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरिति शिरः
 प्रतिप्रतीकं प्रणवमुच्चारयेदन्ते च शिरसः ॥ ७ ॥
 एता एतां सहानेन तथैभिर्देशभिः सह ॥
 त्रिजपेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ ८ ॥
 करेणोद्धृत्य सलिलं घ्राणमासज्य तत्र च ॥
 जपेदनायतासुवां त्रिः सकृद्वाघमर्षणम् ॥ ९ ॥

उत्थायार्कं प्रति प्रोहेत्रिकेणाञ्जलिनाम्भसः ॥
 ओं त्रिभुवनेभ्यो नमः चोपतिष्ठेदनन्तरम् ॥ १० ॥
 संध्याद्वयेऽप्युपस्थातमेतदाहुर्मनीषिणः ॥
 मध्ये त्वह्म उपर्यस्य विभ्राडादीच्छया जपेत् ॥ ११ ॥
 तदसंस्कृताणिर्वा एकपादद्विपादपि ॥
 कुर्यात्कृताञ्जलिर्वापि ऊर्ध्वबाहुस्थायि वा ॥ १२ ॥
 यत्र स्यात्कृच्छ्रभूयस्त्वं श्रेयसोऽपि मनीषिणः ॥
 भूयस्त्वं ब्रुवेत् तत्र कृच्छ्राच्छ्रेयो ह्यवाप्यते ॥ १३ ॥
 तिष्ठेद्बुदयनान्पूर्वा मध्यमामपि शक्तितः ॥
 आसीन उद्गमाच्चान्यां संध्यां पूर्वत्रिकं जपन् ॥ १४ ॥
 एतत्सन्ध्यात्रयं प्रोक्तं ब्राह्मणं यत्र तिष्ठति ॥
 यस्य नास्त्यादस्तत्र न स ब्राह्मण उच्यते ॥ १५ ॥
 सन्ध्यालोपाच्च चकितः स्नानशीलश्च यः सदा ॥
 तं दोषा नोपसर्पन्ति गरुत्मन्तामिवोरगाः ॥ १६ ॥
 वेदमादित आरभ्य शक्तितोऽहरहर्जपेत् ॥
 उपतिष्ठेत्ततो रुद्रं सर्वाद्वा वैदिकाजपात् ॥ १७ ॥

इति कात्यायनस्मृत्यवकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

अर्वाग्नौति पाठः कजुः ।

द्वादशः खंडः १२.

अथाद्भिस्तर्पयेद्देवान्सतिलाभिः पितॄनपि ॥
 नमस्ते तर्पयामासि आदावोमिति च ब्रुवन् ॥
 ब्रह्माणं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं वेदान् देवांश्छन्दां
 रूषीन् पुराणाचार्यान् गंधर्वानितरान्मांसं
 संवत्सरं सावयवं देवीरप्सरसो देवालुगान्नागान्
 सागरान्पर्वतान् सरितो दिव्यान्मनुष्यानितरा-
 न्मनुष्यान् यक्षान्क्षींसीं सुपर्णान् पिशाचान्
 पृथिवीभोषधीः पशून्वनस्पतीन् भूतग्रामं चतुर्वि-
 धमित्युपवीत्यथ प्राचीनावीती यमं यमपुरुषान्
 कव्यवाहयनलं सोमं यममर्यमणमग्निष्वात्तान्
 सोमपीथान् बर्हिषदोऽथ स्वान् पितॄन् सकृत्
 सकृन्वातामहंश्चेति प्रतिपुरुषमभ्यत्येज्ज्येष्ठ-
 भ्रातृश्वशुरपितृव्यमातुलाश्च पितृवंशमातृवंशौ
 ये चान्ये वत्त उदकमर्हन्तितांस्तर्पयामीत्यथ
 मवसानाञ्जलिं रथ श्लोकाः ॥ २ ॥

छायां ज्येष्ठेच्छरदातपार्तः पयः पिपासुः क्षुधितोऽलम
 बालो जनित्रीं जननीं च बालं योषितुमांसं पुरुषश्च योष
 तथा सर्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥
 विप्राद्बुदकमिच्छन्ति सर्वाभ्युदयकृद्धि सः ॥ ४ ॥

तस्मात्सदैव कर्त्तव्यमकुर्वन्महतैनसा ॥

युज्यते ब्राह्मणः कुर्वन्विश्वमेतद्विभक्तिं हि ॥ ५ ॥

अल्पत्वाद्भोगकालस्य बहुत्वात्स्नानकर्मणः ॥

प्रातर्न तनुयात्स्नानं होमलोपो हि गर्हितः ॥ ६ ॥

इति कात्यायनस्मृतौ द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

त्रयोदशः खण्डः १३.

पश्चानामथ सत्राणां महतामुच्यते विधिः ॥

यैरिष्टा सततं विप्रः प्राप्नुयात्सन्नं शाश्वतम् ॥ १ ॥

देवभूतपितृब्रह्मनुज्याणामनुक्रमात् ॥

महासत्राणि जानीयात्त एवेह महामखाः ॥ २ ॥

अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ॥

होमो देवो बलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ ३ ॥

श्राद्धं वा पितृयज्ञः स्यात्पितृयो बलिस्थायि वा ॥

यश्च श्रुतिजपः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञः स चोच्यते ॥ ४ ॥

स चार्वाकितर्पणात्कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः ॥

वैश्वदेवावसाने वा नान्यत्रतौ निमित्तिकात् ॥ ५ ॥

अप्येकमाशयेद्विप्रं पितृयज्ञार्थसिद्धये ॥

अदैवं नास्ति चेदन्यो भोक्ता भोज्यमथापि वा ॥ ६ ॥

अपुष्टृत्य यथाशक्ति किञ्चिदन्नं यथावधि ॥

पितृभ्य इदमित्युक्त्वा स्वधाकारमुदीरयेत् ॥
 हन्तकारं मनुष्येभ्यस्तदर्थं निनयेदपः ॥ ८ ॥
 मुनिभिर्द्विरशनमुक्तं विप्राणां मर्त्यवासिनां नित्यम् ॥
 अहनि च तथा तमस्विन्यां सार्द्धं प्रथमयामान्तः ॥
 सायंप्रातर्वैश्वदेवः कर्तव्यो बलिकर्म च ॥
 अनश्नतापि सततमन्यथा किल्बिषी भवेत् ॥ १० ॥
 अमुष्मै नम इत्येवं बलिदानं विधीयते ।
 बलिदानप्रदानार्थं नमस्कारः कृतो यतः ॥ ११ ॥
 स्वाहाकारवषट्कारनमस्कारा दिवाकसाम् ॥
 स्वधाकारः पितॄणां च हन्तकारो नृणां कृतः ॥ १२ ॥
 स्वधाकारेण निनयेत्पित्र्यं बलिमतः सदा ॥
 तदप्येके नमस्कारं कुर्वन्ते नेति गौतमः ॥ १३ ॥
 नावराद्धर्चा बलयो भवन्ति महामाजर्जरश्रवणप्रमाणात्
 एकत्र चेद्विकृष्टा भवन्तीतरेतरसंस्तुताश्च ॥ १४ ॥
 इति कात्यायनस्मृतौ त्रयोदशः खण्डः ॥ १३ ॥

चतुर्दशः खंडः १४.

अतस्तद्विन्यासो वृद्धिपिंडानिवोत्तरांश्चतुरो बली
 त्रिदध्यात् ॥ पृथिव्यै वायवे विश्वेभ्यो देवेभ्यः
 प्रजापतये इति सव्यत एतेषामेकैकमग्न्यै

ओषधिवनस्पतिभ्यश्चाकाशायकामायेत्येतेषामपि
अन्यव इन्द्राय वासुकये ब्रह्मण इत्येतेषामपि
रक्षोजनेभ्य इति सर्वेषां दक्षिणतः पितृभ्य इति
चतुर्दश नित्या आकाशप्रभृतयः काम्याः सर्वे-
षांभुभयतोऽद्भिः परिषेकः पिंडवच्च पश्चिमा
प्रतिपत्तिः ॥ १ ॥

न स्यातां काम्यश्चाभान्ये जुहोतिबालिकर्मणो ॥
पूर्वं नित्यविशेषोक्तं जुहोतिबालिकर्मणोः ॥ २ ॥
काम्यमन्ते भवेयातां न तु मध्ये कदाचन ॥

नैकस्मिन्कर्मणि तते कर्मभ्याम्यदापतेद्यतः ॥ ३ ॥
अग्न्यादिर्गोतमाशुक्तो होमः शाकल एव च ॥
अनाहिताग्नेरप्येष युज्यते बलिभिः सह ॥ ४ ॥
स्पृष्ट्वा यो वीक्ष्यमाणोऽग्निं कृतांजलिपुटस्ततः ॥
वामदेव्यजपात्पूर्वं प्रार्थयेद्दक्षविणोदयम् ॥ ५ ॥

आरोग्यमायुरैश्वर्यं धीर्धृतिः शं वञ्चं यशः ॥
ओजो वर्चः पशून्वीर्यं ब्रह्म ब्राह्मणमेव च ॥ ६ ॥
सौभाग्यं कर्मासिद्धिश्च कुलज्यैष्ठ्यं सुकर्तृताम् ॥
सर्वमेतत्सर्वमाक्षिन्द्रविणोद रिरीहि नः ॥ ७ ॥

न ब्रह्मयज्ञादधिकोऽस्ति यज्ञो न तत्प्रदानात्परमस्ति दानम् ॥
सर्वे तदन्ताः कृतवत्सदानानान्तोदष्टः कैश्चिदस्यद्विकस्य ॥ ८ ॥

ऋचः पठन्मधुपयःकुल्याभिस्तर्पयेत्सुरान् ॥
 घृतामृतौघकुल्याभिर्यजूंष्यपि पठन्सदा ॥ ९ ॥
 सामान्यपि पठन्सोमघृतकुल्याभिरन्वहम् ॥
 मेदःकुल्याभिरपि च अथर्वीगिरसः पठन् ॥ १० ॥
 मांसक्षीरोदनमधुकुल्याभिस्तर्पयेत्पठन् ॥
 वाकोवाक्यपुराणानि इतिहासानि चान्वहम् ॥ १
 ऋगादीनामन्यतममेतेषां शक्तितोऽन्वहम् ॥
 पठन्मध्वाज्यकुल्याभिः पितॄनापि चतर्पयत् ॥ १२
 ते तृप्तास्तर्पयत्येनं जीवंतं प्रेतमेव च ॥
 कामचारी च भवति सर्वेषु सुरसद्वसु ॥ १३ ॥
 गुर्वप्येनो न तं स्पृशेत्पार्त्तिकं चैव पुनाति सः ॥
 यं यं क्रतुं च पठति फलभाक्तस्य तस्य च ॥ १४
 वसुपूर्णा वसुमती त्रिर्दानफलमाप्नुयात् ॥
 ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्मदानमेवातिरिच्यते ॥ १५ ॥
 इति कात्यायनस्मृतौ चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

पञ्चदशः खण्डः १५.

ब्रह्मणे दक्षिणा देया यत्र या परिकीर्तिता ॥
 कर्मातिऽनुच्यमानापि पूर्णपात्रादिका भवेत् ॥ १ ॥
 यावतः बहुभोक्तुस्तु तृप्तिः पूर्णेन विद्यते ॥

कात्यायनस्मृतिः ९. (१७३)

नावराद्धर्मतः कुर्यात्पूर्णपात्रमिति स्थितिः ॥ २ ॥
विदध्याद्धौत्रमन्यश्चेदक्षिणाद्धहरो भवेत् ॥
स्वयं चेदुभयं कुर्यादन्यस्मै प्रतिपादयेत् ॥ ३ ॥
कुलार्त्विजमधीयानं सन्निकृष्टं तथा गुरुम् ॥
नातिक्रमेत्सदा दित्सन्य इच्छेदात्मनो हितम् ॥ ४ ॥
अहमस्मै ददामीति एवमाभाष्य दीयते ॥
नैतावपृष्ट्वा ददतः पात्रेऽपि फलमस्ति हि ॥ ५ ॥
दूरस्थाभ्यामपि द्वाभ्यां प्रदाय मनसा वरम् ॥
इतरेभ्यस्ततो देयादेश दानविधिः परः ॥ ६ ॥
सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणो यो व्यतिक्रमेत् ॥
यददाति तमुल्लंघ्य ततः स्तेयेन युज्यते ॥ ७ ॥
यस्य त्वेकगृहे मूर्खो दूरस्थश्च गुणान्वितः ॥
गुणान्विताय ज्ञातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥ ८ ॥
ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ॥
ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य नहि भस्मनि हूयते ॥ ९ ॥
आज्यस्थाली च कर्तव्या तैजसद्रव्यसंभवा ॥
महीमयी वा कर्तव्या सर्वास्वाज्याहुतीषु च ॥ १० ॥
आज्यस्थाल्याः प्रमाणं तु यथाकामं तु कारयेत् ॥
सुदृढामव्रणां भद्रमाज्यस्थालीं प्रचक्षते ॥ ११ ॥
तिर्यगूर्ध्वं समिन्मात्रा दृढा नातिवृहन्मुखी ॥

(१७२)

अष्टादशस्मृतयः ।

ऋचः पठन्मधुपयःकुल्याभिस्तर्पयेत्सुरान् ॥
धृतामृतौषकुल्याभिर्यजूंष्यपि पठन्सदा ॥ ९ ॥
सामान्यपि पठन्सोमघृतकुल्याभिरन्वहम् ॥
मेदःकुल्याभिरपि च अथर्वान्गिरसः पठन् ॥ १० ॥
मांसक्षीरोदनमधुकुल्याभिस्तर्पयेत्पठन् ॥
वाकोवाक्यपुराणानि इतिहासानि चान्वहन् ॥ ११ ॥
ऋगादीनामन्यतममेतेषां शक्तितोऽन्वहन् ॥
पठन्मध्वाज्यकुल्याभिः पितृनापि चतुर्थतः ॥ १२ ॥
ते तृप्तास्तर्पयंत्येनं जीवंतं प्रेतमेव च ॥
कामचारी च भवति सर्वेषु सुरसन्नतु ॥ १३ ॥
गुर्वर्धयेनो न तं स्पृशेत्पांक्तिं चैव पुनाति सः ॥
यं यं कृतुं च पठति फलभाक्तस्य तस्य च ॥ १४ ॥
वसुपूर्णा वसुमती त्रिर्दानफलमाप्नुयात् ॥
ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्मदानमेवातिरिच्यते ॥ १५ ॥
इति कात्यायनस्मृतौ चतुर्दशः खण्डः ॥ १४ ॥

पंचदशः खंडः १५.

ब्रह्मणे दक्षिणा देया यत्र या परिकीर्तिता ॥
कर्मतिऽनुच्यमानापि पूर्णपात्रादिका भवेत् ॥ १ ॥
यावता बहुभोक्तुस्तु तृप्तिः पूर्णेन विद्यते ॥

नावराद्धयमतः कुर्यात्पूर्णपात्रमिति स्थितिः ॥ २ ॥
 विदध्यादौन्नमन्यश्चेदक्षिणार्द्धहरो भवेत् ॥
 स्वयं चेदुभयं कुर्यादन्यस्मै प्रतिपादयेत् ॥ ३ ॥
 कुलत्विजमधीयानं सन्निकृष्टं तथा गुरुम् ॥
 नातिक्रमेत्सदा दित्सन्ध इच्छेदामनो हितम् ॥ ४ ॥
 अहमस्मै ददामीति एवमाभाष्य दीयते ॥
 नैतावपृष्ट्वा ददतः पात्रेऽपि फलमस्ति हि ॥ ५ ॥
 दूरस्थाभ्यामपि द्वाभ्यां प्रदाय मनसा वरम् ॥
 इतरेभ्यस्ततो देयादेष दानविधिः परः ॥ ६ ॥
 सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणो यो व्यतिक्रमेत् ॥
 यददाति तमुल्लंघ्य ततः स्तेयेन युज्यते ॥ ७ ॥
 यस्य त्वेकगृहे भूखो दूरस्थश्च गुणान्वितः ॥
 गुणान्विताय दातव्यं नास्ति भूखं व्यतिक्रमः ॥ ८ ॥
 ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ॥
 ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य नहि भस्मानि ह्वयते ॥ ९ ॥
 आज्यस्थाली च कर्तव्या तैजसद्रव्यसंभवा ॥
 महीमयी वा कर्तव्या सर्वास्वाज्याहुतीषु च ॥ १० ॥
 आज्यस्थाल्याः प्रमाणं तु यथाकामं तु कारयेत् ॥
 सुदृढामव्रणां भद्रामाज्यस्थालीं प्रचक्षते ॥ ११ ॥
 तिर्यगूर्ध्वं समिन्मात्रा दृढा नातिवृहन्मुखी ॥

(१७४)

अष्टादशस्मृतयः ।

मृन्मयौहुंवरी वाणि चरुस्थाली प्रशस्यते ॥ १२ ॥
रुवशाखोक्तः प्रसुस्विन्नो हृदग्धोऽकठिनः शुभः ॥
न चातिशिथिलः पाच्यो न चरुश्चारसस्तथा ॥ १३ ॥
इभ्रजातीयमिभ्रमार्धप्रमाणं मेक्षणं भवेत् ॥
वृत्तं चांगुष्ठपृथ्वग्रमवदानक्रियाक्षमम् ॥ १४ ॥
एषैव दर्वी यस्तत्र विशेषस्तमहं ब्रुवे ॥
दर्वी द्यंगुलपृथ्वग्रा तुरीयोऽनं तु मेक्षणम् ॥ १५ ॥
मुसलोद्धृत्खले वाक्षं स्वायते सुदृढे तथा ॥
इच्छाप्रमाणे भवतः शूर्पं वैणवमेव च ॥ १६ ॥
दक्षिणं वामतो बाह्यमात्माभिमुखमेव च ॥
करं करस्य कुर्वीत करणेऽन्यच्च कर्मणः ॥ १७ ॥
कृत्वाग्न्यभिमुखौ पाणी स्वस्थानस्थौ सुसंयतौ ॥
प्रदक्षिणं तथाह्नीनः कुर्यात्परिसमूहनम् ॥ १८ ॥
बहुसात्रा परिधय ऋजवः सत्वचोऽव्रणाः ॥
त्रयो भवन्ति शीर्णाग्रा एकेषां तु चतुर्दिशम् ॥ १९ ॥
प्रागग्रावलिभिः पश्चादुदग्रमथापरम् ॥
न्यक्षेत्परिधिमन्यं चेदुदग्रः सपर्वतः ॥ २० ॥
यथोक्तवस्त्वसंपत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ॥
यवानामिव गोधूमा ब्रीह्यामिव शालयः ॥ २१ ॥
इति क्रात्यायनस्मृतौ पंचदशः खण्डः ॥ १५ ॥

कात्यायनस्मृतिः ९. (१७५)

षोडशः खंडः १६.

पिंडान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते ॥

वासरस्य तृतीयांशे नातिसन्ध्यासस्मीयतः ॥ १ ॥

यदा चतुर्दशी यामं तुरीयमहृष्टयेत् ॥

अमावास्या क्षीयमाणा तदैव श्राद्धमिष्यते ॥ २ ॥

यदुक्तं यदहस्त्वेव दर्शनं नैति चन्द्रमाः ॥

अनयापेक्षया ज्ञेयं क्षीणे राजनि चेत्यपि ॥ ३ ॥

यच्चोक्तं दृश्यमानेऽपि तच्चतुर्दश्यपेक्षया ॥

अमावास्यां प्रतीक्षेत तदन्ते वापि निर्वपेत् ॥ ४ ॥

अष्टमेशे चतुर्दश्याः क्षीणो भवति चन्द्रमाः ॥

अमावास्याष्टमांशे च पुनः किल भवेदणुः ॥ ५ ॥

आग्रहायण्यमावास्या तथा ज्येष्ठस्य या भवेत् ॥

विशेषमाभ्यां ब्रुवते चन्द्रचारविदो जनाः ॥ ६ ॥

अत्रेन्दुराद्ये प्रहरेऽवतिष्ठते चतुर्थभागोनकलावशिष्टः ॥

तदन्त एव क्षयमेति कृत्स्नमेवं ज्योतिश्चक्रविदो वदन्ति ७

यस्मिन्नन्देद्वादशैकश्चयव्यस्तस्मिंस्तृतीययापरिदृश्योनोपजायते

एवं चारं चन्द्रमसो विदित्वा क्षीणे तस्मिन्नपराह्णे च दद्यात् ८

सम्मिश्रा या चतुर्दश्या अमावास्या भवेत्काचित् ॥

स्वर्षितां तां विदुः केचिद्गताध्वामिति चापरे ॥ ९ ॥

वर्द्धमानाममाशस्यां लभेच्चेदपरेहनि ॥

यामांस्त्रीनधिकान्वापि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ॥ १० ॥

पक्षादावेव कुर्वीत सदा पक्षादिकं चरुम् ॥

पूर्वाह्ण एव कुर्वन्ति विद्वेऽप्यन्ये मनीषिणः ॥ ११ ॥

सपितुः पितृकृत्येषु ह्यधिकारो न विद्यते ॥

न जीवन्तमतिक्रम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ १२ ॥

पितामहे जीवति च पितुः प्रेतस्य निर्व्वपेत् ॥

पितुस्तस्य च वृत्तस्य जीवेच्चेत्प्रपितामहः ॥ १३ ॥

पितुः पितुः पितुश्चैव तस्यापि पितुरेव च ॥

कुर्यात्पिण्डत्रयं यस्य संस्थितः प्रपितामहः ॥ १४ ॥

जीवन्तमतिदद्याद्वा प्रेतायान्नोदके द्विजः ॥

पितुः पितृभ्यो वा दद्यात्स पितेत्यपरा श्रुतिः ॥ १५ ॥

पितामहः पितुः पश्चात्पंचत्वं यदि गच्छति ॥

पौत्रेणैकादशाहादि कर्तव्यं श्राद्धषोडशम् ॥ १६ ॥

नैतत्पौत्रेण कर्तव्यं पुत्रवांश्चेत्पितामहः ॥

पितुः सपिण्डनं कृत्वा कुर्यान्मासानुमासिकम् ॥ १७ ॥

असंस्कृतौ न संस्कार्यौ पूर्वौ प्रौत्रप्रपौत्रकैः ॥

पितरं तत्र सत्कुर्वादिति कात्यायनोब्रवीत् ॥ १८ ॥

पापिष्ठमपि शुद्धेन शुद्धं पापकृतापि वा ॥

पितामहेन पितरं संस्कुर्यादिति निश्चयः ॥ १९ ॥

ब्राह्मणादिहते ताते पतिते संगवर्जिते ॥
 व्युत्क्रमाच्च मृते देयं येभ्य एव ददात्यसौ ॥ २० ॥
 मातुः सपिंडीकरणं पितामह्या सहोदितम् ॥
 यथोक्तैर्नैव कल्पेन पुत्रिकाया न चेत्सुतः ॥ २१ ॥
 न योषिद्वयः पृथग्दद्यादवसानदिनादृते ॥
 स्वभर्तृपिंडमात्राभ्यस्तृप्तिगासां यतः स्मृता ॥ २२ ॥
 मातुः प्रथमतः पिंडं निर्व्वपैत्पुत्रिकासुतः ॥
 द्वितीयं तु पितुस्तस्यास्तृतीयं तु पितुः पितुः ॥ २३ ॥

इति कात्यायनस्मृतौ षोडशः खण्डः ॥ १६ ॥

सप्तदशः खंडः १७.

पुरतो यात्मनः कुर्यात्सा पूर्वा परिकीर्त्यते ॥
 मध्यमा दक्षिणेनास्यास्तद्वक्षिणत उत्तमा ॥ १ ॥
 वाय्वग्निदिङ्मुखान्तास्ताः कार्य्याः सार्द्धांगुलान्तराः ॥
 तीक्ष्णान्ता यवमध्याश्च मध्यं नाव इवोत्किरेत् ॥ २ ॥
 शंकुश्च खादिरः काथ्यो रजतेन विभूषितः ॥
 शंकुश्चैषोपवेशश्च द्वादशांगुल इष्यते ॥ ३ ॥
 अग्न्याशाग्रैः कुशैः कार्य्य कर्षूणां स्तरणं घनैः ॥
 दक्षिणान्तं तदग्रैस्तु पितृयज्ञे परिस्तरेश्च ॥ ४ ॥

(१७८)

अष्टादशस्मृतयः ।

स्वगरं सुरभि ज्ञेयं चंदनादिविलेपनम् ॥
सौवीरांजनमित्युक्तं पिंजलीनां यदंजनम् ॥ ५ ॥
संस्तरे सर्वमासाद्य यथावदुपयुज्यते ॥
देवपूर्वं ततः श्राद्धमत्वरः शुचिरारभेत् ॥ ६ ॥
आसनाद्यर्घपर्यन्तं वसिष्ठेन यथेरितम् ॥
कृत्वा कर्माथ पात्रेषु उक्तं दद्यात्तिलोदकम् ॥ ७ ॥
तूष्णीं पृथगपो दत्त्वा मन्त्रेण तु तिलोदकम् ॥
गन्धोदकं च दातव्यं सन्निकर्षक्रमेण तु ॥ ८ ॥
आसुरेण तु पात्रेण यस्तु दद्यात्तिलोदकम् ॥
पितरस्तस्य नाश्नन्ति दशवर्षाणि पंच च ॥ ९ ॥
कुलालचक्रनिष्पन्नमासुरं मृन्मयं स्मृतम् ॥
तदेव हस्तघटितं स्थाल्यादि दैविकं भवेत् ॥ १० ॥
गंधान्ब्राह्मणसात्कृत्वा पुष्पाण्यनुभवानि च ॥
धूपं चैवानुपूर्व्येण ह्यग्नौ कुर्यादनन्तरम् ॥ ११ ॥
अग्नौ करणहोमश्च कर्तव्य उपवातिना ॥
प्राङ्मुखेनैव देवैभ्यो जुहोतीति श्रुतिः श्रुता ॥ १२ ॥
अपसव्येन वा कायां दक्षिणाभिमुखेन च ॥
निरूप्य हविरन्यस्मा अन्यस्मै नहि हूयते ॥ १३ ॥
स्वाहा कुर्यान्न चात्रान्ते न चैव जुहुयाद्धविः ॥
स्वाहाकारेण हुत्वाऽग्नौ पश्चान्मंत्रं समापयेत् ॥ १४ ॥

पित्र्ये यः भक्तिमूर्द्धन्यस्तस्य पाणावनेत्रिमान् ॥
 हुत्वा मंत्रवदन्येषां तूष्णीं पात्रेषु निःक्षिपेत् ॥ १५ ॥
 नो कुर्याद्धोममंत्राणां पृथगादिषु कुत्रचित् ॥
 अन्येषां चाविकृष्टानां कालेनाचमनादिना ॥ १६ ॥
 सव्येन पाणिनेत्येवं यदत्र समुदीरितम् ॥
 परिग्रहणमात्रं तत्सव्यस्यादिकृति व्रतम् ॥ १७ ॥
 पिंजल्याद्यभिसंगृह्य दक्षिणेनेतरात्करात् ॥
 अन्वारब्धं च सव्येन कुर्यादुल्लेखनादिकम् ॥ १८ ॥
 यावदर्थमुपादाय हविषोऽर्भकमर्भकम् ॥
 चरुणा सह सन्नीय पिंडान्दातुमुपक्रमेत् ॥ १९ ॥
 पितुरुत्तरकर्ष्वङ्गे मध्यमे मध्यमस्य तु ॥
 दक्षिणे तत्पितुश्चैव पिण्डान्पर्वणि निर्वपेत् ॥ २० ॥
 षाममावर्तनं केचिदुदगतं प्रचक्षते ॥
 सर्वं गौतमशांडिल्यौ शांडिल्यायन एव च ॥ २१ ॥
 आवृत्य प्राणमायस्य पितृन्ध्यायन्यथार्थतः ॥
 जपंस्तेनैव चावृत्य ततः प्राणं प्रमोचयेत् ॥ २२ ॥
 शार्कं च फाल्गुनाष्टम्यां स्वयं पत्न्यपि वा पचेत् ॥
 यस्तु शार्कादिको होमः कार्योऽपूपाष्टकावृतः ॥ २३ ॥
 अन्वष्टक्यं मध्यमायासिति गोधिलगौतमौ ॥
 चार्कशार्कश्च सर्वासु कौत्सो मेनेऽष्टकासु च ॥ २४ ॥

(१८०)

अष्टादशस्मृतयः ।

स्थालीपाकं पशुस्थाने कुर्याद्यद्यनुकल्पितम् ॥

अपयेत्तं सबत्सायास्तरुण्या गोपयस्यतु ॥ २५ ॥

इति कात्यायनस्मृतौ सप्तदशः खंडः ॥ २५ ॥

अष्टादशः खंडः १८.

सायमादिप्रातरंतमेकं कर्म प्रचक्षते ॥

दर्शान्तं पौर्णमास्याद्यमेकमेव मनीषिणः ॥ १ ॥

ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेर्दर्शः पौर्णमासोऽपि वाग्निभः ॥

य आयाति स होतव्यः स एवादिरिति श्रुतिः ॥ २ ॥

ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेः कुर्यात्सायं होमादन्तरम् ॥

वैश्वदेवं तु पाकांते बलिकर्मसमन्वितम् ॥ ३ ॥

ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चादभिरूपान्स्वशक्तितः ॥

यजमानस्ततोऽश्नीयदिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ४ ॥

वैवाहिकग्नौ कुर्वीत सायंप्रातस्त्वतंद्रितः ॥

क्षतुर्थोऽर्कं कृत्वैतदेतच्छाट्यायनेर्मतम् ॥ ५ ॥

ऊर्ध्वं पूर्णाहुतेः प्रातर्हुत्वा तां सायमाहुतिम् ॥

प्रातर्होमस्तदैव स्यादेव एवोत्तरो विधिः ॥ ६ ॥

पौर्णमास्यात्यये हव्यं होता वा यदहर्भवेत् ॥

तदहर्जुहुयादेवममावास्यात्ययेऽपि च ॥ ७ ॥

अहूयमानेऽनश्नंश्चेन्नयेत्कालं समाहितः ॥
 सम्पन्ने तु यथा तत्र हूयते यदिहोच्यते ॥ ८ ॥
 आहुत्यः परिसंख्याय पात्रे कृत्वाहुतीः सकृत् ॥
 मंत्रेण विधिवद्भुत्वाऽधिकमेवापरा अपि ॥ ९ ॥
 यत्र व्याहृतिर्मिहोमः प्रायश्चित्तात्मको भवेत् ॥
 चतसस्तत्र विज्ञेयाः स्त्रीपाणिग्रहणे यथा ॥ १० ॥
 अप्यनाज्ञातभित्येषा प्राजापत्यापि वाहुतिः ॥
 होतव्याऽत्र विकल्पोऽयं प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ ११ ॥
 यद्यग्निरग्निनाग्येन संश्वेदाहितः क्वचित् ॥
 अग्नये विविचय इति जुहुयाद्वा घृताहुतिस् ॥ १२ ॥
 अग्नयेऽसुमते चैव जुहुयाद्वै घृतेन चेत् ॥
 अग्नये शुचये चैव जुहुयाच्च दुरग्निना ॥ १३ ॥
 गृहदाहानिनाऽग्निस्तु यष्टव्यः क्षामवान्द्विजैः ॥
 दावाग्निना च संसर्गे हृदयं यदि तप्यते ॥ १४ ॥
 द्विर्भूतो यदि संसृज्येतसंसृष्टमुपशामयेत् ॥
 असंसृष्टं जागरयेद्दिशिर्भैवमुक्तवान् ॥ १५ ॥
 न स्वेऽग्नावन्यहोमः स्यान्मुक्त्वैकां समिदाहुतिस् ॥
 स्वर्गवासक्रियार्थाश्च यावन्नाष्टौ प्रजायते ॥ १६ ॥
 अग्निस्तु नापधेयादौ होमे सर्वत्र लौकिकः ॥
 नहि पित्रा समानीतः पुत्रस्य भवति क्वचित् ॥ १७ ॥

(१८२)

अष्टादशस्मृतयः ।

यस्याग्नावन्यहोमः स्यात्स वैश्वानरदैवतम् ॥
चरुं निरूप्य जुहुयात्प्रायश्चित्तं तु तस्य तत् ॥ १८ ॥
परेणाम्नौ हुते स्वार्थं परस्याग्नौ हुतं स्वयम् ॥
पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च ॥ १९ ॥
अनिष्टा नवयज्ञेन नवान्नप्राशने तथा ॥
भोजने पतितान्नस्य चरुवैश्वानरो भवेत् ॥ २० ॥
स्वपितृभ्यः पिता दद्यात्सुतसंस्कारकर्मसु ॥
पिंडेनोद्वहनात्तेषां तस्याभावे तु तत्क्रमात् ॥ २१ ॥
भूतिप्रवाचने पत्नी यद्यसन्निहिता भवेत् ॥
रजोरोगादिना तत्र कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ॥ २२ ॥
यहानसेऽन्नं या कुर्यात्सवर्णां तां प्रवाचयेत् ॥
प्रणवाद्यपि वा कुर्यात्कात्यायनवचो यथा ॥ २३ ॥
यज्ञवास्तुनि सुष्टयां च स्तंवे दर्भवटौ तथा ॥
दर्भसंख्या न विहिता विष्टरास्तरणेषु च ॥ २४ ॥
इति कात्यायनस्मृतावष्टादशः खण्डः ॥ १८ ॥

एकोनविंशः खंडः १९.

निक्षिप्याग्निं स्वदारेषु परिकल्प्यात्विजं तथा ॥
प्रवसेत्कार्यवान्विप्रो वृथैव न चिरं क्वचित् ॥ १ ॥

मनसा नैत्यकं कर्म प्रवसन्नप्यतद्वितः ॥
 उपविश्य शुचिः सर्वं यथाकालमनुव्रजेत् ॥ २० ॥
 पत्न्या चाप्यवियोगिन्या शुश्रूष्योऽग्निर्विनीतया ॥
 सौभाग्यवित्तावैधव्यकामया भर्तृभक्तया ॥ ३ ॥
 या वा स्याद्वीरसूरासामाज्ञासंपादिकी प्रिया ॥
 दक्षा प्रियंवदा शुद्धा तामत्र विनियोजयेत् ॥ ४ ॥
 दिनत्रयेण वा कर्म यथाज्यैष्ठ्यं स्वशक्तितः ॥
 विभज्य सह वा कुर्य्यथाज्ञानं च शास्त्रवत् ॥ ५ ॥
 स्त्रीणां सामाग्यतो ज्यैष्ठ्यं विद्ययैव द्विजन्मनाम् ॥
 नहि ख्यात्या न तपसा भर्ता तुष्यति थोषिताम् ॥ ६ ॥
 भर्तुरादेशवर्तिन्या यथोमा बहुभिर्ब्रतैः ॥
 अमिश्र तोषितोऽमुत्र सा स्त्री सौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ७ ॥
 विनयावनतापि स्त्री भर्तुर्या दुर्भगा भवेत् ॥
 अमुत्रोमाग्निभर्तृणामवज्ञातिः कृता तया ॥ ८ ॥
 श्रोत्रियं सुभगां गां च अग्निमग्निचितिं तथा ॥
 प्रातरुत्थाय यः पश्येदापद्भ्यः स प्रमुच्यते ॥ ९ ॥
 पापिष्ठं दुर्भगामन्यं नमस्तृत्तनासिकम् ॥
 प्रातरुत्थाय यः पश्येत्स क्लेशपयुज्यते ॥ १० ॥
 पतिमुल्लंघ्य मोहात्स्त्री किं किं न नरकं व्रजेत् ॥
 कृच्छ्रान्मनुष्यतां प्राप्य किं किं दुःखं न विन्दति ॥ ११ ॥

(१८४)

अष्टादशस्मृतयः ।

पतिशुश्रूषयैव स्त्री कान्न लोकान्समश्नुते ॥
दिवः पुनरिहायाता जुखानामम्बुधिर्भवेत् ॥ १२ ॥
उदारोऽन्यान्पुनर्दशान्कथंचित्कारणांतरात् ॥
य इच्छेदग्निमान्कर्तुं क होमोऽस्य विधीयते ॥ १३ ॥
स्वेऽग्रावेव भवेद्दोमो लौकिके न कदाचन ॥
न ह्याहिताग्नेः स्वं कर्मा लौकिकेऽग्नौ विधीयते ॥ १४ ॥
षडाहुतिकमन्येन जुहुयाद् ध्रुवदर्शनात् ॥
न ह्यात्मनोऽर्थे स्यात्तावद्यावन्न परिणीयते ॥ १५ ॥
पुरस्ताद्विचिकल्पं यत्प्राप्यश्चित्तमुदाहृतम् ॥
तत्षडाहुतिकं शिष्टैर्यज्ञविद्भिः प्रकीर्तितम् ॥ १६ ॥
इति कात्यायनस्मृतावेकोनविंशः खण्डः ॥ १९ ॥
इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २

विंशः खण्डः २०.

असमक्षं तु दंपत्योर्होतव्यं नर्विगादिना ॥
द्वयोरप्यसमक्षं हि भवेद्धुतमनर्थकम् ॥ १ ॥
विहायार्घिं सभार्यश्चेऽग्निमासुलंघ्य गच्छति ॥
होमकालात्यये तस्य पुनराधानमिष्यते ॥ २ ॥
अरण्योः क्षयनाशानिदाहेष्वग्निं समाहितः ॥
पालयेदुपशांतेऽस्मिन्पुनराधानमिष्यते ॥ ३ ॥

ज्येष्ठा चेद्वहुभार्य्यस्य अतिचारेण गच्छति ॥
पुनराधानमग्नैक इच्छन्ति न तु गौतमः ॥ ४ ॥
दाहयित्वाग्निभिर्भार्य्या सदृशीं पूर्वसंस्थिताम् ॥
पात्रैश्चाग्निमादध्यात्कृतदारोऽविलंबितः ॥ ५ ॥
एवंवृत्तां सवर्णां स्त्रीं द्विजातिः पूर्वभारणीम् ॥
दाहयित्वाग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्मवित् ॥ ६ ॥
द्वितीयां चैव यः पत्नीं दहेद्वैतानिकाग्निभिः ॥
जीवंत्यां प्रथमायां तु ब्रह्मणेन समो हि सः ॥ ७ ॥
मृतायां तु द्वितीयायां योऽग्निहोत्रं समुत्सृजेत् ॥
ब्रह्मोज्झितं विजानीयाद्यश्च कामात्समुत्सृजेत् ॥ ८ ॥
मृतायामपि भार्य्यायां वैदिकाग्निं नहि त्यजेत् ॥
उपाधिनापि तत्कर्म यावज्जीवं समापयेत् ॥ ९ ॥
रामोऽपि कृत्वा सौवर्णीं सीतां पत्नीं यशस्विनीम् ॥
इंजे यज्ञैर्वहुविधैः सह भ्रातृभिरच्युतः ॥ १० ॥
यो दहेदग्निहोत्रेण स्वेन भार्य्या कथंचन ॥
सा स्त्री संपद्यते तेन भार्या वास्य पुमान्भवेत् ॥ ११ ॥
भार्य्या मरणमापन्ना देशांतरगतापि वा ॥
अधिकारी भवेत्पुत्रो महापातकिनि द्विजे ॥ १२ ॥
मान्या चेन्म्रियते पूर्वं भार्या पतिविमानिता ॥
त्रीणि जन्मानि सा पुंस्त्वं पुरुषः स्त्रीत्वमर्हति ॥ १३ ॥

पूर्वैव योनिः पूर्वावृत्पुनराधानकर्मणि ॥
 विशेषोऽत्राग्न्युपस्थानमाज्याहुत्यष्टकं तथा ॥ १
 कृत्वा व्याहृतिहोमान्तमुपतिष्ठेत पावकम् ॥
 अध्यायः केवलाग्नेयः कस्तेजाभिरमानसः ॥ १
 अग्निमीडे अग्नयाग्न्याहि वीतये ॥
 तिस्रोऽग्निर्ज्योतिरित्यग्निं दूतमग्नेमृडेति च ॥ १६
 इत्यष्टावाहुतीहुत्वा यथाविध्यनुपूर्वशः ॥
 पूर्णाहुत्यादिकं सर्वमन्यत्पूर्ववदाचरेत् ॥ १७ ॥
 अरण्योरेल्पमप्यङ्गं यावत्तिष्ठति पूर्वयोः ॥
 न तावत्पुनराधानमन्यारण्योर्विधीयते ॥ १८ ॥
 विनष्टस्रुक्स्रुवं न्युञ्जं प्रत्यक्स्थलमुदक्षिपि ॥
 श्रत्यगग्रं च मुञ्चलं प्रहरेज्जातवेदसि ॥ १९ ॥
 इति कात्यायनस्मृतौ विंशतितमः खण्डः ॥ २० ॥

एकाविंशः खंडः २१.

स्वयं होषासमर्थस्य समीपमुपसर्पणम् ॥
 तत्राप्यशक्तस्य ततः शयनाच्चोपवेशनम् ॥ १ ॥
 हुतायां सायमाहुत्यां दुर्बलश्चेद् गृही भवेत् ॥
 प्रातर्होमस्तदेव स्याज्जीवेच्छेच्छः पुनर्न वा ॥ २ ॥
 दुर्बलं स्नापयित्वा तु शुद्धचैलाभिसंवृतम् ॥
 दाक्षिणाशिरसं भूमौ बहिष्मत्यां निवेशयेत् ॥ ३ ॥

घृतेनाभ्यक्तमाप्लाव्य सवस्त्रमुपवीतिनम् ॥
 चंदनोक्षितसर्वांगं सुमनोभिर्विभूषितम् ॥ ४ ॥
 हिरण्यशकलान्यस्य क्षिप्त्वा छिद्रेषु सप्तसु ॥
 मुखेष्वथापि धायैनं निर्हरेयुः सुतादयः ॥ ५ ॥
 आमपात्रेऽन्नमादाय प्रेतमग्निपुरःसरम् ॥
 एकोऽनुगच्छेत्तस्यार्द्धमर्द्धं पर्युत्सृजेद्भुवि ॥ ६ ॥
 अर्द्धमादहनं प्राप्त आसीनो दक्षिणामुखः ॥
 सव्यं जान्वाच्य शनकैः सतिलं पिण्डदानवत् ॥ ७ ॥
 अथ पुत्रादिराप्लुत्य कुर्याद्धारुचयं महत् ॥
 भूप्रदेशे शुचौ देशे पश्चाच्चित्यादिलक्षणे ॥ ८ ॥
 तत्रोत्तानं निपात्यैनं दक्षिणाशिरसं मुखे ॥
 आज्यपूर्णं सुचं दद्याद्दक्षिणाग्रां नसि सुवम् ॥ ९ ॥
 पादयोरधरां प्राचीमरणीमुरसीतराम् ॥
 पार्श्वयोः शूर्पचमसे सव्यदक्षिणयोः क्रमात् ॥ १० ॥
 मुसलेन सह न्युब्जमन्तरूवोरूलूखलम् ॥
 चात्रे विलीकमत्रैवमनश्चनयनो विभीः ॥ ११ ॥
 अपसव्येन कृत्वैतद्वाग्यतः पितृदिङ्मुखः ॥
 अथार्घिं सव्यजान्वक्तो दद्याद्दक्षिणतः शनैः ॥ १२ ॥
 अस्मात्त्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः ॥
 असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति यजुरीरयन् ॥ १३ ॥

एव गृहपतिर्दग्धः सर्वं तरति दुष्कृतम् ॥
 यश्चैनं दाहयेत् सोऽपि प्रजां प्राप्नोत्यनिन्दिताम् ॥ १४ ॥
 यथा स्वायुधधृक् पांथो ह्यरण्यान्यपि निर्भयः ॥
 अतिक्रम्यात्मनोऽभीष्टं स्थानमिष्टं च विन्दति ॥ १५ ॥
 एवमेषोऽग्निमान्यज्ञपात्रायुधविभूषितः ॥
 लोकानन्यानतिक्रम्य परं ब्रह्मैव विन्दति ॥ १६ ॥
 इति कात्यायनस्मृतावेकविंशतितमः खण्डः ॥ २१ ॥

द्वाविंशः खण्डः २२.

अथानवेक्ष्य च चितां सर्व एव शवस्पृशः ॥
 स्नात्वा सचैलमाचम्य दहुरस्योदकं स्थले ॥ १ ॥
 गोत्रनामानुवादान्ते तर्पयामीत्यनंतरम् ॥
 दक्षिणाग्राङ्कुशान्कृत्वा सतिलं तु पृथक्पृथक् ॥ २ ॥
 एवं कृतोदकान्सम्यक्सर्वाङ्गद्वारुणस्थितान् ॥
 आप्लुत्य पुनराचान्तान्वदेयुस्तेऽनुयायिनः ॥ ३ ॥
 आ शोकं कुरुतानित्ये सर्वस्मिन्प्राणधर्माणि ॥
 धर्मं कुरुत यत्नेन यो वः सह गमिष्यति ॥ ४ ॥
 मानुष्ये कदलीस्तंभे निःसारे सारमार्गणम् ॥
 यः करोति स संमूढो जलबुद्बुदसन्निभे ॥ ५ ॥
 गङ्गा वसुमती नाशमुदधिर्देवतानि च ॥
 केन प्रल्यः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति ॥ ६ ॥

पंचधा संभृतः कायो यदि पंचत्वमागतः ॥
 कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिदेवना ॥ ७ ॥
 सर्वे क्षयांता निचयाः पतनांताः समुच्छयाः ॥
 संयोगा विप्रयोगांता मरणांतं हि जीवितम् ॥ ८ ॥
 श्लेष्माशु बांधवैर्मुक्तं प्रेतो भुंक्ते यतोऽवशः ॥
 अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः प्रयत्नतः ॥ ९ ॥
 एवमुदत्वा व्रजेयुस्ते गृहल्लयुपुःसराः ॥
 स्नानाभिस्पर्शनाज्याशैः शुभ्येयुरितरेतरैः ॥ १० ॥
 इति कात्यायनस्मृतौ द्वाविंशतितमः खण्डः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशः खंडः २३.

एवमेवाहिताग्नेस्तु पात्रन्यासादिकं भवेत् ॥
 कृष्णाजिनादिकश्चात्र विशेषः सूत्रचोदितः ॥ १ ॥
 विदेशमरणेऽस्थीनि ह्याहुत्याभ्यज्य सर्पिषा ॥
 दाहयेदूर्णयाऽच्छाद्य पात्रन्यासादि पूर्ववत् ॥ २ ॥
 अस्थनामलाभे पर्णानि सकलान्युक्तयावृता ॥
 भर्जयेदस्थिसंख्यानि ततः प्रभृति सूतकम् ॥ ३ ॥
 महापातकसयुंक्तो देवात्स्यादभिमान्यदि ॥
 पुत्रादिः पालयेदग्नीन्युक्त आदोषसंक्षयात् ॥ ४ ॥
 प्रायश्चित्तं न कुर्याद्यः कुर्वन्वा म्रियते यदि ॥
 गृह्यं निर्वापयेच्छ्रोतमप्स्वस्येत्सपरिच्छदम् ॥ ५ ॥

सादयेद्भुभयं वाप्सु ह्यद्रचोऽग्निरभघद्यतः ॥
 पात्राणि दद्याद्विप्राय दहेदप्स्वेव वा क्षिपेत् ॥ ६ ॥
 ऊनयैवावृता नारी दग्धप्राया व्यवस्थिता ॥
 अग्निप्रदानमंत्रोऽस्या न प्रयोज्य इति स्थितिः ॥ ७ ॥
 अभिनैव दहेद्धार्या स्वतंत्रा पतिता न चेत् ॥
 तदुत्तरेण पात्राणि दाहयेत्पृथगंतिके ॥ ८ ॥
 अपरेद्युस्तृतीये वा अस्थनां संचयनं भवेत् ॥
 यस्तत्र विधिरादिष्ट ऋषिभिः स्त्रोऽधुनोच्यते ॥ ९ ॥
 स्नानांतं पूर्ववत्कृत्वा गव्येन पयसा ततः ॥
 सिंचेदस्थानि सर्वाणि प्राचीनावीत्यभाषयन् ॥ १० ॥
 शमीपलाशशाखाभ्यामुद्धृत्योद्धृत्य भस्मनः ॥
 आज्यनाभ्यज्य गव्येन सेचयेद्गंधवारिणा ॥ ११ ॥
 मृत्पात्रसंपुटं कृत्वा सूत्रेण परिवेष्ट्य च ॥
 श्वश्रं खात्वा शुचौ भूमौ निखनेहक्षिणामुखः ॥ १२ ॥
 पूरयित्वा घटं पंकपिण्डशैवालसंयुतम् ॥
 दत्त्वोपरि समं शेषं कुर्यात्पूर्वाह्नकर्मणा ॥ १३ ॥
 एवमेवागृहीताग्नेः प्रेतस्य विधिरिष्यते ॥
 स्त्रीणामिवाग्निदानं स्यादथातोऽनुक्तमुच्यते ॥ १४ ॥
 इति कात्यायनस्मृतौ त्रयोविंशतितमः खण्डः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशः खण्डः २४.

सूतके कर्मणां त्यागः संध्यादीनां विधीयते ॥

होमः श्रौते तु कर्तव्यः शुक्लान्नेनापि वा फलैः ॥ १ ॥

अकृतं होमयेत्समाते तदभावे कृताकृतम् ॥

कृतं वा होमयेदन्नमन्वारं भविष्यन्नतः ॥ २ ॥

कृतमोदनसक्त्वादि तंडुलादि कृताकृतम् ॥

ब्राह्म्यादि चाकृतं प्रोक्तमिति हव्यं त्रिधा बुधैः ॥ ३ ॥

सूतके च प्रवासेषु चाशक्तौ श्राद्धभोजने ॥

एवमादिनिमित्तेषु होमयेदिति योजयेत् ॥ ४ ॥

न त्यजेत्सूतके कर्म ब्रह्मचारी स्वकं क्वचित् ॥

न दीक्षणात् परं यज्ञे न कृच्छ्रादि तपश्चरन् ॥ ५ ॥

पितर्यपि मृते नैषां दोषो भवति कर्हंचित् ॥

अशौचं कर्मणोऽपि स्यात्पहं वा ब्रह्मचारिणः ॥ ६ ॥

श्राद्धमग्निमतः कार्यं दाहादेकादशेऽहनि ॥

प्रत्याग्निकं तु कुर्वीत प्रमीताहनि सर्व्वदा ॥ ७ ॥

द्वादश प्रतिमास्यादि आद्यं पाण्मासिकं तथा ॥

सपिंडीकरणं चैव एतद्वै श्राद्धषोडशम् ॥ ८ ॥

एकाहेन तु षण्मासा यदा स्युरपि वा त्रिभिः ॥

न्यूनः संवत्सरश्चैव स्यातां पाण्मासिके तदा ॥ ९ ॥

(१९२)

अष्टादशस्मृतयः ।

यानि पंचदशाद्यानि अपुत्रस्येतराणि तु ॥
एकस्मिन्नहि देयानि सपुत्रस्यैव सर्वदा ॥ १० ॥
न योषायाः पतिर्दद्यादपुत्राया अपि क्वचित् ॥
न पुत्रस्य पिता दद्यान्नातुजस्य तथाऽग्रजः ॥ ११ ॥
एकादशेहि निर्वर्त्य अर्वाद्दशार्थथाविधि ॥
प्रकुर्वीताभिमान्पुत्रो मातापित्रोः सपिंडताम् ॥ १२ ॥
सपिंडीकरणादूर्ध्वं न दद्यात्प्रतिमासिकम् ॥
एकोद्दिष्टेन विधिना दद्यादित्याह गौतमः ॥ १३ ॥
कर्षून्मन्वितं युक्त्वा तथाद्यं श्राद्धषोडशम् ॥
प्रत्याब्दिकं च शेषेषु पिंडाः स्युः षाडिति स्थितिः ॥ १४ ॥
अर्घ्येक्षय्योदके चैव पिंडदानेऽवनेजने ॥
तत्रस्य तु निवृत्तिः स्यात्स्वधावाचन एव च ॥ १५ ॥
ब्रह्मदंडादियुक्तानां देवां नास्त्यभिसत्क्रिया ॥
श्राद्धादिसत्क्रियाभाजो न भवन्तीह ते क्वचित् ॥ १६ ॥
इति कात्यायनस्मृतौ चतुर्विंशतितमः खंडः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशः खण्डः २५.

मंत्राम्नायेऽग्न इत्येतत्पंचकं लाघवार्थिभिः ॥
पठ्यते तत्प्रयोगे स्यान्मंत्राणामेव विंशतिः ॥ १ ॥
अग्नेः स्थाने वायुचन्द्रसूर्या बहुब्रूह्य च ॥
समस्य पंचभीसुत्रे चतुश्चतुरिति श्रुतेः ॥ २ ॥

प्रथमे पंचके पापी लक्ष्मीरिति पदं भवेत् ॥
 अपि पंचसु मंत्रेषु इति यज्ञविदो विदुः ॥ ३ ॥
 द्वितीये तु पतिघ्नी स्यादपुत्रेति तृतीयके ॥
 चतुर्थे त्वपसव्येति इदमाहुतिविंशकम् ॥ ४ ॥
 वृतहोमे न प्रयुज्याद्रोनामसु तथाऽष्टसु ॥
 चतुर्थ्यामघ्न्य इत्येतद्रोनामसु हि हूयते ॥ ५ ॥
 लताग्रपल्लवो गूढः शुंगेति परिकीर्त्यते ॥
 पतिव्रता व्रतवती ब्रह्मबंधुस्तथाऽश्रुतः ॥ ६ ॥
 शलाढुनीलमित्युक्तं ग्रंथः स्तवक उच्यते ॥
 कपुष्पिकाभितः केशा मूर्ध्नि पश्चात्कषुच्छलम् ॥ ७ ॥
 श्वाविच्छलाका शलली तथा वीरतरः शरः ॥
 तिलतंडुलसम्पकः कूसरः सोऽभिधीयते ॥ ८ ॥
 नामधेये मुनिवसुपिशाचा बहुवत्सदा ॥
 यक्षाश्च पितरो देवा यष्टव्यातिथिदेवताः ॥ ९ ॥
 आग्नेयाद्येऽथ सर्पाद्ये विशाखाद्ये तथैव च ॥
 आषाढाद्ये धनिष्ठाद्ये अश्विन्याद्ये तथैव च ॥ १० ॥
 द्रंढान्येतानि बहुवदक्षाणां जुहुयात्सदा ॥
 द्रंढद्रयं द्विवच्छेषमवशिष्टान्यथैकवत् ॥ ११ ॥
 देवतास्वपि हूयन्ते बहुवत्सर्वपित्तयः ॥
 देवाश्च वसवश्चैव द्विषद्देवाश्विनौ सदा ॥ १२ ॥

ब्रह्मचारी समादिष्टो गुरुणा व्रतकर्मणि ॥
 बाढमोमिति वा ब्रूयात्तथैवानूपपालयेत् ॥ १३ ॥
 सशिल्पं वपनं कार्यमास्त्रानाद्रह्यचारिणा ॥
 आशरीरविमोक्षाय ब्रह्मचर्यं न चेद्भवेत् ॥ १४ ॥
 न गात्रोत्सादनं कुर्यादनापदि कदाचन ॥
 जलक्रीडामलंकारान्ब्रती दंड इवाप्नुवेत् ॥ १५ ॥
 देवतानां विपर्ययं जुहोतिषु कथं भवेत् ॥
 सर्वं प्रायश्चित्तं हुत्वा क्रमेण जुहुयात्पुनः ॥ १६ ॥
 संस्कारा अतिपर्येकस्वकालाच्चेत्कथंचन ॥
 हुत्वा तदैव कर्तव्या ये तूपनयनादयः ॥ १७ ॥
 अलिप्त्वा नवयज्ञेन नवान्नं योऽत्यकामतः ॥
 वैश्वानरश्चरुस्तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ १८ ॥
 इति कात्यायनस्मृतौ पंचविंशतितमः खण्डः ॥ २५ ॥

षड्विंशः खण्डः २६.

चरुः सप्तशलीयो यस्तथा गोयज्ञकर्मणि ॥
 वृषभोत्सर्जने चैव अश्वयज्ञे तथैव च ॥ १ ॥
 श्रावण्यां वा प्रदोषे यः कृष्यारभे तथैव च ॥
 कथमेतेषु निर्वाणाः कथं चैव जुहोतयः ॥ २ ॥

देवतासंख्यया ग्राह्या निर्वापास्तु पृथक्पृथक् ॥
 नूष्णीं द्विरेव गृह्णीयाद्दोमश्चापि पृथक्पृथक् ॥ ३ ॥
 यावता होमनिर्वृत्तिर्भवेद्वा यत्र कीर्तिता ॥
 शेषं चैव भवेत्किञ्चित्तावन्तं निर्वपेच्चरुम् ॥ ४ ॥
 चरौ समशनीये तु पितृयज्ञे चरौ तथा ॥
 होतव्यं भक्षणे बान्य उपस्तीर्याभिघारितम् ॥ ५ ॥
 कालः कात्यायनेनोक्तो विधिश्चैव समासतः ॥
 दृषोत्सर्गो यतो नात्र गोभिलेन न भाषितः ॥ ६ ॥
 पारिभाषिक एव स्यात्कालो गोवाजियज्ञयोः ॥
 अन्यस्मादुपदेशात्तु स्वस्तरारोहणस्य च ॥ ७ ॥
 अथवा मार्गपाल्येऽहि कालो गोयज्ञकर्मणः ॥
 नीराजनेऽहि वाश्वानामिति तत्रातरे विधिः ॥ ८ ॥
 शरद्वसन्तयोः केचिन्नवयज्ञं प्रचक्षते ॥
 शान्यपाकवशादन्ये श्यामाको वनिनः स्मृतः ॥ ९ ॥
 आश्वयुज्यां तथा कृत्वां वास्तुकर्मणि याज्ञिकाः ॥
 यज्ञार्थतत्त्ववेत्तारो होममेवं प्रचक्षते ॥ १० ॥
 द्वे पंच द्वे क्रमेणैता हविशहुतयः स्मृताः ॥
 शेषा आज्येन होतव्या इति कात्यायनोद्भवी ॥ ११ ॥
 पयो यदाज्यसंयुक्तं तत्तृषातकमुच्यते ॥
 दध्मेके तदुपासाद्य कर्त्तव्यः पायसश्चरुः ॥ १२ ॥

ब्रीहयः शालयो मुद्गा गोधूमाः सर्षपास्तिलाः ॥
 यवाश्चोषधयः सप्त विपदं घ्नन्ति धारिताः ॥ १३ ॥
 संस्काराः पुरुषस्यैते स्मर्यन्ते गौतमादिभिः ॥
 अतोऽष्टकादयः कार्याः सर्वकालप्रमोदिनाम् ॥ १४ ॥
 सकृदप्यष्टकादीनि कुर्यात्कर्माणि यो द्विजः ॥
 स पंक्तिपावनो भूत्वा लोकान्प्रैति घृतश्च्युतः ॥ १५ ॥
 एकाहमपि कर्मस्थो योऽग्निशुश्रूषकः शुचिः ॥
 न्यत्यत्र तदेवास्य शताहं दिवि जायते ॥ १६ ॥
 यस्त्वाध्यामिमाशास्य देवादीन्नैभिर्हिष्टवान् ॥
 निराकर्त्ताऽमरादीनां स विज्ञेयो निराकृतिः ॥ १७ ॥
 इति कात्यायनस्मृतौ षड्विंशतिमः खण्डः ॥ २६ ॥

सप्तविंशः खण्डः २७.

यच्छ्राद्धं कर्मणामादौ या चान्ते दक्षिणा भवेत् ॥
 अमावास्यां द्वितीयं यदन्वाहार्यं तदुच्यते ॥ १ ॥
 एकसाध्येषु बर्हिःषु न स्यात्परिसमूहनम् ॥
 नोदगासादनं चैव क्षिप्रहोमा हि ते मताः ॥ २ ॥
 अक्षवे ब्रीहियवयोद्भा वा पयसापि वा ॥
 तदभावे यवाग्वा वा जुहुयादुदकेन वा ॥ ३ ॥
 रौद्रं तु राक्षसं पित्र्यमासुरं चाभिसारिकम् ॥
 दत्त्वा भद्रं स्पृशेदाप आलभ्यात्मानमेव च ॥ ४ ॥

यजनीयोहि सोमश्चेद्वा रुण्यां दिशि दृश्यते ॥
 तत्र व्याहृतिभिर्दुत्वा दंडं दद्याद्भिजातये ॥ ५ ॥
 लवणं मधु मांसं च सारांशो येन ह्रियते ॥
 उपवासेन भुञ्जीत नोरु रात्रौ न किञ्चन ॥ ६ ॥
 स्वकाले सायमाहुत्या अप्राप्तौ होतृहव्ययोः ॥
 प्राक्प्रातराहुतेः कालः प्रायश्चित्ते हुते सति ॥ ७ ॥
 प्राक्सायमाहुतेः प्रातर्होमकालानतिक्रमः ॥
 प्राक्पौर्णमासादर्शस्य प्राग्दर्शादितरस्य तु ॥ ८ ॥
 वैश्वदेवे त्वत्तिक्रान्ते अहोरात्रमभोजनम् ॥
 प्रायश्चित्तमथो हुत्वा पुनः सन्तनुयाद्रतम् ॥ ९ ॥
 होमद्वयात्यये दर्शपौर्णमासात्यये तथा ॥
 पुनरेवाग्निमादध्यादिति भार्गवशासनम् ॥ १० ॥
 रुरुगौरमृगः प्रोक्तस्तंबलः शोण उच्यते ॥ ११ ॥
 केशान्तिको ब्राह्मणस्य दंडः कार्यः प्रमाणतः ॥
 ललाटसंमितो राज्ञः स्यात्तु नासांतिको विशः ॥ १२ ॥
 ऋजवस्ते तु सर्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः ॥
 अतुद्गेगकरा नृणां सत्वचोऽनग्निद्वारिताः ॥ १३ ॥
 गौर्विशिष्टतया विप्रैर्वेदेष्वपि निगद्यते ॥
 न ततोऽन्यद्वरं यस्मात्तस्माद्गौर्वर उच्यते ॥ १४ ॥

येषां व्रतानामन्तेषु दक्षिणा न विधीयते ॥
 वरस्तत्र भवेदानमपि वाऽऽच्छादयेद्गुरुम् ॥ १५ ॥
 अनृचो माणवो ज्ञेय एणः कृष्णमृगः स्मृतः ॥
 अस्थानोच्छ्वासविच्छेदघोषणाध्यापनादिकम् ॥
 ग्रामादिकं श्रुतौ यस्याद्यातयामत्वकारि तत् ॥ १६ ॥
 प्रत्यब्दं यदुपाकर्म सोत्सर्गं विधिवद्विजैः ॥
 क्रियते छन्दसां तेन पुनराप्यायनं भवेत् ॥ १७ ॥
 अयातयामैश्छन्दोभिर्यत्कर्म क्रियते द्विजैः ॥
 ऋडभनैरपि सदा तत्तेषां सिद्धिकारकम् ॥ १८ ॥
 गायत्रीश्च सगायत्रां वार्हस्पत्यमिति त्रिकम् ॥
 शिष्येभ्योऽनूच्य विधिवदुपाकुर्यात्ततः श्रुतिम् ॥ १९ ॥
 छन्दसामेकविंशानां संहितायां यथाक्रमम् ॥
 तच्छन्दस्काभिरवर्गिभराद्याभिर्होम इष्यते ॥ २० ॥
 पर्वभिश्चैव गानेषु ब्राह्मणेष्टूतारादिभिः ॥
 अङ्गेषु चर्चायन्त्रेषु इति षष्टिर्जुहोतयः ॥ २१ ॥
 इति कात्यायनस्मृतौ सप्तविंशतितमः खण्डः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशः खंडः २८.

अक्षतास्तु यवाः प्रोक्ता भृष्टा धाना भवन्ति ते ॥
 भृष्टास्तु व्रीहयो लाजा घटः खाण्डिक उच्यते ॥ १ ॥
 नाधीयीत रहस्यानि सान्तराणि विचक्षणः ॥

न चोपनिषदश्चैव षण्मासान्दक्षिणायनात् ॥ २ ॥
 उपाकृत्योदगधने ततोऽधीयीत धर्मवित् ।
 उत्सर्गश्चैक एवैषां तैष्यां प्रौष्टपदेऽपि वा ॥ ३ ॥
 अजातव्यञ्जनाऽलोम्नी न तया सह संविशेत् ॥
 अयुगः काकवन्ध्या या जाता तां न विवाहयेत् ॥ ४ ॥
 संसक्तपदविन्यासस्त्रिपदः प्रक्रमः स्मृतः ॥
 स्मार्त्ते कर्मणि सर्वत्र श्रौते त्वध्वर्युणोदितः ॥ ५ ॥
 यस्यां दिशि बलिं दद्यात्तामेवाभिमुखो विशेत् ॥
 श्रवणाकर्मणि भवेद्यच्च कर्म न सर्वदा ॥ ६ ॥
 बलिशेषस्य हवनमग्निप्रणयनन्तथा ॥
 प्रत्यहं न भवेयातासुल्लुक्नु भवेत्सदा ॥ ७ ॥
 पृषातकप्रेषणयोर्नवस्य हविषस्तथा ॥
 शिष्टस्य प्राशने भन्त्रस्तत्र सर्वेऽधिकारिणः ॥ ८ ॥
 ब्राह्मणानामसान्निध्ये स्वयमेव पृषातकम् ॥
 अवैक्षेद्धविषः शेषं नवयज्ञेऽपि भक्षयेत् ॥ ९ ॥
 मृफला वदरीशाखा फलवत्यभिधीयते ॥
 घना विक्षिप्ताशंकाः स्मृता जातशिलास्तु ताः ॥ १० ॥
 नष्टो विनष्टो मणिकः शिलानाशे तथैव च ॥
 तदैवाहत्य संस्कार्यो नापेक्षेताग्रहायणीम् ॥ ११ ॥
 श्रवणाकर्म लुप्तं चेत्कथञ्चित्सूतकादिना ॥

आग्रहायणिकं कुर्याद्विल्वज्जमशेषतः ॥ १२ ॥
 ऊर्ध्वस्वस्तरशायी स्यान्मासमर्द्धमथापि वा ॥
 सप्तरात्रं त्रिरात्रं वा एकां वा सद्य एव वा ॥ १३ ॥
 नोर्ध्वं मंत्रप्रयोगः स्यान्नाग्न्यगारं नियम्यते ॥
 नाहतास्तरणं चैव न पाद्वर्षं चापि दक्षिणम् ॥ १४ ॥
 दृढश्चेदाग्रहायण्यामावृत्या वापि कर्मणः ॥
 कुंभं मंत्रवदासिंचेत्प्रतिकुंभमृच्चं पठेत् ॥ १५ ॥
 अल्पानां यो विधातः स्यात्स बाधो बहुभिः स्मृतः ॥
 प्राणसाम्मत इत्याद वसिष्ठबोधितं यथा ॥ १६ ॥
 विरोधो यत्र वाक्यानां प्रामाण्यं तत्र भूयसास् ॥
 तुल्यप्रमाणकत्वे तु न्याय एवं प्रकीर्तितः ॥ १७ ॥
 त्रैलोक्यं करतलमपूषा मंडकाः स्मृताः ॥
 पालाशगोलकाश्चैव लोहचूर्णं च चीवरम् ॥ १८ ॥
 स्पृशन्ननामिकोग्रेण क्वचिदालोकयन्नपि ॥
 अनुमंत्रणीयं सर्वत्र सदैवमनुमंत्रयेत् ॥ १९ ॥
 इति कात्यायनस्मृतौ अष्टाविंशतितमः खण्डः ॥ २८ ॥

एकोनत्रिंशः खण्डः २९.

क्षालनं दर्भकूर्चैर्न सर्वत्र सौतसां पशोः ॥
 तूष्णीमिच्छाक्रमेण स्याद्वपार्ये प्राणदारुणि ॥ १ ॥

सप्त तावन्मूर्धन्यानि तथा स्तनचतुष्टयम् ॥
 नाभिः श्रोणिरपानं च गोस्रोतांसि चतुर्दश ॥ २ ॥
 क्षुरो मांसावदानार्थः कृत्स्ना स्विष्टकृदावृता ॥
 वपामादाय जुहुयात्तत्र भयं समापयेत् ॥ ३ ॥
 हृज्जिह्वाक्रोडमस्थीनि यकृद्वृक्कौ गुदं स्तनाः ॥
 श्रोणिस्कंधसटापार्श्वं पश्वंगानि प्रचक्षते ॥ ४ ॥
 एकादशानामगानामवदानानि संख्यया ॥
 पार्श्वस्य वृक्कस्रक्थोश्च द्वित्वादाहुश्चतुर्दश ॥ ५ ॥
 चरितार्था श्रुतिः काप्या यस्मादप्यनुकल्पशः ॥
 अतोऽष्टच्चर्चं होमः स्याच्छागपक्षे चरात्रपि ॥ ६ ॥
 अवदानानां यावन्तिक्रियेरन्प्रस्तरे पशोः ॥
 तावतः पायसान्पिंडान्पशवभावेऽपि कारयेत् ॥ ७ ॥
 ऊहनव्यंजनार्थं तु पशवभावेऽपि पायसम् ॥
 सद्रवं श्रपयेत्तद्वदन्वष्टक्येऽपि कर्मणि ॥ ८ ॥
 श्राधान्यं पिंडदानस्य केचिदाहुर्मनीषिणः ॥
 गयादौ पिंडमात्रस्य दीयमानत्वदर्शनात् ॥ ९ ॥
 भोजनस्य प्रधानत्वं वदंत्यन्ये महर्षयः ॥
 ब्राह्मणस्य परीक्षायां महायत्नप्रदर्शनात् ॥ १० ॥
 व्यामश्राद्धविधानस्य विना पिंडैः क्रियाविधिः ॥
 तदालभ्याप्यनध्यापविधानश्रवणादपि ॥ ११ ॥

विद्वन्मृतमुपादाय ममाप्येतद्धृदि स्थितम् ॥
 प्राधान्यमुभयोर्यस्मात्तस्मादेष समुच्चयः ॥ १२ ॥
 प्राचीनावीतिना कार्यं पित्र्येषु प्रोक्षणं पशोः ॥
 दक्षिणोद्वासनान्तं च चरोर्निर्वपणादिकम् ॥ १३ ॥
 सन्नयश्चावदानानां प्रधानार्थो नहीतरः ॥
 प्रधानं हवनं चैव शेषं प्रकृतिवद्भवेत् ॥ १४ ॥
 द्वीपमुन्नतमाख्यातं शादा चैवैष्टका स्मृता ॥
 कौलिनं सजलं प्रोक्तं दूरखातोदको मरुः ॥ १५ ॥
 द्वारे गवाक्षस्तम्भैः कर्दमभित्यन्तकोणवेधैश्च ॥
 नेष्टं वास्तुद्वारं विद्वज्जनाक्रान्तमाय्यैश्च ॥ १६ ॥
 वशं गमाविति व्रीहीश्चैत्येति यवास्तथा ॥
 असावित्यत्र नाप्रोक्त्वा जुहुयात्क्षिप्रहोमवत् ॥ १७ ॥
 साक्षतं रुमनायुक्तमुदकं दधिसंयुतम् ॥
 अर्घ्यं दधिमधुभ्यां च मधुपर्कं विधीयते ॥ १८ ॥
 कांस्येनैवार्हणीयस्य निनयेदर्घ्यमंजलौ ॥
 कांस्यापिधानं कांस्यस्थं मधुपर्कं समर्पयेत् ॥ १९ ॥
 इति कात्यायनस्मृतावेकोनत्रिंशत्तमः खण्डः ॥ २९ ॥
 इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे तृतीयः
 प्रपाठकः समाप्तः ॥ ३ ॥
 इति कात्यायनस्मृतिः समाप्ता ॥ ९ ॥

श्रीः ।

अथ बृहस्पतिस्मृतिः १०.

अथ बृहस्पतिस्मृतिप्रारंभः ॥

इष्ट्वा क्रतुशतं राजा समाप्तवरदक्षिणम् ॥
भगवंतं गुरुं श्रेष्ठं पर्यपृच्छद्बृहस्पतिम् ॥ १ ॥
भगवन्केन दानेन सर्वतः सुखमेधते ॥
यदक्षयं महार्थं च तन्मे ब्रूहि महत्तम ॥ २ ॥
एवमिद्रेण पृष्टोऽसौ देवदेवपुरोहितः ॥
वाचस्पतिर्महाप्राज्ञो बृहस्पतिरुवाचः ॥ ३ ॥
सुवर्णदानं भूदानं गोदानं चैव वासव ॥
एतत्प्रयच्छमानस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४ ॥
सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिं रत्नं च वासव ॥
सर्वमेव भवेद्दत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥ ५ ॥
फालकृष्टां महीं दत्त्वा सचीजां सस्यमालिनीम् ॥
यावत्सूर्यकृता लोकास्तावत्स्वर्गे महीयते ॥ ६ ॥
यत्किञ्चित्कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः ॥
अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुद्ध्यति ॥ ७ ॥
दशहस्तेन दंडेन त्रिंशद्दंडान्निवर्तनम् ॥

दश तान्येव विस्तारो गोचर्मैतन्महाफलम् ॥ ८ ॥
 सवृषं गोसहस्रं तु यत्र तिष्ठत्यतंद्रितम् ॥
 बालवत्साप्रसूतानां तद्रोचर्म इति स्मृतम् ॥ ९ ॥
 विप्राय दद्याच्च गुणाविताय तपोनियुक्ताय जितेन्द्रियाय ॥
 यावन्मही तिष्ठति सागरांता तावत्फलं तस्य भवेदनंतम् ॥ १० ॥
 यथा बीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले ॥
 एवं कामाः प्ररोहन्ति भूमिदानसमर्जिताः ॥ ११ ॥
 यथाप्सु पतितः शक्र तैलबिंदुः प्रसर्पति ॥
 एवं भूम्याः कृतं दानं सस्ये सस्ये प्ररोहति ॥ १२ ॥
 अन्नदाः सुखिनो नित्यं वस्त्रदश्चैव रूपवान् ॥
 स नरः सर्वदो भूषो यो ददाति वसुंधराम् ॥ १३ ॥
 यथा गौर्भरते वत्सं क्षीरमुत्सृज्य क्षीरिणी ॥
 स्वयं दत्ता सहस्राक्ष भूमिर्भरति भूमिदम् ॥ १४ ॥
 शंखं-भद्रासनं छत्रं चरस्थावरवारणाः ॥
 भूमिदानस्य पुण्यानि फलं स्वर्गः पुरंदरः ॥ १५ ॥
 आदित्यो वरुणो वह्निर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ॥
 शूलपाणिश्च भगवानभिनंदन्ति भूमिदम् ॥ १६ ॥
 आस्फोटयन्ति पितरः प्रवल्गन्ति पितामहाः ॥
 भूमिदाता कुले जातः स च त्राता भविष्यति ॥ १७ ॥
 त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी रुरस्वती ॥

तारयंतीह दातारं जपवापनदोहनैः ॥ १८ ॥
 प्रावृता वस्त्रदा यांति नद्या यांति त्ववस्त्रदाः ॥
 वृप्ता यांत्यन्नदातारः क्षुधिता यांत्यन्नदाः ॥ १९ ॥
 कांक्षंति पितरः सर्वे नरकाद्भयभीरवः ॥
 गयां यास्यति यः पुत्रः स नन्नाता भविष्यति ॥ २० ॥
 एष्टव्या बह्वः पुत्रा यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥
 यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ २१ ॥
 लोहितो यस्तु वर्णेन पुच्छाग्रे यस्तु पांडुरः ॥
 श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते ॥ २२ ॥
 नीलः पांडुरस्तांगूलस्तृणमुद्धरते त यः ॥
 षष्टिवर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः ॥ २३ ॥
 यस्य शृगगतं पंकं कूलातिष्ठति चोद्धृतम् ॥
 पितरस्तस्य चाश्रंति सोमलोकं महाद्युतिम् ॥ २४ ॥
 पृथोर्यदोर्दिलीपस्य नृगस्य नहुषस्य ॥
 अन्येषां च नरेन्द्राणां पुनरन्यो भविष्यति ॥ २५ ॥
 बहुभिर्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः ॥
 यस्य यस्य यथा भूमिस्तस्य तस्य तथा फलम् ॥ २६ ॥
 यस्तु ब्रह्मघ्नः स्त्रीघ्नो वा यस्तु वै पितृघातकः ॥
 गवां शतसहस्राणां हंता भवति दुष्कृती ॥ २७ ॥
 स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत वसुंधराम् ॥

श्रविष्ठायां कृमिभूत्वा पितृभिः सह पच्यते ॥ २८ ॥

आक्षेप्ता चालुर्भता च तमेव नरकं व्रजेत् ॥

भूमिदो भूमिहर्ता च नापरं पुण्यपापयोः ॥

ऊर्ध्वं चाधोऽवतिष्ठेत् यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २९ ॥

अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूवैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः ॥

लोकान्त्रयस्तेन अवन्ति दत्ता यः काञ्चन गां च महीं च दद्यात् ३०

षडशीतिसहस्राणां योजनानां वसुंधरा ॥

स्वयं दत्ता तु सर्वत्र सर्वकामप्रदायिनी ॥ ३१ ॥

भूमिं यः प्रतिगृह्णाति भूमिं यश्च प्रयच्छति ॥

उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ ॥ ३२ ॥

सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ॥

हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥ ३३ ॥

यो न हिंस्यादहं ह्यात्मा भूतग्रामं चतुर्विधम् ॥

तस्य देहाद्विद्युत्तस्य भयं नास्ति कदाचन ॥ ३४ ॥

अन्यायेन हृता भूमिर्यैर्नरैरपहारिता ॥

हरंतो हारयंतश्च हन्युरासप्तमं कुलम् ॥ ३५ ॥

हरते हारयेद्यस्तु मंदबुद्धिस्तमोवृतः ॥

स बद्धो वारुणैः पार्श्वैस्तिर्यग्योनिषु जायते ॥ ३६ ॥

असुभिः पतितैस्तेषां दानानामवकीर्तनम् ॥

ब्राह्मणस्य हृते क्षेत्रे हन्ति त्रिपुरुषं कुलम् ॥ ३७ ॥

वापीकूपसहस्रेण अश्वमेधशतेन च ॥
 गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्ता न शुद्ध्यति ॥ ३८ ॥
 गामेकां स्वर्णमेकं वा भूमेरप्यर्द्धमंगुलम् ॥
 हरन्नरकमायाति यावदाभूतसंश्लवम् ॥ ३९ ॥
 द्रुतं दत्तं तपोऽधीतं यत्किञ्चिद्धर्मसंचितम् ॥
 अर्धांगुलस्य सीमायां हरणेन प्रणश्यति ॥ ४० ॥
 गोवीथीं ग्रामरथ्यां च श्मशानं गोपितं तथा ॥
 संपीड्य नरकं याति यावदाभूतसंश्लवम् ॥ ४१ ॥
 ऊषरे निर्जले स्थाने प्राप्तं सस्यं विवर्जयेत् ॥
 जलाधारस्य कर्तव्यो व्यासस्य वचनं यथा ॥ ४२ ॥
 पंच कन्धानृतं हन्ति दश हन्ति गवानृतम् ॥
 शतमश्वानृतं हन्ति सहस्रं पुरुषानृतम् ॥ ४३ ॥
 हन्ति जातानजातांश्च हिरण्यार्थेऽनृतं वदन् ॥
 सर्वं भूम्यनृतं हन्ति मा स्म भूम्यनृतं वदीः ॥ ४४ ॥
 ब्रह्मस्वे न रतिं कुर्यात्पाणैः कंठगतैरपि ॥
 अनौषधमभैषज्यं विषमेतद्बलाहलम् ॥ ४५ ॥
 न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ॥
 विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम् ॥ ४६ ॥
 लोहचूर्णाश्मचूर्णं च विषं च जरयेन्नरः ॥
 ब्रह्मस्वं त्रिषु लोकेषु कः पुद्गाञ्जरायिष्यति ॥ ४७ ॥

मन्युप्रहरणा विप्रो राजानः शस्त्रपाणयः ॥
 शस्त्रमेकाकिनं हन्ति ब्रह्ममन्युः कुलत्रयम् ॥ ४८ ॥
 मन्युप्रहरणा विप्रश्चक्रप्रहरणो हरिः ॥
 चक्रार्त्तावतरो मन्युस्तस्माद्विप्रं न कोपयेत् ॥ ४९ ॥
 अभिदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्यदग्धास्तथैव च ॥
 मन्युदग्धस्य विप्राणामङ्कुरो न प्ररोहति ॥ ५० ॥
 तेजसाग्निश्च दहति सूर्यो दहति रश्मिना ॥
 राजा दहति दण्डेन विप्रो दहति मन्युना ॥ ५१ ॥
 ब्रह्मस्वेन तु यत्सौख्यं देवस्वेन तु या रतिः ॥
 तद्धनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशनम् ॥ ५२ ॥
 ब्रह्मत्वं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य च यद्धनम् ॥
 गुरुमित्रहिरण्यं च स्वर्गस्यसपि पीडयेत् ॥ ५३ ॥
 ब्रह्मस्वेन तु यच्छिद्रं तच्छिद्रं न प्ररोहति ॥
 प्रच्छादयति तच्छिद्रमप्यत्र तु विसर्पति ॥ ५४ ॥
 ब्रह्मस्वेन तु पुष्टानि साधनानि बलानि च ॥
 संग्रामे तानि लीयन्ते सिकतासु यथोदकम् ॥ ५५ ॥
 श्रोत्रियाय कुलीनाय दरिद्राय च वासव ॥
 संतुष्टाय विनीताय सर्वभूतहिताय च ॥ ५६ ॥
 वेदाभ्यासस्तपो ज्ञानमिन्द्रियाणां च संयमः ॥
 ईदृशाय सुरश्रेष्ठ यदत्तं हि तदक्षयम् ॥ ५७ ॥

आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु ॥
 विनश्येत्पात्रंदौर्वल्यात्तच्च पात्रं विनश्यति ॥ ५८ ॥
 एवं गां च हिरण्यं च वस्त्रमन्नं महीं तिलान् ॥
 अविद्वान्प्रतिगृह्णाति भस्मीभवति काष्ठवत् ॥ ५९ ॥
 यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः ॥
 बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥ ६० ॥
 कुलं तारयते धीरः सप्त सप्त च वासव ॥ ६१ ॥
 यस्तडागं नवं कुर्यात्पुराणं वापि खानयेत् ॥
 स सर्वं कुलमुद्धृत्य स्वर्गलोके महीयते ॥ ६२ ॥
 बापीकूपतडागानि उद्यानोपवनानि च ॥
 पुनः संस्कारकर्ता च लभते मौक्तिकं फलम् ॥ ६३ ॥
 निदाघकाले पानीयं यस्य तिष्ठति वासव ॥
 स दुर्गाविषमं कृत्स्नं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥ ६४ ॥
 एकाहं तु स्थितं तोयं पृथिव्यां राजसत्तम ॥
 कुलानि तारयेत्तस्य सप्त सप्त पराण्यपि ॥ ६५ ॥
 दीपालोकप्रदानेन वपुष्मान्स भवन्नरेः ॥
 प्रेक्षणीयप्रदानेन स्मृतिं मेधां च विदति ॥ ६६ ॥
 कृत्वापि पापकर्माणि यो दद्यादन्नमर्थिने ॥
 ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन लिप्यते ॥ ६७ ॥

भूमिर्गावस्तथा दाराः प्रसह्य हियते यदा ॥
 न चवेदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६८ ॥
 निवेदितश्च राजा वै ब्राह्मणैर्मन्युदीपितैः ॥
 न निवारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ ६९ ॥
 उपस्थितं विवाहे च यज्ञे दाने च वासव ॥
 मोहाच्चरति विघ्नं यः स मृतो जायते कुम्भिः ॥ ७० ॥
 धनं फलति दानेन जीवितं जीवरक्षणात् ॥
 रूपयारोग्यमैश्वर्यमहिंसारुल्लसद्भुते ॥ ७१ ॥
 फलमूलानात्पूजा स्वर्गस्सत्येन लभ्यते ॥
 प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्वं च सुखमश्नुते ॥ ७२ ॥
 गवाढ्यः शक्र दीक्षायाम् स्वर्गगामी तृणाशनः ॥
 स्त्रियस्त्रिपवणक्षायी वागुं पीत्वा ऋतुं लभेत् ॥ ७३ ॥
 नित्यक्षार्या भवेदकः संध्ये द्वे च जपद्विजः ॥
 नवं साधयते राज्यं नाकपृष्ठमनाशकम् ॥ ७४ ॥
 अग्निप्रवेशे नियतं ब्रह्मलोके महीयते ॥
 रसनाप्रतिसंहारे षड्भूतान् विदति ॥ ७५ ॥
 नाके चिरं स वसेत् उपवासी च यो भवेत् ॥
 सततं चैकशायी यः स लभेतेप्सितां गतिम् ॥ ७६ ॥
 वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपाश्रितः ॥
 अक्षय्यास्तस्य लोकाः स्युस्सर्वकामगमास्तथा ॥ ७७ ॥

बृहस्पतिस्मृतिः १०.

(२११)

उपवासं च दीक्षं चाभिषेकं च वासव ॥
कृत्वा द्वादशवर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते ॥ ७८ ॥
अधीत्य सर्ववेदान्वै सद्यो दुःखात्प्रमुच्यते ॥
पावनं चरते धर्मं स्वर्गलोके महीयते ॥ ७९ ॥
बृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजातयः ॥
चत्वारि तेषां वर्द्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ॥ ८० ॥
इति श्रीबृहस्पतिप्रणीतं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥ १० ॥

। श्रीः ।

अथ पाराशरस्मृतिः ११.

अथमः खण्डः ।

अथातो हिमशैलाग्रे देवदारुवनालये ॥
व्यासमेकाग्रमासीनिमपृच्छन्नृषयः पुरा ॥ १ ॥
मालुषाणां हितं धर्मं वर्तमाने कलौ युगे ॥
शौचाचारं यथावच्च वद सत्यवतीसुत ॥ २ ॥
तच्छ्रुत्वा ऋषिवाक्यं तु सशिष्योऽन्यर्कसन्निभः ॥
प्रत्युवाच महातेजाः श्रुतिस्मृतिविशारदः ॥ ३ ॥
न चाहं सर्वतत्त्वज्ञः कथं धर्मं वदाम्यहम् ॥
अस्मत्पितैव प्रष्टव्य इति व्यासः सुतोऽब्रुत् ॥ ४ ॥
ततस्तं ऋषयः सर्वे धर्मतत्त्वार्थकाक्षिणः ॥
ऋषिं व्यासं पुरस्कृत्य गता वदरिकाश्रमम् ॥ ५ ॥
नानापुष्पलताकीर्णं फलपुष्पैरलंकृतम् ॥
नदीप्रस्रवणोपेतं पुण्यतीर्थोपशोभितम् ॥ ६ ॥
मृगपक्षिनिनादाढ्यं देवतायतनावृतम् ॥
यक्षगंधर्वसिद्धेश्च नृत्यगीतैरलंकृतम् ॥ ७ ॥

तस्मिन्नृषिसभामध्ये शक्तिपुत्रं पराशरम् ॥
 सुखासीनं महातेजा मुनिमुख्यगणावृतम् ॥ ८ ॥
 कृताञ्जलिपुटो भूत्वा व्यासस्तु ऋषिभिः सह ॥
 प्रदक्षिणाभिवादैश्च स्तुतिभिः समपूजयत् ॥ ९ ॥
 अथ संतुष्टहृदयः पराशरमहामुनिः ॥
 आह सुस्वागतं ब्रूहीत्यासीनो मुनिपुंगवः ॥ १० ॥
 कुशलं सम्यगित्युक्त्वा व्यासः पृच्छत्यनंतरम् ॥
 यदि जानासि मे भक्तिं ज्ञेहाद्वा भक्तवत्सल ॥ ११ ॥
 धर्मं कथय मे तात अनुग्राह्यो ह्यहं तव ॥
 श्रुता म मानवा धर्मा वासिष्ठाः काश्यपास्तथा ॥ १२ ॥
 गार्गीया गौतमीयाश्च तथा चौशनसाः स्मृताः ॥
 अत्रेर्विष्णोश्च संवताद्वक्षादंगिरसस्तथा ॥ १३ ॥
 शातातपाच्च हारीताद्याज्ञवल्क्यात्तथैव च ॥
 आपस्तंबकृता धर्माः शंखस्थ लिखितस्थ च ॥ १४ ॥
 कात्यायनकृताश्चैव तथा प्राचेतसान्मुनेः ॥
 श्रुता ह्येते भवत्प्रोक्ताः श्रौतार्था मे न विस्मृताः ॥ १५ ॥
 अस्मिन्मन्वन्तरे धर्माः कृतत्रेतादिके युगे ॥
 सर्वे धर्माः कृते जाताः सर्वे नष्टाः कलौ युगे ॥ १६ ॥
 चातुर्वर्ण्यसमाचारं किंचित्साधारणं वद ॥
 चतुर्णामपि वर्णानां कर्तव्यं धर्मकोविदैः ॥ १७ ॥

बृहि धर्मत्वरूपज्ञ सूक्ष्मं स्थूलं च विस्तरात् ॥
 व्यासवाक्यावसानेषु मुनिमुख्यः पराशरः ॥
 धर्मस्य निर्णयं प्राह सूक्ष्मं स्थूलं च विस्तरात् ॥ १८ ॥
 शृणु पुत्र प्रवक्ष्यामि शृण्वंतु मुनयस्तथा ॥ १९ ॥
 कल्पे कल्पे क्षये सत्या ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥
 श्रुतिस्मृतिसदाचारनिर्णेतारश्च सर्वदा ॥ २० ॥
 न कश्चिद्वेदकर्ता च वेदं स्मृत्वा चतुर्मुखः ॥
 तथैव धर्मान्स्मरति मनुः कल्पांतरैस्तरे ॥ २१ ॥
 अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरे युगे ॥
 अन्ये कलियुगे तृणां युगरूपानुसारतः ॥ २२ ॥
 तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ॥
 द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमेव कलौ युगे ॥ २३ ॥
 कृते तु सानवा धर्मास्त्रेतायां गौतमाः स्मृताः ॥
 द्वापरे शंखलिखिताः कलौ पाराशराः स्मृताः ॥ २४ ॥
 त्यजेदेशं कृतयुगे त्रेतायां ग्राममुत्सृजेत् ॥
 द्वापरे कुलमेकं तु कर्तारं तु कलौ युगे ॥ २५ ॥
 कृते संभाषणादेव त्रेतायां स्पर्शनेन च ॥
 द्वापरे त्वन्नमादाय कलौ पतति कर्मणा ॥ २६ ॥
 कृते तात्क्षणिकः शापस्त्रेतायां दशभिर्दिनैः ॥
 द्वापरे चैकमासेन कलौ संवत्सरेण तु ॥ २७ ॥

अभिगम्य कृते दानं त्रेतात्वाहूय दीयते ॥
 द्वापरे याचमानाय सेवया दीयते कलौ ॥ २८ ॥
 अभिगम्योत्तमं दानमाहूयैव तु मध्यमम् ॥
 अधमं याचमानाय सेवादानं तु निष्फलम् ॥ २९ ॥
 जितो धर्मो ह्यधर्मेण सत्यं चैवानृतेन च ॥
 जिताश्चौरैश्च राजानः स्त्रीभिश्च पुरुषा जिताः ॥ ३० ॥
 सीदन्ति चाग्निहोत्राणि गुरुपूजा प्रणश्यति ॥
 कुमार्यश्च प्रसूयन्ते तस्मिन्कलियुगे सदा ॥ ३१ ॥
 कृते त्वस्थिगताः प्राणास्त्रेतायां मांसमाश्रिताः ॥
 द्वापरे रुधिरं चैव कलौ त्वन्नादिषु स्थिताः ॥ ३२ ॥
 युगे युगे च ये धर्मास्तत्र तत्र च ये द्विजाः ॥
 तेषां निदा न कर्तव्या युगरूपा हि ते द्विजाः ॥ ३३ ॥
 युगे युगे तु सामर्थ्यं शेषं मुनिविभाषितम् ॥
 पराशरेण चाप्युक्तं प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ ३४ ॥
 चातुर्वर्ण्यसमाचारं शृण्वन्तु ऋषिपुंगवाः ॥ ३५ ॥
 पराशरमतं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ॥
 चिंतितं ब्राह्मणार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥ ३६ ॥
 चतुर्णामपि वर्णानामाचारो धर्मपालकः ॥
 आचारभ्रष्टदेहानां भवेद्दर्शः पराङ्मुखः ॥ ३७ ॥

षट्कर्माभिरतो नित्यं देवतातिथिपूजकः ॥

हुतशेषं तु भुञ्जानो ब्राह्मणो नावसीदति ॥ ३८ ॥

संध्या स्नानं जपो होमो देवतानां च पूजनम् ॥

आतिथ्यं वैश्वदेवं च षट्कर्माणि दिने दिने ॥ ३९ ॥

इष्टो वा यदि वा द्वेष्टो मूर्खः पण्डित एव वा ॥

संप्राप्तो वैश्वदेवांते सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ ४० ॥

दूराच्चोपगतं श्रान्तं वैश्वदेव उपस्थितम् ॥

अतिथिं तं विजानीयान्नातिथिः पूर्वमागतः ॥ ४१ ॥

नैश्चराभीणमतिथिं संगृह्णीत कदाचन ॥

नित्यमागतो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥ ४२ ॥

अतिथिं तत्र संप्राप्तं पूजयेत्स्वागतादिना ॥

तथासनप्रदानेन पादप्रक्षालनेन च ॥ ४३ ॥

श्रद्धया चान्नदानेन प्रियप्रश्नोत्तरेण च ॥

गच्छतश्चानुयानेन प्रीतिमुत्त दयेद् गृही ॥ ४४ ॥

अतिथिर्यस्य भग्नाक्षो गृहात्प्रतिनिवर्तते ॥

पितरस्तस्य नाश्रंति दश वर्षाणि पञ्च च ॥ ४५ ॥

काष्ठभारसहसेण घृतकुंभशतेन च ॥

अतिथिपर्य्य भग्नाशस्तस्य होमो निरर्थकः ॥ ४६ ॥

सुक्षेत्रे वापयेद्दीजं सुपात्रे निक्षिपेद्धनम् ॥
 सुक्षेत्रे च सुपात्रे च ह्युप्तं दत्तं न नश्यति ॥ ४७ ॥
 न पृच्छेद्भोत्रचरणे न स्वाध्यायं श्रुतं तथा ॥
 हृदये कल्पयेद्देवं सर्वदेवमयो हि सः ॥ ४८ ॥
 अपूर्वः सुव्रती विप्रो ह्यपूर्वश्चातिथिस्तथा ॥
 वेदायासरतो नित्यं त्रयोऽर्वा दिने दिने ॥ ४९ ॥
 वैश्वदेवे तु संप्राप्तेभिक्षुके गृहमागते ॥
 उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विसर्जयेत् ॥ ५० ॥
 तयोरन्नमदत्त्वा च भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ ५१ ॥
 दद्याच्च भिक्षात्रितयं परिव्राड्ब्रह्मचारिणाम् ॥
 इच्छया च ततो दद्याद्भिभवे सत्यवारितम् ॥ ५२ ॥
 यतिहस्तं जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात्पुनर्जलम्
 तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥ ५३ ॥
 यस्य च्छत्रं न्यश्चैव कुंजरारोऽमृद्धिमत् ॥
 ऐंद्रस्थानमुपासीत तस्मात्तं न विचारयेत् ॥ ५४ ॥
 वैश्वदेवकृतं पापं शक्तो भिक्षुर्व्यपोहितुम् ॥
 नहि भिक्षु-तं दोषं वैश्वदेवो व्यपोहति ॥ ५५ ॥
 अकृत्वा वैश्वदेवं तु भुंजते ये द्विजातयः ॥
 तेषामन्नं न भुंजीत काकयोनिं व्रजंति ते ॥ ५६ ॥

अकृत्वा वैश्वदेवं तु भुञ्जते ये द्विजाधमाः ॥
 सर्वे ते निष्फला ज्ञेयाः पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ ५७ ॥
 वैश्वदेवविहीना ये आतिथ्येन बहिष्कृताः ॥
 सर्वे ते नरकं याति काकयोनिं व्रजन्ति च ॥ ५८ ॥
 शिरो धेष्ट्य तु यो भुङ्क्ते दक्षिणाभिमुखस्तु यः ॥
 वायुपादकरः स्थित्वा तद्वै रक्षांसि भुञ्जते ॥ ५९ ॥
 यतये काञ्चनं दत्त्वा तांबूलं ब्रह्मचारिणे ॥
 चोरेभ्योऽप्यभयं दत्त्वा दातापि नरकं व्रजेत् ॥ ६० ॥
 शुक्लवस्त्रं च यानं च तांबूलं धातुमेव च ॥
 अतिगृह्य कुलं हन्यात्प्रतिगृह्णाति यस्य च ॥ ६१ ॥
 चोरो वा यदि चंडालः शत्रुर्वा पितृघातकः ॥
 वैश्वदेवे तु संप्राप्ते सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ ६२ ॥
 न गृह्णाति तु यो विप्रो ह्यतिथिं वेदपारगम् ॥
 अदत्तं चान्नपात्रं तु भुक्त्वा भुङ्क्ते तु किल्बिषम् ॥ ६३ ॥
 ब्राह्मणस्य मुखं क्षेत्रं निरुपममकण्टकम् ॥
 चाप्येत्सर्वबीजानि सा कृषिः सर्वकामिका ॥ ६४ ॥
 सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपात्रे निक्षिपेद्धनम् ॥
 सुक्षेत्रे च सुपात्रे च द्रव्यं तन्न विनश्यति ॥ ६५ ॥
 अवता ह्यनधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ॥
 तं ग्रामं दंडयेद्वाजा चोरभक्तप्रदो हि सः ॥ ६६ ॥

क्षत्रियो हि प्रजा राजञ्छस्त्रपाणिः प्रदंडवान् ॥
 निर्जित्य परस्त्रैरन्यानि क्षितिं धर्मेण पालयेत् ॥ ६७ ॥
 न श्रोः कुलक्रमायाता भूषणोल्लिखिताऽपि वा ॥
 खड्गेनाक्रम्य भुंजीत वीरभोग्यां वसुंधराम् ॥ ६८ ॥
 फलं पुष्पं विचित्रयान्मूलच्छेदं न कारयेत् ॥
 मालाकार इवारामे न यथांगारकारकः ॥ ६९ ॥
 लाभकर्म तथा रत्नं गवां च परिपालनम् ॥
 कृषिकर्म च वाणिज्यं वैश्यवृत्तिरदाहता ॥ ७० ॥
 शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा परमो धर्म उच्यते ॥
 अन्यथा कुरुते किञ्चित्द्रव्येत्तस्य निष्फलम् ॥ ७१ ॥
 लवणं मधु तैलं च दधि तक्रं घृतं पयः ॥
 न दुष्येच्छूद्रजातीनां कुर्यात्सर्वेषु विक्रयम् ॥ ७२ ॥
 विक्रीणन्मद्यमांसानि ह्यभक्ष्यस्य च भक्षणम् ॥
 कुर्वन्नगम्यागमनं शूद्रः पतति तत्क्षणात् ॥ ७३ ॥
 कपिलाक्षिरपानेन ब्राह्मणीगमनेन चः ॥
 वेदाक्षरविचारेण शूद्रस्य नरको ध्रुवम् ॥ ७४ ॥
 इति पराशरीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः २.

अतः परं गृहस्थस्य कर्माचारं कलौ युगे ॥
 धर्मं साधारणं शक्त्या चातुर्वर्ण्याश्रमागतम् ॥ १ ॥
 तं प्रवक्ष्याम्यहं पूर्वं पारागरवचो यथा ॥
 षट्कर्मसहितो विप्रः कृषिकर्म च कारयेत् ॥ २ ॥
 क्षुधितं तृषितं श्रान्तं बलीवर्दं न योजयेत् ॥
 हीनांगं व्याधितं क्लीबं वृषं विप्रो न वाहेयत् ॥ ३ ॥
 स्थिरांगं नीरुजं तृप्तं सुनर्दं पटवर्जितम् ॥
 वाहयेद्विस्सस्यार्द्धं पश्चात्स्नानं समाचरेत् ॥ ४ ॥
 जपं देवार्चनं होमं स्वाध्यायं चैव मन्यसेत् ॥
 एकद्वित्रिचतुर्विप्रान् योजयेत् क्षातकान् द्विजः ॥ ५ ॥
 स्वयं कृष्टे तथा क्षेत्रे धान्यैश्च स्वयमर्जितैः ॥
 निर्वपेत्पंचयज्ञांश्च कतुदीक्षां च कारयेत् ॥ ६ ॥
 तिला रसा न विक्रेया विक्रेया धान्यतत्समाः ॥
 विप्रस्यैवंविधा वृत्तिस्तृणकाष्ठादिविक्रयः ॥ ७ ॥
 ब्राह्मणश्चेत्कृषिं कुर्यात्तन्मन्त्रादौषमाण्ड्यात् ॥
 अष्टागवं धर्महलं एज्जवं वृत्तिलक्षणम् ॥ ८ ॥
 चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं गोजिघांसुवत् ॥
 द्विगवं दाहयेत्पादं मध्याह्ने तु चर्मावम् ॥ ९ ॥

षड्भवं तु त्रियामाहेऽष्टभिः पूर्णं तु वाहयेत् ॥
 न याति नरकेष्वेवं वर्तमानस्तु वै द्विजः ॥ १० ॥
 दानं दद्याच्च वै तेषां प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् ॥
 संवत्सरेण यत्पापं मत्स्यवाती समाप्नुयात् ॥ ११ ॥
 अयोमुखेन काष्ठेन तदेकोऽन लांगली ॥
 पाशको मत्स्यवाती च व्याधः शाकुनिकस्तथा ॥ १२ ॥
 अदाता कर्षकश्चैव पंचैते समभागिनः ॥
 कंडना पेषणी चुल्ली उदकुंभी च मार्जनी ॥ १३ ॥
 पंच सुना गृहस्थस्य अहन्यहनि वर्तते ॥
 वैश्वदेवो बलिर्भिक्षा गोघ्रासो दंतकारकः ॥ १४ ॥
 गृहस्थः प्रत्यहं कुर्यात्सूनादोषैर्न लिप्यते ॥
 वृक्षं छित्त्वा महीं भित्त्वा हत्वा च कृमिकीटकान् ॥ १५ ॥
 कर्षकः खल्यज्ञेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 यो न दद्याद्विजातिभ्यो राशिमूलमुपागतः ॥ १६ ॥
 स चोरः स च पापिष्ठो ब्रह्मघ्नं तं विनिर्दिशेत् ॥
 राज्ञे दत्त्वा तु षड्भागं देवानां चैकविंशकम् ॥ १७ ॥
 विप्राणां त्रिंशकं भागं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 क्षत्रियोऽपि कृषिं कृत्वा देवान्विप्रांश्च पूजयेत् ॥ १८ ॥
 वैश्यः शूद्रस्तथा कुर्यात्कृषिवाणिज्यशिल्पकम् ॥
 विकर्म कुर्वते शूद्रा द्विजशूश्रूषयोज्जिताः ॥ १९ ॥

भवंत्पल्पायुषस्ते वै निरयं यात्यसंशयम् ॥

चतुर्णामपि वर्णानामेष धर्मः सनातनः ॥ २० ॥

इति पराशरीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ३.

अतः शुद्धिं प्रवक्ष्यामि जनने मरणे तथा
 दिनत्रयेण शुद्ध्यन्ति ब्राह्मणाः प्रेतसूतके ॥ १ ॥
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पंचदशाहकैः ॥
 शूद्रः शुद्ध्यति मासेन पराशरवचो यथा ॥ २ ॥
 उपासने तु विप्राणां ऋगुद्भिश्च जायते ॥
 ब्राह्मणानां प्रसूतौ तु देहहृण्णो विधीयते ॥ ३ ॥
 जातौ विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ॥
 वैश्यः पंचदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥ ४ ॥
 एकाहाच्छुद्ध्यते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः ॥
 त्र्यहात्केवलवेदस्तु द्विहीनो दशभिर्दिनैः ॥ ५ ॥
 जन्मकर्मपरिधृष्टः सन्ध्योपासनवर्जितः ॥
 तामधारकविप्रस्तु दशाहं सूतकी भवेत् ॥ ६ ॥
 मज्जा गावो महिष्यश्च ब्राह्मणी नवसूतिकाः ॥
 दशरात्रेण संशुद्ध्यद्भूमिष्ठं च नवोदकम् ॥ ७ ॥

एकपिंडास्तु दायादाः पृथग्दारनिकेतनाः ॥
 जन्मन्यपि विपत्तौ च तेषां तत्सूतकं भवेत् ॥ ८ ॥
 तावत्तत्सूतकं गोत्रे चतुर्थपुरुषेण तु ॥
 दायाद्विच्छेदमाप्नोति पंचमो दात्मवंशजः ॥ ९ ॥
 चतुर्थे दशरात्रं स्यात्त्वग्निशाः पुंसि पंचमे ॥
 षष्ठे चतुरहाच्छुद्धिः सप्तमे तु दिनत्रयात् ॥ १० ॥
 भृग्वग्निमरणे चैव देशांतरमृते तथा ॥
 वाले प्रेते च संन्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥ ११ ॥
 देशांतरमृतः कश्चित्सुगोत्रः श्रूयते यदि ॥
 न त्रिरात्रमहोरात्रं सद्यः ज्ञात्वा शुचिर्भवेत् ॥ १२ ॥
 देशांतरगतो विप्रः प्रयासात्कालकारितात् ॥
 देहनाशमनुप्राप्तस्तिथिर्न ज्ञायते यदि ॥ १३ ॥
 कृष्णाष्टमी त्वमावास्या कृष्णा चैकादशी च या ॥
 उदकं पिंडदानं च तत्र श्राद्धं च कारयेत् ॥ १४ ॥
 अजातदंता ये बाला ये च गर्भादग्निःसृताः ॥
 न तेषामग्निसंस्कारो नाशौचं नोदकक्रिया ॥ १५ ॥
 यदि गर्भो विपद्येत स्रवते वापि योषितः ॥
 यावन्मासं स्थितो गर्भो दिनं तावत्तु सूतकम् ॥ १६ ॥
 आचतुर्थ्याद्भवेत्स्त्रावः पातः पंचमषष्ठयोः ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रसूतिः स्यादशाहं सूतकं भवेत् ॥ १७ ॥

दंतजातेऽनुजाते च कृतचूडे च संस्थिते ॥
 अपिसंस्करणं तेषां त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥ १८ ॥
 आदंतजन्मतः सद्य आचूडान्नैशिकी स्मृता ॥
 त्रिरात्रमात्रतादेशां शरात्रमतः परम् ॥ १९ ॥
 ब्रह्मचारी गृहे येषां हूयते च हुताशनः ॥
 संपर्कं चेन्न कुर्वति न तेषां सूतकं भवेत् ॥ २० ॥
 संपर्काद्बुध्यते विप्रो जनने मरणे तथा ॥
 संपर्कश्च निवृत्तस्य न प्रेतं नैव कम् ॥ २१ ॥
 शिल्पिनः कारुका वैद्या दासीदासाश्च नापिताः ॥
 राजानः श्रोत्रियाश्चैव सद्यः शौचाः प्रकीर्तिताः ॥ २२ ॥
 सप्ततो वेत्रपूतश्च आहिताग्निश्च यो द्विजः ॥
 राजश्च सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति पार्थिवः ॥ २३ ॥
 उद्यतो नियते दाने आतो विप्रो निवृत्तः ॥
 तदैव ऋषिभिर्भृष्टं यथा कालेन शुद्ध्यति ॥ २४ ॥
 प्रसवे गृहमेधी तु न कुर्यात्संस्करणं यदि ॥
 दशाहाच्छुध्यते स्नाता त्ववगाह्य पिता शुचिः ॥ २५ ॥
 सर्वेषां शावभाशौचं मातापित्रोस्तु सूतकम् ॥
 सूतकं भ्रातुरेव स्याद्गृहपृश्य पिता शुचिः ॥ २६ ॥
 यदि पत्न्यां प्रसूतायां संपर्कं कुरुते द्विजः ॥
 सूतकं तु भवेत्तस्य यदि विप्रः षडंगवित् ॥ २७ ॥

संपर्काज्जायेत दोषो नान्यो दोषोऽस्ति वै द्विजे ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन संपर्कं वर्जयेद्बुधः ॥ २८ ॥
 विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वंतरा मृतसूतके ॥
 पूर्वसंकल्पितं द्रव्यं दीयमानं न दुष्यति ॥ २९ ॥
 अंतरा तु दशाहस्य पुनर्मरणजन्मनी ॥
 तावत्स्यादशुचिर्विप्रो यावत्पूर्वं न गच्छति ॥ ३० ॥
 ब्राह्मणार्थं विपन्नानां बन्दीगोग्रहणे तथा ॥
 आहवेषु विपन्नानामेकरात्रमशौचकम् ॥ ३१ ॥
 द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमंडलभेदिनौ ॥
 परित्राड् योगयुक्तश्च रणे चाभिमुखो हतः ॥ ३२ ॥
 यत्र यत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः ॥
 अक्षयैर्लभते लोकान्यदि क्लीबं न भाषते ॥ ३३ ॥
 संन्यस्तं ब्राह्मणं दृष्ट्वा स्थानाच्चलति भास्करः ॥
 एष मे मंडलं भित्त्वा परं स्थानं प्रयास्यति ॥ ३४ ॥
 यस्तु भक्षेषु सैन्येषु विद्रवत्सु सयंततः ॥
 परित्राता यदा गच्छेत्स च क्रतुफलं लभेत् ॥ ३५ ॥
 यस्य च्छेदक्षतं गात्रं शरमुद्रयष्टिभिः ॥
 देवकन्यास्तु तं वीरं हरंति रमयंति च ॥ ३६ ॥

देवांगनासहस्राणि शूरमायोधने हतम् ॥

त्वरमाणाः प्रध्वावन्ति मम भर्ता ममेति च ॥ ३७ ॥

यं यज्ञस्रैस्तपसा च विप्राः स्वर्गैषिणो वात्र यथैव याति ॥

क्षणैर्न यात्येव हि तत्र धीराः प्राणान्सुयुद्धेन परित्यजन्ति ॥ ३८ ॥

जितेन लभ्यते लक्ष्मीर्मृतेनापि वरांगना ॥

क्षणध्वंसिनि कायेऽस्मिन्का चिन्ता मरणे रणे ॥ ३९ ॥

लज्जाददौ रुधिरं स्रवच्च यस्याहवे तु प्रविशेत वक्रम् ॥

तत्सौमपात्रेन किलास्य तुल्यं संग्रामयज्ञे विधिवच्च दृष्टम् ॥ ४० ॥

अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजातयः ॥

पदे पदे यज्ञफलमानुषव्यालभन्ति ते ॥ ४१ ॥

न तेषामशुभं किञ्चित्पापं वा शुभकर्मणाम् ॥

जलावगाहनात्तेषां सद्यः शौचं विधीयते ॥ ४२ ॥

असगोत्रमबंधुं च प्रेतीभूतं द्विजोत्तमम् ॥

वाहित्वा च दहित्वा च प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥ ४३ ॥

अनुगम्येच्छया प्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमेव वा ॥

स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाऽग्निं घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ ४४ ॥

क्षत्रियं मृतमज्ञानाद्ब्राह्मणो योऽनुगच्छति ॥

एकाहमशुचिर्भूत्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ ४५ ॥

शवं च वैश्यमज्ञानाद्ब्राह्मणो ह्यनुगच्छति ॥

कृत्वा शौचं द्विरात्रं च प्राणायामान्बडाचरेत् ॥ ४६ ॥

प्रेतीभूतं तु यः शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्वलः ॥
 अनुगच्छेन्नीयमानं त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥ ४७ ॥
 त्रिरात्रे तु ततः पूर्णे नदीं गत्वा समुद्रगाम् ॥
 प्राणायामशतं कृत्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ ४८ ॥
 विनिवर्त्य यदा शूद्रा उदकांतमुपस्थिताः ॥
 द्विजैस्तदानुगंतव्या एष धर्मः सनातनः ॥ ४९ ॥
 तस्माद्विजो मृतं शूद्रं न स्पृशेत् च दाहयेत् ॥
 दृष्टे सूर्यावलोकनेन शुद्धिरेषा पुरातनी ॥ ५० ॥
 इति पराशरीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ४.

अतिमानादतिक्रोधात्स्नेहाद्वा यदि वा क्षयात् ॥
 उद्धृष्टास्त्री पुमान्वा गतिरेष विधीयते ॥ १ ॥
 पूयशोणितसंपूर्णे त्वंधे तमसि मज्जति ॥
 षष्टिवर्षसहस्राणि नरकं प्रतिपद्यते ॥ २ ॥
 नाशौचं नोदकं नाग्निं नाश्रुपातं च कारयेत् ॥
 वोढारोऽग्निप्रदातारः पाशच्छेदकरस्तथा ॥ ३ ॥
 तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यतीत्येवमाह प्रजापतिः ॥
 गोभिर्हतं तथोद्धृष्टं ब्राह्मणेन तु धातितम् ॥ ४ ॥

संस्पृशति तु ये विप्रा वोढारश्चाग्निदाश्च ये ॥
 अन्ये ये चानुगन्तारः पाशच्छेदकराश्च ये ॥ ५ ॥
 तप्तकृच्छ्रेण शुद्धास्ते कुर्युर्ब्राह्मणभोजनम् ॥
 अनडुत्सहितां गां च दद्याद्विमाय दक्षिणाम् ॥ ६ ॥
 त्र्यहमुष्णं पिबेद्वारि त्र्यहमुष्णं पयः पिबेत् ॥
 त्र्यहमुष्णं पिबेत्सर्पिर्वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ ७ ॥
 षट्पलं तु पिबेदंभस्त्रिपलं तु पयः पिबेत् ॥
 पलमेकं पिबेत्सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं विधीयते ॥ ८ ॥
 यो वै समाचरेद्विप्रः पतितारिष्वकामतः ॥
 पंचाहं वा दशाहं वा द्वादशाहमथापि वा ॥ ९ ॥
 मासार्द्धं मासमेकं वा मासद्वयमथापि वा ॥
 अष्टार्द्धमर्द्धमेकं वा भवेदूर्ध्वं हि तत्समः ॥ १० ॥
 त्रिरात्रं प्रथमे पक्षे द्वितीये कृच्छ्रमाचरेत् ॥
 तृतीये चैव पक्षे तु कृच्छ्रं सातपनं चरेत् ॥ ११ ॥
 चतुर्थे दशरात्रं स्यात्पराकः पंचमे मतः ॥
 कुर्याच्चांदायगं षष्ठे सप्तमे त्वेदवद्वयम् ॥ १२ ॥
 शुद्धयर्थमष्टमे चैव षण्मासं कृच्छ्रमाचरेत् ॥
 पक्षसंख्याप्रमाणेन सुवर्णान्यपि दक्षिणा ॥ १३ ॥
 ऋतुस्नाता तु या नारी भर्तारं नोपसर्पति ॥
 सा मृता नरकं याति विधवा च पुनः पुनः ॥ १४ ॥

ऋतुस्नातां तु यो भार्यौ सन्निधौ नोपगच्छति ॥
 वीरायां भ्रूणहत्यायां युज्यते नात्र संशयः ॥ १५ ॥
 दीर्घं व्याधितं धूर्तं भर्तारं याऽवमन्यते ॥
 सा शुनी जायते मृत्वा सूकरी च पुनः पुनः ॥ १६ ॥
 पत्न्यौ जीवति या नारी उपोष्य व्रतमाचरेत् ॥
 आयुष्मं हरते भर्तुः सा नारी नरकं व्रजेत् ॥ १७ ॥
 अपृष्ट्वा चैव भर्तारं या नारी कुरुते व्रतम् ॥
 सर्वं तद्राक्षसान्गच्छेदित्येवं मनुरब्रवीत् ॥ १८ ॥
 बांधवानां सजातीनां दुर्वृत्तं कुरुते तु या ॥
 गर्भपातं च या कुर्यान्न तां संभाषयेत्कचित् ॥ १९ ॥
 यत्पापं ब्रह्महत्याया द्विगुणं गर्भपातने ॥
 प्रायश्चित्तं न तस्यास्ति तस्यास्त्यागो विधीयते ॥ २० ॥
 न कार्यमावसथ्येन नाभिहोत्रेण वा पुनः ॥
 स भवेत्कर्मचांडालो यस्तु धर्मपराङ्मुखः ॥ २१ ॥
 स क्षेत्रो लभते बीजं न बीजो भागमर्हति ॥ २२ ॥
 तद्रत्नपरस्त्रियः पुत्रौ द्वौ सुतौ कुंडगोलकौ ॥
 पत्न्यौ जीवति कुंडस्तु मृते भर्तारि गोलकः ॥ २३ ॥
 औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिमकः सुतः ॥
 दद्यान्माता पिता वापि स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥ २४ ॥

परिवितिः परिवित्ता यया च परिविद्यते ॥
 सर्वे ते नरकं यांति दातृयाजकपंचमाः ॥ २५ ॥
 द्वौ कृच्छ्रौ परिवित्तेस्तु कन्यायाः कृच्छ्र एव च ॥
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ दातृस्तु होता चांद्रायणं चरेत् ॥ २६ ॥
 कुब्जवामनषट्केषु गद्गदेषु जडेषु च ॥
 जात्यंधे बधिरे मूके न दोषः परिविंदतः ॥ २७ ॥
 पितृव्यपुत्रः सापत्नः परनारीसुतस्तथा ॥
 दाराग्निहोत्रसंयोगे न दोषः परिवेदेन ॥ २८ ॥
 ज्येष्ठो भ्राता यदा तिष्ठेदाधानं नैव कारयेत् ॥
 अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शंखस्थ वचनं यथा ॥ २९ ॥
 नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीने च पतितेऽपतौ ॥
 पंचस्वापस्तु नारीणां पतिरन्यो विधीयते ॥ ३० ॥
 मृते भर्तारि या नारी ब्रह्मचर्यव्रते स्थिता ॥
 सा मृता लभते स्वर्गं यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥ ३१ ॥
 तिस्रः कोट्योर्ध्वकोटी च यानि लोमानि मानवे ॥
 तावत्कालं वसेत्स्वर्गे भर्तारं याऽलुगच्छति ॥ ३२ ॥
 व्यालग्राही यथा व्यालं बलादुद्धरते बिलात् ॥
 एषं स्त्री पतिमुद्धृत्य तेनैव सह मोदते ॥ ३३ ॥
 ॥ इति पराशरीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पंचसोऽध्यायः ५.

वृकश्चानशृगालादिदष्टो यस्तु द्विजोत्तमः ॥
 स्नात्वा जपेत्स गावर्षीं पवित्रां वेदमातरम् ॥ १ ॥
 गवां शृंगोदकस्नानान्महानद्योस्तु संगमे ॥
 समुद्रदर्शनाद्वापि शुना दष्टः शुचिर्भवेत् ॥ २ ॥
 वेदविद्याव्रतज्ञातः शुना दष्टो द्विजो यदि ॥
 स हिरण्योदके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥ ३ ॥
 सव्रतस्तु शुना दष्टो यस्त्रिंशत्सुपावसेत् ॥
 घृतं कुशोदकं पीत्वा व्रतशेषं समापयेत् ॥ ४ ॥
 अब्रतः सव्रतो वापि शुना दष्टो भवेद्विजः ॥
 प्रणिपत्य भवेत्पूतो विप्रैश्चक्षुर्निरीक्षितः ॥ ५ ॥
 शुना घ्राताऽश्लीढस्य नखैर्विलिखितस्य च ॥
 आद्विः प्रक्षालनं प्राक्तमग्निना चोपचूलनम् ॥ ६ ॥
 ब्राह्मणी तु शुना दष्टा जंबुकेन वृकेण वा ॥
 उदितं महनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥ ७ ॥
 कृष्णपक्षे यदा सोमो न दृश्येत कदाचन ॥
 यां दिशं व्रजते सोमस्तां दिशं चावलोकयेत् ॥ ८ ॥
 असद्ब्राह्मणके ग्रामे शुना दष्टो द्विजोत्तमः ॥
 वृषं प्रदक्षिणीकृत्य सद्यः स्नात्वा शुचिर्भवेत् ॥ ९ ॥

चंडालेन श्रपाकेन गोभिर्विप्रैर्हतो यदि ॥
 आहिताग्निमृतो विप्रो विषेणात्मा हतो यदि ॥ १० ॥
 दहेत्तं ब्राह्मणं विप्रो लोकप्रौ मंत्रवर्जितम् ॥
 स्पृष्ट्वा चोद्व च दग्ध्वा च सर्पिण्डेषु च सर्वदा ॥ ११ ॥
 प्राजापत्यं चरेत्पश्चाद्विप्राणामनुशासनात् ॥
 दग्ध्वास्थीनि पुनर्गृह्य क्षीरैः प्रक्षालयेद्विजः ॥ १२ ॥
 स्वेनाग्निना स्वमंत्रेण पृथगेतत्पुनर्दहेत् ॥
 आहिताग्निर्द्विजः कश्चित्प्रवसन्कालचोदितः ॥ १३ ॥
 देहनाशमनुप्राप्तस्तस्याग्निर्वसते गृहे ॥
 प्रेताग्निहोत्रसंस्कारः श्रूयतां मुनिपुंगवाः ॥ १४ ॥
 कृष्णाजिनं समास्तर्पि कुशेस्तु पुरुषाकृतिसू ॥
 षट्शतानि शतं चैव पलाशानां च वृंततः ॥ १५ ॥
 चत्वारिंशच्छिरे दद्याच्छतं कंठे तु विन्यसेत् ॥
 बाहुभ्यां दशकं दद्यादंगुलीषु दशैव तु ॥ १६ ॥
 शतं तु जघने दद्याद्विशतं तूदरे तथा ॥
 दद्यादष्टौ वृषणयोः पंच मेढ्रे तु विन्यसेत् ॥ १७ ॥
 एकविंशतिभूरुभ्यां द्विशतं जानुजंघयोः ॥
 पादांगुष्ठेषु दद्यात्षट् यज्ञपात्रं ततो न्यसेत् ॥ १८ ॥

शर्म्यां शिश्रे विनिक्षिप्य अरणं क्षुण्णयोरपि ॥
 जुह्वं च दक्षिणे हस्ते वामे तूपभृतं न्यसेत् ॥ १९ ॥
 पृष्ठे तूल्लखलं दद्यात्पृष्ठे च सुशलं न्यसेत् ॥
 उरसि क्षिप्य दृषदं तंडुलाज्यतिलान्मुखे ॥ २० ॥
 श्रोत्रे च प्रोक्षणीं दद्यादाज्यस्थालीं च चक्षुषोः ॥
 कर्णे नेत्रे मुखे घ्राणे हिरण्यशकलं न्यसेत् ॥ २१ ॥
 अग्निहोत्रोपकरणमशेषं तत्र विन्यसेत् ॥
 वसौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहित्येऽहोतिं सकृत् ॥ २२ ॥
 दद्यात्पुत्रोऽथवा भ्राताऽप्यन्यो वापि च बांधवः ॥
 यथा दहनसंस्कारस्तथा कार्यं विचक्षणैः ॥ २३ ॥
 ईदृशं तु विधिं कुर्याद्ब्रह्मलोके गतिः स्मृता ॥
 दहन्ति ये द्विजास्तं तु ते यांति परमां गतिम् ॥ २४ ॥
 अन्यथा कुर्वते कर्म त्वात्मबुद्ध्या प्रचोदिताः ॥
 भवंत्पत्न्यायुषस्ते वै पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ २५ ॥
 इति पराशरीये धर्मशास्त्रे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

अष्टोऽध्यायः ६.

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्राणिहत्यासु निष्कृतिम् ॥
 पराशरेण पूर्वोक्तां मन्वर्थेऽपि

(२३४)

अष्टादशस्मृतयः ।

क्रौंचसारसहंसांश्च चक्रवाकं च कुक्कुटम् ॥
जालपादं च शरभं हत्वाऽहोरात्रतः शुचिः ॥ २ ॥
बलाकादिद्विभौ वापि शुक्पारावतावपि ॥
अटीनबकघाती च शुद्ध्यते नक्तभोजनात् ॥ ३ ॥
वृककाककपोतानां सारीतिस्त्रिघातकः ॥
अंतर्जले उभे संध्ये प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥ ४ ॥
गृध्रयेनशशादीनामुलूकस्य च घातकः ॥
अपकाशी दिनं तिष्ठेत्रिकालं मारुताशनः ॥ ५ ॥
वल्गुलीदिद्विभानां च कोकिलाखंजरीदके ॥
लाविकारक्तपक्षेषु शुद्ध्यते नक्तभोजनात् ॥ ६ ॥
क्रौरवचकोराणां पिंगलाङ्गुरस्य च ॥
भारद्वाजादिकं हत्वा शिवं संपूज्य शुद्ध्यति ॥ ७ ॥
भेरुंदचाषभासांश्च पारावतकर्पिजलौ ॥
पक्षिणां चैव सर्वेषामहोरात्रमभोजनम् ॥ ८ ॥
हत्वा मूषकमार्जारसर्पाजगरदुर्धमान् ॥
कृसरं भोजयेद्विप्राल्लोहदंडं च दक्षिणाम् ॥ ९ ॥
वृकजंबुकऋक्षाणां तरक्षूणां च घातकः ॥
तिलप्रस्थं द्विजे दद्याद्वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ ११ ॥
गजस्य च तुरंगस्य महिषोष्ट्रनिपातने ॥
प्रायश्चित्तमहोरात्रं त्रिसंध्यमवगाहनम् ॥ १२ ॥

कुरंगं वानरं सिंहं चित्रं व्याघ्रं च घातयेत् ॥
 शुद्ध्यते स त्रिरात्रेण विप्राणां तर्पणेन च ॥ १३ ॥
 मृगरोहिद्विराहाणामवेर्वस्तस्य घातकः ॥
 अफालकृष्टमश्नीयादहोरात्रमुपोष्य सः ॥ १४ ॥
 एवं चतुष्पदानां च सर्वेषां वनचारिणाम् ॥
 अहोरात्रोषितस्तिष्ठेज्जपन्वै जातवेदसम् ॥ १५ ॥
 शिल्पिनं कारुकं शूद्रं स्त्रियं वा यस्तु घातयेत् ॥
 प्राजापत्यद्वयं कृत्वा वृषैकादश दक्षिणा ॥ १६ ॥
 वैश्यं वा क्षत्रियं वापि निर्दोषं योऽभिघातयेत् ॥
 सोऽतिकृच्छ्रद्वयं कुर्याद्द्वौविंशदक्षिणां ददेत् ॥ १७ ॥
 वैश्यं शूद्रं क्रियासक्तं विकर्मस्थं द्विजोत्तमम् ॥
 हत्वा चांद्रायणं तस्य त्रिंशद्वाश्चैव दक्षिणा ॥ १८ ॥
 चंडालं हतवान्कश्चिद्वाह्मणो यदि कंचन ॥
 प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रं गोद्वयं दक्षिणां ददेत् ॥ १९ ॥
 क्षत्रियेणापि वैश्येन शूद्रेणैवैतरेण च ॥
 चंडालस्य वधे प्राप्ते कृच्छ्राद्धेन विशुद्ध्यति ॥ २० ॥
 चोरः श्वपाकश्चंडालो विप्रेणाभिहतो यदि ॥
 अहोरात्रोषितः स्नात्वा पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ २१ ॥

श्वपाकं चापि चंडालं विप्रः संभाषते यदि ॥
 द्विजसंभाषणं कुर्यात्सावित्रीं च सकृज्जपेत् ॥ २२ ॥
 चंडालैः सह सुप्त्वा तु त्रिरात्रमुपवासयेत् ॥
 चंडालकपथं गत्वा गायत्रीस्मरणाच्छुचिः ॥ २३ ॥
 चंडालदर्शने सद्य आदित्यमवलोकयेत् ॥
 चंडालरूपशने चैव सचैलं स्नानमाचरेत् ॥ २४ ॥
 चंडालखातवापीषु पीत्वा सलिलमग्रतः ॥
 अज्ञानाच्चैकनक्तेन त्वहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥ २५ ॥
 चंडालभांडं संस्पृश्य पीत्वा कूपगतं जलम् ॥
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्राच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥ २६ ॥
 चंडालघटसंस्थं तु यत्तोयं पिबति द्विजः ॥
 तत्क्षणात्क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २७ ॥
 यदि न क्षिपते तोयं शरीरे यस्य जीर्यति ॥
 प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ॥ २८ ॥
 चरेत्सांतपनं विप्रः प्राजापत्यमनंतरः ॥
 तदर्धं तु चरेद्दैत्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २९ ॥
 भांडस्थमन्यजानां तु जलं दधि पयः पिबेत् ॥
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव प्रमादतः ॥ ३० ॥
 ब्रह्मकूर्चोपवासेन द्विजातीनां तु निष्कृतिः ॥
 शूद्रस्य चोपवासेन तथा दानेन शक्तिः ॥ ३१ ॥

भुंक्तेऽज्ञानाद्विजश्रेष्ठश्चंडालान्नं कथंचन ॥
 गोमूत्रपाषकाहारो दशरात्रेण शुद्ध्यति ॥ ३२ ॥
 एकैकं ग्रासमश्नीयाद्गोभूत्रे यावत्कस्य च ॥
 दशाहं नियमस्थस्य व्रतं तत्तु विनिर्दिशेत् ॥ ३३ ॥
 अविज्ञातस्तु चंडालो यत्र वेश्मनि तिष्ठति ॥
 विज्ञाते तूपसंन्यस्य द्विजाः कुर्युरनुग्रहम् ॥ ३४ ॥
 मुनिवक्त्रोद्गतान्धमार्ग्यायंतो वेदपारगाः ॥
 पतंतमुद्गरेयुस्तं धर्मज्ञाः पापसंक्रात् ॥ ३५ ॥
 दध्ना च सर्पिषा चैव क्षीरगोमूत्रयावकम् ॥
 भुंजीत सह भृत्यैश्च त्रिघ्नंध्यमवगाहनम् ॥ ३६ ॥
 त्र्यहं भुंजीत दध्ना च त्र्यहं भुंजीत सर्पिषा ॥
 त्र्यहं क्षीरेण भुंजीत एकैकेन दिनत्रयम् ॥ ३७ ॥
 श्रावदुष्टं न भुंजीत नोच्छिष्टं कृमिदूषितम् ॥
 दधिक्षीरस्य त्रिपलं पलमेकं घृतस्य तु ॥ ३८ ॥
 अस्मना तु भवेच्छुद्धिरुभयोः कांस्यताम्रयोः ॥
 जलशौचेन बह्याणां परित्यागेन मृण्मयम् ॥ ३९ ॥
 कुसुंभगुडकार्पासलवणं तैलसर्पिषी ॥
 द्वारे कृत्वा तु धान्यानि दद्याद्देश्मनि पावकम् ॥ ४० ॥
 एवं शुद्धस्ततः पश्चात्कुर्याद्ब्राह्मणतर्पणम् ॥
 त्रिशतं गा वृषं चैकं दद्याद्विप्रेषु दाक्षिणाम् ॥ ४१ ॥

पुनर्लेपनखातेन होमजाप्येन शुद्ध्यति ॥
 आधारेण च विप्राणां भूमिदोषो न विद्यत ॥ ४२ ॥
 चंडालैः सह संपर्कं मासं मासार्द्धमेव वा ॥
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुद्ध्यति ॥ ४३ ॥
 रजको चर्मकारी च लुब्धकी वेणुजीविनी ॥
 चातुर्वर्ण्यस्य तु गृहे त्वविज्ञातानुतिष्ठति ॥ ४४ ॥
 ज्ञात्वा तु निष्कृतिं कुर्यात्पूर्वोक्तस्यार्द्धमेव तु ॥
 गृहदाहं न कुर्वीत शेषं सर्वं च कारयेत् ॥ ४५ ॥
 गृहस्याभ्यन्तरं गच्छेच्चंडालो यदि कस्यचित् ॥
 तमागाराद्विनिःसार्य मृद्भाण्डं तु विसर्जयेत् ॥ ४६ ॥
 रसपूर्णं तु मृद्भाण्डं न त्यजेत्तु कदाचन ॥
 गोमयेन तु संमिश्रजलैः प्रोक्षेद्गृहं तथा ॥ ४७ ॥
 ब्राह्मणस्य व्रणद्वारे पूयशोणितसंभवे ॥
 कृमिरुत्पद्यते यस्य प्रायाश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ४८ ॥
 गवां मूत्रपुरीषेण दधिक्षीरेण सर्पिषा ॥
 ग्रहं स्नात्वा च पीत्वा च कृमिदष्टः शुचिर्भवेत् ॥ ४९ ॥
 क्षत्रियोऽपि सुवर्णस्य पंच माषान्प्रदाय तु ॥
 गोदक्षिणां तु वैश्यस्याष्टपुषासं विनिर्दिशेत्
 शूद्राणां तोपवासः स्याच्छूद्रो दानेन शुद्ध्यति ॥ ५० ॥

अच्छिद्रमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः ॥
 प्रणम्य शिरसा ग्राह्यमग्निष्टोमफलं हि तत् ॥ ५१ ॥
 जपच्छिद्रं तपश्छिद्रं यन्छिद्रं यज्ञकर्मणि ॥
 सर्वं भवति निश्छिद्रं ब्राह्मणैरुपपादितम् ॥ ५२ ॥
 व्याधिव्यसनिनि श्रान्तिं दुर्भिक्षे डामरे तथा ॥
 उपवासो व्रतं होमो द्विजसंपादितानि वा ॥ ५३ ॥
 अथवा ब्राह्मणास्तुष्टाः सर्वे कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥
 सर्वान्कामानवाप्नोति द्विजसंपादितैरिह ॥ ५४ ॥
 दुर्बलेऽनुग्रहः प्रोक्तस्तथा वै बालवृद्धयोः ॥
 ततोऽन्यथा भवेदेषस्तस्मान्नानुग्रहः स्मृतः ॥ ५५ ॥
 स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्वायादज्ञानतोऽपि वा ॥
 कुर्वन्त्यनुग्रहं ये तु तत्पापं तेषु गच्छति ॥ ५६ ॥
 शरीरस्यात्यये प्राप्ते वदन्ति नियमं तु ये ॥
 महत्कार्योपरोधेन नास्वस्थस्य कदाचन ॥ ५७ ॥
 स्वस्थस्य मूढाः कुर्वन्ति वदन्ति नियमं तु ये ॥
 ते तस्य विप्रकर्तारः पतन्ति नरकोशुचौ ॥ ५८ ॥
 स्वयमेव व्रतं कृत्वा ब्राह्मणं योऽवमन्यते ॥
 वृथा तस्योपवासः स्यान्न स पुण्येन युज्यते ॥ ५९ ॥

स एव नियमो ग्राह्यो यमेकोऽपि वदेद्विजः ॥
 कुर्याद्वाक्यं द्विजानां तु ह्यन्यथा भ्रूणहा भवेत् ॥ ६० ॥
 ब्राह्मणा जंगमं तीर्थं तीर्थभूता हि साधवः ॥
 तेषां वाक्योदकेनैव शुद्ध्यन्ति मलिना जनाः ॥ ६१ ॥
 ब्राह्मणा यानि भार्षते मन्यन्ते तानि देवताः ॥
 सर्वदेवमयो विप्रो न तद्वचनमन्यथा ॥ ६२ ॥
 उपवासो व्रतं चैव त्जानं तीर्थं जपस्तपः ॥
 विप्रैः संपादितं यस्य संपूर्णं तस्य तत्फलम् ॥ ६३ ॥
 अन्नाद्ये कीटसंयुक्ते मक्षिकाकेशदूषिते ॥
 तदन्तरा स्पृशेच्चापस्तदन्नं भस्मना स्पृशेत् ॥ ६४ ॥
 भुञ्जानश्चैव यो विप्रः पादं हस्तेन संस्पृशेत् ॥
 स्वमुच्छिष्टमसौ भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते भुक्तभाजने ॥ ६५ ॥
 पादुकास्थो न भुञ्जति पर्यङ्कस्थः स्थितोऽपि वा ॥
 श्वानचण्डालदृक्चैव भोजनं परिवर्जयेत् ॥ ६६ ॥
 यदन्नं प्रतिषिद्धं स्यादन्नशुद्धिस्तथैव च ॥
 यथा पराशरेणोक्तं तथैवाहं वदामि वः ॥ ६७ ॥
 शृतं द्रोणाढकस्यान्नं काकश्वानोपधातितम् ॥
 केनैदं शुद्ध्यते चेति ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥ ६८ ॥
 काकश्वानावलीढं तु द्रोणान्नं न परित्यजेत् ॥
 वेदेवेदांगविद्विप्रैर्महाशस्त्रानुपालकैः ॥ ६९ ॥

प्रस्था द्वात्रिंशतिद्रोणः स्मृतो विप्रस्य आढकः ॥
 ततो द्रोणाऽऽढकस्यान्नं श्रुतिस्मृतिविदो विदुः ॥ ७० ॥
 काकश्चानावलीढं तु गवाघातं खरेण वा ॥
 स्वरूपमन्नं त्यजेद्दिप्रः शुद्धिद्रोणाढके भवेत् ॥ ७१ ॥
 अन्नस्योद्धृत्य तन्मात्रं यच्च लालाहतं भवेत् ॥
 सुवर्णोदकमभ्युक्ष्य हुताग्नेनैव तापयेत् ॥ ७२ ॥
 हुताग्नेन संस्पृष्टं सुवर्णसलिलेन च ॥
 स्नेहो वा गोरसो वापि तत्र शुद्धिः कथं भवेत् ॥ ७४ ॥
 अल्पं परित्यजेत्तत्र स्नेहस्योत्पवनेन च ॥
 अनलज्वालयामुद्धिर्गौरसस्य विधीयते ॥ ७५ ॥
 इति पराशरीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ७.

अथातो द्रव्यशुद्धिस्तु पराशरवचो यथा ॥
 दारवाणां सुपात्राणां तत्क्षणाच्छुद्धिरिष्यते ॥ १ ॥
 मार्जनाद्यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्माणि ॥
 चमसानां ग्रहाणां च शुद्धिः प्रक्षालनेन च ॥ २ ॥
 चरूणां सुक्षुप्ताणां च शुद्धिरुष्णेन वारिणा ॥
 अस्मना शुद्ध्यते कांस्यं ताम्रमस्त्रेण शुद्ध्यति ॥ ३ ॥

रजसा शुद्ध्यते नारी विकलं या न गच्छति ॥
 नदी वेगेन शुद्ध्येत लेपो यदि न दृश्यते ॥ ४ ॥
 वापीकूपतडागेषु दूषितेषु कथंचन ॥
 उद्धृत्य वै कुम्भशतं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ ५ ॥
 अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी ॥
 दशवर्षा भवेत्कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ ६ ॥
 प्राप्ते तु द्वादशे वर्षे यः कन्यां न प्रयच्छति ॥
 मासि मासि रजस्तस्याः पिबन्ति पितरोऽनिशम् ॥ ७ ॥
 माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ॥
 त्रयस्ते नरकं याति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ ८ ॥
 यस्तां समुद्वहेत्कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः ॥
 असंभाष्यो ह्यपाक्तयः स विप्रो वृषलीपतिः ॥ ९ ॥
 यः करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः ॥
 स भैक्ष्यभुग्जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्विशुद्ध्यति ॥ १० ॥
 अस्तंगते यदा सूर्ये चांडालं पतितं स्त्रियः ॥
 सूतिकां स्पृशते चैव कथं शुद्धिर्विधीयते ॥ ११ ॥
 जातवेदं सुवर्णं च सोममार्गं विलोक्य च ॥
 ब्राह्मणान्भुमतश्चैव स्नानं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥ १२ ॥
 स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी ब्राह्मणी तथा ॥
 तावत्तिष्ठेन्निराहारा निरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥ १३ ॥

पाराशरस्मृतिः ११. (२४३)

स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी क्षत्रियां तथा ॥
अर्द्धकृच्छ्रं चरेत्पूर्वा पादमेकं तदनन्तरा ॥ १४ ॥
स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी वैश्यजां तथा ॥
पादहीनं चरेत्पूर्वा पादमेकमनन्तरा ॥ १५ ॥
स्पृष्ट्वा रजस्वलाऽन्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजां तथा ॥
कृच्छ्रेण शुद्ध्यते पूर्वा शूद्रा दानेन शुद्ध्यति ॥ १६ ॥
स्नाता रजस्वला या तु चतुर्थेऽहनि शुद्ध्यति ॥
कुर्याद्रजोनिवृत्तौ तु देवपित्र्यादिकर्म च ॥ १७ ॥
रोगेण यद्रजः स्त्रीणामन्वहं तु प्रवर्तते ॥
नाशुचिः सा ततस्तेन तत्स्याद्वैकारिकं मलम् ॥ १८ ॥
साध्वाचारा न तावत्स्याद्रजो यावत्प्रवर्तते ॥
रजोनिवृत्तौ गम्या स्त्री गृहकर्मणि चैव हि ॥ १९ ॥
प्रथमेऽहनि चंडाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ॥
तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुद्ध्यति ॥ २० ॥
आतुरे स्नान उत्पन्ने दशकृत्वो ह्यनातुरः ॥
स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेदेनं ततः शुद्ध्यत्येव आतुरः ॥ २१ ॥
उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूदेण वा पुनः ॥
उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ २२ ॥
अनुच्छिष्टेन शूदेण स्पर्शं स्नानं विधीयते ॥
तेनोच्छिष्टेन संस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २३ ॥

भस्मना शुद्धयते कांस्यं सुरया यत्र लिप्यते ॥
 सुरामात्रेण संस्पृष्टं शुद्धयतेऽग्न्युपलेपनैः ॥ २४ ॥
 गवाघ्रातानि कांस्यानि श्वकाकोपहतानि च ॥
 शुद्धयन्ति दशभिः क्षारैः शूद्रोच्छिष्टानि यानि च ॥ २५ ॥
 गंडूषं पादशौचं च कृत्वा वै कांस्यभाजने ॥
 षण्मासान्भुवि निक्षिप्य उद्धृत्य पुनराहरेत् ॥ २६ ॥
 आयसेष्वायसानां च सीसस्याग्नौ विशोधनम् ॥
 दंतमस्थि तथा शृंगं रौप्यं सौवर्णभाजनम् ॥ २७ ॥
 मणिपात्राणि शंखश्चेत्येतान्मक्षालयेज्जलैः ॥
 पाषाणे तु पुनर्ध्वं एषा शुद्धिरुदाहता ॥ २८ ॥
 मृन्मये दहनाच्छुद्धिर्धान्यानां मार्जनादपि ॥
 वेणुवल्कलचीराणां क्षौमकार्पासवाससाम् ॥ २९ ॥
 और्णनेत्रपटानां च प्रोक्षणाच्छुद्धिरिष्यते ॥ ३० ॥
 मुंजोपस्करशूर्पाणां शणस्य फलचर्मणाम् ॥
 तृणकाष्ठस्य रज्जूनामुदकाभ्युक्षणं मतम् ॥ ३१ ॥
 तूलिकाशुपधानि रक्तबस्त्रादिकानि च ॥
 शोषयित्वा र्कतापेन प्रोक्षणाच्छुद्धतामियुः ॥ ३२ ॥
 मार्जारमक्षिकाकीटपतंगकृमिदं दुःशः ॥
 मेध्यामेध्यं स्पृशन्तो ये नोच्छिष्टं मनुरब्रवीत् ॥ ३३ ॥

महीं स्पृष्ट्वा गतं तोयं याश्चाप्यन्योन्यविप्रुषः ॥
 भुक्तोच्छिष्टं तथा स्नेहं नेच्छिष्टं मनुरब्रवीत् ॥ ३४ ॥
 तांबूलक्षुफलान्येव भुक्ते स्नेहानुलेपने ॥
 मधुपर्कं च सोमे च नोच्छिष्टं धर्मतो विदुः ॥ ३५ ॥
 रथ्याकर्हमतोयानि नावः पंथास्तृणानि च ॥
 मारुतार्कणं शुद्धयंति पक्वेष्टकचितानि च ॥ ३६ ॥
 अदुष्टा संतता धारा वातोद्धृताश्च रेणवः ॥
 स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥ ३७ ॥
 क्षुते निष्ठीवने चैव दंतोच्छिष्टे तथानृते ॥
 पतितानां च संभाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥ ३८ ॥
 अगिरापश्च वेदाश्च सोमसूर्यानि लास्तथा ॥
 एते सर्वेऽपि विप्राणां श्रोत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे ॥ ३९ ॥
 प्रभासादीनि तीर्थानि गंगाद्याः स्मरितस्तथा ॥
 विप्रस्य दक्षिणे कर्णे सान्निध्यं मनुरब्रवीत् ॥ ४० ॥
 देशभंगे प्रवासे वा व्याधिषु व्यसनेष्वपि ॥
 रक्षेदेव स्वदेहादि पश्चाद्धर्मं समाचरेत् ॥ ४१ ॥
 येन केन च धर्मेण सृदुना दारुणेन वा ॥
 उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ॥ ४२ ॥
 आपत्काळे तु निस्तीर्णे शौचाचारं न चिंतयेत् ॥
 शुद्धिं समुद्धरेत्पश्चात्स्वस्थो धर्मं समाचरेत् ॥ ४३ ॥
 इति पाराशरीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ८.

गवां बन्धनयोक्त्रेषु भवेन्मृत्युरकामतः ॥
 अकामकृतपापस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १ ॥
 वेदवेदांगविदुषां धर्मशास्त्रं विजानताम् ॥
 स्वकर्षस्तविप्राणां स्वकं पापं निवेदयेत् ॥ २ ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि उपस्थानस्य लक्षणम् ॥
 उपस्थितो हि न्यायेन व्रतादेशं समर्हति ॥ ३ ॥
 सद्यो निःसंशये पापे न भुञ्जीतानुपस्थितः ॥
 भुञ्जीतो वर्द्धयेत्पापं पर्षद्यत्र न विद्यते ॥ ४ ॥
 संशये तु न भोक्तव्यं यावत्कार्यविनिश्चयः ॥
 प्रमादस्तु न कर्त्तव्यो यथैवासंशयस्तथा ॥ ५ ॥
 कृत्वा पापं न गूहेत गूह्यमानं विवर्द्धते ॥
 स्वरूपं वाथ प्रभूतं वा धर्मविज्ञो निवेदयेत् ॥ ६ ॥
 तेष्वपि पापकृतां वैद्या हन्तारश्चैव पाप्मनाम् ॥
 व्याधितस्य यथा वैद्या बुद्धिमंतो रुजापहाः ॥ ७ ॥
 प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने ह्रीमान्सत्यपरायणः ॥
 मुहुरार्जवसंपन्नः शुद्धिं गच्छेत् मानवः ॥ ८ ॥
 सचैलं वाग्यतः स्नात्वा क्लिन्नवासाः समाहितः ॥
 क्षत्रियो वाथ वैश्यो वा ततः पर्षदमाव्रजेत् ॥ ९ ॥

उपस्थाय ततः शीघ्रमार्तिमान्धरणं व्रजेत् ॥
 गात्रैश्च शिरसा चैव न च किञ्चिदुदाहरेत् ॥ १० ॥
 सावित्र्याश्चापि गायत्र्याः संध्योपास्त्यभिकार्ययोः ॥
 अज्ञानाः कृषिकर्तारो ब्राह्मणा नामधारकाः ॥ ११ ॥
 अग्रतानाममंत्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् ॥
 सहस्रशः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥ १२ ॥
 यद्वदन्ति तमोऽष्टौ सूर्क्षा धर्ममर्तद्विदः ॥
 तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तृनाधिगच्छति ॥ १३ ॥
 अज्ञात्वा धर्मशास्त्राणि प्रायश्चित्तं ददाति यः ॥
 प्रायश्चित्ती भवेत्पूतः किल्बिषं पर्षदि व्रजेत् ॥ १४ ॥
 चत्वारो वा त्रयो वापि यं ब्रूयुर्वेदपारगाः ॥
 स धर्म इति विज्ञेयो नेतरैस्तु सहस्रशः ॥ १५ ॥
 प्रमाणमार्गं मार्गतो येऽधर्मं प्रवदन्ति वै ॥
 तेषामुद्विजते पापं सद्भूतगुणवादिनाम् ॥ १६ ॥
 यथाश्मनि स्थितं तोयं मारुताक्रेण शुद्ध्यति ॥
 एवं परिषदादेशान्नाज्ञयेत्तत्र दुष्कृतम् ॥ १७ ॥
 नैव गच्छति कर्तारं नैव गच्छति पर्षदम् ॥
 मारुतार्कादिसंयोगात्पापं नश्यति तोयवत् ॥ १८ ॥

(२४८) अष्टादशस्मृतयः ।

चत्वारो वा त्रयो वापि वेदवंतोऽग्निहोत्रिणः ॥
ब्राह्मणानां समर्था ये परिषत्सा विधीयते ॥ १९ ॥
अनाहिताग्रयो येऽन्ये वेदवेदांगपारगाः ॥
पञ्च त्रयो वा धर्मज्ञाः परिषत्सा प्रकीर्तिता ॥ २० ॥
मुनीनामात्मविद्यानां द्विजानां यज्ञयाजिनाम् ॥
वेदव्रतेषु स्नातानामेकोऽपि परिषद्भवेत् ॥ २१ ॥
पञ्च पूर्वं यथा प्रोक्तास्तेषां चासंभवे त्रयः ॥
स्ववृत्तिपरितुष्टा ये परिषत्सा प्रकीर्तिता ॥ २२ ॥
अत ऊर्ध्वं तु ये विप्राः केवलं नामधारकाः ॥
परिषत्त्वं न तेष्वस्ति सहस्रगुणितेष्वपि ॥ २३ ॥
यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ॥
ब्राह्मणस्त्वनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ २४ ॥
ग्रामस्थानं यथा शून्यं यथा कूपस्तु निर्जलः ॥
यथा हुतमनग्नौ च अमंत्रो ब्राह्मणस्तथा ॥ २५ ॥
यथा बंटोऽफलः स्त्रीषु यथा गौरुषराऽफला ॥
यथा चाज्ञोऽफलं दानं तथा विप्रोऽनृचोऽफलः ॥ २६ ॥
चित्रकर्म यथानेकैरङ्गैरुन्मील्यते शनैः ॥
ब्राह्मण्यमपि तद्विद्वि संस्कारैर्मन्त्रपूर्वकैः ॥ २७ ॥

प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति ये द्विजा नामधारकाः ॥
 ते द्विजाः पापकर्माणः समेता नरकं ययुः ॥ २८ ॥
 ये पठन्ति द्विजा वेदं पंचयज्ञरताश्च ये ॥
 त्रैलोक्यं तारयन्त्येव पंचेन्द्रियरता अपि ॥ २९ ॥
 संप्रणीतः श्मशानेषु दीप्तोऽग्निः सर्वभक्षकः ॥
 तथा च वेदाविद्विप्रः सर्वभक्षोऽपि देवतम् ॥ ३० ॥
 अग्नेध्यानि तु सर्वाणि प्रक्षिप्यन्ते यथोदके ॥
 तथैव क्लिप्त्विषं सर्वं प्रक्षिपेच्च द्विजानले ॥ ३१ ॥
 गायत्रीरहितो विप्रः शूद्रादप्यशुचिर्भवेत् ॥
 गायत्रीब्रह्मतत्त्वज्ञाः संपूज्यन्ते जनैर्द्विजाः ॥ ३२ ॥
 दुःशीलोऽपि द्विजः पूज्यो न तु शूद्रो जितेन्द्रियः ॥
 कः परित्यज्य गां दुष्टां दुहेच्छीलवर्ती खरीम् ॥ ३३ ॥
 धर्मशास्त्ररथारूढा वेदखड्गधरा द्विजाः ॥
 क्रीडार्थमपि यद्वृक्षयुः स धर्मः परमः स्मृतः ॥ ३४ ॥
 चातुर्वर्ण्योऽविकल्पी च अंगविद्धर्मपाठकः ॥
 त्रयश्चाश्रमिणो मुख्याः पर्षदेषा दशावरा ॥ ३५ ॥
 राज्ञश्चातुर्मुते स्थित्वा प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 स्वयमेव न कर्त्तव्यं कर्त्तव्या स्वरूपनिकृतिः ॥ ३६ ॥

ब्राह्मणांस्तानतिक्रम्य राजा कर्तुं यदीच्छति ॥
 तत्पापं शतधा भूत्वा राजानमनुगच्छति ॥ ३७ ॥
 प्रायश्चित्तं सदा दद्याद्देवतायतनाग्रतः ॥
 आत्मकृच्छ्रं ततः कृत्वा जपेद्देवदेवमातरम् ॥ ३८ ॥
 सशिखं वपनं कृत्वा त्रिसंध्यमवगाहनम् ॥
 गवां मध्ये वसेद्रात्रौ दिवा गाश्चाप्यनुव्रजेत् ॥ ३९ ॥
 उष्णे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा भृशम् ॥
 न कुर्वीतात्मनस्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तिः ॥ ४० ॥
 आत्मनो यदि वान्येषां गृहे क्षेत्रेऽथवा खले ॥
 भक्षयन्तीं न कथयेत्पिबन्तं चैव वस्त्रकम् ॥ ४१ ॥
 पिबन्तीषु पिबेत्तोयं संविशन्तीषु संविशेत् ॥
 पतितां पंकलयां वा सर्वप्राणैः समुद्धरेत् ॥ ४२ ॥
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा यस्तु प्राणान्परित्यजेत् ॥
 मुच्यते ब्रह्महत्याया गोप्ता गोब्राह्मणस्य च ॥ ४३ ॥
 गोवधस्यानुरूपेण प्राजापत्यं विनिर्दिशेत् ॥
 प्राजापत्यं ततः कृच्छ्रं विभजेत् चतुर्विधम् ॥ ४४ ॥
 एकाहमेकभक्ताशी एकाहं नक्तभोजनः ॥
 अयाचिताश्येकमहरेक्काहं मारुताशनः ॥ ४५ ॥
 दिनद्वयं चैकक्षतो द्विदिनं नक्तभोजनः ॥
 दिनद्वयमयाची स्याद्विदिनं मारुताशनः ॥ ४६ ॥

त्रिदिनं चैकभक्ताशी त्रिदिनं नक्तभोजनः ॥
 दिनत्रयमयाची स्यात्त्रिदिनं मारुताशनः ॥ ४७ ॥
 चतुरहं त्वेकभक्ताशी चतुरहं नक्तभोजनः ॥
 चतुर्दिनमयाची स्याच्चतुरहं मारुताशनः ॥ ४८ ॥
 प्रायश्चित्ते ततस्तीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥
 विप्राणां दक्षिणां दद्यात्पवित्राणि जपेद्विजः ॥ ४९ ॥
 ब्राह्मणान्भोजयित्वा तु गोघ्नः शुद्धयेन्न संशयः ॥ ५० ॥
 इति पराशरीये धर्मशास्त्रे ऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ९.

गवां संरक्षणार्थाय न दुष्पेद्रोधबंधयोः ॥
 तद्वधं तु न तं विद्यात्कामाकामकृतं तथा ॥ १ ॥
 दंडादूर्ध्वं यदान्येन प्रहाराद्यदि पातयेत् ॥
 प्रायश्चित्तं तदा प्रोक्तं द्विशुणं गोवधे चरेत् ॥ २ ॥
 रोधबंधनयोक्त्राणि घातश्चेति चतुर्विधम् ॥
 एकपादं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बंधने चरेत् ॥ ३ ॥
 योक्त्रेषु तु त्रिपादं स्याच्चरेत्सर्वं निपातने ॥
 गोघाटे वा गृहे वापि दुर्गेष्वप्यसमस्थले ॥ ४ ॥
 नदप्विथ समुद्रेषु त्वन्येषु च नदीमुखे ॥
 दग्धदेक्षे मृता गावः स्तंभनाद्रोध उच्यते ॥ ५ ॥

योक्त्रदामकौशिश्व कंठाभरणभूषणैः ॥
 गृहे चापि वने वापि बद्धा स्पाद्गौर्मृता यदि ॥ ६ ॥
 तदेव बन्धनं विद्यात्कामाकामकृतं च यत् ॥
 हले वा झकटे पंक्तौ पृष्ठे वा पीडितो नरैः ॥ ७ ॥
 गोपतिर्मृत्युमाप्नोति योक्त्रो भवति तद्वधः ॥
 मत्तः प्रमत्त उन्मत्तश्चेतनो वाऽप्यचेतनः ॥ ८ ॥
 कामाकामकृतक्रोधो दंडैर्हन्यादथोपलैः ॥
 प्रहृता वा मृता वापि तद्वि हेतुर्निपातने ॥ ९ ॥
 अंगुष्ठमात्रस्थूलस्तु बाहुमात्रः प्रमाणतः ॥
 अर्द्धस्तु सपलाशश्च दंड इत्यभिधीयते ॥ १० ॥
 मूर्च्छितः पतितो वापि दंडेनाभिहतः स तु ॥
 उत्थितस्तु यदा गच्छेत्पंच सप्त दशाथवा ॥ ११ ॥
 ग्रासं वा यदि गृहीयात्तोयं वापि पिबेद्यदि ॥
 पूर्वव्याधुपसृष्टश्चेत्प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 पिंडस्थे पादमेकं तु द्वौ पादौ गर्भसंमिते ॥
 पादोनं व्रतमुद्दिष्टं हत्वा गर्भमचेतनम् ॥ १२ ॥
 पादोऽगरोमवपनं द्विपादे श्मश्रुणोऽपि च ॥
 त्रिपादे तु शिखावर्जं सशिखं तु निपातने ॥ १४ ॥
 पादे वस्त्रयुगं चैव द्विपादे कांस्यभाजनम् ॥
 त्रिपादे गोवृषं दद्याच्चतुर्थे मोदयं स्मृतम् ॥ १५ ॥

निष्पन्नसर्वगान्नेषु दृश्यते वा सचेतनः ॥
 अंगप्रत्यंगसंपूर्णो द्विगुणं गोत्रतं चरेत् ॥ १६ ॥
 पाषाणेनैव दंडेन गावो येनाभिधातिताः ॥
 शृंगभंगे चरेत्पादं द्वौ पादौ नेत्रघातने ॥ १७ ॥
 लांगूले पादकृच्छ्रं तु द्वौ पादावस्थिभंजने ॥
 त्रिपादं चैव कर्णे तु चरेत्सर्वं निपातने ॥ १८ ॥
 शृंगभंगेऽस्थिभंगे च कटिभंगे तथैव च ॥
 यदि जीवति षण्मासान्प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १९ ॥
 व्रणभंगे च कर्तव्यः स्नेहाभ्यंगस्तु पाणिना ॥
 यद्वस्त्रोपहर्तव्यो यावद्दृढबलो भवेत् ॥ २० ॥
 यावत्संपूर्णसर्वांगस्तावत्तं पोषयेन्नरः ॥
 गोरूपं ब्राह्मणस्याग्रे नमस्कृत्वा विसर्जयेत् ॥ २१ ॥
 यद्यसंपूर्णसर्वांगो हीनदेहो भवेत्तदा ॥
 गोवातकस्य तस्यार्द्धं प्रापश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ २२ ॥
 काष्ठलोष्टकपाषाणैः शस्त्रेणैवोद्धतो बलात् ॥
 व्यापादयति यो गां तु तस्य शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ २३ ॥
 चरेत्सातपनं काष्ठे प्राजापत्यं तु लोष्टके ॥
 तप्तकृच्छ्रं तु पाषाणे शस्त्रेणैवातिकृच्छ्रकम् ॥ २४ ॥
 पंच सातपने गावः प्राजापत्ये तथा त्रयः ॥
 तप्तकृच्छ्रे भवंत्यष्टावतिकृच्छ्रे त्रयोदश ॥ २५ ॥

प्रमापणे प्राणभृतां दद्यात्तत्प्रतिरूपकम् ॥
 तस्यालुरूपं मूल्यं वा दद्यादित्यब्रवीन्मनुः ॥ २६ ॥
 अन्यत्राङ्गनलक्ष्मभ्यां वाहने मोचने तथा ॥
 सायं संगोपनार्थं च न दुष्येद्रोधबंधयोः ॥ २७ ॥
 अतिदाहेतिवाहे च नासिकाभेदने तथा ॥
 नदीपर्वतसंचारे प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ २८ ॥
 अतिदाहे चरेत्पादं द्वौ पादौ वाहने चरेत् ॥
 नासिक्ये पादहीनं तु चरेत्सर्वं निपातने ॥ २९ ॥
 दहनात्तु विपद्येत अनङ्गान्योक्त्रयंत्रितः ॥
 उक्तं पराशरेऽथैव ह्येकपादं यथाविधि ॥ ३० ॥
 रोधनं बन्धनं चैव भारप्रहरणं तथा ॥
 दुर्गमैरणयोक्त्रं च निमित्तानि वधस्य षट् ॥ ३१ ॥
 बंधपाशतुगुप्ताङ्गो म्रियते यदि गोपशुः ॥
 भुवने तस्य पापी स्यात्प्रायश्चित्ताद्धर्महति ॥ ३२ ॥
 न नारिकेलैर्न च शाणवालैर्न चापि मौजैर्न च वल्कशृङ्खलैः ॥
 एतैस्तु गावो न निबन्धनीया बद्धा तु तिष्ठेत्परशुं गृहीत्वा ३३
 कुशैः काशैश्च बध्नीयाद्रोपशुं दक्षिणामुखम् ॥
 पाशालम्बाभिदग्धेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३४ ॥

यदि तत्र भवेत्काष्ठं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 जपित्वा पावनीं देवीं मुच्यते तत्र किल्बिषात् ॥ ३५ ॥
 श्वेदपान्द्रूपवापीषु वृक्षच्छेदेषु पातयन् ॥
 गवाशनेषु विक्रीणस्ततः प्राप्नोति गोवधम् ॥ ३६ ॥
 आराधितस्तु यः कर्माश्चिद्विप्रश्चक्षो यदा भवेत् ॥
 श्रवणं हृदयं भिन्नं भ्रमो वा कूरसंकटे ॥ ३७ ॥
 कूपादुत्क्रमणे चैव भ्रमो वा ग्रीवपादयोः ॥
 स एव म्रियते तत्र शोभादांस्तु समाचरेत् ॥ ३८ ॥
 कूपखाते तटावन्धे नदीवन्धे प्रपाप्नु च ॥
 पानीयेषु विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३९ ॥
 कूपखाते तटाखाते दीर्घखाते तथैव च ॥
 स्वल्पेषु धर्मखातेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४० ॥
 वेश्मद्वारे निवासेषु यो नरः खातामिच्छति ॥
 स्वकार्ये गृहखातेषु प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ ४१ ॥
 निशि बन्धनिरुद्धेषु सर्पव्याघ्रहतेषु च ॥
 अग्निविद्युद्विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४२ ॥
 ग्रामघाते शराघेण वेश्मभंगनिपातने ॥
 अतिवृष्टिद्वितादां च प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४३ ॥
 संग्रामेऽपहतानां च ये दग्धा वेश्मकेषु च ॥
 दावाभिग्रामघातेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४४ ॥

यंत्रिता गौश्चित्तसार्थं मूढगर्भविमोचने ॥
 यत्ने कृते विपद्यंत प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ४२ ॥
 व्यापन्नानां बहूनां च रोधने बंधनेऽपि वा ॥
 भिषङ्मिथ्यापचारेण प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ ४६ ॥
 गोवृषाणां विपत्तौ च यावंतः प्रेक्षका जनाः ॥
 अनिवारयतां तेषां सर्वेषां पातकं भवेत् ॥ ४७ ॥
 एको हतो यैर्बहुभिः समेतैर्न ज्ञायते यस्य हतोऽभिघातात् ॥
 दिव्येन तेषामुपलभ्य हंता निवर्तनीयो नृपसन्नियुक्तैः ॥ ४८ ॥
 एका चेद्बहुभिः काचिद्वाद्वापादिता कचित् ॥
 पादं पादं तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक्पृथक् ॥ ४९ ॥
 हते तु रुधिरं दृश्यं व्याधिग्रस्तः कृशो भवेत् ॥
 लाला भवति दंष्ट्रेषु एवमन्वेषणं भवेत् ॥ ५० ॥
 ग्रासार्थं चोदितो वापि ह्यध्वानं नैव गच्छति ॥
 मनुना चैवमेकेन सर्वशास्त्राणि जानता ॥
 प्रायश्चित्तं तु तेनोक्तं गोघ्नश्चाद्रायणं चरेत् ॥ ५१ ॥
 केशानां रक्षणार्थापि द्विगुणं व्रतमाचरेत् ॥
 द्विगुणे व्रत आदिष्टे दक्षिणा द्विगुणा भवेत् ॥ ५२ ॥
 राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बहुश्रुतः ॥
 अकृत्वा षपत् तेषां प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥ ५३ ॥

यस्य न द्विगुणं दानं केशश्च परिरक्षितः ॥
 तत्पापं तस्य तिष्ठेत् त्यक्त्वा च नरकं व्रजेत् ॥ ५४ ॥
 यत्किञ्चित्क्रियते पापं सर्वं केशेषु तिष्ठति ॥
 सर्वान्केशान्समुद्धृत्य च्छेदयेदंगुलिद्वयम् ॥ ५५ ॥
 एवं नारीकुमारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम् ॥
 न स्त्रियां केशवपनं न दूरे शयनासनम् ॥ ५६ ॥
 न च गोष्ठे वसेद्वात्रौ न दिवा गा अनुव्रजेत् ॥
 नदीषु संगमे चैव अरण्येषु विशेषतः ॥ ५७ ॥
 न स्त्रीणामजिनं वाधो व्रतमेवं समाचरेत् ॥
 त्रिसंध्यं स्नानमित्युक्तं सुराणामर्चनं तथा ॥ ५८ ॥
 बंधुमध्ये व्रतं तागं कृच्छ्रार्थाद्रायणादिकम् ॥
 गृहेषु सततं तिष्ठेच्छुचिर्नियममाचरेत् ॥ ५९ ॥
 इह यो गोवधं कृत्वा प्रच्छादयितुमिच्छति ॥
 स याति नरकं घोरं कालसूत्रमसंशयम् ॥ ६० ॥
 विमुक्तो नरकात्तस्मान्मर्त्यलोके प्रजायते ॥
 झीबो दुःखी च दुष्टी च सप्तजन्मानि वै नरः ॥ ६१ ॥
 तस्मात्प्रकाशयेत्पापं स्वधर्मं सततं चरेत् ॥
 स्त्रीबालभृत्यरोगार्तेष्वतिकोपं विवर्जयेत् ॥ ६२ ॥
 इति पाराशरीये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

दशमोऽध्यायः १०.

चातुर्वर्ण्येषु स्रवणेषु हितां वक्ष्यामि निष्कृतिम् ॥
 अगम्यागमने चैव शुद्धौ चांदायणं चरेत् ॥ १ ॥
 एकैकं हासयेद्ग्रासं कृष्णे शुक्ले च वर्द्धयेत् ॥
 अमावस्यां न भुञ्जीत ह्येष चांदायणो विधिः ॥ २ ॥
 कुक्कुटांडप्रमाणं तु ग्रासं वै परिकल्पयेत् ॥
 अन्यथा जातदोषेण न धर्मो न च शुद्ध्यते ॥ ३ ॥
 प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥
 गोद्वयं वस्त्रयुग्मं च दद्यादग्निषु दक्षिणां ॥ ४ ॥
 चंडालीं वा श्वपाकीं वा ह्यनुगच्छति यो द्विजः ॥
 त्रिशन्नमुपवासी च विप्राणामनुशासनात् ॥ ५ ॥
 सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥
 ब्रह्मकूर्चं ततः कृत्वा कुर्याद्ब्राह्मणतर्पणम् ॥ ६ ॥
 गायत्रीं च जपेन्नित्यं दद्याद्गोमिथुनद्वयम् ॥
 विप्राय दक्षिणां दद्याच्छुद्धिमाप्नोत्यसंशयम् ॥ ७ ॥
 गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिं पाराशरोब्रवीत् ॥
 क्षत्रियो वाय वैश्यो वा चण्डालीं गच्छतो यदि ॥ ८ ॥
 प्राजापत्यद्वयं कुर्याद्दद्याद्गोमिथुनद्वयम् ॥ ९ ॥
 श्वपाकीं वाथ चांडालीं शूद्रो वा यदि गच्छति ॥
 प्राजापत्यं चोत्कृच्छ्रं चतुर्गोमिथुनं ददेत् ॥ १० ॥

मातरं यदि गच्छेत्तु भगिनीं स्वसुतां तथा ॥
 एतास्तु मोहितो गत्वा त्रीणि कृच्छ्राणि संचरेत् ॥ ११ ॥
 चांदायणत्रयं कुर्याच्छिरश्छेदेन शुद्ध्यति ॥
 मातृष्वस्तृगमे चैव आत्ममेढ्रनिवृत्तम् ॥ १२ ॥
 अज्ञानेन तु यो गच्छेत्कुर्याच्चांदायणद्वयम् ॥
 दश गोमिश्रुनं दद्याच्छुद्धिं पाराशरोऽब्रवीत् ॥ १३ ॥
 पितृदारान्समारुह्य मातुराप्तं च भ्रातृजात् ॥
 गुरुपत्नीं स्नुषां चैव भ्रातृभार्यां तथैव च ॥ १४ ॥
 मातुल्लार्तीं मगोत्रां च प्राजापत्यत्रयं चरेत् ॥
 गोद्वयं दक्षिणां दत्त्वा मुच्यते नात्र संशयः ॥ १५ ॥
 पशुवेश्यादिगमने महिष्युष्ट्रयौ कर्षीं तथा ॥
 खरीं च शूकरीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ १६ ॥
 गोगामी च त्रिरात्रेण गामेकां ब्राह्मणे ददेत् ॥
 महिष्युष्ट्रीखरीगामी त्वहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥ १७ ॥
 डामरे समरे वापि दुर्भिक्षे वा जनक्षये ॥
 बंदिग्राहे भयातो वा सदा स्वस्त्रीं निरीक्षयेत् ॥ १८ ॥
 चण्डालैः सह संपर्कं या नारी कुरुते ततः ॥
 विप्रान्दशवराकृत्वा स्वयं दोषं प्रकाशयेत् ॥ १९ ॥
 आकंठसंमिते कूपे गोमयोदककर्ममे ॥
 तत्र स्थित्वा निराहारा त्वहोरात्रेण निष्क्रमेत् ॥ २० ॥

सशिखं वपनं कृत्वा भुञ्जीयाद्यावकौदनम् ॥
 त्रिरात्रमुपवासित्वा त्वेकरात्रं जले वसेत् ॥ २१ ॥
 शंखपुष्पीलतामूलं पत्रं वा कुसुमं फलम् ॥
 सुवर्णं पंचगव्यं च काथयित्वा पिबेज्जलम् ॥ २२ ॥
 एकभक्तं चरेत्पश्चाद्यावत्पुष्पवती भवेत् ॥
 व्रतं चरति तद्यावत्तावत्संवसते बहिः ॥ २३ ॥
 प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥
 गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिं पाराशरोऽब्रवीत् ॥ २४ ॥
 चातुर्वर्ण्यस्य नारीणां कृच्छ्रं चांद्रायणं व्रतम् ॥
 यथा भूमिस्तथा नारी तस्मात्तां न तु दूषयेत् ॥ २५ ॥
 वंदिग्राहेण या भुक्ता हर्त्ता बद्धा बलाद्भयात् ॥
 कृत्वा सांतपनं कृच्छ्रं शुद्ध्येत्पाराशरोऽब्रवीत् ॥ २६ ॥
 सकृद्भुक्ता तु या नारी नेच्छंती पापकर्मभिः ॥
 प्राजापत्येन शुद्ध्येत ऋतुप्रसवणेन च ॥ २७ ॥
 पतत्यर्द्धं शरीरस्य यस्य भार्या सुरां पिबेत् ॥
 पतितार्द्धशरीरस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥ २८ ॥
 गायत्रीं जपमानस्तु कृच्छ्रं सांतपनं चरेत् ॥ २९ ॥
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥
 शकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सांतपनं स्मृतम् ॥ ३० ॥
 जारेण जनयेद्गर्भं मृते त्यक्ते गते पतौ ॥
 तां त्यजेदपरे राष्ट्रे पतितां पापकारिणीम् ॥ ३१ ॥

ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत्परपुंसां समन्विता ॥
 सा तु नष्टा विनिर्दिष्टा न तस्या गमनं पुनः ॥ ३२ ॥
 कामान्मोहाच्च या गच्छेत्पयस्त्वा बंधून्सुतान्पतिम् ॥
 सापि नष्टा परे लोके मातृपेषु विशेषतः ॥ ३३ ॥
 मदमोहगता नारी क्रोधादंडारिताडिता ॥
 अद्वितीयं गता चैव पुनरागमनं भवेत् ॥ ३४ ॥
 दशमे तु दिने प्राप्ते प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 दशहं न त्यजेन्नारी त्यजेद्वष्टश्रुतां तथा ॥ ३५ ॥
 भर्ता चैव चरेत्कृच्छ्रं कृच्छ्राद्धं चैव बांधवाः ॥
 तेषां भुक्त्वा च पीत्वा च त्वहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥ ३६ ॥
 ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत्परपुंसां विवर्जिता ॥
 गत्वा पुंसां शनं याति त्यजेद्युक्तां तु गोत्रिणः ॥ ३७ ॥
 पुंसो यदि गृहं गच्छेत्तदाऽगृहं गृहं भवेत् ॥
 पितृमातृगृहं यच्च जारस्यैव तु तद् गृहम् ॥ ३८ ॥
 उल्लिख्य तद् गृहं पश्चात्पंचगव्येन सेचयेत् ॥
 त्यजेच्च मृन्मयं पात्रं वस्त्रं कण्ठं च शोधयेत् ॥ ३९ ॥
 संभाराञ्छोधयेत्सर्वान्गोकेशैश्च फलोद्भवान् ॥
 ताव्राणि पंचगव्येन क्वांस्यानि दक्षप्रस्मभिः ॥ ४० ॥
 प्रायश्चित्तं चरेद्दिप्रो ब्राह्मणैः पपादयेत् ॥
 गोद्वयं दक्षिणां दद्यात्प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ ४१ ॥

इतरेषामहोरात्रं पंचगव्यं च क्षोधनम् ॥
 उपवासेऽर्चितैः पुष्पैः स्नानसंध्यार्चनादिभिः ॥ ४२ ॥
 जपहोमदवादानैः शुद्ध्यन्ते ब्राह्मणादयः ॥
 आकाशं वायुरग्निश्च मेध्यं धूमिगतं जलम् ॥ ४३ ॥
 न दुष्यति च दर्भाश्च यज्ञेषु चमसा यथा ॥ ४४ ॥
 इति पराशरीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ११.

अमेधरेतो गोमांसं चंडालान्नमथापि वा ॥
 यदि भुक्तं तु विप्रेण कृच्छ्रं चांदायणं चरेत् ॥ १ ॥
 क्षत्रियो वाथ वैश्यश्चर्द्धकृच्छ्रं च कायिकम् ॥ २ ॥
 पंचगव्यं पिवेच्छूद्रा ब्रह्मकूर्चं पिवेद्विजः ॥
 एकद्वित्रिचतुर्गावो दद्याद्विमाद्यनुकृमात् ॥ ३ ॥
 शूद्रान्नं सूतकान्नं च ह्यभोज्यस्यान्नमेव च ॥
 शौकितं प्रतिषिद्धान्नं पूर्वोच्छिष्टं तथैव च ॥ ४ ॥
 यदि भुक्तं तु विप्रेण अज्ञानादावपि वा ॥
 ज्ञात्वा समाचरेत्कृच्छ्रं ब्रह्मकूर्चं तु पावनम् ॥ ५ ॥
 व्यालैर्नकुलमार्जारैर्नमुच्छिष्टितं यदा ॥
 तिलदभोदकैः प्रोक्ष्य शुद्ध्यते नात्र संशयः ॥ ६ ॥
 शूद्रोऽप्यभोज्यं भुक्तान्नं पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥
 क्षत्रियो वापि वैश्यश्च प्राजापत्येन शुद्ध्यति ॥ ७ ॥

एकपत्तयुपविष्टानां विप्राणां सहभोजने ॥
 पद्येकोऽपि त्यजेत्पात्रं केषमन्नं न भोजयेत् ॥ ८ ॥
 मोहाद्भुंजीत यस्तत्र पक्तावुच्छिष्टभोजने ॥
 प्रायश्चित्तं चरेद्विप्रः कृच्छ्रं स्नातपनं तथा ॥ ९ ॥
 पीयूषं श्वेतलशुनं वृताकफलगृजने ॥
 पलांडुं क्षुनिर्पास्रान्देवस्वं कवकानि च ॥ १० ॥
 उष्ट्रीक्षीरमवीक्षीरमज्ञानाद्भुंजते द्विजः ॥
 निरात्रमुपवासेन पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ ११ ॥
 मंडूकं भक्षयित्वा तु मूषिकामांसमेव च ॥
 ज्ञात्वा विप्रस्त्वहोरात्रं यावकालेन शुद्ध्यति ॥ १२ ॥
 क्षत्रियश्चापि वैश्यश्च क्रियावंतौ शुचिमतौ ॥
 तद्गृहेषु द्विजैर्भोज्यं हव्यकव्येषु नित्यशः ॥ १३ ॥
 घृतं क्षीरं तथा तैलं गुडं तैलेन पाचितम् ॥
 गत्वा नदीतटे विप्रो भुंजीयाच्छूद्रभाजने ॥ १४ ॥
 मद्यमांसरतं नित्यं नीचकर्मप्रवर्तकम् ॥
 तं शूद्रं वर्जयेद्विप्रः श्वपाकविष दूरतः ॥ १५ ॥
 द्विजशुश्रूषणरतान्मद्यमांसविषजितान् ॥
 स्वकर्मनिरतान्नित्यं तावच्छूदान्न त्यजेद्विजः ॥ १६ ॥
 अज्ञानाद्भुंजते विप्राः सूतके भृतकेऽपि वा ॥
 प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णं वर्णं विनिर्दिशेत् ॥ १७ ॥

गायत्र्यष्टसहस्रेण शुद्धिः स्याच्छूद्रसूतके ॥
 वैश्ये पंचसहस्रेण त्रिसहस्रेण क्षत्रिये ॥ १८ ॥
 ब्राह्मणस्य यदा भुंक्ते द्विसहस्रं तु दापयेत् ॥
 अथवा वामदेव्येन साम्ना चैकेन शुद्ध्यति ॥ १९ ॥
 शुष्कान्नं गोरसं स्नेहं शूद्रवेषेण चाहृतम् ॥
 पक्वं विप्रगृहे भुंक्ते भोज्यं तं महुरब्रवीत् ॥ २० ॥
 आपाकोल तु विप्रेण भुंक्ते शूद्रगृहे यदि ॥
 मनस्तापेन शुद्ध्येत दुपदां वा सकृज्जपेत् ॥ २१ ॥
 दासनापितंगोपालकुलमित्रार्द्धसारीणः ॥
 एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥ २२ ॥
 शूद्रकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ॥
 असंस्काराद्भवेदासः संस्कारादेव नापितः ॥ २३ ॥
 क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायां समुत्पन्नस्तु यः सुतः ॥
 स गोपाल इति ख्यातो भोज्यो विप्रैर्न संशयः ॥ २४ ॥
 वैश्यकन्यासमुद्भूतो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ॥
 स हार्दिक इति ज्ञेयो भोज्यो विप्रैर्न संशयः ॥ २५ ॥
 भांडस्थितमभोज्येषु जलं दधि घृतं पयः ॥
 अकामतस्तु यो भुंक्ते प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ २६ ॥
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा तूपसर्पति ॥
 ब्रह्मकूर्चोपवाहेन याज्यवर्णस्य निष्कृतिः ॥ २७ ॥

शुद्धाणां नोपवासः स्याच्छूद्रो दानेन शुद्ध्यति ॥
 ब्रह्मकूर्चमहोरात्रं श्वपाकमपि शोधयेत् ॥ २८ ॥
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥
 निर्दिष्टं पंचगव्यं च पवित्रं पापशोधनम् ॥ २९ ॥
 गोमूत्रं कृष्णवर्णायाः श्वेताद्याश्चैव गोमयम् ॥
 पयश्च ताम्रवर्णाया रक्ताया गृह्यते दधि ॥ ३० ॥
 कपिलाया घृतं ग्राह्यं सर्वं कापिलमेव वा ॥
 मूत्रमेकपलं दद्यादंगुष्ठार्धं तु गोमयम् ॥ ३१ ॥
 क्षीरं सप्तपलं दद्याद्दधि त्रिपलमुच्यते ॥
 घृतमेकपलं दद्यात्पलमेकं कुशोदकम् ॥ ३२ ॥
 गायत्र्यादाय गोमूत्रं गंधद्वारेति गोमयम् ॥
 आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिक्रावणस्तथा दधि ॥ ३३ ॥
 तेजोऽसि शुक्रमित्याज्यं देवस्य त्वा कुशोदकम् ॥
 पंचगव्यमृचा पूतं स्थापयेदमिसन्निधौ ॥ ३४ ॥
 आपोहिष्ठेति चालोढ्य मानस्तोकेति मंत्रयेत् ॥
 सप्तावरास्तु ये दर्भा अच्छिन्नाग्राः शुक्त्विषः ॥ ३५ ॥
 एतैरुद्धृत्य होतव्यं पंचगव्यं यथाविधि ॥
 इरावती इदं विष्णुर्मानस्तोके च शंवती ॥ ३६ ॥
 एताभिश्चैव होतव्यं द्रुतशेषं पिबेद्विजः ॥
 आलोढ्य प्रणवेनैव निर्मथ्य प्रणवेन तु ॥ ३७ ॥

उद्धृत्य प्रणवेनैवं पित्रे च प्रणवेन तु ॥
 यत्स्वयत्पिगतं पारं देहे तिष्ठति देहिनाम् ॥ ३८ ॥
 ब्रह्मकूर्चं दहेत्सर्वं यथैवाग्निरिवंधनम् ॥
 पवित्रं त्रिषु लोकेषु देवताभिरधिष्ठितम् ॥ ३९ ॥
 वरुणश्चैव गोमूत्रे गोमये हव्यवाहनः ॥
 दग्धि वायुः समुद्दिष्टः स्यामः क्षीरे घृते रविः ॥ ४० ॥
 पिवतः पतितं तोयं भोजने सुखं निःसृतम् ॥
 अपेयं तद्विजानीयाद्भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत् ॥ ४१ ॥
 कूपे च पतितं दृष्ट्वा श्वशृगालौ च सर्कटम् ॥
 अस्थिचर्मादिपतितः पीत्वाऽप्रेध्या अपो द्विजः ॥ ४२ ॥
 नारं तु कुणपं काकं विदुराहं खरोष्ट्रकम् ॥
 गावयं सौमतीकं च मायूरं खड्गकं तथा ॥ ४३ ॥
 वैयाघ्रमार्क्षं सिंहं वा कूपे यदि निमज्जति ॥
 तद्भागस्याप्यदुष्टस्य पीतं स्यादुदकं यदि ॥ ४४ ॥
 प्रायश्चित्तं भवेत्पुंशुः क्रमेणैतेन सर्वशः ॥
 विप्रः शुधेयत्रिरात्रेण क्षत्रियस्तु दिनद्वयात् ॥ ४५ ॥
 एकाहेन तु वैश्यस्तु गृद्धो नक्तेन शुद्धयति ॥ ४६ ॥
 परपाकनिवृत्तस्य परपाकरतस्य च ॥
 अपचस्य च भुक्त्वात्र द्विजश्चांद्रायणं चरेत् ॥ ४७ ॥
 अपचस्य तु यद्दानं दातुरस्य कुतः फलम् ॥
 दाता प्रतिगृहीता च द्वौ तौ निरयगामिनौ ॥ ४८ ॥

गृहीत्वामिं समारोप्य पंचयज्ञान्नं निर्वपेत् ॥
 परपाकनिवृत्तोऽसौ मुनिभिः परिकीर्तितः ॥ ४९ ॥
 पंचयज्ञान्स्वयं कृत्वा पराग्नेनोपजीवति ॥
 सततं प्रातरुत्थाय परपाकरतस्तु सः ॥ ५० ॥
 गृहस्थधर्मो यो विप्रो ददाति परिवर्जितः ॥
 ऋषिभिर्धर्मतत्त्वज्ञैरपचः परिकीर्तितः ॥ ५१ ॥
 युगे युगे तु ये धर्मास्तेषु तेषु च ये द्विजाः ॥
 तेषां निंदा न कर्तव्या युगरूपा हि ते द्विजाः ॥ ५२ ॥
 हुंकारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वंकारं च गरीयसः ॥
 ज्ञात्वा तिष्ठन्नहःशेषमभिवाद्य प्रसादयेत् ॥ ५३ ॥
 ताडयित्वा तृणेनापि कंठे बद्ध्वापि वाससा ॥
 विवादेनापि निर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥ ५४ ॥
 अवगूर्य त्वहोरात्रं त्रिरात्रं क्षितिपातने ॥
 अतिकृच्छ्रं च रुधिरं कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशोणिते ॥ ५५ ॥
 नवाहमतिकृच्छ्री स्यात्पाणिपूरान्नभोजनः ॥
 त्रिरात्रमुपवासः स्यादतिकृच्छ्रः स उच्यते ॥ ५६ ॥
 सर्वेषामेव पापानां संकरे समुपस्थिते ॥
 दशसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनं परम् ॥ ५७ ॥
 इति पराशरीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः १२.

दुःस्वप्नं यदि पश्येत्तु वति वा क्षुरकर्मणि ॥
 मैथुने प्रेतधूम्रे च स्नानमेव विधीयते ॥ १ ॥
 अज्ञानात्प्राप्य विष्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ॥
 पुनः संस्कारमर्हति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ २ ॥
 अजिनं मेखला दंडो भैक्षचर्या व्रतानि च ॥
 निवर्त्तते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्मणि ॥ ३ ॥
 विष्मूत्रस्य च शुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 पंचगव्यं च कुर्वीत स्नात्वा पीत्वा शुचिर्भवेत् ॥ ४ ॥
 जलाग्निपतले चैव प्रव्रज्यानां शक्रेषु च ॥
 प्रत्यवस्थितवर्णानां कथं शुद्धिर्विधीयते ॥ ५ ॥
 प्राजापत्यद्वयेनैव तीर्थाभिगमनेन च ॥
 वृषैकादशदानेन वर्णाः शुद्ध्यन्ति ते त्रयः ॥ ६ ॥
 ब्राह्मणस्य प्रवक्ष्यामि वनं गत्वा चतुष्पथे ॥
 सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ ७ ॥
 गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिं पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 मुच्यते तेन पापेन ब्राह्मणत्वं च गच्छति ॥ ८ ॥
 स्नानानि पंच पुण्यानि कीर्तितानि मनीषिभिः ॥
 आग्नेयं बारुणं ब्राह्मं वायव्यं दिव्यमेव च ॥ ९ ॥

आभेयं भस्मना स्नानमवगाह्य तु वारुणम् ॥
 आपोहिष्ठेति च ब्राह्मं वायव्यं गोरजः स्मृतम् ॥ १० ॥
 यत्तु सातपवर्षेण स्नानं तद्विषमुच्यते ॥
 तत्र स्नात्वा तु गंगायां स्नातो भवति मानवः ॥ ११ ॥
 स्नातुं यातं द्विजं सर्वे देवाः पितृगणैः सह ॥
 वायुभूतास्तु गच्छन्ति तृषार्ताः सलिलार्थिनः ॥ १२ ॥
 निराशास्ते निवर्त्तते वस्त्रनिष्पीडने कृते ॥
 तस्मान्न पीडयेद्वस्त्रमकृत्वा पितृतर्पणम् ॥ १३ ॥
 रोमकूपेष्ववस्थाप्य यस्तिलैस्तर्पयेत्पितॄन् ॥
 तर्पितास्तेन ते सर्वे रुधिरैः मलेन च ॥ १४ ॥
 अवधूनाति यः केशान्ज्वात्वा प्रस्त्रवतो द्विजः ॥
 आचामेद्वा जलस्थोऽपि स बाह्यः पितृदेवतैः ॥ १५ ॥
 शिरः प्रावृत्य कंठं वा मुक्तकक्षशिखोऽपि वा ॥
 विना यज्ञोपवीतेन आचांतोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥ १६ ॥
 जले स्थलस्थो नाचामेज्जलस्थश्चेद्बहिः स्थले ॥
 उभे स्पृष्ट्वा समाचामेदुभयत्र शुचिर्भवेत् ॥ १७ ॥
 स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्त्वा रथ्योपसर्पणे ॥
 आचांतः पुनराचामेद्वासो विपरिधाय च ॥ १८ ॥
 क्षुते निष्ठीवने चैव दंतोच्छिष्टे तथाऽनृते ॥
 षतितानां च संभाषे दक्षिणं श्रवणं स्पृशेत् ॥ १९ ॥

भास्करस्य करैः पूतं दिवा स्नानं प्रशस्यते ॥
 अपशस्तं निशि स्नानं राहोरन्यत्र दर्शनात् ॥ २० ॥
 मरुतो वसवो रुद्रा आदित्याश्चाथ देवताः ॥
 सर्वे सोमे प्रलीयन्ते तस्मादानं तु संग्रहे ॥ २१ ॥
 खलयज्ञे विवाहे च संक्रांतौ ग्रहणे तथा ॥
 शर्वथ्या दानमस्त्येव नान्यत्र तु विधीयते ॥ २२ ॥
 पुत्रजन्मनि यज्ञे च तथा चात्ययधर्मणि ॥
 राहोश्च दर्शने दानं प्रशस्तं नान्यदा निशि ॥ २३ ॥
 महानिशा तु विज्ञेया मध्यस्थं प्रहरद्वयम् ॥
 प्रदोषपश्चिमौ यावौ दिनवत्स्नानमाचरेत् ॥ २४ ॥
 चैत्यवृक्षश्रितिः पूयश्चंडालः सोमविक्रयी ॥
 एतांस्तु ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ॥ २
 अस्थिसंचयनात्पूर्वं रुदित्वा स्नानमाचरेत् ॥
 अंतर्दशाहे विप्रस्य ह्यूर्ध्वमाचमनं स्मृतम् ॥ २६
 सर्वं गंगासमं तोयं राहुग्रस्ते दिवाकरे ॥
 सोमग्रहे तथैवोक्तं स्नानदानादिकर्मसु ॥ २७ ॥
 कुशैः पूतं भवेत्स्नानं कुशेनोपस्पृशेद्विजः ॥
 कुशेन चोद्धृतं तोयं सोमपानसमं भवेत् ॥ २८ ॥
 अग्निकार्यात्परिश्रष्टाः संध्योपासनवर्जिताः ॥
 वेदं चैवानधीयानाः सर्वे ते वृषलाः स्मृताः ॥ २

तस्माद्वृषलभीतेन ब्राह्मणेन विशेषतः ॥
 अध्येतव्योऽप्येकदेशो यदि सर्वं न शक्यते ॥ ३० ॥
 शूद्रान्नरसपुष्टस्याधीयमानस्य नित्यशः ॥
 जपतो जुह्वतो वापि गतिरूर्ध्वा न विद्यते ॥ ३१ ॥
 शूद्रान्नं शूद्रसंपर्कः शूद्रेण तु सहासनम् ॥
 शूद्राज्जानागमश्चापि ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ३२ ॥
 यः शूद्रया पाचयेन्नित्यं शूद्री च गृहमेधिनी ॥
 वर्जितः पितृदेवैभ्यो रौरवं याति स द्विजः ॥ ३३ ॥
 मृतसूतकपुष्टांगं द्विजं शूद्रान्नभोजिनम् ॥
 अहं तं न विजानामि कां कां योनिं गमिष्यति ॥ ३४ ॥
 गृध्रो द्वादशजन्मानि दशजन्मानि सूकरः ॥
 श्वयोनौ सप्तजन्मानि हीत्थेवं मनुरब्रवीत् ॥ ३५ ॥
 दक्षिणार्थं तु यो विप्रः शूद्रस्य जुहुयाद्धविः ॥
 ब्राह्मणस्तु भवेच्छूद्रः शूद्रस्तु ब्राह्मणो भवेत् ॥ ३६ ॥
 मौनव्रतं समाश्रित्य आसीनो न वदेद्विजः ॥
 भुञ्जानो हि वदेद्यस्तु तदन्नं परिवर्जयेत् ॥ ३७ ॥
 अर्द्धभुक्ते तु यो विप्रस्तस्मिन्पात्रे जलं पिबेत् ॥
 हतं दैवं च पित्र्यं च ह्यात्मानं चोपवातयेत् ॥ ३८ ॥
 भुञ्जानेषु तु विप्रेषु योऽग्रे पात्रं विमुञ्चति ॥
 स मूढः स च पापिष्ठो ब्रह्मघ्नः स खलूच्यते ॥ ३९ ॥

क्षाजनेषु च तिष्ठत्सु स्वस्ति कुर्वति ये द्विजाः ॥
 न देशास्तृप्तिमाप्नोति निराशाः पितरस्तथा ॥ ४० ॥
 अस्नात्वा वै न भुञ्जीत तथैवामिमपूज्य च ॥
 न पर्णपृष्ठे भुञ्जीत रात्रौ दीपं विना तथा ॥ ४१ ॥
 गृहस्थस्तु दयायुक्तो धर्ममेवानुचितयेत् ॥
 पोष्यवर्गार्थसिद्ध्यर्थं न्यायवर्ती स बुद्धिमान् ॥ ४२ ॥
 न्यायोपाजितवित्तेन कर्त्तव्यं ह्यात्मरक्षणम् ॥
 अन्यायेन तु यो जीवेत्सर्वकर्मबहिष्कृतः ॥ ४३ ॥
 अमिचित्कपिला सत्री राजा मिथुर्महोदधिः ॥
 दृष्टमात्राः पुनृत्येते तस्मात्पश्येत्तु नित्यशः ॥ ४४ ॥
 अरणिं कृष्णमार्जारं चन्दनं सुमणिं घृतम् ॥
 तिलान्कृष्णाजिनं छागं गृहे चैतानि रक्षयेत् ॥ ४५ ॥
 गवां शतं सैकवृषं यत्र तिष्ठत्यथर्वितम् ॥
 तत्क्षेत्रं दशगुणितं गोचर्म परिकीर्तितम् ॥ ४६ ॥
 ब्रह्महत्यादिभिर्मर्त्यो मनोवाक्कायकर्मभिः ॥
 एतद्गोचर्मदानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ४७ ॥
 कुटुम्बिने दरिद्राय श्रोत्रियाय विशेषतः ॥
 यद्दानं दीयते तस्मै तद्दानं शुभकारकम् ॥ ४८ ॥
 वापीकूपतडागाद्यैर्वाजपेयशतैर्मखैः ॥
 गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्ता न शुद्ध्यति ॥ ४९ ॥

अष्टादशदिनादर्षावस्तानमेव रजस्वला ॥

अत ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्यादुशना मुनिरब्रवीत् ॥ ५० ॥

युगं युगद्वयं चैव त्रियुगं च चतुर्युगम् ॥

चण्डालस्मृतिकोदक्यापातितानामधः क्रमात् ॥ ५१ ॥

ततः सन्निधिमात्रेण सचैलं स्नानमाचरेत् ॥

स्नात्वावलोकयेत्सूर्यमज्ञातात्स्पृशते यदि ॥ ५२ ॥

विद्यमानेषु हस्तेषु ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥

तोयं पिबति वक्त्रेण श्वयोनौ जायते ध्रुवम् ॥ ५३ ॥

यस्तु क्रुद्धः पुमान्ब्रूयाज्जायायास्तु अगम्यताम् ॥

पुनरिच्छति चेदेनां विप्रमध्ये तु श्रावयेत् ॥ ५४ ॥

श्रांतः क्रुद्धस्तमोऽथो वा क्षुत्पिपासाभयार्दितः ॥

दानं पुण्यमकृत्वा वा प्रायश्चित्तं दिनत्रयम् ॥ ५५ ॥

उपस्पृशेन्निषेधं महानद्युपसंगमे ॥

चीर्णाति चैव शां दद्याद्ब्राह्मणान्भोजयेद्दश ॥ ५६ ॥

दुराचारस्य विप्रस्य निषिद्धाचरणस्य च ॥

अन्नं भुक्त्वा द्विजः कुर्याद्दिनमेकमभोजनम् ॥ ५७ ॥

सदाचारस्य विप्रस्य तथा वेदांगवेदिनः ॥

भुक्त्वा न मुच्यते पापादहोरात्रांतरान्नरः ॥ ५८ ॥

ऊर्ध्वोच्छिष्टमधोच्छिष्टमंतरिक्षमृतौ तथा ॥
 कृच्छ्रत्रयं प्रकुर्वीत ह्यशौचमरणे तथा ॥ ५९ ॥
 कृच्छ्रं देवपयुतं चैव प्राणायामशतद्वयम् ॥
 पुण्यतीर्थे चार्द्रशिराः स्नानं द्वादशसंख्यया ॥ ६० ॥
 द्वियोजनं तीर्थयात्रा कृच्छ्रमेकं प्रकल्पितम् ॥ ६१ ॥
 गृहस्थः कामतः कुर्याद्व्रतसः स्वलनं यदि ॥
 सहस्रं तु जपेद्देव्याः प्राणायामैस्त्रिभिः सह ॥ ६२ ॥
 चतुर्विद्योपपन्नस्तु विधिवद्ब्रह्मघातके ॥
 समुद्रसेतुगमनं प्रायश्चित्तं समादिशेत् ॥ ६३ ॥
 सेतुबंधपथे भिक्षां चातुर्वर्ण्यात्समाचरेत् ॥
 वर्जयित्वा विकर्मस्थानं च नोपानहवर्जितः ॥ ६४ ॥
 अहं दुष्कृतकर्मा वै महापातककारकः ॥
 गृहद्वारेषु तिष्ठामि भिक्षार्थी ब्रह्मघातकः ॥ ६५ ॥
 गोकुलेषु वस्तेष्वैव ग्रामेषु नगरेषु च ॥
 तपोवनेषु तीर्थेषु नदीप्रस्रवणेषु च ॥ ६६ ॥
 श्वेतेषु ख्यापयन्नेनः पुण्यं गत्वा तु सागरम् ॥
 दक्षयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ॥ ६७ ॥
 रामचंद्रसमादिष्टं नलसंचयसंचितम् ॥
 सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य ब्रह्महत्यां व्यपोहति ॥ ६८ ॥

१ देव्या गायत्र्या अयुतम् दशसहस्रसंख्यां गायत्रीजप इत्यर्थः ।

सेतुं दृष्ट्वा विशुद्धात्मा त्ववगाहेत सागरम् ॥
 यजेत वाश्वमेधेन राजा तु पृथिवीपतिः ॥ ६९ ॥
 पुनः प्रत्यागतो वेश्म वासार्थमुपसर्पति ॥
 सपुत्रः सहभृत्यश्च कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ ७० ॥
 गाश्चैकशतं दद्याच्चातुर्विधेषु दक्षिणाम् ॥
 ब्राह्मणानां प्रसादेन ब्रह्महा तु विमुच्यते ॥ ७१ ॥
 विध्यादुत्तरतो यस्य संवासः परिकीर्तितः ॥
 पराशरमृतं तस्य सेतुबंधस्य दर्शनात् ॥ ७२ ॥
 सवनस्थां स्त्रियं हत्वा ब्रह्महत्यावतं चरेत् ॥ ७३ ॥
 सुरापश्च द्विजः कुर्यान्नदीं गत्वा समुद्रगाम् ॥
 चांद्रायणे ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ ७४ ॥
 अनडुत्सहितां गां च दद्याद्विधेषु दक्षिणाम् ॥ ७५ ॥
 सुरापानं सकृत्कृत्वा अग्निवर्णां सुरां पिबेत् ॥
 स पावयेदिहात्मानमिह लोके परत्र च ॥ ७६ ॥
 अपहृत्य सुवर्णं तु ब्राह्मणस्य ततः स्वयम् ॥
 गच्छेन्मुशलमादाय राजानं स्ववधाय तु ॥ ७७ ॥
 हतः शुद्धिमवाप्नोति राज्ञाऽसौ मुक्त एव च ॥
 कामतस्तु कृतं यत्स्यान्नान्यथा बधमर्हति ॥ ७८ ॥

(१७६)

पाराशरस्मृतिः ११.

आसनाच्छयनाद्यानास्संभाषासहभोजनात् ॥

संक्रामंतीह पापानि तैलविंदुरिवाभसि ॥ ७९ ॥

चोद्रायणं यावकं च तुलापुरुष एव च ॥

गवां चैवानुगमनं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ८० ॥

एतत्पाराशरं शास्त्रं श्लोकानां शतपंचकम् ॥

द्विर्नवत्या समायुक्तं धर्मशास्त्रस्य संग्रहः ॥ ८१ ॥

यथाध्ययनकर्माणि धर्मशास्त्रमिदं तथा ॥

अध्येतव्यं प्रयत्नेन नियतं स्वर्गकामिना ॥ ८२ ॥

इति श्रीपाराशरीये धर्मशास्त्रे सकलप्रायश्चित्तनिर्णये पं० श्यामसुन्दर

लालत्रिपाठिकृत-भाषाटीकायां द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

इति पाराशरस्मृतिः समाप्ता ॥ ११ ॥

श्रीः।

व्यासस्मृतिः १२.

प्रथमोऽध्यायः १.

वाराणस्यां सुखासीनं वेदव्यासं तपोनिधिम् ॥
पप्रच्छुर्मनुयोऽभ्यस्य धर्मान्वर्णव्यवस्थितान् ॥ १ ॥
स पृष्टः स्मृतिमांस्मृत्वा स्मृतिं वेदार्थगर्हिताम् ॥
उवाचाथ प्रसन्नात्मा मुनयः श्रूयतामिति ॥ २ ॥
यत्र यत्र स्वभावेन कृष्णसारो मृगः सदा ॥
चरते तत्र वेदोक्तो धर्मो भवितुमर्हति ॥ ३ ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणानां विरोधो यत्र दृश्यते ॥
तत्र श्रौतं प्रमाणं तु तयोर्द्विधे स्मृतिर्बरा ॥ ४ ॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशम्नयो वर्णा द्विजातयः ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तधर्मयोग्यास्तु नेतरे ॥ ५ ॥
शूद्रो वर्णश्चतुर्थोऽपि वर्णत्वादधर्ममर्हति ॥
वेदमंत्रस्वधास्वाहावषट्कारादिभिर्विना ॥ ६ ॥
विप्रवद्विप्रवित्रासु क्षत्रवित्रासु क्षत्रवत् ॥
जातकर्माणि कुर्यात् ततः शूद्रासु शूद्रवत् ॥ ७ ॥

वैश्यासु विपक्षत्राभ्यां ततः शूद्रासु शूद्रवत् ॥
 अथमादुत्तमायां तु जातः शूद्राग्रमः स्मृतः ॥ ८ ॥
 ब्राह्मण्यां शूद्रजनितश्चंडालो धर्मवर्जितः ॥ ९ ॥
 कुमारीसंभवस्त्वेकः सगोत्रायां द्वितीयकः ॥
 ब्राह्मण्यां शूद्रजनितश्चण्डालस्त्रिविधः स्मृतः ॥ १० ॥
 वर्द्धकिर्नापितो गोप आशाः कुम्भकारकः ॥
 घणिकिरातकायस्थमालाकारकुटुंबिनः ॥
 बरदो मेदचंडालदासश्चपचकोलकाः ॥ ११ ॥
 एतैस्त्यजाः समाख्याता ये चान्ये च गवाशनाः ॥
 एषां संभाषणात्ज्ञानं दर्शनादर्कवीक्षणम् ॥ १२ ॥
 गर्भाधानं पुंसवनं स्त्रीमंतो जातकर्म च ॥
 नामक्रियानिष्क्रमणेऽन्नाशनं वपनक्रिया ॥ १३ ॥
 कर्णवेधो व्रतादेशो वेदारंभक्रियाविधिः ॥
 केशांतः स्नानमुद्वाहो विवाहामिपरिमहः ॥ १४ ॥
 त्रेतामिसंग्रहश्चेति संस्काराः षोडश स्मृताः ॥
 नवैताः कर्णवेधांता मंत्रवर्ज क्रियाः स्त्रियाः ॥ १५ ॥
 विवाहो मंत्रतस्तस्याः शूद्रस्यामंत्रतो दश ॥ १६ ॥
 गर्भाधानं प्रथमतस्तृतीये मासि पुंसवः ॥
 स्त्रीमंतश्चाष्टमे मासि जाते जातक्रिया भवेत् ॥ १७ ॥

एकादशेऽहि नामार्कस्येक्षा मासि चतुर्थके ॥
 षष्ठे मास्यन्नमश्रीयाचूडाकर्म कुलोचितम् ॥ १८ ॥
 कृतचूडे च बाले हि कर्णवेधो विधीयते ॥
 विप्रो गर्भाष्टमे वर्षे क्षत्र एकादशे तथा ॥ १९ ॥
 द्वादशे वैश्यजातिस्तु व्रतोपनयमर्हति ॥
 तस्य प्राप्तव्रतस्यायं कालः स्याद्विगुणाधिकः ॥ २० ॥
 वेदव्रतच्युतो ब्राह्म्यः स ब्राह्म्यस्तोममर्हति ॥ २१ ॥
 द्वे जन्मनी द्विजातीनां मातुः स्यात्प्रथमं तयोः ॥
 द्वितीयं छंदसां मातुर्ग्रहणाद्विधिवदगुरोः ॥ २२ ॥
 एवं द्विजातिमापन्नो विष्णुको वान्यदोषतः ॥
 श्रुतिस्मृतिपुराणानां भवेदध्ययनक्षमः ॥ २३ ॥
 उपनीतो गुरुकुले वसोन्नित्यं समाहितः ॥
 विभृयाद्वंदकौपीनोपवीताजिनमेखलाः ॥ २४ ॥
 पुण्येऽहि गुर्वनुज्ञातः कृतसंवाहुतिक्रियः ॥
 स्मृत्त्वोंकारं च गायत्रीमारभेद्वेदमादितः ॥ २५ ॥
 शौचाचारविचारार्थं धर्मशास्त्रमपि द्विजः ॥
 पठेत् गुरुतः सम्यक्कर्म तद्विष्टमाचरेत् ॥ २६ ॥
 ततोऽभिवाद्य स्थविराङ्गुरुं चैव समाश्रयेत् ॥
 स्वाध्यायार्थं तदापन्नः सर्वदा हितमाचरेत् ॥ २७ ॥
 नापक्षितोऽपि भावेत् नाव्रजेत्ताडितोऽपि वा ॥
 विद्वेषमथ पैशुन्यं हिंस्रनं चार्कषीक्षणम् ॥ २८ ॥

तौर्ध्वत्रिकानृतोन्मादपरिवादानलंकियाम् ॥
 अञ्जनोद्धर्तनादर्शस्त्रग्विलेपनयोषितः ॥ २९ ॥
 वृथाटनमसंतोषं ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ॥
 ईषच्चलितमध्याह्नेऽनुज्ञातो गुरुणा स्वयम् ॥ ३० ॥
 अलोलुपश्चरेद्भैक्षं वृत्तिषूत्तमवृत्तिषु ॥
 सद्यो भिक्षान्नमादाय वित्तवत्तदुपस्पृशेत् ॥ ३१ ॥
 कृतमाध्याह्नि कोश्रीयादनुज्ञातो यथाविधि ॥
 नाद्यादेकान्नमुच्छिष्टं भुक्त्वा चाचामितामियात् ॥ ३२ ॥
 नान्याद्विशितमादद्यादापन्नो द्रविणादिकम् ॥
 अनिधामंत्रितः श्राद्धे पैत्रेऽद्याद्गुरुचोदितः ॥ ३३ ॥
 एकान्नमप्यविरोधे व्रतानां प्रथमाश्रमी ॥
 भुक्त्वा गुरुमुपासीत कृत्वा संयुक्षणादिकम् ॥ ३४ ॥
 समिधोऽग्नावादधीत ततः परिचरेद्गुरुम् ॥
 क्षयीत गुर्वनुज्ञातः प्रह्वश्च प्रथमं गुरोः ॥ ३५ ॥
 एषमन्वहमभ्यासी ब्रह्मचारी व्रतं चरेत् ॥
 हितोपवादः प्रियवाक्सम्यगुर्वर्थसाधकः ॥ ३६ ॥
 नित्यमाराधयेदेनमासमाप्तेः श्रुतिग्रहात् ॥
 अनेन विधिनाधीतो वेदमंत्रो द्विजं नयेत् ॥ ३७ ॥
 स्नापानुग्रहसामर्थ्यमृषीणां च सलोकताम् ॥
 पयोऽमृताभ्यां मधुभिः स्नाज्यैः प्रीणति देवताः ॥ ३८ ॥

तस्मादहरहर्वेदमनध्यायमृते पठेत् ॥
यदङ्गं तदनध्याये गुरोर्वचनमाचरेत् ॥ ३९ ॥
व्यतिक्रमादसंपूर्णमनहंक्रुतिराचरेत् ॥
परब्रेहं च तद्वह्म नत्वक्षेपमपि द्विजम् ॥ ४० ॥
यस्तूपनयनादेतदामृत्योर्भितमाचरेत् ॥
स नैष्ठिको ब्रह्मचारी ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ४१ ॥
समाप्य वेदान्वेदौ वा वेदं वा प्रसभं द्विजः ॥
ज्ञायीत गुर्वनुज्ञातः प्रवृत्तोदितदक्षिणः ॥ ४२ ॥
इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः २.

एवं ज्ञातकतां प्राप्नो द्वितीयाश्रमकांक्षया ॥
प्रतीक्षेत विवाहार्थमनिन्द्यान्वयसंभवाम् ॥ १ ॥
अरोगो दुष्टवंशोत्थामशुल्कादानदूषिताम् ॥
सवर्णामसमानार्णाममातृपितृगोत्रजाम् ॥ २ ॥
अनन्यपूर्विकां लघ्वीं शुभलक्षणसंपुताम् ॥
धृताधेवसनां गौरीं विख्यातदशपूरुषाम् ॥ ३ ॥
ख्यातनाम्नः पुत्रवतः सदाचारवतः सतः ॥
दातामिच्छोर्दुहितरं प्राप्य धर्मेण चोद्वहेत् ॥ ४ ॥

ब्राह्मोद्गाहविधानेन तदभावे परो विधिः ॥

दातव्येषां सद्यःक्षाय वयोविद्यान्वयादिभिः ॥ ५ ॥

पितृतत्पितृभ्रातृषु पितृव्यज्ञातिमातृषु ॥

पूर्वाभावे परो दद्यात्सर्वाभावे स्वयं व्रजेत् ॥ ६ ॥

यदि सा दातृवैकल्याद्भजः पश्येत्कुमारिका ॥

भ्रूणहर्त्ताश्च यावत्पः पतितः स्यात्तदप्रदः ॥ ७ ॥

तुभ्यं दास्याम्यहमिति ग्रहीष्यामीति पस्तयोः ॥

कृत्वा समयमन्योन्यं भजते न स दंडभाक् ॥ ८ ॥

त्यजन्नदुष्टां दंडश्च स्याद् दूषणंश्चाप्यदूषिताम् ॥

ऊढ्यां हि सवर्णायामन्यां वा काममुद्धहेत् ॥ ९ ॥

तस्यासुत्पादितः पुत्रो न सवर्णात्प्रहीयते ॥

उद्धहेत्क्षत्रियां विप्रो वैश्यं च क्षत्रियो विशाम् ॥

न तु शूद्रां द्विजः कश्चिन्नाधमः पूर्ववर्णजाय ॥ १० ॥

नानावर्णाल्लु भार्याल्लु सवर्णा सहचारिणी ॥

धर्मार्थभेदेषु धर्मिष्ठा ज्येष्ठा तस्य त्वजातिषु ॥ ११ ॥

पादितोऽयं द्विजाः पूर्वमेकदेहः स्वयंभुवा ॥ १२ ॥

एतयोर्द्वेन चाद्वेन पत्न्योऽभूवान्नेति श्रुतिः ॥

यावन्न विदते जाग्रां तावदर्थो भवेत्पुमान् ॥ १३ ॥

नार्द्धं प्रजायते सर्वं प्रगाथेत्यपि श्रुतिः ॥

शुर्वी सा भूस्त्रिवर्गस्य षोडशं नान्येन शक्यते ॥ १४ ॥

यतस्ततोऽन्वहं भूत्वा स्ववशो विभृयाच्च ताम् ॥
 कृतदारोऽपिपत्नीभ्यां कृतवेश्मा गृहं वसेत् ॥ १५ ॥
 स्वकृतं वित्तमासाद्य वैतानार्थिं न हापयेत् ॥
 स्मार्तं वैवाहिके वह्नौ श्रौतं वैतानिकामिषु ॥ १६ ॥
 कर्म कुर्यात्प्रातिदिनं विधिवत्प्रातिपूर्वकः ॥
 सम्यग्धर्मार्थिकामेषु दंपतिभ्यामहर्निशम् ॥ १७ ॥
 एकचित्ततया भाव्यं समानव्रतवृत्तितः ॥
 न पृथग्विद्यते स्त्रीणां त्रिवर्गविधिसाधनम् ॥ १८ ॥
 भावतोह्यतिदेशाद्वा इति शास्त्रविधिः परः ॥
 पत्युः पूर्वं समुत्थाय देहशुद्धिं विधाय च ॥ १९ ॥
 उत्थाप्य शयनाद्यानि कृत्वा वेश्मविशोधनम् ॥
 मार्जनैर्लेपनैः प्राप्य सामिश्रालं स्वमंगणम् ॥ २० ॥
 शोधयेदमिकायाणि स्निग्धान्युष्णेन वारिणा ॥
 प्रोक्ष्ण्यैरिति तान्येव यथास्थानं प्रकल्पयेत् ॥ २१ ॥
 द्वंद्वपात्राणि सर्वाणि न कदाचिद्वियोजयेत् ॥
 शोधयित्वा तु पात्राणि पूरयित्वा तु धारयेत् ॥ २२ ॥
 महानसस्य पात्राणि बहिः प्रक्षाल्य सर्वथा ॥
 मृद्धिश्च शोधयेच्चुल्लीं तत्रार्भि विन्यसेत्ततः ॥ २३ ॥

१ कलश-पंचपात्रादिरूपाणि द्वन्द्वपात्राणि परस्परसंबंधशालीनित्यर्थ

(२८४)

अष्टावशस्मृतयः ।

स्मृत्वा नियोगपात्राणि रसांश्च द्रविणानि च ॥
कृतपूर्वाह्नकार्या च स्वगुरुनभिवादयेत् ॥ २४ ॥
ताभ्यां भर्तृपितृभ्यां वा भ्रातृमातुलबांधवैः ॥
वस्त्रालंकाररत्नानि प्रदत्तान्येव धारयेत् ॥ २५ ॥
सनोवाक्कर्मभिः शुद्धा पतिदेशानुवर्तिनी ॥
छायेवानुगता स्वच्छा सखीष हितकर्मसु ॥ २६ ॥
दासीवादिषट्कार्येषु भार्या भर्तुः सदा भवेत् ॥
ततोऽन्नसाधनं कृत्वा पतये विनिवेद्य तत् ॥ २७ ॥
वैश्वदेवकृतैरन्नभोजनीयांश्च भोजयेत् ॥
पतिं चैवाभ्यनुज्ञाता सिद्धमन्नादिनात्मना ॥ २८ ॥
भुक्त्वा नयेदहःशेषमायव्ययविचितया ॥
पुनः सापि पुनः प्रातर्गृहशुद्धिं विधाय च ॥ २९ ॥
कृतान्नसाधना साध्वी सुभृशं भोजयेत्पतिम् ॥
नातितृप्त्या स्वपं भुक्त्वा गृह्णीतिं विधाय च ॥ ३० ॥
आस्तीर्य साधु शयनं ततः परिचरेत्पतिम् ॥
सुप्ते पतौ तदभ्याशे स्वपेत्तद्गतमानसा ॥ ३१ ॥
अनन्ना आप्रमत्ता च लिङ्गामा च जितेन्द्रिया ॥
नोन्मैर्वदन्त्य परुषं न बहून्पत्युरग्रियम् ॥ ३२ ॥

१ पुरुषम् इति पाठान्तरम् । तदा पत्युरन्यं पुरुषमित्यर्थः भ्रातृ
त्रादींस्तु विकारशंकाया अभावाद्बदेत् ।

न केनचिद्विवेचे अप्रलापविलासिनी ॥
 न चापि व्ययशीला स्यान्न धर्मार्थविरोधिनी ॥ ३३ ॥
 प्रमादोन्मादरोषेर्ष्यावंचनं चातिमानिताम् ॥
 पैशुन्यहिंसाविद्वेषमदाहंकारधूर्तताः ॥ ३४ ॥
 नास्तिक्यं साहसं स्तेयं दंभःसाध्वी विवर्जयेत् ॥
 एवं परिवरंती सा पतिं परमदैवतम् ॥ ३५ ॥
 यशः शमिह यात्येव परत्र च सलोकताम् ॥
 योषितो नित्यकर्मोक्तं तैमित्तिकमयोच्यते ॥ ३६ ॥
 रजोदर्शनतो दोषात्सर्वमेव परित्यजेत् ॥
 सर्वैरलक्षिता शीघ्रं लज्जितांतर्गृहे वसेत् ॥ ३७ ॥
 एकांशरावृता दीना स्नानालंकारवर्जिता ॥
 मौनन्यधोमुखी चक्षुःपाणिपद्मिरचंचला ॥ ३८ ॥
 अश्लीयात्केवलं धत्तं नक्तं मृन्मयभाजने ॥
 स्वपेद्भूमावप्रसृता क्षपेदेवमहत्त्रयम् ॥ ३९ ॥
 स्नायीत च निरात्राते स्रचैलमुदिते रवौ ॥
 विलोक्य भर्तुर्वदनं शुद्धा भवति क्षमताः ॥ ४० ॥
 कृतशौचा पुनः कर्म पूर्ववच्च समाचरेत् ॥
 रजोदर्शनतो याः स्यू रात्रयः षोडशार्तवः ॥ ४१ ॥
 ततः पुंबीजमल्लिष्टं शुद्धे क्षेत्रे श्रोहति ।
 चतस्रश्चादिमा रात्रीः पर्ववच्च विवर्जयेत् ॥ ४२ ॥

गच्छेद्युमासु रात्रीषु पौष्णपित्रर्क्षराक्षसान् ॥
 प्रच्छादितादित्यपथे पुमान्गच्छेत्स्वयोषितः ॥ ४३ ॥
 क्षमारंकृदवामोति पुत्रं पूजितरक्षणम् ॥
 ऋतुकालेऽभिगम्यैवं ब्रह्मचर्ये व्यवस्थितः ॥ ४४ ॥
 गच्छन्नपि यथाकामं न दुष्टः स्यादनन्यकृत् ॥
 भ्रूणहत्यामवामोति ऋतौ भाव्यार्पराङ्मुखः ॥ ४५ ॥
 स्त्रा त्ववाप्यान्यतो गर्भं त्याज्या भवति पापिनी ॥
 महापातकदुष्टा च पतिगर्भविनाशिनी ॥ ४६ ॥
 सद्रवृत्तचारिणीं पत्नीं त्यक्त्वा पतति धर्मतः ॥
 महापातकदुष्टोऽपि स प्रतीक्ष्यस्तथा पतिः ॥ ४७ ॥
 अशुद्धे क्षययादूरं स्थितायामनुचिन्तया ॥
 व्यभिचारेण दुष्टानां पतीनां दर्शनादृते ॥ ४८ ॥
 धिनकृतायामवाच्यायामन्यत्र वासयेत्पतिः ॥
 पुनस्ताभार्तवस्नातां पूर्ववद्वयवहारयेत् ॥ ४९ ॥
 धूर्ता च धर्मकामघ्नीषपुत्रां दीर्घरोगिणीम् ॥
 सुदुष्टां व्यसनासक्तामहितामधिवासयेत् ॥ ५० ॥
 अधिविन्नामपि विभुः स्त्रीणां तु समतामियात् ॥
 विवर्णा दीनवदना देहसंस्कारवर्जिता ॥ ५१ ॥
 पतिव्रता निराहारा शोष्यते प्रोषिते पतौ ॥
 मृतं भर्तारमादाय ब्राह्मणी वह्निमाविशेत् ॥ ५२ ॥

जीवन्ती चेत्यक्तकेशा तपसा शोभवेद्वपुः ॥
 सर्वावस्थासु नारीणां न युक्तं स्यादरक्षणम् ॥ ५३ ॥
 तदेवानुक्रमात्कार्थं पितृभर्तृसुनादिभिः ॥
 जाताः सुरक्षिताः पापात्पुत्रपौत्रप्रपौत्रकाः ॥
 ये यजन्ति पितृन्यज्ञैर्मोक्षमाप्तिमहोदयैः ॥ ५४ ॥
 मृतानामभिर्होत्रेण दाहयेद्विधिपूर्वकम् ॥
 दाहयेदविलंबेन भार्या चात्र व्रजेत सा ॥ ५५ ॥
 इति श्रीवेदव्याक्षीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ३.

नित्यं नैमित्तिकं काम्यामिति कर्म त्रिधा मतम् ॥
 त्रिविधं तच्च वक्ष्यामि गृहस्थस्यावधार्यताम् ॥ १ ॥
 यामिन्याः पश्चिमे यामे त्यक्तनिद्रो हरिं स्मरेत् ॥
 आलोक्य मंगलद्रव्यं कर्मावश्यकमाचरेत् ॥ २ ॥
 कृतशौचो निषेव्याग्निदन्ताप्रक्षाल्य वारिणा ॥
 स्नात्वोपास्य द्विजः संध्यां देवार्शश्चैव तर्पयेत् ॥ ३ ॥
 वदेवदांगशास्त्राणि इतिहासानि चाभ्यसेत् ॥
 अभ्यापयेच्च सच्छिष्यान्सद्दिपांश्च द्विजोत्तमः ॥ ४ ॥

अलब्धं प्रापयेत्तद्धवा क्षणमात्रं समापयेत् ॥
 समर्थो हि समर्थेन नाविज्ञातः कचिद्विद्वेत् ॥ ५ ॥
 सरित्सरःसु वापीषु गर्तप्रस्रवणादिषु ॥
 स्नायीत यावदुद्धृत्य पञ्चपिंडानि वारिणा ॥ ६ ॥
 तीर्थाभावेऽप्यशक्तो वा स्नायातोयैः समाहृतैः ॥
 गृहांगणगतस्तत्र यावदंबरपीडनम् ॥ ७ ॥
 स्नानमवदैवतैः कुर्यात्पावनैश्चापि मूर्जनम् ॥
 मंत्रैः प्राणांस्त्रिराचक्ष्य सौरैश्चार्कं विलोकयेत् ॥ ८ ॥
 तिष्ठन्स्थित्वा तु गायत्रीं ततः स्वाध्यायमारभेत् ॥
 ऋचां च यजुषां छान्दनामथर्वागिरसासपि ॥ ९ ॥
 इतिहासपुराणानां वदोपनिषदां द्विजः ॥
 शक्त्या सम्यक्पठेन्नित्यमल्पमप्याद्यमापनात् ॥ १० ॥
 स यज्ञदानतपसामखिलं फलमाप्नुयात् ॥
 तस्मादहरहर्वेदं द्विजोऽशीयीत वाग्यतः ॥ ११ ॥
 धर्मशास्त्रेतिहासादि सर्वेषां शक्तितः पठेत् ॥
 हृतस्वाध्यायः प्रथमं तर्पयेच्चाथ देवताः ॥ १२ ॥
 जान्वाच्य दक्षिणां दक्षैः प्राग्ग्रीः सयवैस्तिलैः ॥
 एकैकांजलिदानेन प्रकृतिस्थोपवीतकः ॥ १३ ॥
 समजःपुद्गयो ब्रह्मसूत्रहार उदङ्मुखः ॥
 तिर्यग्दक्षैश्च वामाग्रैर्यवैस्तिलविमिश्रितैः ॥ १४ ॥

अंभोभिरुत्तरक्षिप्तैः कनिष्ठा मूलनिर्गतैः ॥
 द्वाभ्यां द्वाभ्यामंजलिभ्यां मनुष्यांस्तर्पयेत्ततः ॥ १५ ॥
 दक्षिणाभिमुखः सव्यं जान्वाच्य द्विगुणैः कुशैः ॥
 तिलैर्जलैश्च देशिन्या मूलदर्भाद्विनिःसृतैः ॥ १६ ॥
 दक्षिणां सोपवीतः स्यात्क्रमेणांजलिभिस्त्रिभिः ॥
 संतर्पये दिव्यपितृस्तत्परांश्च पितृन्स्वकान् ॥ १७ ॥
 मातृमातामहांस्तद्वर्त्तनेव हि त्रिभिस्त्रिभिः ॥
 मातामहाश्च येऽप्यन्ये गोत्रिणो दाहवर्जिताः ॥ १८ ॥
 तानेकांजलिदानेन तर्पयेच्च पृथक्पृथक् ॥
 असंस्कृतप्रसीता ये प्रेतसंस्कारवर्जिताः ॥ १९ ॥
 वस्त्रनिष्पीडितांभोभिस्तेषामाप्यायनं भवेत् ॥
 अतर्पितेषु पितृषु वस्त्रं निष्पीडयेच्च यः ॥ २० ॥
 निराशाः पितरस्तस्य भवंति सुरमानुषैः ॥
 पयोदर्भस्वधाकारगोत्रनामतिलैर्भवेत् ॥ २१ ॥
 सुदत्तं तत्पुनस्तेषामेकेनापि वृथा बिना ॥
 अन्यचित्तेन यदत्तं यदत्तं विधिवर्जितम् ॥ २२ ॥
 अनासनस्थितेनापि तज्जलं रुधिरायते ॥
 एवं संतर्पिताः कामैस्तर्पकांस्तर्पयन्ति च ॥ २३ ॥
 ब्रह्मविष्णुशिवादित्यमित्रावरुणनामाभिः ॥
 पूजयेल्लक्षितैर्मन्त्रैर्जलमंत्रोक्तदेवताः ॥ २४ ॥

उपस्थाय रविं काष्ठां पूजयित्वा च देवताः ॥
 ब्रह्माग्निन्द्रौपधीजीवविष्णूनां निहतांससाम् ॥
 तत्तन्मन्त्रैश्च सत्कारं नमस्कारैः स्वनामभिः ॥
 कृत्वा मुखं समालभ्यस्नानमेवं समाचरेत् ॥ २
 ततः प्रविश्य भवनमावसथ्ये हुताग्ने ॥
 पाकयज्ञांश्च चतुरो विदध्याद्विधवाद्भिजः ॥ २७
 अनाहितावसथ्याग्निरादापात्रं घृतप्लुतम् ॥
 शाकलेन विग्रहेन जुहुयाल्लोकिकेऽनले ॥ २८ ।
 व्यस्तागिर्व्याहृतीभिश्च सप्तस्ताभिस्ततः परम् ।
 वद्भ्यर्द्धेवकृत्स्नस्येति मन्त्रविद्भिर्यथाक्रमम् ॥ २९
 प्राजापत्यं स्विष्टकृतं हुत्वेवं द्वादशाहुतीः ॥
 ओंकारपूर्वः स्वाहांतस्त्यागः स्विष्टविधानतः ॥
 भुवि दर्शान्समास्तीर्य वल्लिर्कर्म समाचरेत् ॥
 विश्वेभ्यो देवेभ्य इति सर्वेभ्यो भूतेभ्य एव च
 भूतानां पतये चेति नमस्कारेण शास्त्रवित् ॥
 दद्याद्दल्लिख्यं चाग्ने पितृभ्यश्च स्वधानमः ॥ ३
 पात्रनिर्णेजं वारि वायव्यां दिशि निःक्षिपेत् ॥
 उद्धृत्य षोडशग्रासमात्रमन्नं घृतोक्षितम् ॥ ३३
 इदमन्नं समुप्येभ्यो हंतैत्युक्त्वा समुत्सृजेत् ॥
 गोत्रनामस्वधाकारैः पितृभ्यश्चापि शक्तिः ॥

षड्भ्योऽलमन्वहं दद्यात्तितृयज्ञविधानतः ॥
 वेदादीनां पठेत्किञ्चिदल्पं ब्रह्ममखाप्तये ॥ ३५ ॥
 ततोऽन्यदन्नमादाय निर्गत्य भवनाद्बहिः ॥
 काकेभ्यः श्वपचेभ्यश्च प्रक्षिपेद्भासमेव च ॥ ३६ ॥
 उपविश्य गृहद्वारि तिष्ठेद्यावन्मुहूर्तकम् ॥
 अप्रमुक्तोऽतिथिं लिप्सुर्भावशुद्धः प्रतीक्षकः ३७ ॥
 आगतं दूरतः श्रान्तं भोक्तुकर्मिमाकचनम् ॥
 दृष्ट्वा संसुखमभ्येत्य सत्कृत्य प्रश्रयार्चनैः ॥ ३८ ॥
 पादधावनसंमानाभ्यंजनादिभिरर्चितः ॥
 त्रिदिवं प्रापयेत्सद्यो यज्ञस्याभ्याधिकोऽतिथिः ॥ ३९ ॥
 कालागतोऽतिथिर्दृष्ट्वेदपारो गृहागतः ॥
 द्वावेतौ प्रजितौ स्वर्गं नयतोऽधस्तृतीयौ ॥ ४० ॥
 विवाहस्रजातकक्षमाभृदाचार्यसुहृद्वत्विजः ॥
 अर्घ्या भवन्ति धर्मेण प्रतिवर्षं गृहागताः ॥ ४१ ॥
 गृहागताय सत्कृत्य श्रोत्रियाय यथाविधि ॥
 भक्त्योपकल्पयेदेकं महाभागं विसर्जयेत् ॥ ४२ ॥
 विसर्जयेदनुव्रज्य सुतृप्तश्रोत्रियातिथीन् ॥
 मित्रमातुलसंबन्धिनां विवान्समुपागतान् ॥ ४३ ॥
 भोजयेद्गृहिणो भिक्षां सत्कृतां भिक्षुकोऽर्हति ॥
 स्वादन्नमभन्नस्वादु ददद्गच्छत्यधोगतिम् ॥ ४४ ॥

गर्भिण्यातुरभृत्येषु बालवृद्धातुरादिषु ॥
 बुभुक्षितेषु भुञ्जानो गृहस्थोऽश्नाति किल्बिषम् ॥
 नाद्याद्गृहेऽन्नपाकाद्यं कदाचिदनिमंत्रितः ॥
 निमंत्रितोऽपि निदेत प्रत्याख्यानं द्विजोऽर्हति ॥
 शूद्राभिश्चस्तवार्धुष्यवाग्दुष्टक्रूरतस्कराः ॥
 क्रुद्धापविद्धबद्धोऽप्रवध्वंधनजीविनः ॥ ४७ ॥
 शैलूषशौडिकोन्नद्धोन्मत्तत्रात्यव्रतच्युताः ॥
 नमनास्तिकनिर्लज्जपिशुनव्यसनान्विताः ॥ ४८ ॥
 कदर्यस्त्रीजितानार्थपरवादकृता नराः ॥
 अनीशाः कीर्तिमंतोऽपि राजदेवस्वहारकाः ॥ ४९ ॥
 शयनासनसंसर्गकृतकर्मादिदूषिताः ॥
 अश्रद्धानाः पतिता भ्रष्टाचारादयश्च ये ॥
 अभोज्यान्नाः स्युरन्नादो यस्य यः स्यात्सतत्समः
 नापितान्वयमिन्द्रार्द्धक्षीरिणो दासगोपकाः ॥
 शूद्राणामप्यभीषां तु भुक्तान्नं नैव दुष्यति ॥ ५० ॥
 धर्म्येणान्योन्यभोज्यान्ना द्विजास्तु विदितान्वयाः
 स्ववृत्तोपार्जितं मेध्यमाकरस्थममाक्षिकम् ॥
 अश्वलीढमगोघातमस्पृष्टं शूद्रवायसैः ॥ ५१ ॥
 अनुच्छिष्टमसंदुष्टमपर्युषितमेव च ॥
 अम्लानबाह्यमन्नाद्यमाद्यं नित्यं सुसंस्कृतम् ॥
 कृसराष्टपसंयावपायसं शङ्कुलीति च ॥ ५४ ॥

नाश्रियाद्राह्मणो मांसमनियुक्तः कथंचन ॥
 ऋतौ श्राद्धे नियुक्तो वा अनश्वन्पतति द्विजः ॥ ५५ ॥
 मृगयोपार्जितं मांसमभ्यर्च्य पितृदेवताः ॥
 क्षत्रियो द्वादशोने तत्क्रित्वा वैश्योऽपि धर्मतः ॥ ५६ ॥
 द्विजो जग्ध्वा वृथा मांसं हत्वाप्यविधिना पशून् ॥
 निरयेष्वक्षयं वासमाप्नोत्याच्चन्द्रतारकम् ॥ ५७ ॥
 सर्वान्कामान्समासाद्य फलमश्वमखस्य च ॥
 मुनिसाम्यमवाप्नोति गृहस्थोऽपि द्विजोत्तमः ॥ ५८ ॥
 द्विजभोज्यानि गव्यानि माहिष्याणि पयांसि च ॥
 निर्देशासंधिसंधिवत्सवंतीपयांसि च ॥ ५९ ॥
 पलांडुं श्वेतघृताकं रक्तमूलकमेव च ॥
 गृजनारुणवृक्षासृग्जंतुगर्भफलानि च ॥ ६० ॥
 अकालकुसुमादीनि द्विजो जग्ध्वैदवं चरेत् ॥
 वाग्दूषितमविज्ञातमन्यपीडितकार्यपि ॥ ६१ ॥
 भूतेभ्योऽन्नमदत्त्वा च तदन्नं गृहिणो दहेत् ॥
 ह्यमराजतकांस्थेषु पात्रेष्वद्यात्सदा गृही ॥ ६२ ॥
 अभावे सांधुगन्धेषु लोधद्रुमलतासु च ॥
 पलाशपद्मपत्रेषु गृहस्थो भोक्तुमर्हति ॥ ६३ ॥
 ब्रह्मचारी यतिश्चैव श्रेयो यद्भोक्तुमर्हति ॥ ६४ ॥
 अभ्युक्ष्यान्नं नमस्कारैर्भुवि दद्याद्वलित्रयम् ॥
 भूपतये भुवः पतये भूतानां पतये तथा ॥ ६५ ॥

अपः प्राश्य ततः पश्चात्पंच प्राणाहुतीः क्रमात् ॥
 स्वाहाकारेण जुहुयाच्छेषमघ्रायामुखम् ॥ ६६ ॥
 अनन्यचित्तो भुंजीत वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ॥
 आतृप्तेरन्नमभ्रीयादक्षुण्णं पात्रमुत्सृजेत् ॥ ६७ ॥
 उच्छिष्टमन्नमुद्धृत्य ग्रासमेकं भुवि क्षिपेत् ॥ ६८ ॥
 आचांतः साधुसंगेन सद्विद्यापठनेन च ॥
 वृत्तवृद्धकथाभिश्च शेषाहमतिवाहयेत् ॥ ६९ ॥
 सायं संध्यामुपार्सित हुत्वाग्निं भृत्यसंयुतः ॥
 आपोशानक्रियापूर्वमग्नीयादन्वहं द्विजः ॥ ७० ॥
 सायमप्यतिथिः पूज्यो होमकालागतोऽग्निशम् ॥
 श्रद्धया शक्तितो नित्यं श्रुतं हन्यादपूजितः ॥ ७१ ॥
 नातितृप्त उपस्पृश्य प्रक्षाल्य चरणौ शुचिः ॥
 अपत्यगुत्तरशिराः शयीत शयने शुभे ॥
 शक्तिमानुदिते काले स्नानं संध्यां न हापयेत् ॥ ७२ ॥
 ब्राह्मे मुहूर्ते चोत्थाय चिंतयेद्वितमात्मनः ॥
 शक्तिमान्मतिमान्नित्यं व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ ७३ ॥
 इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ४.

इति व्यासकृतं शास्त्रं धर्मसारसमुच्चयम् ॥
 आश्रमे यानि पुण्यानि मोक्षधर्माश्रितानि च ॥ १ ॥

गृहाश्रमात्परो धर्मो नास्ति नास्ति पुनः पुनः ॥
 सर्वतीर्थफलं तस्य यथोक्तं यस्तु पालयेत् ॥ २ ॥
 गुरुभक्तो भृत्यपोषी दयावाननसूयकः ॥
 नित्यजापो च होमी च सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ ३ ॥
 स्वदारे यस्य संतोषः परदारनिवर्तनम् ॥
 अपवादोऽपि नो यस्य तस्य तीर्थफलं गृहे ॥ ४ ॥
 परदारान्परद्रव्यं हरते यो दिने दिने ॥
 सर्वतीर्थाभिषेकेण पापं तस्य न नश्यति ॥ ५ ॥
 गृहेषु सवनीयेषु सर्वतीर्थफलं ततः ॥
 अन्नदस्य त्रयो भागाः कर्ता भोगेन लिप्यते ॥ ६ ॥
 प्रतिश्रयं पादशौचं ब्राह्मणानां च तर्पणम् ॥
 न पापं संस्पृशेत्तस्य बलिभिक्षां ददाति यः ॥ ७ ॥
 पादोदकं पादधृतं दीपमन्नं प्रतिश्रयम् ॥
 यो ददाति ब्राह्मणेभ्यो नोपसर्पति तं यमः ॥ ८ ॥
 विप्रपादोदकक्लिन्ना यावत्तिष्ठाते मेदिनी ॥
 तावत्पुष्करपात्रेषु पिबन्ति पितरोऽमृतम् ॥ ९ ॥
 यत्फलं कपिलादाने कार्तिवयां ज्येष्ठपुष्करे ॥
 तत्फलं वृषयः श्रेष्ठा विप्राणां पादशोधने ॥ १० ॥

१ एकेन भागेन—चतुर्थांशेनेत्यर्थः ।

स्वाग्मेनाग्रयः प्रीता आसनेन शतक्रतुः ॥
 पितरः पादशौचेन अन्नाद्येन प्रजापतिः ॥ ११ ॥
 मातापित्रोः परं तीर्थं गंगा गावो विशेषतः ॥
 ब्राह्मणात्परमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ १२ ॥
 इंदियाणि वशीकृत्य गृह एव वसेन्नरः ॥
 तत्र तस्य कुरुक्षेत्रं नैमिषं पुष्कराणि च ॥ १३ ॥
 गंगाद्वारं च केदारं सन्निहत्यं तथैव च ॥
 एतानि सर्वतीर्थानि कृत्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ १
 वर्णानामाश्रमाणां च चातुर्वर्ण्यस्य भो द्विजाः ॥
 दानधर्मं प्रवक्ष्यामि यथा व्यासेन भाषितम् ॥
 यद्ददाति विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नाति दिने दिने ॥
 तच्च वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षति ॥ १६ ॥
 यद्ददाति यदश्नाति तदेव धनिनो धनम् ॥
 अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥ १७ ॥
 किं धनेन करिष्यन्ति देहिनोऽपि गतायुषः ॥
 यद्वर्द्धयितुमिच्छन्तस्तच्छरीरमशाश्वतम् ॥ १८ ॥
 अज्ञाश्वतानि गान्नाणि विभवो नैव शाश्वतः ॥
 नित्यं सन्निहितो मृत्युः कर्तव्यो धर्मसंग्रहः ॥ १
 यदि नाम न धर्माय न कामाय न कीर्तये ॥
 यत्परित्यज्य गन्तव्यं तद्धनं किं न दीयते ॥ २० ॥

जीवंति जीविते यस्य विप्रमित्राणि बांधवाः ॥
 जीवितं सफलं तस्य चात्माथे को न जीवति ॥ २१ ॥
 पशवोऽपि हि जीवंति केवलात्मोदरभराः ॥
 किं कायेन सुगुप्तेन बलिना चिरजीविना ॥ २२ ॥
 ग्रासादङ्गमपि ग्रासमर्थिभ्यः किं न दीयते ॥
 इच्छानुरूपो विधवः कदा कस्य भविष्यति ॥ २३ ॥
 अदाता पुरुषस्त्यागी धनं संत्यज्य गच्छति ॥
 दातारं कृपणं मृत्ये मृतोऽप्यथ न मुंचति ॥ २४ ॥
 प्राणनाशस्तु कर्तव्यो यः कृतार्थो न स मृतः ॥
 अकृतार्थस्तु धो मृत्युं प्राप्तः खरसमो हि सः ॥ २५ ॥
 अनाद्वैतेषु यदत्तं यच्च दत्तमयाचितम् ॥
 भविष्यति युगस्यांतस्तस्यांतो न भविष्यति ॥ २६ ॥
 मृतवत्सा यथा गौश्च कृष्णा लोभेन दुह्यते ॥
 परस्परस्य दानानि लोकयात्रा न धर्मतः ॥ २७ ॥
 अदृष्टे चाशुभे दानं भोक्ता चैव न दृश्यते ॥
 पुनरागमनं नास्ति तत्र दानमनतकम् ॥ २८ ॥
 मातापितृषु यदद्याद्भ्रातृषु श्वशुरेषु च ॥
 जायापत्येषु यदद्यात्सोऽनन्तः स्वर्गसंक्रमः ॥ २९ ॥
 पितुः शतगुण दानं सहस्रं मातुरुच्यते ॥
 भगिन्यां शतसाहस्रं सोदरे दत्तमक्षयम् ॥ ३० ॥

अहन्यहनि दातव्यं ब्राह्मणेषु सुनीश्वराः ॥
 आगमिष्यति यत्पात्रं तत्पात्रं तारयिष्यति ॥ ३१
 किञ्चिद्वेदमयं पात्रं किञ्चित्पात्रं तपोमयम् ॥
 पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥ ३२ ॥
 यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि गुणान्वितः ॥
 गुणान्विताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥ ३
 देवद्रव्यविनाशेन ब्रह्मस्वहरणेन च ॥
 कुलान्यकुलतां याति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ ३४ ॥
 ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विधे वेदविवाजिते ॥
 ज्वलन्तमग्निमुत्सृज्य नहि भस्मनि हूयते ॥ ३५ ॥
 सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ॥
 भोजनं चैव दानं च हन्याद्विपुरुषं कुलम् ॥ ३६ ॥
 यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ॥
 यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ३७ ॥
 ग्रामस्थानं यथा शून्यं यथा कूपश्च निर्जलः ॥
 यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ३८ ॥
 ब्राह्मणेषु च यद्वत् यन्न वैश्वानरे दुतम् ॥
 तद्धनं धनमात्मातं धनं शेषं निरर्थकम् ॥ ३९ ॥
 सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ॥
 सहस्रगुणमाचार्ये ह्यनन्तं वेदपारगे ॥ ४० ॥

ब्रह्मबीजसमुत्पन्नो भञ्जसंस्कारवर्जितः ॥
 जातिमात्रोपजीवी च स भवेद्ब्राह्मणः समः ॥ ४१ ॥
 गर्भाधानादिभिर्मन्त्रैर्वेदोपनयनेन च ॥
 नाध्यापयति नार्थीत स भवेद्ब्राह्मणबुधः ॥ ४२ ॥
 अभिहोत्री तपस्वी च वेदमध्यापयेच्च यः ॥
 सकल्पं सरहस्यं च तस्माच्चार्यं प्रचक्षते ॥ ४३ ॥
 इष्टिभिः पशुबंधैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च ॥
 अभिष्टोमादिभिर्यज्ञैरेन चेष्टं स इष्टवान् ॥ ४४ ॥
 मीमांसते च यो वेदान्षडभिरंगैः सविस्तरैः ॥
 इतिहासपुराणानि स भवेद्देदपारगः ॥ ४५ ॥
 ब्राह्मणा येन जीवन्ति नान्यो वर्णः कथंचन ॥
 ईदृक्पथमुपस्थाय कोऽन्यस्तं त्यक्तुमुत्सेहेत् ॥ ४६ ॥
 ब्राह्मणः स भवेच्चैव देवानामपि दैवतम् ॥
 प्रत्यक्षं चैव लोकस्य ब्रह्मतेजो हि कारणम् ॥ ४७ ॥
 ब्राह्मणस्य मुखं क्षेत्रं निष्कर्करमकंटकम् ॥
 वापयेत्तत्र बीजानि सा कृषिः सार्वकामिकी ॥ ४८ ॥
 सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपात्रे दापयेद्भनम् ॥
 सुक्षेत्रे च सुपात्रे च क्षिप्तं नैव हि दुष्यति ॥ ४९ ॥
 विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गृहभागते ॥
 क्रीडंत्योषधयः सर्वा यास्यामः परमांगतिम् ॥ ५० ॥

नष्टशौचे व्रतभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते ॥

दीयमानं रुदत्यन्नं भयाद्वै दुष्कृतं कृतम् ॥ ५१ ।

वेदपूर्णं मुखं विप्रं सुभुक्तमपि भोजयेत् ॥

न च सूर्खं निराहारं षड्रात्रमुपवासिनम् ॥ ५२ ॥

यानि यस्य पवित्राणि कुक्षौ तिष्ठन्ति शो द्विजाः ॥

तानि तस्य प्रयोज्यानि न शरीराणि देहिनाम् ॥ ५३ ॥

यस्य देहे सदाभ्रन्ति हव्यानि त्रिदिवौकसः ॥

कव्यानि चैव पितरः किंभूतमधिकं ततः ॥ ५४ ॥

यद्भुक्ते वेदविद्विप्रः स्वकर्मनिरतः शुचिः ॥

दातुः फलमसंख्यातं प्रतिजन्म तदक्षयम् ॥ ५५ ॥

हस्त्यश्वरथयानानि केचिदिच्छन्ति पंडिताः ॥

अहं नेच्छामि मुनयः कस्येताः सर्वसंपदः ॥ ५६ ॥

वेदलांगलकृष्टेषु द्विजश्रेष्ठेषु सत्सु च ॥

यत्पुरा पातितं बीजं तस्यैताः सस्यसंपदः ॥ ५७ ॥

शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पंडितः ॥

वक्ता शतसहस्रेषु दाता भवति वा न वा ॥ ५८ ॥

न रणे विजयाच्छूरोऽध्ययनान्न च पंडितः ॥

न वक्ता वाक्पटुत्वेन न दाता चार्थदानतः ॥ ५९ ॥

इंद्रियाणां जये शूरो धर्मं चरति पंडितः ॥

हितप्रायोक्तिभिर्वक्ता दाता सन्मानदानतः ॥ ६० ॥

यद्येकपंक्त्यां विषमं ददाति स्नेहाद्रयाद्वा यदि वार्यहेतोः ॥
 वेदेषु दृष्टं ह्यृषिभिश्च गीतं तद्ब्रह्महत्यां मुनयो वदन्ति ॥ ६१ ॥
 ऊषरे वापितं बीजं भिन्नभांडेषु गोदुहम् ॥
 हुतं भस्मनि हव्यं च मूर्खे दानमशाश्वतम् ॥ ६२ ॥
 मृतसूतकपुष्टांगो द्विजः शूद्रान्नभोजने ॥
 अहमेवं न जानासि कां योनिं स गमिष्यति ॥ ६३ ॥
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन यदि कश्चिन्म्रियेत यः ॥
 स भवेत्सूकरो नूनं तस्य वा जायते कुले ॥ ६४ ॥
 गृध्रो द्वादश जन्मानि सप्तजन्मानि सूकरः ॥
 श्वानश्च सप्तजन्मानि हीत्येवं मनुस्मृती ॥ ६५ ॥
 अमृतं ब्राह्मणान्नेन दारिद्र्यं क्षत्रियस्य च ॥
 वैश्यान्नेन तु शूद्रत्वं शूद्रान्नान्नरकं व्रजेत् ॥ ६६ ॥
 यश्च भुङ्क्तेऽथ शूद्रान्नं मासमेकं निरंतरम् ॥
 इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतः श्वा चैव जायते ॥ ६७ ॥
 यस्य शूद्रा पचन्ति शूद्रा वा गृहमेधिनी ॥
 वर्जितः पितृदेवैस्तु रौरवं याति स द्विजः ॥ ६८ ॥
 भांडसंकरसंकीर्णा नानासंकरसंकराः ॥
 योनिस्त्र्यंशसंकीर्णा निरयं याति मानवाः ॥ ६९ ॥
 पंक्तिभेदी वृथापाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ॥
 आदेशी वेदविक्रेता पंचैते ब्रह्मघातकाः ॥ ७० ॥

(३०२)

अष्टादशस्मृतयः ।

इदं व्यासमतं नित्यमध्येतव्यं प्रयत्नतः ॥

एतदुक्ताचारषतः पतनं नैव विद्यते ॥ ७१ ॥

इति वेदव्यासीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥ ४ ।

इति व्यासस्मृतिः समाप्ता ॥ १२ ॥

श्रीः ।

शंखस्मृतिः १३.

स्वयंभुवे नमस्कृत्य सृष्टिसंहारकारिणे ॥
चार्तुवर्ण्यहितार्थाय शंखः शास्त्रमकल्पयत् ॥ १ ॥
यजनं याजनं दानं तथैवाध्यापनक्रिया ॥
प्रतिग्रहश्चाध्ययनं विप्रकर्माणि निर्दिशेत् ॥ २ ॥
दानं चाध्ययनं चैव यजनं च यथाविधि ॥
क्षत्रियस्य च वैश्यस्य कर्मेदं परिकीर्तितम् ॥ ३ ॥
क्षत्रियस्य विशेषेण प्रजानां परिपालनम् ॥
कृषिगोरक्षवाणिज्यं विशश्च परिकीर्तितम् ॥ ४ ॥
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्वशिल्पानि वाप्यथ ॥
क्षमा सत्यं दमः शौचं सर्वेषामविशेषतः ॥ ५ ॥
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥
तेषां जन्म द्वितीयं तु विज्ञेयं मौजिवंधनम् ॥ ६ ॥
आचार्यस्तु पिता प्रोक्तः सावित्री जननी तथा ॥
ब्राह्मणक्षत्रियविशां मौजीबंधनजन्मनि ॥ ७ ॥
वृत्त्या शूद्रसमास्तावद्विज्ञेयास्ते विचक्षणैः ॥
यावद्वेदे न जायते द्विजा ज्ञेयास्ततः परम् ॥ ८ ॥
इति श्रीशंखस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः २.

गर्भस्य स्फुटताज्ञानं निषेकः परिकीर्तितः ॥
 पुरा तु स्यंदनात्कार्यं पुंसवनं विचक्षणैः ॥ १ ॥
 षष्ठेऽष्टमे वा सीमंतो जाते वै जातकर्म च ॥
 आशौचे च व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते ॥ २ ॥
 नामधेयं च कर्तव्यं वर्णानां च समाक्षरम् ॥
 मांगल्यं ब्राह्मणस्योक्तं क्षत्रियस्य बलावितम् ॥
 वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितम् ॥
 शर्मातं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मातं क्षत्रियस्य तु ॥ ४ ॥
 धनातं चैव वैश्यस्य दासान्तं चांत्यजन्मनः ॥
 चतुर्थे मासि कर्तव्यं बालस्यादित्यदर्शनम् ॥ ५ ॥
 षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ॥
 गर्भाष्टमेऽव्दे कर्तव्यं ब्राह्मणस्योपनायनम् ॥ ६ ॥
 गर्भादिकादशे राज्ञो गर्भाद्वादशमे विशः ॥
 षोडशाब्दानि विप्रस्य राज्ञस्य द्विविंशतिः ॥
 विंशतिः सचतुष्का तु वैश्यस्य परिकीर्तिता ॥
 नातिवर्तेत सावित्रीमत ऊर्ध्वं निवर्तते ॥ ८ ॥
 विज्ञातव्यास्त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः ॥
 सावित्रीपतिता त्रात्याः सर्वधर्मबहिष्कृताः ॥

मौजीज्याबंधनानां तु क्रमान्मौज्यः प्रकीर्तिताः ॥
 मार्गवैयाव्रवास्तानि चर्माणि ब्रह्मचारिणाम् ॥ १० ॥
 पर्णपिप्पलविल्वानां क्रमाद्विंशः प्रकीर्तिताः ॥
 केशदेशललाटास्य तुल्याः प्रोक्ताः क्रमेण तु ॥ ११ ॥
 अवक्राः सत्वचः सर्वे अनग्न्येधास्तथैव च ॥
 वस्त्रोपवीते कार्पासक्षौमोर्णानां यथाक्रमम् ॥ १२ ॥
 व्यादिमध्पावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षितम् ॥
 भैक्ष्यस्याचरणं प्रोक्तं वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १३ ॥
 इति श्रीशंखस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ३.

उपनीय गुरुः शिष्यं शिक्षयेच्छौचमादितः ॥
 आचारमभिकार्यं च सन्ध्योपासनमेव च ॥ १ ॥
 स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ॥
 भृतकाध्यापको यस्तु उपाध्यायः स उच्यते ॥ २ ॥
 माता पिता गुरुश्चैव पूजनीयोः सदा नृणाम् ॥
 क्रियास्तस्याफलाः सर्वा यस्थैत नादृतास्त्रयः ॥ ३ ॥
 प्रपतः क्लृप्त उत्थाय स्नातो द्रुतद्रुताशनः ॥
 कुर्वीत प्रणतो भक्त्या गुरुणामभिवन्दनम् ॥ ४ ॥
 अनुज्ञातस्तु गुरुणा ततोऽध्ययनमाचरेत् ॥

कृत्वा ब्रह्मांजलिं पश्यन्गुरोर्वन्दनमानतः ॥ ५ ॥
 ब्रह्मावसाने प्रारंभे प्रणवं च प्रकीर्तयेत् ॥
 अन्ध्योषेर्वध्ययनं वर्जयेच्च प्रयत्नतः ॥ ६ ॥
 चतुर्दशीं पंचदशीमष्टमीं राहुसूतकम् ॥
 उल्कापातं महीरूपमाशौचं ग्रामविप्लवम् ॥ ७ ॥
 इंद्रप्रयाणं श्वहतं सर्वसंघातनिस्त्रनम् ॥
 वाद्यकोलाहलं युद्धमनध्यायान्विवर्जयेत् ॥ ८ ॥
 नाधीयीताभियुक्तोऽपि यानगो न च नौगतः ॥
 देवायतनवल्मीकश्मशानश्वसन्निधौ ॥ ९ ॥
 भैक्ष्यचर्या तथा कुर्याद्ब्राह्मणेषु यथादिधि ॥
 गुरुणा चाप्यनुज्ञातः प्राप्नोष्यात्प्राङ्मुखः शुचिः ॥
 हितं प्रियं गुरोः कुर्यादङ्गकारविवर्जितः ॥
 उपास्य पश्चिमां संध्यां पूजयित्वा हुताशनम् ॥ ११ ॥
 अभिवाद्य गुरुं पश्चाद्गुरोर्वचनकृद्रवेत् ॥
 गुरोः पूर्वं समुत्तिष्ठेच्छयीत चरमं तथा ॥ १२ ॥
 मधु मांसांजनं श्राद्धं गीतं नृत्यं च वर्जयेत् ॥
 हिंसां परापवादं च स्त्रीलीलां च विशेषतः ॥ १३ ॥
 मेखलायजिनं दंडं धारयेच्च विशेषतः ॥
 अधःशायी भवेन्नित्यं ब्रह्मचारी समाहितः ॥ १४ ॥

एवं व्रतं तु कुर्वीत वेदस्वीकरणं ब्रुवः ॥

गुरवे च धनं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया ॥ १५ ॥

इति शंखस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ४.

विदेत विधिवद्धार्यामसमानार्षगोद्वजाम् ॥

मातृतः पंचमीं चापि पितृतस्त्वथ सप्तमीम् ॥ १ ॥

ब्राह्मो देवस्तथैवार्षः प्राजापत्यस्तथासुरः ॥

गांधर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥ २ ॥

एभ्यो धर्त्यास्तु चत्वारः पूर्वये परिकीर्तिताः ॥

गांधर्वो राक्षसश्चैव क्षत्रियस्य तु शस्यते ॥ ३ ॥

संप्रार्थितः प्रयत्नेन ब्राह्मस्तु परिकीर्तितः ॥

यज्ञस्यायत्विजे देव आदायार्षस्तु गोद्वयम् ॥ ४ ॥

प्रार्थितः संप्रदानेन प्राजापत्यः प्रकीर्तितः ॥

आसुरो द्रविणादानाद्गांधर्वः समयान्मिथः ॥ ५ ॥

राक्षसो युद्धहरणात्पैशाचः कन्यकाकुलात् ॥

तिस्रस्तु भार्या विप्रस्य द्वे भार्ये क्षत्रियस्य तु ॥ ६ ॥

एकैव भार्या वैश्यस्य तथा शूद्रस्य कीर्तिता ॥

ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या विप्रभार्याः प्रकीर्तिताः ॥ ७ ॥

क्षत्रिया चैव वैश्या च क्षत्रियस्य विधीयते ॥

मृतयः ।

वैश्या च भार्या वैश्यस्य शूद्रा शूद्रस्य कीर्तिता ।
आपद्यपि न कर्तव्या शूद्रा भार्या द्विजन्मना ॥
तस्यां तस्य प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥ ९ ॥
तपस्वी यज्ञशीलस्तु सर्वधर्मभृता वरः ॥
ध्रुवं शूद्रत्वमायाति शूद्राद्दे त्रयोदशे ॥ १० ॥
नीयते तु सर्पिडत्वं येषां शूद्रः कुलोद्भवः ॥
सर्वे शूद्रत्वमायांति यदि स्वर्गजितश्च ते ॥ ११ ॥
सर्पिडीकरणं कार्यं कुलजस्य तथा ध्रुवम् ॥
श्राद्धद्वादशकं कृत्वा श्राद्धे प्राप्ते त्रयोदशे ॥ १२ ॥
सर्पिडीकरणं चाहर्हेन्न च शूद्रः कथंचन ॥
तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शूद्रां भार्या विवर्जयेत् ॥ १३ ॥
पाणिग्राह्यः सवर्णासु गृहीयात्क्षत्रिया शरम् ॥
वैश्या प्रतोदमादद्याद्देन त्वग्रजन्मनः ॥ १४ ॥
सा भार्या या गृहे दक्षा सा भार्या या पतिव्रत
सा भार्या या पतिग्राणा सा भार्या या प्रजावती
लालनीया सदा भार्या ताडनीया तथैव च ॥
ताडिता लालिता चैव स्त्री श्रीर्भवति नान्यथा ॥
इति शंखस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

१ बहेदग्निमित्यापि पाठः ।

पंचसोऽध्यायः ५.

पंचसूना गृहस्थस्य चुल्ली पेषण्यपस्करः ॥
 कंडनी चोदकुंभश्च तस्य पापस्य शान्तये ॥ १ ॥
 पंचयज्ञविधानं तु गृही नित्यं न हापयेत् ॥
 पंचयज्ञविधानेन तस्पापं तस्य नश्यति ॥ २ ॥
 देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञस्तथैव च ॥
 ब्रह्मयज्ञो नृयज्ञश्च पंच यज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥ ३ ॥
 होसो देवो बलिर्भौतः पित्र्यः पिंडक्रिया स्मृतः ॥
 स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञश्च नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ ४ ॥
 वानप्रस्थो ब्रह्मचारी यतिश्चैव तथा द्विजः ॥
 गृहस्थस्य प्रसादेन जीवित्येते यथाविधि ॥ ५ ॥
 गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तपते तपः ॥
 ददाति च गृहस्थश्च तस्माच्छेयान्गृहाश्रमी ॥ ६ ॥
 यथा भर्ता प्रभुः स्त्रीणां वर्णानां ब्राह्मणो यथा ॥
 अतिथिस्तद्वदेवास्य गृहस्थस्य प्रभुः स्मृतः ॥ ७ ॥
 न व्रतैर्नोपवासैश्च धर्मेण विविधेन च ॥
 नारी स्वर्गमवाप्नोति प्राप्नोति पतिपूजनात् ॥ ८ ॥
 न व्रतैर्नोपवासैश्च न च यज्ञैः पृथाग्विधैः ॥
 राजा स्वर्गमवाप्नोति प्राप्नोति परिपालनात् ॥ ९ ॥

न स्नानेन न संनेन नैवाग्निपरिचर्या ॥
 ब्रह्मचारी दिवं याति संयाति गुरुपूजनात् ॥
 नाग्निशुश्रूषया क्षांत्या स्नानेन विविधेन च ॥
 स्नानप्रस्थो दिवं याति याति भोजनवर्जनात्
 न दंडैर्न च मौनेन शून्यागाराश्रयेण च ॥
 यतिः सिद्धिमवाप्नोति योगेनाप्नोत्यनुत्तमम् ।
 न यज्ञैर्दक्षिणावद्भिर्वह्निशुश्रूषया तथा ॥
 गृही स्वर्गमवाप्नोति यथा चातिथिपूजनात् ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन गृहस्थोऽतिथिमागतम् ॥
 आहारशयनाद्येन विधिवत्प्रतिपूजयेत् ॥ १४
 स्नानं प्रातश्च जुहुयादग्निहोत्रं यथाविधि ॥
 दर्शं च पौर्णमासं च जुहुयाद्विधिवत्तथा ॥
 यजंत पशुबंधैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च ॥
 त्रैवीर्षकाधिकालस्तु पिबेत्सोममतंद्रितः ॥ १
 इष्टिं वैश्वानरीं कुर्यात्तथा चाल्पधनो द्विजः ।
 न भिक्षेत धनं शूद्रात्सर्वं दद्याच्च भिक्षितम्
 व्रतं तु न त्यजेद्विद्वानृत्विजं पूर्वमेव च ॥
 कर्मणा जन्मना शुद्धं विद्यया च कृणीत त

एतैरेव गुणैर्पुक्तं धर्माजितधनं तथा ॥

याजयेत् सदा विप्रो ग्राह्यस्तस्मात्प्रतिग्रहः ॥ १९ ॥

इति शंखस्मृतौ पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ६.

गृहस्थस्तु यदा पश्येद्वलीपलितमात्मनः ॥

अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥ १ ॥

पुत्रेषु दारात्रिक्षिप्य तथा वानुगतो वनम् ॥

अग्नीनुपचरेन्नित्यं वन्यमाहारमाहरेत् ॥ २ ॥

य आहारं भवेत्तेन पूजयेत्पितृदेवताः ॥

तेनैव पूजयेन्नित्यमतिथिं समुपागतम् ॥ ३ ॥

ग्रामादाहत्य वार्श्यादष्टौ ग्रासान्समाहितः ॥

स्वाध्यायं च तथा कुर्याज्जटाश्च विभृयात्तथा ॥ ४ ॥

तपसा शोषयेन्नित्यं स्वयं चैव कलेवरम् ॥

आर्द्रवासास्तु हेमंते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा ॥ ५ ॥

प्रावृष्याकाशशायी च नकाशी च सदा भवेत् ॥

चतुर्थकालिको वा स्यात्षष्ठकालिक एव वा ॥ ६ ॥

वृक्षैर्वापि नयेत्कालं ब्रह्मचर्यं च पालयेत् ॥

एवं नीत्वा वने कालं द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥ ७ ॥

इति शंखस्मृतौ षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ७.

कृत्वेष्वि विधिवत्पश्चात्सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥
 आत्मन्यग्नीन्समारोप्य द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥
 विधूमे न्यस्तमुसले व्यंगारे भुक्तवज्जने ॥
 अतीते पात्रसंपाते नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत्
 सप्तागारांश्चरेद्भिक्ष्यं भिक्षितं नानुभिक्षयेत् ॥ २ ॥
 न व्यथेच्च तथाऽलामे यथालब्धेन वर्तयेत् ॥
 न स्वादयेत्तथैवान्नं नाश्नीयात्कस्यचिद्गृहे ॥ ३ ॥
 मृन्मयालाबुपात्राणि यतीनां च विनिर्दिशेत् ॥
 तेषां संमार्जनाच्छुद्धिराद्रिश्चैव प्रकीर्तिता ॥ ४ ॥
 कौपीनाच्छादनं वासो विभृयादव्यथश्चरन् ॥
 शून्यागारनिकेतः स्याद्यत्र सायंगृहो मुनिः ॥ ५ ॥
 द्वाष्टिपूतं न्यसेत्पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् ॥
 स्रत्यपूतां वदेद्वाचं मनःपूतं समाचरेत् ॥ ६ ॥
 सर्वभूतसमो धेयः स्रमलोष्टाश्मकांचनः ॥
 ध्यानयोगरतो भिक्षुः प्राप्नोति परमां गतिम् ॥
 जन्मना यस्तु निर्मुक्तो मरणेन तथैव च ॥
 आधिभिर्य्याधिभिश्चैव तं देवा ब्राह्मणं विदुः ॥ ८ ॥
 अशुचित्वं शरीरस्य प्रियाप्रियविपर्ययः ॥
 गर्भवासे च वसते तस्मान्मुच्येत नान्यथा ॥ ९ ॥

जगदेतन्निराक्रंदं निःसारकमनर्थकम् ॥
 भोक्तव्यामिति निर्दिष्टो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १० ॥
 प्राणायामिदेहहोषान्धारणाभिश्च क्लिप्तिपम् ॥
 प्रत्याहारेण संसर्गाध्यानेनार्वाश्वरान्गुणान् ॥ ११ ॥
 सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा लुह ॥
 त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥ १२ ॥
 मनसः संयमस्तज्जैर्धारणोति निगद्यते ॥
 संहारश्चेन्द्रियाणां च प्रत्याहारः प्रकीर्तितः ॥ १३ ॥
 हृदिस्थध्यानयोगेन देवदेवस्य दर्शनम् ॥
 ध्यानं प्रोक्तं प्रवक्ष्यामि ध्यानयोगमतः परम् ॥ १४ ॥
 हृदिस्था देवताः सर्वा हृदि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥
 हृदि ज्योतीषि सूर्यश्च हृदि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥
 स्वदेहमरणिं कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिम् ॥
 ध्याननिर्मथनाभ्यासाद्विष्णुं पश्येद्धृदि स्थितम् ॥ १६ ॥
 हृद्यर्कश्चंद्रमाः सूर्यः सोममध्ये हुताशनः ॥
 तेजोमध्ये स्थितं सत्त्वं सत्त्वमध्ये स्थितोऽच्युतः ॥ १७ ॥
 अणोरणीयान्महतो महीयानात्मास्य जंतोर्निहितो गुहायाम् ॥
 तेजोमयं पश्यति वीतशोको धातुः प्रसादान्महिमान्मात्मनः १८
 वासुदेवस्तमोऽधानां पर्णैरपि विधीयते ॥
 अज्ञानपटसंवीतैरिन्द्रियैर्विषयेच्छुभिः ॥ १९ ॥

एष वै पुरुषो विष्णुर्व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ॥
 एष धाता विधाता च पुराणो निष्कलः शिवः
 वेदाहमेतं पुरुषं महांतमादित्यवर्णं तमसः
 यं वै विदित्वा न विभेति मृत्योर्नान्यः पन्था विद्यतेऽयन
 पृथिव्यापस्तथा तेजो वायुराकाशमेव च ॥
 पंचैतानि विजानीयान्महाभूतानि पंडितः ॥
 चक्षुः श्रोत्रं स्पर्शनं च रसनं घ्राणमेव च ॥
 बुद्धीन्द्रियाणि जानीयात्पंचैमानि शरीरके ॥ २
 रूपं शब्दस्तथा स्पर्शो रसो गंधस्तथैव च ॥
 इन्द्रियार्थान्विजानीयात्पंचैव सततं बुधः ॥ २४
 हस्तौ पादाबुपस्थं च जिह्वा पायुस्तथैव च ।
 कर्माद्रियाणि पंचैव नित्यमस्मिच्छरीरके ॥ २
 मनो बुद्धिस्तथैवात्मा ह्यव्यक्तं च तथैव च ॥
 इन्द्रियेभ्यः पराणीह चत्वारि कथितानि च ॥ २
 चतुर्विंशत्यथैतानि तत्त्वानि कथितानि च ॥
 तथात्मानं तद्व्यतीतं पुरुषं पंचविशकम् ॥ २
 यं तु ज्ञात्वा विमुच्यन्ते ये जनाः साधुकृत्ययः ।
 तदिदं परमं गुह्यमेतदक्षरमुत्तमम् ॥ २८ ॥
 अशब्दरसमस्पर्शमरूपं गंधवर्जितम् ॥
 निर्दुःखमसुखं शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदम् ॥

अजं निरंजनं शांतमव्यक्तं ध्रुवमक्षरम् ॥
 अनादिनिधनं ब्रह्म तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ३० ॥
 विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रग्रहबंधनः ॥
 सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ३१ ॥
 वालाग्रशतशो भागः कल्पितस्तु सहस्रधा ॥
 तस्य शततमाद्वागाज्जीवः सूक्ष्म उदाहृतः ॥ ३२ ॥
 इंद्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः ॥
 मनस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा तथा परः ॥ ३३ ॥
 महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः ॥
 पुरुषान्न परं किंचित्सा काष्ठा सा परा गतिः ॥ ३४ ॥
 एष सर्वेषु भूतेषु तिष्ठत्यविकलः सदा ॥
 दृश्यते त्वग्र्यया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मबुद्धिभिः ॥ ३५ ॥
 इति शंखस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ८.

नित्यं नैमित्तिकं काम्यं क्रियांगं मलकर्षणम् ॥
 क्रियाज्ञानं तथा षष्ठं षोढा स्नानं प्रकीर्तितम् ॥ १ ॥
 अस्नातः पुरुषोऽनर्हो जप्याग्निहवनादिषु ॥
 प्रातःस्नानं तदर्थं च नित्यज्ञानं प्रकीर्तितम् ॥ २ ॥
 चंडालशवभूषाद्यं स्पृष्ट्वा स्नानं रजस्वलाम् ॥

स्नानानर्हस्तु यः स्नाति स्नानं नैमित्तिकं च तत्
 पुण्यस्नानादिकं स्नानं दैवज्ञाविधिचोदितम् ॥
 तद्धि काम्यं समुद्दिष्टं नाकामस्तत्प्रयोजयेत् ॥
 जप्तुकामः पावित्राणि अर्चिष्यन्देवतां पितृन् ॥
 स्नानं समाचरेद्यस्तु क्रियांगं तत्प्रकीर्तितम् ॥
 मलापकर्षणार्थाय स्नानमभ्यंगपूर्वकम् ॥
 मलापकर्षणार्थाय प्रवृत्तिस्तस्य नान्यथा ॥ ६ ॥
 सरित्सु देवखातेषु तीर्थेषु च नदीषु च ॥
 क्रियास्नानं समुद्दिष्टं स्नानं तत्र महाक्रिया ॥ ७ ॥
 तत्र काम्यं तु कर्तव्यं यथावद्विधिचोदितम् ॥
 नित्यं नैमित्तिकं चैव क्रियांगं मलकर्षणम् ॥ ८ ॥
 तीर्थाभावे तु कर्तव्यमुष्णादकपरोदकैः ॥
 स्नानं तु वह्नितप्तेन तथैव परवारिणा ॥ ९ ॥
 शरीरशुद्धिर्विज्ञाता न तु स्नानफलं भवेत् ॥
 अद्भिर्गोत्राणि शुद्ध्यन्ति तीर्थस्नानात्फलं भवेत् ॥
 सरःसु देवखातेषु तीर्थेषु च नदीषु च ॥
 स्नानमेव क्रिया तस्मात्स्नानात्पुण्यफलं स्मृतम् ।
 तीर्थं प्राप्यानुषंगेण स्नानं तीर्थं समाचरेत् ॥

१ मलापकर्षणं स्नानं भवेदभ्यङ्गपूर्वकमिति पाठान्तरम् ।

ज्ञानजं फलमाप्नोति तीर्थयात्राफलेन तु ॥ १२ ॥
 सर्वतीर्थानि पुण्यानि पापघ्नानि सदा नृणाम् ॥
 परास्परानपेक्षाणि कथितानि मनीषिभिः ॥ १३ ॥
 सर्वे ब्रह्मवणाः पुण्याः सरांसि च शिलोच्चयाः ॥
 नद्यः पुण्यास्तथा सर्वा जाह्नवी तु विशेषतः ॥ १४ ॥
 यस्य पादौ च हस्तौ च मनश्चैव सुष्यन्तम् ॥
 विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥ १५ ॥
 नृणां पापकृतां तीर्थे पापस्य शमनं भवेत् ॥
 यथोक्तफलदं तीर्थं भवेच्छुद्धात्मनां नृणाम् ॥ १६ ॥
 इति श्रीशंखस्मृतौ नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ९.

क्रियास्नानं तु वक्ष्यामि यथावद्विधिपूर्वकम् ॥
 मृद्भिरद्विश्च कर्तव्यं शौचमादौ यथाविधि ॥ १ ॥
 जले निमग्नं लम्बज्ज्य उपस्पृश्य यथाविधि ॥
 जलस्यावाहनं कुर्यात्तत्प्रवक्ष्याम्यतः परम् ॥ २ ॥
 प्रपद्ये वरुणं देवमंभसां पतिम्बुर्जितम् ॥
 याचितं देहि मे तीर्थं सर्वपापापनुत्तये ॥ ३ ॥
 तीर्थमावाहयिष्यामि सर्वाधविनिषूदनम् ॥
 स्नान्निध्यमास्मिन्सत्तोषे भज त्वं मदनुग्रहात् ॥ ४ ॥

रुद्रान्प्रपद्ये वरदानसर्वानप्सुसदस्तथा ॥
 मर्वानप्सुसदश्चैव प्रपद्ये प्रणतः स्थितः ॥ ५ ॥
 देवमप्सुसदं वाह्निं प्रपद्येऽधानिषूदनम् ॥
 अपः पुण्याः पवित्राश्च प्रपद्ये शरणं तथा ॥ ६ ॥
 रुद्रश्चाग्निश्च सर्पाश्च वरुणश्चाप एव च ॥
 शमयन्त्वाशु मे पापं मां रक्षन्तु च सर्वशः ॥ ७ ॥
 इत्येवमुक्त्वा कर्तव्यं ततः संमार्जनं जले ॥
 आपोहिष्ठेति तिसृभिर्यथावदनुपूर्वशः ॥ ८ ॥
 हिरण्यवर्णेति वेदेदग्निश्च तिसृभिस्तथा ॥
 शत्रां देवीति च तथा शत्रु आपस्तथैव च ॥ ९ ॥
 इदमपः प्रवहत तथा भञ्जमुदीरयेत् ॥
 एवं संत्रान्समुच्चार्थं छुंदांसि ऋषिदेवताः ॥ १० ॥
 अघमर्षणसूक्तस्य संस्मरन्प्रयतः सदा ॥
 छंद आनुष्टुभं तस्य ऋषिश्चैवाघमर्षणः ॥ ११ ॥
 देवता भाववृत्तः पापघ्नस्य प्रकीर्तितः ॥
 ततोऽभसि निमग्नस्तु त्रिः पठेदघमर्षणम् ॥ १२ ॥
 यथाश्वमेधः क्रतुराद् सर्वपापप्रणाशनः ॥
 तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १३ ॥
 अनेन स्नात्वा अम्मध्ये स्नातवान्धौतवाससा ॥
 परिर्वर्तितवासास्तु तीर्थतीरमुपस्पृशेत् ॥ १४ ॥

उदकस्याप्रदानाच्च ज्ञानशादीं न पीडयेत् ॥
अनेन विधिना ज्ञातस्तथित्यस्य फलमश्नुते ॥ १९ ॥
इति शंखस्मृतौ नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः १०,

अतः परं प्रवक्ष्यामि शुभाभाच्चमनक्रियाम् ॥
कायं कनिष्ठिकामूले तीर्थमुक्तं मनीषिभिः ॥ १ ॥
अंगुष्ठमूले च तथा प्राजापत्यं विचक्षणैः ॥
अंगुल्यग्रे स्मृतं दिव्यं पित्र्यं तर्जनिमूलकम् ॥ २ ॥
प्राजापत्येन तीर्थेन त्रिः प्राश्नीयाज्जलं द्विजः ॥
द्विः प्रमृज्य सुखं पश्चात्स्नान्याद्विः समुपस्पृशेत् ॥ ३ ॥
हृदाभिः प्रयते विप्रः कंठगाभिश्च भूमिपः ॥
तालुगाभिस्तथा वैश्यः शूद्रः स्पृष्टाभिरंततः ॥ ४ ॥
अंतर्जानुः शुचौ देशे प्राङ्मुखः सुसमाहितः ॥
उदङ्मुखो वा प्रयतो दिशश्चानवलोकयन् ॥ ॥
अद्विः समुद्धृताभिस्तु हीनाभिः फेनबुद्बुदैः ॥
बह्विना चाप्यतप्ताभिरक्षाराभिरुस्पृशेत् ॥ ६ ॥
तर्जन्यंगुष्ठयोगेन स्पृशेन्नासापुटद्वयम् ॥
अंगुष्ठमध्ययोगेन स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः ॥ ७ ॥
अंगुष्ठानामिकायोगे श्रवणौ समुपस्पृशेत् ॥

कनिष्ठांगुष्ठयोगेन स्पृशेत्स्कंधद्वयं ततः ॥ ८ ॥

सर्वासामेव योगेन नाभिं च हृदयं तथा ॥

संस्पृशेच्च तथा मूर्ध्नि एष आचमने विधिः ॥

त्रिः प्राशनीयाद्यदंभस्तु प्रीतास्तेनास्य देवताः ॥

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च भवंतीत्यनुशुश्रुम ॥ १० ॥

गंगा च यमुना चैव प्रीयते परिमार्जनात् ॥

नासत्यदस्यौ प्रीयेते स्पृष्टे नासापुटद्वये ॥ ११

स्पृष्टे लोचनयुग्मे तु प्रीयेते शशिभास्वरौ ॥

कर्णयुग्मे तथा स्पृष्टे प्रीयेते अनिलानलौ ॥ १

स्कंधयोः स्पर्शनादस्य प्रीयंते सर्वदेवताः ॥

मूर्ध्नः संस्पर्शनादस्य प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ॥ १

विना यज्ञोपवीतेन तथा मुक्तशिखो द्विजः ॥

अमक्षालितपादस्तु आचांतोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥

बहिर्जानुरूपस्पृश्य एकहस्तापितैर्जलैः ॥

सोपानस्कस्तथा तिष्ठन्नैव शुद्धिमवाप्नुयात् ॥

आचम्य च पुरा प्रोक्तं तीर्थसंमार्जनं तु यत् ॥

उपस्पृशेत्ततः पश्चान्मंत्रेणानेन धर्मतः ॥ १६

अंतश्चरति भूतेषु गुहायां विश्वतोमुखः ॥

त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार आपोज्योती रसोऽमृत

आचम्य च ततः पश्चादादित्याभिसुखो जलम् ॥
 उद्धृत्यंजातवेदसामिति मन्त्रेण निःक्षिपेत् ॥ १८ ॥
 एष एव विधिः प्रोक्तः संध्यायाश्च द्विजातिभ्यः ॥
 पूर्वा संध्यां जपंस्तिष्ठेदासीनः पश्चिन्नां तथा ॥ १९ ॥
 ततो जपेत्पवित्राणि पवित्रं चाथ शक्तितः ॥
 ऋषयो दीर्घसंध्यत्वादीर्घमायुश्वाप्तुष्टुः ॥ २० ॥
 सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतः परम् ॥
 येषां जपैश्च होमैश्च पूर्यंते मानवाः सदा ॥ २१ ॥
 इति शंखस्मृतौ दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ११.

अथमर्पणं देववृत्तं गुह्यवत्पश्च तत्तयाः ॥
 कष्मांडयः पावमान्यश्च सावित्र्यश्च तथैव च ॥ १ ॥
 अभीष्टद्रुपदा चैव स्तोमानि व्याहृतीस्तथा ॥
 भारुंडानि च सामानि गायत्री चीश्वरं तथा ॥ २ ॥
 पुरुषवृत्तं च भाषं च तथा सोमव्रतानि च ॥
 अर्विलगं बार्हस्पत्यं च वाक्सूक्तममृतं तथा ॥ ३ ॥
 शतरुद्रियमथर्वशिखिसुपर्णं महाव्रतम् ॥
 गोसूक्तमथ्सूक्तं च त्विन्द्रसूक्तं च सामनी ॥ ४ ॥

(३२२)

अष्टादशस्मृतयः ।

त्रीण्याज्यदोहानि रथंतरं च शमिव्रतं वामदेवव्रतं
एतानि गीतानि पुनन्ति जंतुञ्जातिस्मरत्वं लभते यदा
इति शंखस्मृतावेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः १२.

इति वेदपवित्राण्यभिहितानि एभ्यः सावित्री वि
नास्त्ययमर्षणात्परमंतजलन सावित्र्या समं जप्यं न ०
समं हुतम् ॥ कुशशय्याभासीनः कुशोत्तरीयो वा
वित्रपाणिः प्राङ्मुखः सूर्याभिमुखो वा अक्षमालाः
देवताध्यायी जपं कुर्यात् ॥ सुवर्णमणिमुक्ताह्मटिक
रुद्राक्षपुत्रजीवकानामन्यतमानादाय मालां कुर्यात् ॥
कृत्वा वामहस्तोपायनैर्वा गणयेत् आदौ देवतामा
स्मरेत् ततः सप्रणवसंव्याहृतिकामादावन्ते च शिरसा
आवर्तयेत् ॥ अथास्याः सविता देवता ऋषिर्विश्वामित्रो
छंदः ॐकार प्रणवाद्याः ॐभूः ॐभुवः ॐस्वः
ॐ जनः ॐ तपः ॐ सत्यामिति व्याहृतयः ॐ आपो
रसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः स्वरोमिति शिरः ॥ भवां
श्लोकाः ॥

संव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ॥
ये जपन्ति सदा तेषां न भयं विद्यते क्वचित् ॥१

शतजप्ता तु सा देवी दिनपापप्रणाशिनी ॥
 सहस्रजप्ता तु तथा पातकेभ्यः समुद्धरेत् ॥ २ ॥
 दशसाहस्रजप्ता तु सर्वकल्मषनाशिनी ॥
 सुवर्णस्तेयकृद्विशो ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥
 सुरापश्च विशुद्ध्येत लक्षजप्यान्न संशयः ॥ ३ ॥
 प्राणायामत्रयं कृत्वा स्नानकाले समाहितः ॥
 अहोरात्रकृतात्पापात्तक्षणादेव मुच्यते ॥ ४ ॥
 स्व्याहृतिकाः सप्तणवाः प्राणायामास्तु षोडश ॥
 अपि भ्रूणहनं मास्रात्पुनस्त्यहरहः कृताः ॥ ५ ॥
 हुता देवो विशेषेण सर्वकामप्रदायिनी ॥
 सर्वपापक्षयकरी वरदा भक्तवत्सला ॥ ६ ॥
 शान्तिकामस्तु जुहुयात्सावित्रीमक्षतैः शुद्धिः ॥
 हंतुकामोऽपमृत्युं च घृतेन जुहुयात्तथा ॥ ७ ॥
 श्रीकामस्तु तथा पद्मैर्विल्वैः कांचनकामुकः ॥
 ब्रह्मवर्चसकामस्तु पयसा जुहुयात्तथा ॥ ८ ॥
 घृतप्लुतैस्तिलैर्वह्निं जुहुयात्सुसमाहितः ॥
 गायत्र्ययुतहोमाच्च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ९ ॥
 पापात्मा लक्षहोमेन पातकेभ्यः प्रमुच्यते ॥
 अभीष्टं लोकमाप्नोति प्राप्नुयात्काममीप्सितम् ॥ १० ॥
 गायत्री वेदजननी गायत्री पापनाशिनी ॥

गायत्र्याः परमं नास्ति दिवि चेह च पावनम् ।
 हस्तत्राणप्रदा देवी पततां नरकार्णवे ॥
 तस्यात्तामस्यसेन्नित्यं ब्राह्मणो नियतः शुचिः ।
 गायत्रीजप्यनिरतं हव्यकव्येषु भोजयेत् ॥
 तस्यिन्न निष्ठते पापमविन्दुरिव पुष्करे ॥ १३ ॥
 जप्येनैव तु संसिद्धयेद्ब्राह्मणो नाम संशयः ॥
 कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥ १
 उपांशु स्याच्छतगुणः साहस्रो दानसः स्मृतः ॥
 नोच्चैर्जाप्यं दुःखः कुर्यात्ताविज्यास्तु विक्षेपतः ॥
 त्रावित्रीजाप्यनिरतः स्वर्गमाप्नोति मानवः ॥
 गायत्रीजाप्यनिरतो योक्षोपायं च विंदति ॥ १६
 तास्मात्सर्वप्रयत्नेन जातः प्रयत्नयानयः ॥
 गायत्रीं तु जपेद्भक्त्या सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ १
 इति शंखस्मृतौ द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

अष्टोदशोऽध्यायः १३.

स्नातः कृतजप्यस्तद्धु प्राङ्मुखो दिव्येन तीर्थेन देवा
 तर्पयेत् ॥ अथ तर्पणविधिः ॥ ॐ भगवंतं शेषं तर्प
 कालादिकद्रं तु ततो रुक्मशौचं तथैव च ॥ श्वेतशौचं
 शोकं पातालानां च सप्तमम् ॥ १ ॥ जर्बुद्विपं ततः

शाकद्वीपं ततः परम् ॥ गोमेदपुष्करे तद्वच्छाकारूपं च ततः
परम् ॥ २ ॥ शर्वरं ततः स्वधामानं ततः हिरण्यरोमाणं ततः
कल्पस्थायिनो लोकांस्तर्पयेत् ॥ लवणोदं ततः दक्षिमण्डोदं
ततः सुरोदं ततः धृतोदं ततः क्षीरोदं ततः इक्षूदं ततः
स्वादूदं ततः इति सप्तसमुद्रकम् प्रत्यक्षं पुरुषसूक्तेनोदकांज-
लीन् दद्यात् पुष्पाणि च तथा भक्त्या ॥ अथ कृतापस्रव्यो
इक्षिणामुखोऽतर्जानुः पित्र्येण पितॄणां यथाश्राद्धं प्रकाममुद्रकं
दद्यात् ॥ सौवर्णेन पात्रेण राजतेनौदुम्बरेण खड्गपात्रेणान्य-
पात्रेण वोदकं पितृतीर्थं स्पृशन्दद्यात् ॥ पित्रे पितामहाय प्रपि-
तामहाय मात्रे सातामहाय प्रसातामहाय यात्रे सातामह्यै
प्रसातामह्यै सप्तमान्पुरुषान् पितृपक्षे यावतां नाम जानीयात्
पितृपक्षाणां तर्पणं कृत्वा गुरुणां यातृपक्षाणां तर्पणं कुर्यात् ॥
मातृपक्षाणां तर्पणं कृत्वा संबन्धिनां श्वानां कुर्यात् ॥
नेषां कृत्वा सुहृदां कुर्यात् ॥ भवंति चात्र श्लोकाः ॥

विना रौप्यसुवर्णेन विना ताम्रतिलेन च ॥

विना दधैश्च मज्जैश्च पितॄणां नोपतिष्ठते ॥ १ ॥

सौवर्णरजताभ्यां च खड्गेनौदुम्बरेण च ॥

दत्तमक्षयतां याति पितॄणां तु तिलोदकम् ॥ २ ॥

हेत्रा तु सह यदत्तं क्षीरेण मधुना सह ॥

तदप्यक्षयतां याति पितॄणां तु तिलोदकम् ॥ ३ ॥

कुर्यादहरहः श्राद्धपन्नाद्येनोदकेन वा ॥
 पयोमूलफलैर्वापि पितॄणां प्रीतिमावहन् ॥ ४ ।
 क्षातः संतर्पणं कृत्वा पितॄणां तु तिलांभसा ॥
 पितृयज्ञमवाप्नोति प्रीणाति च पितॄंस्तथा ॥ ५
 इति शंखस्मृतौ त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः १४.

ब्राह्मणान्न परिक्षित दैवे कर्मणि धर्मवित् ॥
 पित्र्ये कर्मणि संप्राप्ते युक्तमाहुः परीक्षणम् ॥
 ब्राह्मणा ये विकर्मस्था वैडालव्रतिकास्तथा ॥
 कुनांगा अतिरिक्तांगा ब्राह्मणाः पंक्तिदूषकाः ॥
 गुरूणां प्रतिकूलाश्च वेदान्ग्युत्सादिनश्च ये ॥
 गुरूणां त्यागिनश्चैव ब्राह्मणाः पंक्तिदूषकाः ॥
 अनध्योपेष्वधीयानाः शौचाचारविर्विजिताः ।
 शूद्रान्नरससंपुष्टा ब्राह्मणाः पंक्तिदूषकाः ॥ ४
 षडंगविद्विषुपर्णो बह्वृचो ज्येष्ठसामगः ॥
 त्रिणाचिकेतः पंचामिब्राह्मणः पंक्तिपावनः ॥
 ब्रह्मदेयानुसंतापो ब्रह्मदेयाप्रदायकः ॥
 ब्रह्मदेयापतिर्यश्च ब्राह्मणः पंक्तिपावनः ॥ ६ ।
 ऋग्यजुःपारगो यश्च सान्नां यश्चापि पारगः

अथर्वागिरसोऽभ्येता ब्राह्मणः पंक्तिपावनः ॥ ७ ॥
 नित्यं योगरतो विद्वान्ससलोष्टाक्षकांचनः ॥
 ध्यानशीलो हि यो विद्वान्ब्राह्मणः पंक्तिपावनः ॥ ८ ॥
 द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ त्रींश्च पित्र्ये वा दङ्मुखौ स्तथा ॥
 भोजयोद्विविधान्विप्रानेकैकसुभयत्र वा ॥ ९ ॥
 भोजयेदथवाऽप्येकं ब्राह्मणं पंक्तिपावनम् ॥
 दैवे कृत्वा तु नैवेद्यं पश्चाद्ब्रह्मैतु तत्क्षिपेत् ॥ १० ॥
 उच्छिष्टसन्निधौ कार्यं पिंडनिर्वपणं बुधैः ॥
 अक्षवे च तथा कार्यमग्निकार्यं यथाविधि ॥ ११ ॥
 श्राद्धं कृत्वा प्रयत्नेन त्वराक्रोधविवर्जितः ॥
 उच्छिष्टमन्नं द्विजातिभ्यः श्रद्धया विनिवेदयेत् ॥ १२ ॥
 अन्यत्र पुण्यसूत्रेभ्यः पीठकेभ्यश्च पंडितः ॥
 भोजयोद्विविधान्विप्राग्दमाल्यसमुज्ज्वलान् ॥ १३ ॥
 यत्किञ्चित्पच्यते गेहे भक्ष्यं वा भोज्यमेव वा ॥
 अनिवेद्यं न भोक्तव्यं पिंडसूत्रे कदाचन ॥ १४ ॥
 उग्रगंधान्यगंधानि चैत्यवृक्षभवानि च ॥
 पुष्पाणि वर्जनीयानि रक्तवर्णानि यानि च ॥ १५ ॥
 तोयोद्भवानि देयानि रक्तान्यपि विशेषतः ॥
 ऊर्णासूत्रं प्रदातव्यं कार्पासमथवा नवम् ॥ १६ ॥
 विवर्तयेत्प्रा यद्यना तवस्त्रजा ॥

घृतेन दीपो दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः ॥ १७ ॥

धूपार्थं गुग्गुलं दद्याद् घृतयुक्तं मधूतकटम् ॥

चंदनं च तथा दद्यात्पिष्ट्वा च कुंकुमं शुभम् ॥ १८ ॥

भूतृणं सुरसं शिशुं पालकं सिंधुकं तथा ॥

कूष्मांडालाबुधार्ताककोविदारांश्च वर्जयेत् ॥ १९ ॥

पिप्पलीमारिचं चैव तथा वै पिंडमूलकम् ॥

कृतं च लवणं सर्वं वंशाग्रं तु विवर्जयेत् ॥ २० ॥

राजभाषान्मसूरांश्च चणकान्कोरूदूषकान् ॥

लोहितान्बृक्षनिर्यासान्छादकर्मणि वर्जयेत् ॥ २१ ॥

आम्रमामलकीमिश्रं मृद्वीकादधिदाडिमान् ॥

विदारिञ्चैव रंक्षाद्या दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नतः ॥ २२ ॥

धानालाजान्मधुयुतान्सक्तूञ्छर्करया तथा ॥

दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन शृंगाटकविसेतकान् ॥ २३ ॥

भोजयित्वा द्विजान्भक्त्या स्वाचान्तान्दत्तदक्षिणा

अभिवाद्य पुनर्विमानलुप्तज्य विसर्जयेत् ॥ २४ ॥

निमंत्रितस्तु यः श्राद्धे मधुनं सेवते द्विजः ॥

श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च युक्तः स्यान्महतैः नसा ॥

कालशकं सशकं च मांसं वाधर्गिसस्य च ॥

खड्गमांसं तथानंतं यमः प्रोवाच धर्मवित् ॥ २५ ॥

यद्ददाति गयास्थश्च प्रभासे पुष्करे तथा ॥

प्रयागे नैमिषारण्ये सर्वमानंत्यमश्नुते ॥ २७ ॥
 गंगायमुन्नयोस्तीरं अयोध्यामरकंदके ॥
 तर्जदायां मयातीर्थे सर्वमानंत्यमश्नुते ॥ २८ ॥
 वाराणस्यां कुरुक्षेत्रे भृगुतुंगे हिमालये ॥
 सप्तवेण्वृषिकूपे च तदप्यक्षयपुच्छते ॥ २९ ॥
 म्लेच्छदेशे तथा राज्ञौ संध्यायां च विशेषतः ॥
 न श्राद्धमाचरेत्प्राज्ञो म्लेच्छदेशे न च व्रजेत् ॥ ३० ॥
 हस्तिच्छायास्तु यद्वत् यद्वत् राहुदर्शने ॥
 विदुर्वत्ययने चैव सर्वमानंत्यमश्नुते ॥ ३१ ॥
 प्रौष्ठपद्यामतीतायां मद्यायुक्तां त्रयोदशम् ॥
 प्राप्य श्राद्धं प्रकर्तव्यं मधुना पायसेन वा ॥ ३२ ॥
 प्रजां पुष्टिं यशः स्वर्गमारोग्यं च धनं तथा ॥
 नृणां श्राद्धैः सदा प्रीताः प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥ ३३ ॥
 इति श्रीशंखस्मृतौ चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पंचदशोऽध्यायः १५.

जनने मरणे चैव सपिंडानां द्विजोत्तमः ॥
 व्यहाच्छुद्धिमवाप्नोति योऽग्निवेदसमन्वितः ॥ १ ॥
 सपिंडता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्तते ॥
 नामधारकविप्रस्तु दशाहेन विशुद्ध्यति ॥ २ ॥

क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पक्षेण शुद्ध्यति ॥
 आसेन तु तथा शूद्रः शुद्धिमाप्नोति नांतरा ॥ ३
 रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्त्रावे विमुद्ध्यति ॥
 अजातदंतबाले तु सद्यः शौचं विधीयते ॥ ४ ॥
 अहोरात्रात्तथा शुद्धिर्बाले त्वकृतचूडके ॥
 तथैवानुपनीते तु त्र्यहाच्छुध्यति बांधवाः ॥ ५
 अनूठानां तु कन्यानां तथैव शूद्रजन्मनाम् ।
 अनूठभार्यः शूद्रस्तु षोडशाद्वत्सरात्पराम् ॥ ६
 मृत्युं समधिगच्छेन्मासात्तस्यापि बांधवाः ॥
 शुद्धिं समधिगच्छेद्युर्नात्र कार्या विचारणा ॥ ७
 पितृवैश्मनि या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता ॥
 तस्यां मृतायां नाशौचं कदाचिदपि शास्यति ॥
 हीनवर्णा तु या नारी प्रसादात्प्रसवं व्रजेत् ॥
 प्रसवे मरणे तज्जमाशौचं नोपशास्यति ॥ ९ ॥
 समानं सख्यशौचं तु प्रथमेन समापयेत् ॥
 असमानं द्वितीयेन धर्मा राजवचो यथा ॥ १० ॥
 देशांतरगतः श्रुत्वा कुल्यानां मरणोद्भवौ ॥
 यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ॥ ११ ॥
 अतीते दशरात्रे तु त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥
 तथा संवत्सरेऽतीते ज्ञात एव विशुद्ध्यति ॥ १२

अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च ॥
 परपूर्वासु च स्त्रीषु त्र्यहाच्छुद्धिरिहेष्यते ॥ १३ ॥
 मातामहे व्यतीते तु चाचार्यं च तथा मृते ॥
 गृहे दत्तासु कन्यासु मृतासु तु त्र्यहस्तथा ॥ १४ ॥
 निवासराजनि प्रेते जाते दौहित्रके गृहे ॥
 आचार्यपत्नीपुत्रेषु प्रेतेषु दिवसेन च ॥ १५ ॥
 मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यत्विग्वांधवेषु च ॥
 सप्तह्यचारिण्येकाहमनूचाने तथा मृते ॥ १६ ॥
 एकरात्रिं त्रिरात्रं च षड्रात्रं मासमेव च ॥
 शूद्रे सपिंडे वर्णानामाशौचं क्रमशः स्मृतम् ॥ १७ ॥
 त्रिरात्रमथ षड्रात्रं पक्षं मासं तथैव च ॥
 वैश्ये सपिंडे वर्णानामाशौचं क्रमशः स्मृतम् ॥ १८ ॥
 सपिंडे क्षत्रिये शुद्धिः षड्रात्रं ब्राह्मणस्य तु ॥
 वर्णानां परिशिष्टानां द्वादशाहं विनिर्दिशेत् ॥ १९ ॥
 सपिंडे ब्राह्मणे वर्णाः सर्व एवाविशेषतः ॥
 दशरात्रेण शुध्येयुरित्याह भगवान्यमः ॥ २० ॥
 भृग्वध्न्यनशनाधोभिर्मृतानामात्मघातिनाम् ॥
 पतितानां च नाशौचं शस्त्रविद्युद्धताश्च ये ॥ २१ ॥
 यतिव्रतिब्रह्मचारिनृपकारुक्दीक्षिणः ॥
 नाशौचभाजः कथिता राजाज्ञाकारिणश्च ये ॥ २२ ॥

यस्तु भुक्तं पराशौचे वर्णां सोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
 अशौचशुद्धौ शुद्धिश्च तस्याप्युक्ता मनीषिभिः ॥ २३ ॥
 पराशौचे नरो भुक्त्वा कृमियोनौ प्रजायते ॥
 भुक्तान्नं म्रियते यस्य तस्य योनौ प्रजायते ॥ २४ ॥
 दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायः पितृकर्म च ॥
 प्रेतापिण्डे क्रियावर्जमाशौचे विनिवर्तते ॥ २५ ॥
 इति शङ्खस्मृतौ भाषाटीकायां पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः १६.

मृन्मयं भाजनं सर्वं पुनः पाकेन शुद्ध्यति ॥
 मर्द्यमूत्रैः पुराषैर्वा घृबनैः पूयशोणितैः ॥ १ ॥
 संस्पृष्टं नैव शुद्ध्यत पुनः पाकेन मृन्मयम् ॥
 एतैरेव तथा स्पृष्टं ताम्रसौवर्णराजतम् ॥ २ ॥
 शुद्ध्यत्यावर्तितं पश्चादन्यथा केवलाभसम् ॥
 अल्लोदकेन ताम्रस्य क्षीसस्य त्रपुणस्तथा ॥ ३ ॥
 क्षारेण शुद्धिः कांस्यस्य लोहस्य च विनिर्दिशेत् ॥
 मुक्तामणिप्रवालानां शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥ ४ ॥
 अब्जानां चैव भांडानां सर्वस्याश्मयस्य च ॥
 शकवर्जं मूलफलद्विदलानां तथैव च ॥ ५ ॥
 मार्जनाद्यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ॥
 उष्णाभसा तथा शुद्धिं सस्नेहानां विनिर्दिशेत् ॥ ६ ॥

शयनासनयानानां सशूर्पशकटस्य च ॥
 शुद्धिः संप्रोक्षणाद्यज्ञे करकंधनयोस्तथा ॥ ७ ॥
 मार्जनाद्देश्मनां शुद्धिः क्षितेः शोधस्तु तक्षणात् ॥
 संमार्जितेन तोयेन वाससां शुद्धिरिष्यते ॥ ८ ॥
 बहूनां प्रोक्षणाच्छुद्धिर्धान्यादीनां विनिर्दिशेत् ॥
 प्रोक्षणात्संहतानां च दारवाणाञ्च तक्षणात् ॥ ९ ॥
 सिद्धार्थकानां कल्केन शृंगदंतमयस्य च ॥
 गोवालैः फलपान्नाणामस्थ्यां शृंगवतां तथा ॥ १० ॥
 निर्यासानां गुडानां च लवणानां तथैव च ॥
 कुसुंभकुंजकुमानां च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा ॥ ११ ॥
 प्रोक्षणात्कथिता शुद्धिरित्याह भगवान्यमः ॥
 भूमिस्थसुदकं शुद्धं शुचि तोयं शिलागतम् ॥ १२ ॥
 वर्णगंधरसैर्दुष्टैर्वर्जितं यदि तद्भवेत् ॥
 शुद्धं नदीगतं तोयं सर्वदैव सुखाकरम् ॥ १३ ॥
 शुद्धं प्रसारितं पण्यं शुद्धे चाजाश्वयोर्मुखे ॥
 मुखवर्जं तु गौः शुद्धा मार्जारश्वाश्वमे शुचिः ॥ १४ ॥
 शय्या भार्या शिशुर्वस्त्रमुपवर्ति कर्मण्डलः ॥
 आत्मनः कथितं शुद्धं न शुद्धं हि परस्य च ॥ १५ ॥
 नारीणां चैव वत्सानां शकुनीनां शुभं मुखम् ॥
 रात्रौ प्रस्रवणे वृक्षे मृगयायां सदा शुचि ॥ १६ ॥

शुद्धा भर्तुश्चतुर्थऽहि स्नानेन स्त्रीरजस्वला ॥
 देवे कर्मणि पित्र्ये च पंचमेऽहनि शुद्ध्यति ॥ १७ ॥
 रथ्याकर्मतोयेन धीवनाद्येन वाच्यथ ॥
 नाभेरूर्ध्वं नरः स्पृष्टः सद्यः स्नानेन शुद्ध्यति ॥ १८ ॥
 कृत्वा मूत्रं पुरीषं वा रनात्वा भोक्तुमनस्तथा ॥
 भुक्त्वा क्षुत्वा तथा सुप्त्या पीत्वा चांभोऽवगाह्य च ॥ १९ ॥
 रथ्यामाक्रम्य वाचाभेद्वासो विपरिधाय च ॥
 कृत्वा मूत्रं पुरीषं च लेपगंधापहं द्विजः ॥ २० ॥
 उद्धृतेनांभसा शौचं मृदा चैव समाचरेत् ॥
 पायी च मृत्तिकाः सप्त छिन्ने द्वे पस्कीर्तिते ॥ २१ ॥
 एकस्मिन्विंशतिर्हस्ते द्वयोर्द्वेयाश्चतुर्दश ॥
 तिस्रस्तु मृत्तिका ज्ञेयाः कृत्वा नखविशोधनम् ॥ २२ ॥
 तिस्रस्तु पादयोर्ज्ञेयाः शौचकामस्य सर्वदा ॥
 शौचमेतद्गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥ २३ ॥
 त्रिगुणं तु वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥
 मृत्तिका च विनिर्दिष्टा त्रिपर्व पूर्यते यया ॥ २४ ॥

इति शंखस्मृतौ षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः १७.

नित्यं त्रिषवणस्नाया कृत्वा पर्णकुटीं वने ॥
 अधःशायी जटाधारी पर्णमूलफलाशनः ॥ १ ॥
 ग्रामं विशेषं भिक्षार्थं स्वकर्म परिकीर्तयन् ॥
 एककालं समश्नीयाद्वर्षे तु द्वादशे गते ॥ २ ॥
 हेमस्तेयो सुरापश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥
 व्रतैर्नैतेन शुद्ध्यन्ते महापातकिनस्त्विक्षे ॥ ३ ॥
 यागस्थं क्षत्रियं हत्वा वैश्यं हत्वा च याजकम् ॥
 एतदेव व्रतं कुर्यादात्रेयीविनिषूदकः ॥ ४ ॥
 कूटसाक्ष्यं तथैवोक्त्वा निक्षेपमपहत्य च ॥
 एतदेव व्रतं कुर्यात्यक्त्वा च शरणागतम् ॥ ५ ॥
 आहिताग्नेः स्त्रियं हत्वा मित्रं हत्वा तथैव च ॥
 हत्वा गर्भमविज्ञातमेतदेव व्रतं चरेत् ॥ ६ ॥
 वनस्थं च द्विजं हत्वा पार्थिवं च कृतांगसम् ॥
 एतदेव व्रतं कुर्याद्विगुणं च विशुद्ध्यै ॥ ७ ॥
 क्षत्रियस्य च पादोर्ध्वं वधेऽर्द्धं वैश्यघातने ॥
 अर्द्धमेव सदा कुर्यात्स्त्रीवधे पुरुषस्तथा ॥ ८ ॥
 पादं तु शूद्रहत्यायामुदकयागमने तथा ॥

(३३६)

अष्टादशस्मृतयः ।

गोवधे च तथा कुर्यात्परदारगतस्तथा ॥ ९ ॥
पशून्हत्वा तथा ग्राभ्यान्मांसं कृत्वा विचक्षणः ॥
आरण्यानां वधे तद्वत्तदर्थं तु विधीयते ॥ १० ॥
हत्वा द्विजं तथा सर्पजलेशयविलेशयान् ॥
सप्तरात्रं तथा कुर्याद्भ्रतं ब्रह्महणस्तथा ॥ ११ ॥
अनस्त्रां तु शतं हत्वा स्त्रास्त्रां दशशतं तथा ॥
ब्रह्महत्याद्वतं कुर्यात्पूर्णं संवत्सरं नरः ॥ १२ ॥
यस्य यस्य च वर्णस्य वृत्तिच्छेदं समाचरेत् ॥
तस्य तस्य वधे प्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ १३ ॥
अपहृत्य तु वर्णानां भुवं प्राप्य प्रमादतः ॥
प्रायश्चित्तं वधप्रोक्तं ब्राह्मणानुमतं चरेत् ॥ १४ ॥
गोजाश्वस्यापहरणे मणीनां रजतस्य च ॥
जलापहरणे चैव कुर्यात्संवत्सरं व्रतम् ॥ १५ ॥
तिलानां धान्यवस्त्राणां मद्यानामामिषस्य च ॥
संवत्सरार्द्धं कुर्वीत व्रतमेतत्समाहितः ॥ १६ ॥
तृणेषुकाष्ठतक्राणां रसानामपहारकः ॥
मासमेकं व्रतं कुर्याद्दन्तानां सर्पिषां तथा ॥ १७ ॥
लवणानां गुडानां च मूलानां कुसुमस्य च ॥

६ द्विजं-प्रक्षिणम् ।

मासार्द्धं तु व्रतं कुर्यादेतदेव समाहितः ॥ १८ ॥
 लोहानां वैदलानां च सूत्राणां चर्मणां तथा ॥
 एकरात्रं व्रतं कुर्यादेतदेव समाहितः ॥ १९ ॥
 भुक्त्वा पलांडुं लघुनं मद्यं च करकाणि च ॥
 नारं मलं तथा मांसं विडुराहं खरं तथा ॥ २० ॥
 गोधेयकुंजरोष्ट्रं च सर्वं पांचनखं तथा ॥
 क्रम्यादं कुवकुटं ग्राह्यं कुर्यात्संवत्सरं व्रतम् ॥ २१ ॥
 भक्ष्याः पंचनखास्त्वेते गोधाकच्छपश्लकाः ॥
 खड्गश्च शशकश्चैव तान्हत्वा च चोद्व्रतम् ॥ २२ ॥
 हंसं मद्गुरुकं काकं काकोलं खंजरीटकम् ॥
 मत्स्यादांश्च तथा मत्स्यान्मलाकं शुकसारिके ॥ २३ ॥
 चक्रवाकं प्लवं कोकं मंडूकं भुजगं तथा ॥
 मासमेकं व्रतं कुर्यादेतच्चैव न भक्षयेत् ॥ २४ ॥
 राजीवान्सिहतुंडांश्च शकुलांश्च तथैव च ॥
 पाठीनरोहितौ भक्ष्यौ मत्स्येषु परिकीर्तितौ ॥ २५ ॥
 जलेचरांश्च जलजान्मुखाग्रनखविष्किरान् ॥
 रक्तपादाञ्जालपादान्सप्ताहं व्रतमाचरेत् ॥ २६ ॥
 तित्तिरं च मयूरं च लावकं च कर्पिजलम् ॥
 वार्ध्निणसं वर्तकं च भक्ष्यानाह यमस्तथा ॥ २७ ॥

भुक्त्वा चोभयतोदंतांस्तथैकशफदंष्ट्रिणः ॥
 तथा भुक्त्वा तु मांसं वै मांसार्थं व्रतमाचरेत् ॥ ३१
 स्वयं मृतं तथा मांसं माहिषं त्वाजमेव च ॥
 गोश्च क्षीरं विवत्सायाः संधिन्याश्च तथा पयः ॥
 संधिन्यमेध्यं भक्षित्वा पक्षं तु व्रतमाचरेत् ॥ ३२
 क्षीराणि यान्यभक्ष्याणि तद्विकाराशने बुधः ॥
 सप्तरात्रं व्रतं कुर्याद्यदेतत्परिकीर्तितम् ॥ ३३ ॥
 लोहितान्वृक्षनिर्यासान्प्रश्चनप्रभवांस्तथा ॥
 केवलानि च शुक्तानि तथा पर्युषितं च यत् ॥
 गुडशुक्तं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रं च व्रती भवेत् ॥ ३४
 दधि भक्ष्यं च शुक्तेषु यश्चान्यद्दधिसंभवम् ॥
 गुडशुक्तं तु भक्ष्यं स्यात्सर्पिष्कमिति स्थितिः ॥
 यवगोधूमजाः सर्वे विकाराः पयसश्च ये ॥
 राजवाडवकुल्यं च भक्ष्यं पर्युषितं भवेत् ॥ ३५ ॥
 राजीवपक्षं मांसं च सर्वयत्नेन वर्जयेत् ॥
 संवत्सरं व्रतं कुर्यात्प्राश्यैताञ्जानतस्तु तान् ॥ ३६
 शूद्रान्नं ब्राह्मणो भुक्त्वा तथा रंगावतारिणः ॥
 चिकित्सकस्य शुद्रस्य तथा स्त्रीमृगजीविनः ॥ ३७
 षष्ठस्य कुलटायाश्च तथा बंधनचारिणः ॥
 बद्धस्य चैव चोरस्य अन्त्रीरायाः स्त्रियस्तथा ॥ ३८

चर्मकारस्य वेनस्य ह्रीवस्य पतितस्य च ॥
 रुक्मकारस्य धूर्तस्य तथा वार्धुषिकस्य च ॥ ३७ ॥
 कदर्यस्य नृशंसस्य वेश्यायाः कितवस्य च ॥
 गणान्नं भूमिपालान्नमन्नं चैव श्वजीविनाम् ॥ ३८ ॥
 मौजिकान्नं सूतिकान्नं भुक्त्वा मासं व्रतं चरेत् ॥
 शूद्रस्य सततं भुक्त्वा षण्मासान् व्रतमाचरेत् ॥ ३९ ॥
 वश्यस्य तु तथाभुक्त्वा त्रीन्मासान् व्रतमाचरेत् ॥
 क्षत्रियस्य तथा भुक्त्वा द्वौ मासौ व्रतमाचरेत् ॥ ४० ॥
 ब्राह्मणस्य तथा भुक्त्वा मासमेकं व्रतं चरेत् ॥
 अपः सुराभाजनस्थाः पीत्वा पक्षं व्रतं चरेत् ॥ ४१ ॥
 मद्यभाङ्गताः पीत्वा सप्तरात्रं व्रतं चरेत् ॥
 शूद्रोच्छिष्टाशने मासं पक्षमेकं तथा विशः ॥ ४२ ॥
 क्षत्रियस्य तु सप्ताहं ब्राह्मणस्य तथा दिनम् ॥
 अथ श्राद्धाशने विद्वान्मासमेकं व्रती भवेत् ॥ ४३ ॥
 परिवित्तिः परिवित्ता यया च परिविंदति ॥
 व्रतं संवत्सरं कुर्यादतृयाजकपञ्चमाः ॥ ४४ ॥
 काकोच्छिष्टं गवाघ्रातं भुक्त्वा पक्षं व्रती भवेत् ॥ ४५ ॥
 दूषितं केशकीटैश्च मूषिकालांगलेन च ॥
 मक्षिकामशकेनापि त्रिरात्रं तु व्रती भवेत् ॥ ४६ ॥
 वृथाकृसरसंयावपायसाक्षपशङ्कुलीः ॥

भुक्त्वा त्रिरात्रं कुर्वीत व्रतमेतत्समाहितः ॥ ४७ ॥
 नील्या चैव क्षतो विप्रः शुना दष्टस्तथैव च ॥
 त्रिरात्रं तु व्रतं कुर्यात्पुंश्चलीदिशनक्षतः ॥ ४८ ॥
 पादप्रतापनं कृत्वा वह्निं कृत्वा तथाप्यधः ॥
 कुशैः प्रमृज्य पादौ च दिनमेकं व्रती भवेत् ॥ ४९ ॥
 नीलैर्वस्त्रं परीधाय भुक्त्वा स्नानार्हणस्तथा ॥
 त्रिरात्रं च व्रतं कुर्याच्छ्रित्वा गुल्मलतास्तथा ॥ ५० ॥
 अध्यास्य शयनं यान्मासनं पादुके तथा ॥
 पलान्नस्य द्विजश्रेष्ठस्त्रिरात्रं तु व्रती भवेत् ॥ ५१ ॥
 वाग्दुष्टं भावदुष्टं च भाजने भावदूषिते ॥
 भुक्तान्नं ब्राह्मणः पश्चात्त्रिरात्रं तु व्रती भवेत् ॥ ५२ ॥
 क्षत्रियस्तु रणे दत्त्वा पृष्ठं प्राणपरायणः ॥
 संवत्सरं व्रतं कुर्याच्छ्रित्वा पिप्पलपादपम् ॥ ५३ ॥
 दिवा च मैथुनं कृत्वा स्नात्वा नमस्तथांभसि ॥
 नम्रां परस्त्रियं दृष्ट्वा दिनमेकं व्रती भवेत् ॥ ५४ ॥
 क्षिप्त्वाग्नावशुचि द्रव्यं तदेवांभसि मानवः ॥
 मासमेकं व्रतं कुर्यादुपक्रुध्य तथा गुरुम् ॥ ५५ ॥
 पीतावशेषं पानीयं पीत्वा च ब्राह्मणः क्वचित् ॥
 त्रिरात्रं तु व्रतं कुर्याद्ब्रामहस्तेन वा पुनः ॥ ५६ ॥

एकपेक्त्युपविष्टेषु विषमं यः प्रयच्छति ॥
 यश्च यावदसौ पक्वं कुर्यात्तु ब्राह्मणो व्रतम् ॥ ५७ ॥
 धारयित्वा तुलां चैव विषमं कारयेद्बुधः ॥
 सुरालवणमद्यानां दिनमेकं व्रती भवेत् ॥ ५८ ॥
 मांसस्य विक्रयं कृत्वा कुर्याच्चैव महाव्रतम् ॥
 विक्रीय पाणिना मद्यं तिलानि च तथाचरेत् ॥ ५९ ॥
 हुंकारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वंकारं च गरीयसः ॥
 दिनमेकं व्रतं कुर्यात्प्रयतः सुखमाहितः ॥ ६० ॥
 भेतस्य भेतकार्याणि कृत्वा च धनहारकः ॥
 वर्णानां यद्व्रतं प्रोक्तं तद्व्रतं प्रयतश्चरेत् ॥ ६१ ॥
 कृत्वा पापं न गूहेत गूहमानं विवर्द्धते ॥
 कृत्वा पापं बुधः कुर्यात्पर्वदानुमतं व्रतम् ॥ ६२ ॥
 तस्करश्चापदाकीर्णं बहुव्याधमृगे वने ॥
 न व्रतं ब्राह्मणः कुर्यात्प्राणबाधभयात्सदा ॥ ६३ ॥
 सर्वत्र जीवनं रक्षेज्जीवन्पापमपोहति ॥
 व्रतैः कृच्छ्रैश्च दानैश्च इत्याह भगवान्यमः ॥ ६४ ॥
 शरीरं धर्मसर्वस्वं रक्षणीयं प्रयत्नतः ॥
 शरीरात्सवते धमः पर्वतात्सलिलं यथा ॥ ६५ ॥

१ सुरालवणपात्रेषु भुक्त्वा क्षीरं व्रतं चरेत् । इतिपाठः ।

(३४२)

अष्टादशस्मृतयः ।

आलोच्य धर्मशास्त्राणि समस्य ब्राह्मणैः सह ॥
प्रायश्चित्तं द्विजो दद्यात्स्वेच्छया न कदाचन ॥ ६
इति शंखस्मृतौ सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः १८.

अथं त्रिषवणस्नानी स्नानेऽथमर्षणम् ॥
निमग्नस्त्रिः पठेदप्सु न भुञ्जीत दिनत्रयम् ॥ १ ॥
वीरासनं च तिष्ठेत गां दद्याच्च पयस्विनीम् ॥
अथमर्षणमित्येतद्व्रतं सर्वायनाशनम् ॥ २ ॥
अथं सायं अथं प्रातरुपहमद्यादयाचितम् ॥
अथं परं च नारनीयात्प्राजापत्यं चरन्व्रतम् ॥ ३ ॥
अथमुष्णं पिबेत्तोयं अथमुष्णं घृतं पिबेत् ॥
अथमुष्णं पयः पीत्वा वायुमक्षरुथं भवेत् ॥ ४ ॥
तप्तकृच्छ्रं विजानीयाच्छीतैः शीतमुदाहृतम् ॥
द्वादशाहोपवासेन पशकः परिकीर्तितः ॥ ५ ॥
विधिनोदकसिद्धान्नं समश्नीयात्प्रयत्नतः ॥
सकून्निह सोदकान्मासं कृच्छ्रं वारुणमुच्यते ॥ ६ ॥
वित्त्वैरामलकैर्वापि पद्माक्षैरथवा शुभैः ॥
मासेन लोकैस्त्रीन्कृच्छ्रः कथ्यते बुधिसत्तमैः ॥ ७ ॥
गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥

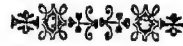
एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रं सांतपनं स्मृतम् ॥ ८ ॥
 एतैस्तु व्यहमभ्यस्तेर्महासांतपनं स्मृतम् ॥ ९ ॥
 पिण्याकं वामतक्रांष्टुसक्तूनां प्रतिवासरम् ॥
 उपवासांतराभ्यासात्तुलापुरुष उच्यते ॥ १० ॥
 गोपुरीषाशनो भूत्वा मासं नित्यं समाहितः ॥
 व्रतं तु वार्द्धिकं कुर्यात्सर्वपापापनुत्तये ॥ ११ ॥
 ग्रासं चंद्रकलावृद्ध्या प्राग्नीयाद्वर्द्धयन्सदा ॥
 ह्रासयेच्च कलाहानी व्रतं चांद्रायणं स्मृतम् ॥ १२ ॥
 मुंडस्त्रिषवणत्नायी अधःशायी जितेन्द्रियः ॥
 स्त्रीशूद्रपतितानां च वर्जयेत्सारभाषणम् ॥ १३ ॥
 पवित्राणि जपेच्छुक्त्या जुहुयाच्चैव शक्तितः ॥
 अयं विधिः स विज्ञेयः सर्वकृच्छ्रेषु सर्वदा ॥ १४ ॥
 पापात्मानस्तु पापेभ्यः कृच्छ्रैः संतारिता नराः ॥
 गतपापा दिवं यांति नात्र कार्या विचारणा ॥ १५ ॥
 शंखप्रोक्तमिदं शास्त्रं योऽधीते बुद्धिमान्नरः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तस्त्वर्गलोके महीयते ॥ १६ ॥

इति शंखस्मृतौ अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

इति शंखस्मृतिः समाप्ता ॥ १३ ॥

अथ लिखितस्मृतिः १४

इष्टापूर्ते तु कर्तव्ये ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ॥
 इष्टेन लभते स्वर्गं पूर्ते मोक्षमवाप्नुयात् ॥ १ ॥
 एकाहमपि कर्तव्यं भूमिष्ठमुदकं शुभम् ॥
 कुलानि तारयेत्सप्त यत्र गौर्वितृषीभवेत् ॥ २ ॥
 भूमिदानेन ये लोका गोदानेन च कीर्तिताः ॥
 ताल्लोकान्माप्नुयान्मर्त्यः पादपानां प्ररोपणे ॥ ३ ॥
 वापीकूपतडागानि देवतापतनानि च ॥
 पतितान्युद्धरेद्यस्तु स पूर्वफलमश्नुते ॥ ४ ॥
 अग्निहोत्रं तपः संत्यं वेदानां चैव पालनम् ॥
 आतिथ्यं वैश्वदेवं च इष्टमित्यभिधीयते ॥ ५ ॥
 इष्टापूर्ते द्विजातीनां सामान्यो धर्म उच्यते ॥
 अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्ते धर्मे न वैदिके ॥ ६ ॥
 यावदस्थि मनुष्यस्य गंगातोयेषु तिष्ठति ॥
 तावद्दर्पसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७ ॥

देवतानां पितॄणां च जले दद्याज्जलांजलिम् ॥
 असंस्कृतमृतानां च स्थले दद्याज्जलांजलिम् ॥ ८ ॥
 एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चोत्सृज्यते वृषः ॥
 मुच्यते प्रेतलोकात् पितृलोकं स गच्छति ॥ ९ ॥
 एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्यप्येको गणं व्रजेत् ॥
 यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ १० ॥
 वाराणस्यां प्रविष्टस्तु कदाचिन्निष्क्रमेद्यदि ॥
 हसंति तस्य भूतानि अन्योऽयं करताडनैः ॥ ११ ॥ ॥
 गयाशिरसि यत्किञ्चिन्नाम्ना पिडं तु निर्वपेत् ॥
 नरकस्थो दिवं याति स्वर्गस्थो मोक्षमाप्नुयात् ॥ १२ ॥
 आत्मनो वा परस्यापि गयाक्षेत्रे यतस्ततः ॥
 यन्नाम्ना पातयेत्पिडं तं नयेद्वह्म शाश्वतम् ॥ १३ ॥
 लोहितो यस्तु वर्णेन शंखवर्णश्चुरस्तथा ॥
 लांगूलशिरसा चैव स वै नीलवृषः स्मृतः ॥ १४ ॥
 नवश्राद्धं त्रिपक्षे च द्वादशस्वेव मासिकम् ॥
 षण्मासौ चाब्धिकं चैव श्राद्धान्येतानि षोडश ॥ १५ ॥
 यस्येतानि न कुर्वीत एकोदिष्टानि षोडश ॥
 पिशाचत्वं स्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपि ॥ १६ ॥
 सर्पिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसंवत्सरं द्विजः ॥
 मातापित्रोः पृथक्कुर्यादिकोद्विष्टं मृतेऽहनि ॥ १७ ॥

वर्षे वर्षे तु कर्तव्यं मातापित्रोस्तु सन्ततम् ॥
 सदैवं भोजयेच्छ्राद्धं पिंडमेकं तु निर्वपेत् ॥ १८ ।
 संक्रातावुपरागे च पर्वण्यपि महालये ॥
 निर्वाप्यास्तु त्रयः पिंडा एकतस्तु क्षयेऽहनि ॥ १
 एकोद्विष्टं परित्यज्य पार्वणं कुरुते द्विजः ॥
 अकृतं तद्विजानीयात्स मातापितृघातकः ॥ २०
 अमायां वैक्षयो यस्य भेतपक्षेऽथवा यदि ॥
 सपिंडीकरणादूर्ध्वं तस्योक्तः पार्श्वो विधिः ॥ २
 निदंडग्रहणाद्देवं भेतत्वं नैव जायते ॥
 अह्नयेकादशे प्राप्ते पार्वणन्तु विधीयते ॥ २२ ॥
 यस्य संवत्सरादर्वाक्सपिंडीकरणं स्मृतम् ॥
 सत्यहं तत्सोदकुंभं दद्यात्संवत्सरं द्विजः ॥ २३ ॥
 पत्न्या चैकेन कर्तव्यं सपिंडीकरणं स्त्रियः ॥
 पितामह्यापि ततस्मिन्सत्येवन्तु क्षयेऽहनि ॥
 तस्यां सत्यां प्रकर्तव्यं तस्याः श्वश्वरेति निश्चितम् ।
 विवाहे चैव निर्वृते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु ॥
 एकत्वं सा गता भर्तुः पिंडे गोत्रे च सूतके ॥ २
 स्वगोत्राद् भ्रश्यते नारी उद्वाहात्सप्तमे पदे ॥
 भर्तृगोत्रेण कर्तव्या दानपिंडोदकाक्रिया ॥ २६ ॥
 द्विमातुः पिंडदानं तु पिंडे पिंडे द्विनामतः ॥

षण्णां देयास्त्रयः पिडा एवं दाता न मुह्यति ॥ २७ ॥
 अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शरीरैः पंक्तिदूषणैः ॥
 अदोषं तं यमः प्राह पांक्तिपावन एष स्वः ॥ २८ ॥
 अमौकरणशेषन्तु पितृपात्रे प्रदापयेत् ॥
 प्रतिपाद्य पितृणां च न दद्याद्द्वैश्वदैविके ॥ २९ ॥
 अनमिको यदा विप्रः श्राद्धं करोति पार्वणम् ॥
 तत्र मातामहानां च कर्तव्यमुभयं सदा ॥ ३० ॥
 अपुत्रा ये मृताः केचित्पुरुषा वा स्त्रियोऽपि वा ॥
 तेभ्य एव प्रदातव्यमेकोद्दिष्टं न पार्वणम् ॥ ३१ ॥
 यस्मिन्नाशौ गते सूर्ये विपत्तिः स्याद्द्विजन्मनः ॥
 तस्मिन्नहनि कर्तव्या दानपिडादकक्रियाः ॥ ३२ ॥
 वर्षवृद्धयभिषेकादि कर्तव्यमधिकं न तु ॥
 आग्निभासे तु पूर्वं स्याच्छ्राद्धं संवत्सरादपि ॥ ३३ ॥
 स एव हेयो दिष्टस्य येन केन तु कर्मणा ॥
 अभिघातान्तरं कार्यं तत्रैवाहः कृतं भवेत् ॥ ३४ ॥
 शालामौ पचते अन्नं लौकिकेनापि नित्यशः ॥
 यस्मिन्नेव पचेदन्नं तस्मिन्होमो विधीयते ॥ ३५ ॥
 वैदिके लौकिके वापि नित्यं हुत्वा ह्यतद्वितः ॥
 वैदिके स्वर्गमाप्नोति लौकिके हन्ति किल्बिषम् ॥ ३६ ॥
 अग्नौ व्याहृतिभिः पूर्वं हुत्वा मनैस्तु शाकलैः ॥

संविभागं तु धूतेभ्यस्ततोऽश्रीयादनमिमान् ॥
 उच्छेषणं तु नोत्तिष्ठेद्याविद्विप्रविसर्जनम् ॥
 ततो गृहवलिं कुर्यादिति धर्मा व्यवस्थितः ॥
 दर्भाः कृष्णाजिनं मंत्रा ब्राह्मणाश्च विशेषतः ॥
 नैते निर्भाल्यतां यान्ति योक्तव्यास्ते पुनः पुनः
 पानमाचमनं कुर्यात्कुशपाणिः सदा द्विजः ॥
 भुक्त्वानोच्छिष्टतां याति एष एव विधिः सदा ।
 पान आचमने चैव तर्पणे दैविके सदा ॥
 कुशहस्तो न दुष्येत यथा पाणिस्तथा कुशः ॥
 वामपाणौ कुशाङ्गुत्वां दक्षिणेन उपस्पृशेत् ॥
 दिनाचामन्ति ये मूढा रुचिरेणाचमन्ति ते ॥ ४२
 नीवीमध्येषु ये दर्भा ब्रह्मसूत्रेषु ये कृताः ॥
 पवित्रांस्तान्विजानीषाद्यथा कायस्तथा कुशः ॥
 पिंडे कृतास्तु ये दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम् ॥
 सूत्रोच्छिष्टपुराणं च तेषां त्यागो विधीयते ॥ ४
 दैवपूर्वं तु यच्छ्राद्धमदैवं चापि यद्ववेत् ॥
 ब्रह्मचारी भवेत्तत्र कुर्याच्छ्राद्धं तु पितृकम् ॥ ४५
 मातुः श्राद्धं तु पूर्वं स्यात्पितृणां तदनंतरम् ॥
 ततो मातामहानां च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ॥ ४
 क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यः काळकामी धूरिलोचनौ ॥

पुरुरवा आर्द्रवाश्च विश्वेदेवाः प्रकीर्तिताः ॥ ४७ ॥
 आगच्छन्तु महाभागा विश्वेदेवा महाबलाः ॥
 ये चात्र विहिताः श्राद्धे सावधाना भवन्तु ते ॥ ४८ ॥
 शष्टिश्राद्धे क्रतुर्दक्षो वसुः सत्यश्च देविके ॥ ४९ ॥
 कालः कामोऽधिकार्येषु अश्वरे धूरिलोचनौ ॥
 पुरुरवा आर्द्रवाश्च पार्वणेऽपि निषेजयेत् ॥ ५० ॥
 यस्यास्तु न भवेद्भ्राता न विज्ञायेत वा पिता ॥
 नोपयच्छेत् तां प्राज्ञः पुत्रिकाधर्मशंकया ॥ ५१ ॥
 अन्नातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलंकृताम् ॥
 अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भविष्यति ॥ ५२ ॥
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत्पुत्रिकासुतः ॥
 द्वितीये तु श्वितुस्तस्यास्तृतीये तस्मिन् पितुः ॥ ५३ ॥
 मृन्मयेषु च पात्रेषु श्राद्धे यो भोजयेत्सितम् ॥
 अन्नदाता पुरोधाश्च भोक्ता च नरकं व्रजेत् ॥ ५४ ॥
 अलाभे मृन्मयं दद्याद्बुद्धास्तु तैर्द्विजैः ॥
 घृतेन प्रोक्षणं कार्य्यं मृदः पात्रं षविन्नकम् ॥ ५५ ॥
 श्राद्धं कृत्वा परश्राद्धे यस्तु भुञ्जीत दिहलः ॥
 पतान्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकक्रियाः ॥ ५६ ॥
 श्राद्धं दत्त्वा च भुङ्क्ता च अध्वानं योऽधिगच्छति ॥
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्म्राष्ट्रं पांसुभोजनाः ॥ ५७ ॥

पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैथुनम् ॥
 दानं प्रतिग्रहं होमं श्राद्धं कृत्वाष्ट व्रजयेत् ॥ ५
 अध्वगामी भवेदश्वः पुनर्भोक्ता च वायसः ॥
 कर्मकृजायते दासः स्त्रीगमेन च सूकरः ॥ ५०
 दशकृत्वः पिबेदापः सावित्र्या चाभिमन्त्रिताः ।
 ततः सन्ध्यामुपासीत शुद्धयेत तदनन्तरम् ॥ ६
 आर्द्रवासास्तु यत्कुर्याद्वहिर्जानु च यत्कृतम् ॥
 सर्वं तन्निष्फलं कुर्याज्जपं होमं प्रतिग्रहम् ॥ ६
 चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिके तथा ॥
 पक्षत्रये तु कृच्छ्रं स्यात्पण्मासे कृच्छ्रमेव च ॥
 ऊनाब्दिके द्विरात्रं स्यादेकाहः पुनराब्दिके ॥
 शवे मासं तु भुक्त्वा वा पादकृच्छ्रं विधीयते ॥
 सर्पविप्रहतानां च शृंगिदंष्ट्रिसरीसृपैः ॥
 आत्मनस्त्यागिनां चैव श्राद्धमेषां न कारयेत् ॥
 गोभिर्हतं तथोद्वहं ब्राह्मणेन तु घातितम् ॥
 तं स्पृशन्ति च ये विप्रा गोजाश्वाश्च भवंति ते ॥
 अग्निदाता तथा चान्ये पाशच्छेदकराश्च ये ॥
 तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यन्ति मनुराह प्रजापतिः ॥ ६६
 त्र्यहमुष्णं पिबेदापहृत्यहमुष्णं पथः पिबेत् ॥
 त्र्यहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥ ६७

गोभूहिरण्यहरणे स्त्रीणां क्षत्रगृहस्य च ॥
 यस्तुद्दिश्य त्यजेत्प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मवातकम् ॥ ६८ ॥
 उद्यताः सह धावन्ते यद्येको धर्मधातकः ॥
 सर्वे ते शुद्धिंश्चच्छन्ति स एको ब्रह्मवातकः ॥ ६९ ॥
 पतितान्नं यदा भुंक्ते भुंक्ते चंडालवेश्मनि ॥
 स मासार्द्धं चरेद्भारि मांसं कामकृतेन तु ॥ ७० ॥
 यो येन पतितेनैव स्पर्शं स्नानं विधीयते ॥
 तेनैवोच्छिष्टसंपृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ७१ ॥
 ब्रह्महा च सुरापायी स्तेपी च गुरुतल्पगः ॥
 महान्ति पातकान्शत्रुस्नसंसर्गी च पंचमः ॥ ७२ ॥
 स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्वायादज्ञानतोऽपि वा ॥
 कुर्वन्त्यनुग्रहं ये च तत्प्रापं तेषु गच्छति ॥ ७३ ॥
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंपृष्टो ब्राह्मणस्तु कदाचन ॥
 तत्क्षणात्कुर्वते स्नातृमात्राभेन शुचिर्भवेत् ॥ ७४ ॥
 कुब्जवामनवंदेषु गद्गदेषु जडेषु च ॥
 जात्यन्धे बधिरं मूके न दोषः परिवेदने ॥ ७५ ॥
 क्लीबे देशान्तरस्थे च पतिते ब्रजितेऽपि वा ॥
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥ ७६ ॥
 पूरणे कूपवापीनां वृक्षच्छेदनपातने ॥
 विक्रीणीते गजं चार्धं गोवधं तस्य निर्दिशेत् ॥ ७७ ॥

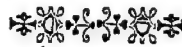
पादोद्गरोमवपनं द्विपादे इमंश्च केवलम् ॥
 तृतीये तु शिखावर्जं चतुर्थे तु शिखावपः ॥ ७८
 चण्डालोदकसंस्पर्शं स्नानं येन विधीयते ॥
 तेनैवेच्छिष्टमंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ७
 चण्डालस्पृष्टभांडस्थं यत्तोयं पिबति द्विजः ॥
 तत्क्षणात्क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ८
 यदि नोक्षिप्यते तोयं शरीरे तस्य जीर्यति ॥
 प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं स्नातपनं चरेत् ॥ ८
 चरेत्स्नान्तपनं विप्रः प्राजापत्यं तु क्षत्रियः ॥
 तदर्थं तु चरद्देवैः पादं शूद्रे तु दापयेत् ॥ ८२ ॥
 रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना सूकरवायसैः ॥
 उपोष्य रजनीमेकां पंचगव्येन शुद्ध्यति ॥ ८३
 अज्ञानतः स्नानमात्रमा नाभेस्तु विशेषतः ॥
 अत ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्यात्तदीयस्पर्शने मतम् ॥ ८
 बालश्चैव दशाहे तु पंचत्वं यदि गच्छति ॥
 सद्य एव विशुद्ध्येत नाशौचं नोदकक्रिया ॥ ८५
 श्वावसूतक उत्पन्ने सूतकं तु यदा भवेत् ॥
 शावेन शुद्ध्यते सूतिर्न सूतिः श्वावशोधिनी ॥ ८६
 षष्ठेन शुद्ध्येतैकाहं पंचमे द्व्यहमेव तु ॥
 चतुर्थ सप्तरात्रं स्यान्निपुरुषे दशमेऽहनि ॥ ८७ ॥

दक्षस्मृतिः १५.

(३५३)

मरणारब्धमाशौचं संयोगो यस्य नाग्निभिः ॥
आ दाहात्तस्य विज्ञेयं यस्य वैतानिको विधिः ॥ ८८ ॥
आमं मांसं घृतं क्षौद्रं खेहाश्च फलसमवाः ॥
अन्यभांडास्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ॥ ८९ ॥
भार्जनीरजसा सक्ते स्नानवस्त्रघटोदके ॥
नवांभसि तथा चैव हन्ति पुण्यं दिवाकृतम् ॥ ९० ॥
दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधिषु सक्तुषु ॥
धार्त्रिफलेषु सर्व्वत्र अलक्ष्मीर्वसते सदा ॥ ९१ ॥
यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ॥
तत्र तत्र तिलैर्होमं गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ ९२ ॥
इति श्रीमहर्षिलिखितप्रोक्ते धर्मशास्त्रेभाषाटीका सम्पूर्णा ॥ १४ ॥
इति लिखितस्मृतिः समाप्ता ॥ ४१ ॥

अथ दक्षस्मृतिः १५.

प्रथमोऽध्यायः १.

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ दक्षस्मृतिप्रारंभः ॥
सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञः सर्ववेदविदां वरः ॥
पारगः सर्वविद्यानां दक्षो नाम प्रजापतिः ॥ १ ॥

उत्पत्तिः प्रलयश्चैव स्थितिः संहार एव च ॥
 आत्मा चात्मनि तिष्ठेत आत्मा ब्रह्मण्यवस्थि
 ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थो यतिस्तथा ॥
 एतेषां तु हितार्थाय दक्षः शास्त्रमकरूपयत् ॥
 जातमात्रः शिशुस्ताविद्यावदष्टौ सभा वयः ॥
 स हि गर्भसमोऽज्ञेयो व्यक्तिमात्रप्रदर्शितः ॥ ४
 अक्षयाभक्ष्ये तथा पेये वाच्यावाच्ये ऋतानृते ॥
 अस्मिन्बाले न दोषः स्यात्स यावन्नोपनीयते ।
 उपनीते तु दोषोऽस्ति क्रियमाणैर्विगर्हितैः ॥
 अप्राप्तव्यवहारोऽसौ बालः षोडशवार्षिकः ॥
 स्वीकरोति यदा वेदं चरेद्देवव्रतानि च ॥
 ब्रह्मचारी भवेत्तावदूर्ध्वं स्नातो भवेद् गृही ॥
 द्विविधो ब्रह्मचारी ह्याद्रुपकुर्वाणको ह्यथ ॥
 द्वितीयो नैष्ठिकश्चैव तस्मिन्नेव व्रते स्थितः ॥
 यो गृहाधममास्थाय ब्रह्मचारी भवेत्पुनः ॥
 न यतिर्न वनस्थश्च स सर्वाश्रमवर्जितः ॥ ९ ।
 अनाश्रमी न तिष्ठेत दिनभेकमपि द्विजः ॥
 आश्रमेण विना तिष्ठन्प्रायश्चित्तीयते हि सः ।
 जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये च रतः सदा ।
 नासौ फलमवाप्नोति कुर्वाणोऽप्याश्रमाच्च्युत

दक्षस्मृतिः १५.

(३५५)

त्रयाणामानुलोभ्यं हि प्रातिलोभ्यं न विद्यते ॥

प्रातिलोभ्येन यो याति न तस्मात्पापकृत्तनः ॥१२॥

मेखलाजिनदंडैश्च ब्रह्मचारीति लक्ष्यते ॥

गृहस्थो दामवेदाद्यैर्नखलोभैर्वनाश्रयी ॥ १३ ॥

त्रिदंडेन यातिश्चैव लक्षणानि पृथक्पृथक् ॥

यस्यैतल्लक्षणं नास्ति प्रायश्चित्ती वनाश्रयी ॥ १४ ॥

उक्तं कर्म क्रमो तोक्तो न काल ऋषिभिः स्मृतः ॥

द्विजानां च दितार्थाय दक्षस्तु स्वयमब्रवीत् ॥ १५ ॥

इति दक्षस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ॥॥ १

द्वितीयोऽध्यायः २.

प्रातरुत्थाय कर्तव्यं यद्विजेन दिने दिने ॥

तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि द्विजानामुपकारकम् ॥ १ ॥

उदयास्तमितं यावन्न विप्रः क्षणिको भवेत् ॥

नित्यमेमित्तिकैर्युक्तः कार्म्यैश्चान्वैरुर्गार्हितैः ॥ २ ॥

संध्याद्यं वैश्वदेवांतं स्वकं कर्म समाचरेत् ॥

स्वकं कर्म परित्यज्य यदन्यत्कुरुते द्विजः ॥ ३ ॥

अज्ञानादथवा लोभात्स तेन पतितो भवेत् ॥

दिवसस्याद्यभागे तु कर्म तस्योपदिश्यते ॥ ४ ॥

देवयज्ञाधिरिति पाठः ।

द्वितीये च तृतीये च चतुर्थे पंचमे तथा ॥
 षष्ठे च सप्तमे चैव ह्यष्टमे च पृथक्पृथक् ॥
 विभागेष्वेषु यत्कर्म तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥
 उषःकाले च सम्प्राप्ते शौचं कृत्वा यथार्थवत्
 ततः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥
 अत्यन्तस्त्रालिनः कायो नवाच्छिद्रसमन्वितः ॥
 स्रवत्येष दिवा रात्रौ प्रातः स्नानं विशोधनम्
 क्लिद्यति हि प्रसुप्तस्य इन्द्रियाणि स्रवन्ति च
 अंगानि स्रमतां यांति उत्तमान्पथमैः सह ॥
 नावास्वेदसस्माकीर्णः शयनादुत्थितः पुमान् ।
 अस्नात्वा नाचरोत्किञ्चिजपहोमादिकं द्विजः ।
 प्रातरुत्थाय यो विप्रः प्रातःस्नायी भवेत्सदा
 स्रस्रजन्मकृतं पापं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥
 उषस्युषसि यत्स्नानं सन्ध्यायाद्भुदिति रवौ ॥
 प्राजापत्येन तत्तुल्यं महापातकनाशनम् ॥
 प्रातःस्नानं प्रशंसति दृष्टादृष्टकुरं हि तत् ॥ १
 सर्वमर्हति पूतात्मा प्रातःस्नायी जपादिकम्
 गुणा दश स्नानपरस्य साधो रूपं च पुष्टिश्च व
 आरोग्यमायुश्च मनोनुरुद्धदुःस्वप्नघातश्च तपश्च
 स्नानादनंतरं तावदुपस्पर्शनमुच्यते ॥

अनेन तु विधानेन स्वाचांतः शुचितामियात् ॥ १५ ॥
 भक्षाल्य हस्तौ पादौ च त्रिः पिवेदंबु वीक्षितम् ॥
 संवृत्त्यांगुष्ठमूलेन द्विःप्रमृज्यात्ततो मुखम् ॥ १६ ॥
 संहत्य तिसृभिः पूर्वमास्यमेवमुपस्पृशेत् ॥
 ततः पादौ समभ्युक्ष्य अंगानि समुपस्पृशेत् ॥ १७ ॥
 अंगुष्ठेन प्रदेक्षिन्या घ्राणं पश्चादुपस्पृशेत् ॥
 अंगुष्ठानामिकाभ्यां च चक्षुःश्रेत्रे पुनः पुनः ॥ १८ ॥
 कनिष्ठांगुष्ठयोर्नाभिं हृदयं तु तलेन वै ॥
 सर्वाभिश्च शिरः पश्चाद्बाहू चाग्रेण संस्पृशेत् ॥ १९ ॥
 संध्यायां च प्रभाते च संध्याह्ने च ततः पुनः ॥ २० ॥
 हृद्गाभिः पूयते विप्रः कंठगाभिश्च भूमिपः ॥
 वैश्यः प्राशितमात्राभिर्जिह्वागाभिः स्त्रियोऽग्निजाः ॥ २१ ॥
 संध्यां नोपासते यस्तु ब्राह्मणो हि विशेषतः ॥
 स जीवन्नेव गृध्रः स्यान्मृतः श्वा चैव जायते ॥ २२ ॥
 संध्याहीनोऽशुचिर्तित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ॥
 यदन्यत्कुरुते कर्म न तस्य फलभाग्यमेव ॥ २३ ॥
 संध्याकर्मावसाने तु स्वयं होमो विधीयते ॥
 स्वयं होमे फलं यत्तु तदन्येन न जायते ॥ २४ ॥
 ऋत्विक्पुत्रो गुरुर्भ्राता भागिनेयोऽथ विदपतिः ॥
 एभिरेव हृतं यत्तु तद्धृतं स्वयमेव तु ॥ २५ ॥

देवकार्यं ततः कृत्वा गुरुसंगलभीक्षणम् ॥
 देवकार्यस्य सर्वस्य पूर्वाह्ने तु विधीयते ॥ २६
 देवकार्याणि पूर्वाह्ने मनुष्याणां तु मध्यमे ॥
 पितृणामपराह्ने तु कार्याण्येतानि यत्नतः ॥ २
 पौर्वाह्निकं तु यत्कर्म यदि तत्स्नायमाचरेत् ॥
 न तस्य फलमाप्नोति वन्द्यास्त्रीमैश्वर्यं यथा ॥
 दिवसस्याद्यभागे तु सर्वमेतद्विधीयते ॥
 द्वितीये चैव भागे तु वेदाभ्यासो विधीयते ॥
 वेदाभ्यासो हि विप्राणां परमं तप उच्यते ॥
 ब्रह्मयज्ञः स विज्ञेयः फलंगताहितस्तु यः ॥ ३०
 वेदस्वीकरणं पूर्वं दिव्यारोऽभ्यसनं जपः ॥
 प्रदानं चैव शिष्येभ्यो वेदाभ्यासो हि पञ्चधा ॥
 समित्पुष्पद्रुमादीनां स कालः सुमुदाहृतः ॥
 तृतीये चैव भागे तु पोष्यवर्गार्थसाधनम् ॥ ३
 माता पिता गुरुभार्या प्रजा दीनः समाश्रितः
 अभ्यागतोऽतिथिश्चाग्निः पोष्यवर्ग उदाहृतः ॥
 ज्ञातिर्बन्धुजनः क्षीणस्तथाऽनाथः समाश्रितः ॥
 अन्योऽप्यधनयुक्तश्च पोष्यवर्ग उदाहृतः ॥ ३४ ।
 सार्वभौतिकमन्नाद्यं कर्तव्यं तु विज्ञेयतः ॥
 ज्ञानविद्वद्यः प्रदातव्यमन्यथा नरकं व्रजेत् ॥

भरणं पोष्यदर्गस्य प्रवर्त्तं स्वर्गसाधनम् ॥
 नरकः पीडते तस्य तस्माच्चक्षेत् तं भरेत् ॥ ३६ ॥
 स जीवति य एवैको बहुभिश्चोपजीव्यते ॥
 जीवतो मृतकास्तन्ये पुरुषाः स्त्रीदरंभराः ॥ ३७ ॥
 बह्वर्थं जीव्यते कैश्चित्कुटुम्बायं तथा परैः ॥
 आत्मार्थेऽन्यो न शक्नोति स्त्रीदरेणापि दुःखितः ॥ ३८ ॥
 दीनानाथदिशिष्टेभ्यो दातव्यं भूतिमिच्छता ॥
 अदत्तदाना जायंते परभाग्योपजीविनः ॥ ३९ ॥
 यद्दालि विशिष्टेभ्यो यज्जुहोषि दिने दिने ॥
 तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥ ४० ॥
 चतुर्थे तु तथा भागे स्नानार्थं मृदमाहरेत् ॥
 तिलपुष्पकुशादीनि स्नानं चाकृत्रिमे जले ॥ ४१ ॥
 नित्यं नैमित्तिकं काम्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ॥
 तेषां मध्ये तु यन्नित्यं तत्पुनर्विद्यते त्रिधा ॥ ४२ ॥
 मलापकर्षणं पश्चान्मंत्रवत्तु जले स्मृतम् ॥
 संभ्यास्नानमुभाभ्यां तु स्नानभेदाः प्रकीर्तिताः ॥ ४३ ॥
 आर्जनं जलमध्ये तु प्राणायामो यतस्ततः ॥
 उपस्थानं ततः पश्चान्नायत्रीजप उच्यते ॥ ४४ ॥
 सविता देवता यस्य मुखमग्निस्त्रिपात्स्थिता ॥
 विश्वामित्र ऋषिश्छंदो गायत्री सा विशिष्यते ॥ ४५ ॥

पंचमे तु तथा भागे संविभागो यथार्थतः ॥
 पितृदेवमनुष्याणां कीटानां चोपदिश्यते ॥ ४
 देवैश्चैव मनुष्यैश्च तिर्यग्भिश्चोपजीव्यते ॥
 गृहस्थः प्रत्यहं यस्मात्तस्माच्छ्रेष्ठाश्रमो गृही ।
 त्रयाणामाश्रमाणां तु गृहस्थो योनिरुच्यते ॥
 स्त्रीदम्बानेन तैर्नैव स्त्रीदंतीहेतरे त्रयः ॥ ४८ ॥
 मूलत्राणे भवेत्स्कंधः स्कन्धाच्छाखेति पल्लव
 मूलेनैव विनष्टेन सर्वमेतद्विनश्यति ॥ ४९ ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रक्षणायो गृहाश्रमी ॥
 राज्ञा चान्यैस्त्रिभिः पूज्यो भवनीयश्च सर्वदा
 गृहस्थोऽपि क्रियायुक्तो गृहेण न गृही भवेत्
 नचैव पुत्रदारेण स्वकर्मपरिवर्जितः ॥ ५१ ॥
 अद्भुत्वा च तथाऽजप्त्वा अदत्त्वा यश्च भुंजते
 देवादीनामृणी भूत्वा दरिद्रश्च भवेन्नरः ॥ ५२ ॥
 एक एव हि भुंक्तेऽन्नमपरोन्नेन भुज्यते ॥
 न भुज्यते स एवैको यो भुंक्ते तु समांशकम्
 विभागशीलो यो नित्यं क्षमायुक्तो दयालुकः
 देवतातिथिभक्तश्च गृहस्थः स तु धार्मिकः ॥
 दया लज्जा क्षमा श्रद्धा प्रज्ञा त्यागः कृतज्ञता
 गुणा यस्य भवत्येते गृहस्थो मुख्य एव सः ।

संविभागं ततः कृत्वा गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥
 भुक्त्वा तु सुखमास्थाय तदन्नं परिणामयेत् ॥ ५६ ॥
 इतिहासपुराणाद्यैः षष्ठं वा सप्तमं नयेत् ॥
 अष्टमे लोकयात्रा तु बहिःसंध्या ततः पुनः ॥ ५७ ॥
 होमं भोजनकृत्यं च यच्चान्यद्गृहकृत्यकम् ॥
 कृत्वा चैवं ततः पश्चात्स्वाध्यायं किञ्चिदाचरेत् ॥ ५८ ॥
 ऋदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन तौ नयेत् ॥
 यामद्वयं शयानस्तु ब्रह्मभूयाथ कल्पते ॥ ५९ ॥
 नैमित्तिकानि कर्माणि निपतन्ति यथा यथा ॥
 तथा तथा तु कार्याणि न कालस्तु विधीयते ॥ ६० ॥
 यस्मिन्नेव प्रयुंजानो यस्मिन्नेव प्रलीयते ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन स्वाध्यायं च समभ्यसेत् ॥ ६१ ॥
 सर्वत्र मध्यमौ यामौ हुतशेषं हविश्च यत् ॥
 भुंजानश्च शयानश्च ब्राह्मणो नावसीदति ॥ ६२ ॥
 इति श्रीदाक्षे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ३.

सुधा नव गृहस्थस्य ईषदानानि वै नव ॥
 नव कर्माणि च तथा विकर्माणि नवैव तु ॥ १ ॥

१ कर्तव्यं सुखमिच्छता-इति पाठः ।

प्रच्छन्नानि नवान्यानि प्रकाश्यानि पुनर्नव
 सफलानि नवान्यानि निष्फलानि तथा
 अदेयानि नवान्यानि वसुजातानि सर्वदा
 नवका नव निर्दिष्टा गृहस्थोन्नतिकारकाः ।
 सुधावस्तूनि वक्ष्यामि विशिष्टे गृहभागते
 मनश्चक्षुर्मुखं वाचं सौम्यं दत्त्वा चतुष्टय-
 अभ्युत्थानमिहागच्छ पृच्छालापः प्रिया
 उपासनमनुब्रज्या कार्याण्येतानि नित्यशः
 ईषदानानि चान्धानि भूमिरापस्तृणानि च
 पादशौचं तथाभ्यंगं आश्रयः शयनानि च
 किञ्चिद्दद्याद्यथाशक्ति नास्यानश्नन्गृहे वसेत्
 मृज्जलं चार्थिने देयमेतान्यपि सदा गृहे ।
 संध्या स्नानं जपो होमः स्वाध्यायो देवता
 वैश्वदेवं क्षमातिथ्यसुद्धृतं चापि शक्तिः ।
 पितृदेवमनुष्याणां दीनानाथतपस्विनाम् ।
 गुरुमातृपितॄणां च सर्वभागो यथार्हतः ।
 एतानि नव कर्माणि विकर्माणि तथा पुन
 अनृतं पारदार्यं च तथाऽभक्ष्यस्य भक्षणम्
 अगम्यागमनापेक्षपानं स्तेयं च हिंसनम् ॥
 अश्रौतकर्मचरणं मैत्रधर्मवहिष्कृतम् ॥

नवैतानि विकर्माणि तानि सर्वाणि वजयेत् ॥ १२ ॥

पैशुन्यमनृतं माया कामः क्रोधस्तथाऽप्रियम् ॥

द्वेषो दंभः परद्रोहः प्रच्छन्नानि तथा नव ॥ १३ ॥

आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मंत्रो मैथुनभेषजे ॥

तपो दानापमानौ च नव गोघ्नानि सर्वदा ॥ १४ ॥

प्रायोग्यमृणशुद्धिश्च दानाध्वपयनविक्रयाः ॥

वान्यादानं वृषोत्सर्गो ऋःपापसंकृतसनम् ॥

“प्रकाश्यानि नवैतानि गृहस्थाभिगस्तथा ॥ १५ ॥

यातापित्रोर्गुरो गिरं विनीते चोपकारिणि ॥

दीनानायविशिष्टेषु दत्तं तत्तत्फलं भवेत् ॥ १६ ॥

धूर्त्तं वंदिषि नष्टे च दुर्वचं कितवे गृठे ॥

चाटुचारणचोरेभ्यो दत्तं भवति निष्फलम् ॥ १७ ॥

सामान्यं याचितं न्यास आधिर्दानाश्च तद्धनम् ॥

अन्वाहितं च निक्षेपः सर्वस्वं दानवधे गति ॥ १८ ॥

आपत्तदपि न देयानि नव वस्तूनि सर्वदा ॥

यो ददाति स मूर्खस्तु प्रायश्चित्तेन दुज्यते ॥ १९ ॥

१ एतानि नव पैशुन्यादीन्यपि विकर्माण्येव—(इति-सिद्धित्वा-विक-
॥प्यष्टादश) ‘प्रच्छन्नानि’ इत्यंतस्याभिप्त-संग्रहेयः सहाभिसंवधान् ।

२ प्रायोग्यं नाम अधमर्णाद्योत्तमर्णेन ऋणदानम् ।

३ “गृहस्थे तानि वजयेत्” एतावानेव पाठः प्राकाश्यानीत्य

नवनवकवेत्तारमनुष्ठानपरं नरम् ॥
 इह लोके परत्रापि नीतिस्तं नैव मुंचति ॥ २० ॥
 यथैवात्मा परस्तद्वदद्रष्टव्यः सुखमिच्छता ॥
 सुखदुःखानि तुल्यानि यथात्मनि तथा परे ॥ २
 सुखं वा यदि वा दुःखं यत्किञ्चित्क्रियते परे ॥
 यत्कृतं तु पुनः पश्चात्सर्वमात्मनि तद्भवेत् ॥ २२
 न क्लेशेन विना द्रव्यं विना द्रव्येण न क्रिया ॥
 क्रियाहीने न धर्मः स्याद्धर्महीने कुतः सुखम् ॥
 सुखं वाञ्छन्ति सर्वे हि तच्च धर्मसमुद्भवम् ॥
 तस्माद्धर्मः सदा कार्यः सर्ववर्णैः प्रयत्नतः ॥ २४
 न्यायागतेन द्रव्येण कर्तव्यं पारलौकिकम् ॥
 दानं हि विधिना देयं काल पात्रे गुणान्विते ॥
 समद्विगुणसाहस्रमानन्त्यं च यथाक्रमम् ॥
 दाने फलविशेषः स्याद्विंशत्यां तावदेव तु ॥ २६
 सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे ॥
 सहस्रगुणमाचार्ये त्वनन्तं वेदपारगे ॥ २७ ॥
 विधिहीने यथा पात्रे यो ददाति प्रतिग्रहम् ॥
 न केवलं तद्विनश्येच्छेषमप्यस्य नश्यति ॥ २८ ॥
 व्यसनप्रतिकारार्थं कुटुंबार्थं च याचते ॥

एवमन्विष्य दातव्यमन्यथा न फलं भवेत् ॥ २९ ॥
 मातापितृविहीनं तु संस्कारोद्वाहनादिभिः ॥
 यः स्थापयति तस्येह पुण्यसंख्या न विद्यते ॥ ३० ॥
 यच्छ्रेयो नामिहोत्रेण नामिष्टोमेन लभ्यते ॥
 तच्छ्रेयः प्राप्नुयाद्विप्रो विप्रेण स्थापितेन वै ॥ ३१ ॥
 यद्यदिष्टतमं लोके यच्चात्मदयितं भवेत् ॥
 तत्तद्गुणवते देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥ ३२ ॥
 इति दक्षस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ४.

पत्नीमूलं गृहं पुंसां यदि च्छंदानुवर्तिनी ॥
 गृहाश्रमात्परं नास्ति यदि भार्या वशानुगा ॥ १ ॥
 तया धर्मार्थकामानां त्रिवर्गफलमश्नुते ॥ २ ॥
 प्रांकांम्ये वर्तमाना या स्नेहान्न तु निवारिता ॥
 अवश्या सा भवेत्पश्चाद्यथा व्याधिरुपेक्षितः ॥ ३ ॥
 अनुकूला त्ववाग्दुष्टा दक्षा साध्वी प्रियंवदा ॥
 आत्मगुप्ता स्वामिभक्ता देवता सा न मानुषी ॥ ४ ॥
 अनुकूलकलत्रो यः स्वर्गस्तस्य इहैव हि ॥

१ सर्वदानेष्वयं विधिः—इति पाठः ।

२ चेच्छानुसारिणी—इति पाठः ।

(३६६)

अष्टादशस्मृतयः ।

प्रतिकूलकलत्रस्य नरको नात्र संशयः ॥ ५ ॥
स्वर्गेऽपि दुर्लभं ह्येतदनुरागः परस्परम् ॥
रक्त एको विरक्तोऽन्यस्तदा कष्टतरं तु किम् ॥
गृहवासः सुखार्थो हि पत्नीमूलं च तत्सुखम् ॥
सा पत्नी या विनीता स्याच्चित्तज्ञा वशवर्तिनी
दुःखायान्या सदा खिन्ना चित्तभेदः परस्परं
प्रतिकूलकलत्रस्य द्विद्वारस्य विशेषतः ॥ ८ ॥
जलौका इव ताः सर्वा भूषणाच्छादनाशनैः ॥
सुधृतापि कृता नित्यं पुरुष ह्यपकर्षति ॥ ९ ॥
जलौका रक्तमादत्ते केवलं सा तपस्विनी ॥
इतरा तु धनं वित्तं खांसं वीर्यं बलं सुखम् ॥
साशंका बालभावे तु यौवनेऽभिमुखी भवेत् ॥
तृणवन्मन्यते नारी वृद्धभावे स्वकं पतिम् ॥ १
अनुकूला त्ववाग्दुष्टा दक्षा साध्वी पतिम्रता ॥
एभिरेव गुणैर्दुक्ता श्रिवे स्त्री न संशयः ॥ १२
ग्रहृष्टमानसा नित्यं स्थानमानविचक्षणा ॥
भर्तुः प्रीतिकरी या तु भार्या सा चेतरा जरा ॥
शिष्यो भार्या शिषुभर्ता पुत्रो दासः समाश्रित
यस्यैतानि विनीतानि तस्य लोके हि गौरवम्
प्रथमा धर्मपत्नी तु द्वितीया रतिवर्द्धिनी ॥

दृष्टमेव फलं तत्र नादृष्टमुपपद्यते ॥ १५ ॥
 धर्मपत्नी समाख्याता निर्दोषा यदि सा भवेत् ॥
 दोषे सति न दोषः स्यादन्या भार्या गुणान्विता ॥ १६ ॥
 अदुष्टाऽपतितां भार्यां यौवने यः परित्यजेत् ॥
 स जीवनातिं स्त्रीत्वं च बंधयत्वं च समाप्नुयात् ॥ १७ ॥
 दरिद्रं व्याधितं च बन्धतारं याऽवयन्यते ॥
 शुली मृश्री च मफरी जायते सा पुनः पुनः ॥ १८ ॥
 सृते भर्तरि या नारी समारोहेद्बहुताशनम् ॥
 सा भवेत्तु शुभाचारा स्वर्गलोके महीयते ॥ १९ ॥
 व्यालग्राही यथा व्यालं बलादुद्धरते बिळाद् ॥
 तथा सा पतिमुद्धृत्य तेनैव सिंहं मोदते ॥ २० ॥
 चण्डालप्रत्येवासितपरिव्राजकतापसाः ॥
 तेषां जातान्यपत्यानि चण्डालैः सह वासयेत् ॥ २१ ॥
 इति दक्षस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ५.

उक्तं शौचमशौचं च कार्यं त्याज्यं मनोषिभिः ॥
 विशेषार्थं तयोः किञ्चिदक्ष्यामि हितकाम्यया ॥ १ ॥
 शौचे यत्नः सदा कार्यः शौचमूलो द्विजः स्मृतः ॥

१ अर्थे श्लोकः स्थलान्तरीय इह प्राक्षिप्त एवेति मां प्रति भाति ।

शौचाचारविहीनस्य समस्ता निष्फलाः क्रियाः ॥
 शौचं च द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यन्तरं तथा ॥
 मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं भावशुद्धिरथांतरम् ॥ ३
 अशौचाद्धि वरं बाह्यं तस्मादाभ्यन्तरं वरम् ॥
 उभाभ्यां तु शुचिर्यस्तु स शुचिर्नेतरः शुचिः ॥ ४
 एका लिङ्गे गुदे तिस्रो दश वामकरे तथा ॥
 उभयोः सप्त दातव्या मृदस्तिस्त्रस्तु पादयोः ॥
 गृहस्थशौचमाख्यातं त्रिष्वन्येषु यथाक्रमम् ॥
 द्विगुणं त्रिगुणं चैव चतुर्थस्य चतुर्गुणम् ॥ ६ ॥
 अर्द्धमस्मृतिमात्रा तु प्रथमा मृत्तिका स्मृता ॥
 द्वितीया च तृतीया च तदर्द्धा परिकीर्तिता ॥ ७
 लिङ्गे तु मृत्सप्ताख्याता त्रिपर्वी-पूर्यते यया ॥
 एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥ ८
 त्रिगुणं तु वनस्थानां यतीनां च चतुर्गुणम् ॥
 दातव्यमुदकं तावन्मृदभावो यथा भवेत् ॥ ९ ॥
 मृत्तिकानां सहस्रेण चोदकुंभशतेन च ॥
 न शुद्ध्यन्ति दुरात्मानो येषां भावो न निर्मलः ॥
 मृदा तोयेन शुद्धिः स्यान्न क्लेशो न धनव्ययः ॥
 यस्य शौचेऽपि शैथिल्यं चित्तं तस्य परीक्षितम् ॥

अन्यदेव दिवा शौचमन्यद्रात्रौ विधीयते ॥
 अन्यदापदि निर्दिष्टमन्यदेव ह्यनापदि ॥ १२ ॥
 दिवा कृतस्य शौचस्य रात्रावर्द्धं विधीयते ॥
 तदर्धमातुरस्याहुस्त्वरायां त्वर्द्धमध्वनि ॥ १३ ॥
 दिवा यदिहितं कर्म तदर्धं च निश्चि स्मृतम् ॥
 तदर्धं चातुरे काले पथि शूद्रवदाचरेत् ॥ १४ ॥
 न्यूनाधिकं न कर्तव्यं शौचे शुद्धिमभीप्सता ॥
 प्रायश्चित्तेन युज्येत विहितातिक्रमे कृते ॥ १५ ॥
 इति दक्षस्मृतौ पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ६.

अशौचं तु प्रवक्ष्यामि जन्ममृत्युनिमित्तकम् ॥
 यावज्जीवं तृतीयं तु यथावदनुपूर्वशः ॥ १ ॥
 सद्यः शौचं तथैकाहो द्वित्रिचतुरहस्तथा ॥
 षड्दशद्वादशाहश्च पक्षो मासस्तथैव च ॥ २ ॥
 मरणांतं तथा चान्यद्दश पक्षास्तु सूतके ॥
 उपन्यासक्रमेणैव वक्ष्याम्यहमशेषतः ॥ ३ ॥
 ग्रंथार्थतो विजानाति वेदमंगैः समन्वितम् ॥
 सकल्पं सरहस्यं च क्रियावांश्चेन्न सूतकी ॥ ४ ॥
 राजत्विग्दीक्षितानां च बाले देशांतरे तथा ॥

व्रतिनां सत्रिणां चैव सद्यः शौचं विधीयते ॥ ५
 एकाहस्तु समाख्यातो योऽभिवेदसमन्वितः ॥
 हीने हीनतरे चैव द्वित्रिचतुरहस्तथा ॥ ६ ॥
 जातिविप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ॥
 वैश्यः पंचदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥ ७ ॥
 अस्नात्वाचम्य जपत्वा च दत्त्वा हुत्वा च भुञ्जते
 एवंविधस्य सर्वस्य यावज्जीवं हि सूतकम् ॥ ८ ॥
 व्याधितस्य कर्दर्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा ॥
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ॥ ९
 वयस्सनासक्तचित्तस्य पशूहीनस्य नित्यशः ॥
 श्रद्धात्यागविहीनस्य भस्मांतं सूतकं भवेत् ॥ १०
 न सूतकं कदाचित्स्याद्यावज्जीवं तु सूतकम् ॥
 एवं गुणविशेषेण सूतकं समुदाहृतम् ॥ ११ ॥
 सूतके मृतके चैव तथा च मृतसूतके ॥
 एतत्संहतशौचानां स्मृताशौचेन शुद्ध्यति ॥ १२ ॥
 दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्तते ॥
 दशाहात्तु परं शौचं विप्रोऽर्हति च धर्म्मवित् ॥ १
 दानं च विधिना देयमशुभात्तारकं हि तत् ॥
 मृतकांते मृतो यस्तु सूतकांते च सूतकम् ॥ १४ ॥
 एतत्संहतशौचानां पूर्वाशौचेन शुद्ध्यति ॥

दक्षस्मृतिः १५.

(३७१)

उभयत्र दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते ॥ १५ ॥
चतुर्थेऽहनि कर्तव्यमस्थिसंचयनं द्विजैः ॥
ततः संचयनादूर्ध्वमंगस्पृशो विधीयते ॥ १६ ॥
वर्णानामानुलोम्येन स्त्रीणामेको यदा पतिः ॥
दशषट्त्रयहमेकाहः प्रसवे सूतक भवेत् ॥ १७ ॥
स्वस्थकाले त्विदं सर्वमाशौचं परिकीर्तितम् ॥
आपङ्क्तस्य सर्वस्य सूतकेऽपि न सूतकम् ॥ १८ ॥
यज्ञे प्रवर्तमाने तु जायेताथ म्रियेत वा ॥
पूर्वहंकल्पिते कार्ये न दोषस्तत्र विद्यते ॥ १९ ॥
यज्ञकाले विवाहे च देवयागे तथैव च ॥
हूयमाने तथा चाशौ नशौचं नापि सूतकम् ॥ २० ॥
इति दक्षस्मृतौ षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ७.

लोका वशीकृता येन येन चात्मा वशीकृतः ॥
इन्द्रियार्थो जितो येन तं योगं प्रब्रवीम्यहम् ॥ १ ॥
प्राणायामस्तया ध्यानं प्रत्याहारोऽथ धारणा ॥
तर्कश्चैव समाधिश्च षडंगो योग उच्यते ॥ २ ॥
मैत्रीक्रियामुदे सर्वा सर्वप्राणिव्यवस्थिता ॥
ब्रह्मलोकं नयत्याशु धातारमिव धारणा ॥ ३ ॥

नारण्यस्त्रेवनाद्योगो नानेकग्रंथचित्नात् ॥
 ब्रतैर्यज्ञैस्तपोभिर्वा न योगः कस्यचिद्भवेत् ॥ ४ ॥
 न च पथ्याशनाद्योगो न नासाग्रनिरीक्षणात् ॥
 न च शास्त्रातिरिक्तेन शौचेन भवति क्वचित् ॥ ५ ॥
 न मंत्रमौनकुहकैरेनेकैः सुकृतैस्तथा ॥
 लोकयात्रानियुक्तस्य योगो भवति कस्यचित् ॥ ६ ॥
 अभियोगात्तथाभ्यासात्तस्मिन्नेव तु निश्चयात् ॥
 पुनःपुनश्च निर्वेदाद्योगः सिद्ध्यति नान्यथा ॥ ७ ॥
 आत्मचिंताविनोदेन शौचेन क्रीडनेन च ॥
 सर्वभूतसमत्वेन योगः सिद्ध्यति नान्यथा ॥ ८ ॥
 यश्चात्मनिस्तो नित्यमात्मक्रीडस्तथैव च ॥
 आत्मानंदस्तु सततमात्मन्येव सुभाषितः ॥ ९ ॥
 रतश्चैव सुतुष्टश्च सन्तुष्टो नान्यमानसः ॥
 आत्मन्येव सुतृप्तोऽसौ योगस्तस्य प्रसिद्ध्यति ॥ १० ॥
 सुप्तोऽपि योगयुक्तश्च जाग्रच्चापि विशेषतः ॥
 ईदृक्चेष्टः स्मृतः श्रेष्ठो गरिष्ठो ब्रह्मवादिनाम् ॥ ११ ॥
 अत्रात्मव्यतिरेकेण द्वितीयं नैव पश्यति ॥
 ब्रह्मभूतः स एवेह दक्षपक्ष उदाहृतः ॥ १२ ॥
 विषयासक्तचित्तो हि यतिर्भोक्षं न विंदति ॥
 यत्नेन विषयासक्तिं तस्माद्योगी विवर्जयेत् ॥ १३ ॥

विषयेन्द्रियसंयोगं केचिद्धोगं वदन्ति वै ॥
 अधर्मो धर्मबुद्ध्या तु गृहीतस्तैरपंडितैः ॥ १४ ॥
 आत्मनो मनसश्चैव संयोगं तु ततः परम् ॥
 उक्तानामधिका ह्येते केवलं योगवांचिताः ॥ १५ ॥
 वृत्तिहीनं मनः कृत्वा क्षेत्रज्ञं परमात्मनि ॥
 एकीकृत्य विमुच्येत योगोऽयं मुख्य उच्यते ॥ १६ ॥
 कषायमोहविक्षेपलज्जाशंकादिचेतस्रः ॥
 व्यापारास्तु समाख्यातास्ताञ्जित्वा वशमानयेत् ॥ १७ ॥
 कुटुंबैः पंचधिर्ग्रामः षष्ठस्तत्र महत्तरः ॥
 देवासुरैर्मनुष्यैश्च स जेतुं नैव शक्यते ॥ १८ ॥
 बलेन परराष्ट्राणि गृह्णञ्छूरस्तु नोच्यते ॥
 जितो येनेन्द्रियग्राभः स शूराः कथ्यन्ते बुधैः ॥ १९ ॥
 बहिर्मुखानि सर्वाणि कृत्वा चाभिमुखानि वै ॥
 मनस्येवेन्द्रियाण्यत्र मनश्चात्मनि योजयेत् ॥ २० ॥
 सर्वभाविनिर्मुक्तं क्षेत्रज्ञं ब्रह्माणि न्यसेत् ॥
 एतद्ध्यानं तथा ज्ञानं शेषस्तु ग्रन्थविस्तरः ॥ २१ ॥
 त्यक्त्वा विषयभोगांस्तु मनो निश्चलतां गतम् ॥
 आत्मशक्तिस्वरूपेण समाधिः परिकीर्तितः ॥ २२ ॥
 चतुर्णां सन्निकर्षेण फलं यत्तदशाश्वतम् ॥
 द्वयोस्तु सन्निकर्षेण शाश्वतं ध्रुवमक्षयम् ॥ २३ ॥

यन्नास्ति सर्वलोकस्य तदस्तीति निरूप्यते ॥
 कथ्यमानं तथान्यस्य हृदये नाधितिष्ठति ॥ २४ ॥
 स्वयंवेद्यं च तद्ब्रह्म कुमारिमैथुनं यथा ॥
 अयोगी नैव जानाति जात्यंधो हि यथा घटम् ।
 नित्याभ्यसनशीलस्य सुसंदेहं हि तद्भवेत् ॥
 तत्सूक्ष्मत्वादिनिर्देशं परं ब्रह्म सनातनम् ॥ २६ ॥
 बुधास्त्वाभरणं भावं मनसालोचनं तथा ॥
 मन्यन्ते स्त्री न्द मूर्खश्च तदेव बहु मन्यते ॥ २७ ॥
 स्रस्वोत्कटाः सुरास्तेऽपि विषयेण वशीकृताः ॥
 प्रेमादिभिः क्षुद्रसत्त्वैर्गुणैरत्र का कथा ॥ २८ ॥
 तस्मात्पुक्तकषायेण कर्तव्यं दण्डधारणम् ॥
 इतरस्तु न शक्नोति विषयैरभिभूयते ॥ २९ ॥
 न स्थिरं क्षणमप्येकमुदकं हि यथोर्मिभिः ॥
 पाताहतं तथा चित्तं तस्मात्तस्य न विश्वस्येत् ॥ ३० ॥
 ब्रह्मज्यं सदा रक्षेदष्टधा रक्षणं पृथक् ॥
 स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥ ३१ ॥
 संकल्पोऽप्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ॥
 एतन्मैथुनमष्टांगं प्रवदांते प्रदीपिणः ॥ ३२ ॥

त्रिदंढव्यपदेशेन जीवन्ति बहवो नराः ॥
 यस्तु ब्रह्म न जानाति न त्रिदंढी हि स स्मृतः ॥ ३३ ॥
 नाध्येतव्यं न वक्तव्यं श्रोतव्यं न कथंचन ॥
 एतैः सर्वैः सुसंपन्नो यतिर्भवाति नेतरः ॥ ३४ ॥
 पारिव्राज्यं गृहीत्वा तु यः स्वधर्मे न तिष्ठति ॥
 श्वपदेनांकयित्वा तं राजा शीघ्रं प्रवासयेत् ॥ ३५ ॥
 एको गिक्षुर्यथोक्तस्तु द्वौ चैव मिथुनं स्मृतम् ॥
 त्रयो ग्रामः समाख्यात ऊर्ध्वं तु नगरायते ॥ ३६ ॥
 नगरं हि न कर्तव्यं ग्रामो वा मिथुनं तथा ॥
 एतद्वयं तु कुर्वाणः स्वधर्मात्स्ववर्ते यतिः ॥ ३७ ॥
 राजवार्तादि तेषां तु भिक्षावार्ता परस्परम् ॥
 स्नेहपैशुन्यमात्सर्यं सन्निकर्षाद्वसंशयम् ॥ ३८ ॥
 लाभपूजानिमित्तं हि व्याख्यानं पिप्यसंग्रहः ॥
 एते चाण्ये च बहवः प्रपञ्चास्तु तपस्विनाम् ॥ ३९ ॥
 ध्यानं शौचं तथा भिक्षा नित्यमेकांतशीलता ॥
 भिक्षोश्चत्वारि कर्माणि पञ्चमं नोपपद्यते ॥ ४० ॥
 अस्मिन्देशे भवेद्योगी ध्यानयोगविचक्षणः ॥
 सोऽपि देशो भवेत्पूतः किं पुनर्यस्य बांधवः ॥ ४१ ॥
 तपोभिर्ये वशीभूता व्याधितावसथावहाः ॥
 वृद्धा रोगगृहीताश्च ये वान्ये विकलैर्द्रियाः ॥ ४२ ॥

नीरुजश्च युवा चैव भिक्षुर्नावसथार्हणः ॥
 स दूषयति तत्स्थानं वृद्धादीर्ण्डियस्यपि ॥ ४३।
 नीरुजश्च युवा चैव ब्रह्मचर्याद्विनश्यति ॥
 ब्रह्मचर्यादिनष्टश्च कुलं गोत्रं च नाशयेत् ॥ ४४
 यस्य त्वावसथे भिक्षुर्मैथुनं यदि सेवते ॥
 तस्यावसथनाथस्य मूलान्यपि निकृन्तति ॥ ४५।
 आश्रमे तु यतिर्यस्य मुहूर्तमपि विश्रमेत् ॥
 किं तस्यान्येन धर्मेण कृतकृत्यो हि जायते ॥
 संचितं यद् गृहस्थेन पापमामरणातिकम् ॥
 स निर्दहति तत्सर्वमेकरात्रोषितो यतिः ॥ ४७
 ध्यानयोगपरिश्रांतं यस्तु भोजयते यतिम् ॥
 अखिलं भोजितं तेन त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ४
 द्वैतं चैव तथाद्वैतं द्वैताद्वैतं तथैव च ॥
 न द्वैतं नापि चाद्वैतमित्येतत्पारमार्थिकम् ॥ ४९
 नाहं नैव तु संबन्धो ब्रह्मभावेन भावितः ॥
 ईदृशायां त्ववस्थायामवाप्यं परमं पदम् ॥ ५०।
 द्वैतपक्षः समाख्यातो ये द्वैते तु व्यवस्थिताः ॥
 अद्वैतानां प्रवक्ष्यामि यथा धर्मः सुनिश्चितः ॥ ५१
 अत्रात्मव्यतिरेकेण द्वितीयं यो विपश्यति ॥
 अतः शास्त्राण्यधीयते श्रूयते ग्रंथविस्तरः ॥ ५२।

दक्षस्मृतिः १५.

(३७७)

दक्षशास्त्रे यथा प्रोक्तमाश्रमप्रतिपालनम् ॥
अधीयते तु ये विप्रास्ते यांति परलोकतान् ॥ ५३ ॥
य इदं पठते भक्त्या शृणुयादपि यो नरः ॥
स पुत्रपौत्रपशुमान्कीर्तिं च समवाप्नुयात् ॥ ५४ ॥
आवयित्वा त्विदं शास्त्रं श्राद्धकालेऽपि यो द्विजः ॥
अक्षय्यं भवति श्राद्धं पितृंश्चैवोपतिष्ठते ॥ ५५ ॥
इति दक्षस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥
इति दक्षस्मृतिः समाप्ता ॥ १५ ॥

श्रीः ।

अथ गौतमस्मृतिः १६.

प्रथमोऽध्यायः १.

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ गौतमस्मृतिप्रारंभः ॥

वेदो धर्ममूलं तद्विदां च स्मृतिशोले दृष्टो धर्मव्यतिक्र
साहसं च महतां न तु दृष्टोऽर्थो वरदीर्घरपानं तुल्यबलविर
विकल्पः । उपनयनं ब्राह्मणस्याष्टमे अश्वमे पंचमे वा का
गर्भादिः संख्या वर्षाणां तद्वितीयजन्मं तद्यस्मात्स आच
वेदाहुवचनाच्च एकादशद्वादशयोः क्षत्रियवैश्ययोः आषोड
द्वाह्मणस्य पतिता स्यावित्री द्वाविंशते राजन्यस्य द्व्यधिक्रा
वैश्यस्य । भौजीज्याभौर्जीसौःयो मेखलाः क्रमेण कृष्णह
वस्ताग्निनि वासांसे शाणक्षौमवीरकुत राः सर्वेषां काप
चाविकृतं काषायमध्येके, वार्क्षं ब्राह्मणस्य मांजिष्ठहा
इतरयोर्वैखपालाशौ ब्राह्मणस्य दंडौ आश्वरथैरुवौ
यज्ञियो वा सर्वेषाम् । अपीडिता युपचक्राः सवलक
भूर्द्धललाटनासाग्रप्रमाणाः सुंडजटिलशिखाजशश्च । द्रव्यहस
उच्छिष्टोऽनिधायामेत् ॥

द्रव्यशुद्धिः परिमार्जनप्रदाहृतक्षणनिर्णेजनानि तैजसमार्ति-
कदारवतांतवानां तैजसवदुपलमणिशंखशुक्तीनां दारुवदस्थि-
भूभ्योः आवपनं च भूमेः । चैलवद्रज्जुविदलचर्मणाश्च
लत्सर्गो वात्यंतोपहतानाम् ।

प्राङ्मुख उदङ्मुखो वा शौचमारभेत् । शुचौ देशे
आसीनो दक्षिणं बाहुं जान्वन्तरा कृत्वा यज्ञोपवीत्पामणि-
बंधनात्पाणी प्रक्षाल्य वाग्यतो हृदयस्पृशस्त्रिभुजैर्वर्षा
आचमेत् । द्विः परिमृज्यात्पादौ चाभ्युक्षेत् । खानि चोपस्पृशे-
च्छीर्षण्यानि मूर्द्धनि च दद्यात् । सुप्त्वा भुक्त्वा क्षुत्वा च पुनः
दंतलिष्टेषु दंतवदन्यत्र जिह्वाभिमर्शनात् । प्राक् च्युतेरित्येके ।
च्युते स्वात्ताववद्विद्यान्निषिद्धेव तच्छुचिः ॥ न मुख्या
विमृष उच्छिष्टं ह्रुवति ताश्चेदगे निषतंति । लेपगंधापकर्षणे
शौचमयेध्यत्य तदग्निः पूर्वं मृदा च मूत्रपुरीषरेतोर्विसंस्तना-
भ्यवहारसंयोगेभु च यत्र चास्त्रारो विदध्यात् ।

पाणिना स्रव्यमुपसंगृह्णांगुष्ठमधीहि भो इत्यामंत्रयेत् गुरुः
तत्र चक्षुर्मनःप्राणोपस्पर्शनं दधैः प्राणायामास्त्रयः पञ्चदश
मात्राः प्रादकूलेष्वासनं च पूर्वा व्याहृतयः पञ्चस्रतांता गुरोः
पादोपसंग्रहणं प्रांतर्ब्रह्मालुवचने चाद्यंतयोरलुक्तात उपविशेत् ।
प्राङ्मुखो दक्षिणतः शिष्य उदङ्मुखो वा सावित्रीं चालुवच-
नमादितो ब्रह्मण आदाने ॐकारस्यान्यत्रापि ।

(३८०)

अष्टादशस्मृतयः ।

अन्तरागमने पुनरुपसदने श्वनकुलमण्डूकसर्पमा
ऋहसुपवासो विप्रवासश्च प्राणायामा घृतप्राशनं
श्मशानाभ्यध्ययने चैवम् ॥ १ ॥

इति गौतमस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः २.

प्रागुपनयनात्कामचारवादभक्षः अद्भुतो ब्रह्मचारी
पपादमूत्रपुरीषो भवति नास्याचमनकल्पो विद्यते
आपसाज्जनप्रधावनावोक्षणेभ्यो न तदुपस्पर्शनादज्ञौच
त्वेनैवमग्निहवनबलिहरणयोर्नियुज्यात् न ब्रह्माभिव्याह
स्वधानिनयनात् ॥

उपनयनादिनियमः ॥ उक्तं ब्रह्मचर्यम् अग्नीन्धनमे
सत्यवचनम् ॥ अपामुपस्पर्शनमेक आगोदानादि ।
स्रग्ध्यार्थं तिष्ठेत्पूर्वाभासीतोत्तरां सज्ज्योतिष्याज्योतिषो
नाद्वाग्यतो नादित्यमीक्षयेत् वर्जयेन्मधुमांसगन्धमातृया
स्वप्नांजनाभ्यंजनयानोपानच्छत्रकामक्रोधलोक्षमोहवाद्य
नस्नानदंतधावनहर्षनृत्यगीतपरिवादभयानि ।

गुरुदर्शने कंठप्रावृतावसक्थिकापाश्रयणपादप्रसा
निष्ठीवितहस्वितजृम्भितास्फोटनानि स्त्रीप्रेक्षणालंघने भै
कायां द्यूतं हीनसेवामदत्तादानं हिंसा आचार्यतत्पु

दीक्षितनामानि शुष्कां वाचं मघं नित्यं ब्राह्मणः अयः-
शय्याशायी पूर्वोत्थायी जघन्यसंवेशी वागुदरकर्मसंयतः
नामगोत्रे गुरोः संमानतो निर्दिशेत् ॥ अर्चते श्रेयसि चैवम् ॥
शय्यासनस्थानानि विहाय प्रतिश्रवणमभिक्रमं वचनादृष्टेन
अधःस्थानासनस्तिर्यग्वा तत्सेवायां गुरुदर्शने चोत्तिष्ठेत् ॥
गच्छंतमनुब्रजेत् कर्म विज्ञाप्याख्यायाऽऽहूताध्यायी युक्तः
प्रियहितयोस्तद्धार्यापुत्रेषु चैवम्, नेच्छिष्टाशनजपनप्रसाध-
नपादप्रक्षालनोन्मर्दनोपसंग्रहणानि विप्रोप्योपसंग्रहणं गुरु-
भार्याणां तत्पुत्रस्य च नैके युवतीनाम् ॥ व्यवहारप्राप्तेन
सार्ववर्णिकं शैक्षचरणमभिशस्तं पतितवर्जमादिमध्यातेषु
भवच्छब्दः प्रयोज्यो वर्णानुपूर्वेण आचार्यज्ञातिगुरुस्वेच्छा-
लाभेऽन्यत्र तेषां पूर्वं परिहरेत् निवेद्य गुरवेऽनुज्ञातो भुंजीत ।
असंनिधौ तद्धार्यापुत्रसब्रह्मचारिसद्भ्यः । वाग्यतस्तृप्यन्नलो-
लुप्यमानः सन्निधायोदकं स्पृशेत् ।

शिष्यशिष्टिरवधेनाशक्तौ रज्जुवेणुविदलाभ्यां तनुभ्याम्
अन्येन घ्नन् राज्ञा शास्यः ।

द्वादशवर्षाण्येकवेदे ब्रह्मचर्यं चरेत् । प्रतिद्वादश सर्वेषु
ग्रहणांतं वा । विद्यांतं गुरुर्येन निमन्त्र्यः कृतानुज्ञातस्य वा
ज्ञानम् । आचार्यः श्रेष्ठो गुरुणां मातेत्येके ॥

इति गौतमस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ३.

तस्याश्रमविकल्पमेके ब्रुवते । ब्रह्मचारी गृहस्थो भिक्षुर्वै-
खानस इति । तेषां गृहस्थो योनिरप्रजनत्वादितरेषाम् । तत्रोक्तं
ब्रह्मचारिणः । आचार्याधीनत्वमात्रं गुरोः कर्मशेषेण जपेत् ।
गुर्वभावे तदपत्यवृत्तिस्तदभावे वृद्धे सब्रह्मचारिण्यमौ वा
एषवृत्तो ब्रह्मलोकमेवामोति जितेंद्रियः । उत्तरेषां चैतदविरोधी
अनिचयो भिक्षुरूढ्वरेता ध्रुवशीलो वर्षासु भिक्षार्थं ग्राम-
मियात् । जघन्यमनिवृत्तं चरेत् ॥ निवृत्ताशीर्वाक्चक्षुःकर्मसंयतः
कौपीनाच्छादनार्थं वासो दिभृयात् गृहीणमेके निर्णेजनावि-
प्रयुक्तमेषधीवनस्पतीनामंगुष्ठाददोत न द्वितीयामपहर्तुं
रात्रिं ग्रामे वसेत् । मुंडः शिल्पी वा वर्जयेज्जीववधसमीभूतेषु
हिंसानुग्रहयोस्नारंक्षो वैदानसो वने मूळफलाशी तपःशीलः
आवणकेनाभिसाधात् अग्राभ्यभोजी देवपितृमनुष्यभूतार्वि-
यूजकः सर्वातिथिः प्रतिविद्भवर्जं भक्ष्यमप्युपयुंजीत न फाल-
कृष्टमाधितिष्ठेत् ग्रामं च न प्रविशेत् जटिलश्चीराजिनवासाः
नातिस्नानं भुंजीत ऐकाग्र्यं त्वाचार्याः प्रत्यक्षविधानात्
गार्हस्थस्य गार्हस्थस्य ॥

इति गौतमस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ४.

गृहस्थः सदृशीं भार्यां विदेतानन्यपूर्वां यवीपक्षीम् अस-
नप्रवरैर्विवाह ऊर्ध्वं सप्तमात् पितृवंधुभ्यो जीविनश्च मातृवं-
धुभ्यः पंचमात् ॥

ब्राह्मो विद्याचारित्र्यबन्धुशीलसंपन्नाय दद्यादाच्छाद्यालंकृतां
स्त्रियोगमंत्रः । प्राजापत्ये सह धर्मं चरतामिति । आर्षे गोमि-
थुनं कन्यावते दद्यात् । अंतर्वेद्यात्विजे दानं दैवः अलंकृत्ये-
च्छुन्त्याः स्त्रियं संयोगो गार्धर्वः । वित्तं नानिस्त्रीयतामासुरः ।
गृह्यादनादाक्षसः । असंविज्ञानोपसंगमनात्पैशाचः । चत्वारो
ऽभ्यर्थाः प्रथमानाः षडित्येके ॥

अतुल्योदानंतरैकांतरव्यंतरास्तु जाताः सवर्णावष्टोत्रनिषाद-
दौष्यंतपारशवाः प्रतिलोमास्तु सूतमागधायोगवक्षत्तृवैदेहक-
चंडालाः ब्राह्मण्यजीजनत्पुत्रान् वर्णेभ्य आनुपूर्व्यात् ब्राह्मण-
सूतमागधचंडालान् तेभ्य एव क्षत्रिया मूर्धावसिक्तक्षत्रियशी-
वरपुलकसान् तेभ्य एव वैश्या भृज्जुकंटकमाहिष्यवैश्यवैदेहा-
तेभ्य एव पारशवयवनकरणशूद्रान् शूद्रेत्येके । वर्णांतरगम-
नमुत्कर्षापकर्षाभ्यां सप्तमेन पंचमेन चाचार्याः सृष्ट्यंतरजातानां
च प्रतिलोमास्तु धर्महीनाः शूद्रायां च असमानायां च
शूद्रात्पतितवृत्तिः अंत्यः पापिष्ठः ॥

(३८४)

अष्टादशस्मृतयः ।

पुनन्ति साधवः पुत्रास्त्रिपौरुषानाषादश दैवादशैव प्राजा-
पत्यादश पूर्वान्दशापरानात्मानं च ब्राह्मीपुत्रा ब्राह्मीपुत्राः ॥

इति गौतमस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

यश्चमोऽध्यायः ५.

ऋतावुपेयात् सर्वत्र वा प्रतिषिद्धवर्जम् ॥ देवापितृमनु-
ष्यभूतार्षिपूजकः नित्यस्वाध्यायः पितृभ्यश्चोदकदानम् ।
यथोत्साहमन्यद्भार्यादिरभिर्दायादिर्वा तस्मिन् गृह्याणि देवपि-
तृमनुष्ययज्ञाः स्वाध्यायश्च बलिकर्म्मप्रावर्धिन्वंतरिर्विश्वेदेवाः
प्रजापतिः सिष्टकृदिति होमः दिग्देवताभ्यश्च यथा स्वद्वारेषु
मरुद्भ्यो गृहदेवताभ्यः प्रविश्य ब्रह्मणे मध्ये अद्भ्य उदकुम्भे
आकाशायेत्यन्तरिक्षे नक्तंचरेभ्यश्च सायं स्वस्तिवाच्यभिक्षा-
दानप्रश्नपूर्वं तु ददातिषु चैवं धर्म्मेषु समद्विगुणसाहस्रान्त्यानि
फलान्यब्राह्मणब्राह्मणश्रोत्रियवेदपारमेभ्यः गुर्वर्थनिवेशौषधा-
र्थवृत्तिक्षीणयक्ष्यसाणाध्ययनाध्वसंयोगवैश्वजितेषु द्रव्यसंवि-
द्यागौ बहिर्वेदिभिक्षमाणेषु कृतामितरेषु प्रतिश्रुत्याप्यधर्म्म-
संयुक्ताय न दद्यात् ।

ऋद्धहृष्टभीतार्तलुब्धबालस्थविरमूढमत्तोन्मत्तवाक्यान्यनृतानि
न्यपातकानि । श्रोत्रयेत्पूर्वमतिथिकुमारव्याधितगर्भिणीसुवा-
सिर्नास्थविरान् जघन्यांश्च आचार्यपितृसखीनां च निवेद्य

वचनक्रियाः ऋत्विगाचार्यश्चगुरपितृनातुलानालुपस्थान
मधुपर्कः संवत्सरे पुनर्यज्ञविवाहयोस्त्वाङ्क राज्ञश्च श्रोत्रियस्य
अश्रोत्रियस्यासुनोदके श्रोत्रियस्य तु पाद्यमर्घ्यमन्नविशेषांश्च
प्रक्षारयेत् नित्यं वा संस्कारविशिष्टं मध्यतोऽन्नदानं वैद्ये साधु-
वृत्ते विपरीतेषु तृणोदकभूमिः स्वागतं ततः पूजयानत्याशश्च
शय्यान्नावसथानुवज्जोपासनानि संवक्ष्येत्यसौः समानानि
अपक्षोऽपि हीने । असमानाग्रायोऽतिथिरेकरात्रिकोऽत्रिद्व्यसूर्यो-
पस्थायी ह्युत्तलानामयारोग्यापाननुप्रश्नोऽयं शूद्रस्यान्नाहण-
स्यातिथिरन्नाहणे यत्ने संवृत्तश्चेत् भोजनं तु क्षत्रियस्यार्घ्यं
ब्राह्मणेभ्यः अन्यान् भृत्यः तद्वानृत्यं सार्वभौमवृत्तं सार्वभौमम् ॥

इति गौतमस्मृती पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ६.

पादोपसंग्रहणं गुरुसम्वायेऽवहम् । अभिगम्य तु विप्रोऽप्य
यादृशितृहंशूनां पूर्वजानां विद्यागुरुणां च सन्निपाते परस्परं
स्नानान् प्रोच्याहमयमित्थमित्रादेऽङ्गत्वावाये स्त्रीपुंयोगेऽभि-
रान्तोऽनियममेकेनादिप्रोच्य स्त्रीणाममादृशितृव्यभार्याभगि-
नानां नोपसंग्रहणं भ्रातृभार्याणां श्वश्रवाश्च ऋत्विक्कृच्छुर-
पितृव्यलानुलानां तु यवीयसां मत्स्यस्थानमनभिविवाद्याः ॥

तथान्यः पूर्वः पौरोहितीतिकावरः शूद्रोऽप्य पत्यसमेन अवरो
ऽप्यार्यः शूद्रेण नाम चास्य वर्जयेत् ॥

राज्ञश्चाजपः प्रेष्यः ओभवन्निति वयस्यः समानेऽहनि जातो
दशवर्षवृद्धः पौर पंचभिः कलाधरः श्रोत्रियक्षारणस्त्रिभिराजन्य
वैश्यकर्मविद्याहीनाः दीक्षितश्च प्राकृक्रियात् वित्तबन्धुकर्म-
जातिविद्यावर्यासि सामान्यानि परबलीयांसि श्रुतं तु
सर्वेभ्यो गरीयस्तन्मूलत्वाद्धर्मस्य श्रुतेश्च ॥

चक्रिदशमीस्थानुग्राह्यवधूज्ञातकाराजभ्यः पथो दानं राज्ञा
तु श्रोत्रियाय श्रोत्रियाय ॥

इति गौतमस्मृतौ षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ७.

आपत्कल्पो ब्राह्मणस्याब्राह्मणाद्विद्योपयोगोऽनुगमनं
शुश्रूषा । समाप्तेर्ब्राह्मणो गुरुः याजनाध्यापनप्रतिग्रहाः सर्वेषां
श्रूतैः पूर्वो गुरुः तदभावे क्षत्रवृत्तिः तद्भावे वैश्यवृत्तिः
तस्यापण्यं गंधरसकृतान्नतिलशाणक्षौमाजिनानि रक्तनिषिके
वाससी क्षीरं च सविकारं मूलफलपुष्पौषधमधुमांसतृणैः
दकापथ्यानि पशवश्च हिंसासंयोगे पुरुषवशा कुमारी वेहतश्च
नित्यं भूमिव्रीहियवाजान्यश्वर्षभधेन्वनडुहश्चैके विनिमयस्तु
रसानां रक्षैः पशूनां च न लवणाकृतान्नयोस्तिलानां च

गौतमस्मृतिः १६.

(३८७)

समेनामेन तु पक्षस्य संप्रत्यर्थे सर्वधातुवृत्तिरशक्तावशूदेण
तदप्येके प्राणसंशये तद्दर्शनसंकराभक्षयनियमस्तु प्राणसंशये
ब्राह्मणोऽपि शस्त्रमाददीत राजन्यो वैश्यकर्म वैश्यकर्म ॥

इति गौतमस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ८.

द्वौ लोके धृतवृत्तौ राजा ब्राह्मणश्च बहुश्रुतः । तयोश्चतु
र्विधस्य मनुष्यजातस्यांतः संज्ञानां चलनपतनसर्पणानां मायत्तं
जीवनं प्रसूतिरक्षणमसंक्रो धर्मः । स एष बहुश्रुतो भवति
लोकवेदवेदांगवित्वाज्ञोवाक्येतिहासपुराणकुशलस्तदपेक्षस्तद्वृ-
त्तिः चत्वारिंशता संस्कारैः संस्कृतस्त्रिषु कर्मस्वभिगतः
षट्सु वासामयाचारिकेष्वभिनिनीतः षड्भिः परिहार्यो राज्ञा
वध्यश्चावध्यश्चादंड्यश्चाक्षहिष्कार्यश्चापरिवाहश्चापरिहार्यश्चेति ।

गर्भाधानपुंसवनसीमंतोन्नयनं जातकर्मर्पणामकरणान्नप्राशनं
चौलोपनयनं चत्वारिवेदव्रतानि स्नानं सहधर्मचारिणीसंयोगः
पञ्चानां यज्ञानामनुष्ठानं देवपितृमनुष्यभृत ब्रह्मणामेतेषां
चाष्टकापार्वणश्राद्धश्रावण्याग्रहायणीचैत्र्याश्वयुजीति सप्तपाक-
यज्ञसंस्थाः अग्न्याधेयमग्निहोत्रं दर्शपौर्णमासौ आग्रहायणं
चातुर्मास्यानि निरूढपशुबंधसौत्रामणीति सप्तहविर्यज्ञसंस्था
अग्निष्टोमोऽत्यग्निष्टोम उक्थः षोडशी वाजपेयातिरात्रोऽतो-

(३८८)

अष्टादशस्मृतयः ।

र्याम इति सप्त सोमसंस्थाः इत्येते चत्वारिंशत्संस्काराः
अथाष्टावात्मगुणाः दया सर्वभूतेषु क्षांतिरनसूया शौचम-
नायासो मंगलमकार्षण्यमरुपहेति । यस्यैते न चत्वा-
रिंशत्संस्काराः न चाष्टावात्मगुणा न स ब्रह्मणः सालोक्यं
सायुज्यं च गच्छतियस्य तु खलु संस्काराणामेकदेशोऽप्यष्टा-
वात्मगुणाः अथ सब्रह्मणः सालोक्यं सायुज्यं च गच्छति
गच्छति ॥

इति श्रीगौतमस्मृतौ अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः ९.

स विधिपूर्वं ज्ञात्वा आर्यामाधिगम्य यथोक्तान् गृह्णन्-
धर्मान् प्रयुंजान इमानि व्रतान्यनुकर्षेत् स्नातकः नित्यं शुद्धिः
सुगन्धिः स्नानशीलः सति विभवे न जीर्णमलवद्वासाः स्यात् ।
न रक्तमुल्बणमन्यधृतं वा वासो बिभृयात् न स्रगुपानहौ
निर्णिक्तमशक्तौ न रुद्धश्मश्रुरकस्मान्नाग्निमपश्च युगपद्धारयेत् ।
नापोऽग्नेभ्येन संसृजेत् । नांजलिना पिबेत् । न तिष्ठत् उद्धू-
तेनोदकेनाचाभेत् । न शूद्राशुच्येकपाण्यावर्जितेन न वाय्वक्षि-
विप्रादित्यापो देवता गांश्च प्रतिपश्यन् वा भूत्रपुरीषामेध्यान्पु-
दस्येत् नैता देवताः प्रति पादौ प्रसारयेत् । न पर्णलोहान्म-
भिर्भूत्रपुरीषापकर्षणं कुर्यात् । न अस्मकेशनखतुषकपालादि-

ध्यान्यधितिष्ठेन्न स्लेच्छानुच्यधार्मिकः सह संभाषेत संभाष्य
 पुण्यकृतो मनसा ध्यायेत् । ब्राह्मणेन वा सह संभाषेत । अर्धेन
 धेनुधन्येति ब्रूयात् । अश्वद्वं भद्रमिति कपालं श्यालमिति
 मणिवनुरिति द्विधनुः । गां धयंतीं परस्मै नाचक्षीत् । न चैनां
 चारयेत् । न मिथुनीकृत्वा शौचं प्रति विलेबेत् । न च तस्मिन्
 शयने स्वाध्यायमधीयीत् । न चापररान्नमधीत्य पुनः प्रतिसं-
 विशेत् । नाकल्पं नारीमक्षिरमयेत् । न रजस्वलां न चैतां
 विलज्येत् न कन्याम् । अग्निमुखोपधमविगृह्यवादनहिर्गंध-
 मात्यधारणपापीयसावलेखनभार्थासहभोजनांजनावेक्षणकुट्टार-
 मवेशनपादधावनसंदिग्धभोजननदीबाहुतरणवृक्षवृषभाराहे-
 गादरोहणप्राणनाव्यवस्थां च विवर्जयेत् । न संदिग्धां नावम-
 शिरोहेत । सर्व्वत एव आत्मानं गोपायेत् । न प्रावृत्य
 शिरोहेति पर्य्यटेत् । प्रावृत्य राज्ञी सूत्रोच्चारे च न भूमावंत-
 र्द्धाय नाराचावसथान्न भस्मकरीषकृष्टच्छायापथिकाम्येषूभे-
 सूत्रपुरीषे दिवा कुर्यात् । उदङ्मुखः संधपयोश्च राज्ञीं दक्षि-
 यामुखः पाछाशमासनं पादुके दंतधावनमिति च वर्ज्ययेत् ।
 सोपानत्कश्चाशनासनक्षयनाधिवादननयस्कारान् वर्ज्ययेत् ।
 न पूर्व्वहृत्यध्यदिनापराह्णात्तृफळान् कुर्याद्वा यथाशक्ति धर्मार्थ-
 कामेभ्यस्तेषु च धर्मोत्तरः स्यात् । न नम्रां परयोषितमीक्षेत
 न पदासनमाकर्षेत् । न शिरनोदरपाणिपादवाक्चक्षुश्चाधलानि

कुर्यात् छेदनभेदनविलेखनविभर्दनास्फोटनानि नाकस्माच्छु-
 र्यात् ॥ नोपरिवस्सतंतीं गच्छेत् । न जलं कुलः स्यात् । न
 यज्ञमवृतो गच्छेत् । दर्शनाय तु कामम् । न भक्ष्यानुत्संगे
 भक्षयेत् । न राज्ञौ प्रेषाद्वतमुद्धृतस्नेहविलेपनपिण्याकष-
 थितप्रभृतीनि चात्तवीर्याण्यश्नीयात् । सायंप्रातस्त्वन्नमभि-
 पूजितमनिदन् भुञ्जति । न कदाचिद् राज्ञौ नमः स्वपेत्
 स्नायाद्वा । यच्चात्मवंतो वृद्धाः सम्यग्विनीता दंभलोभमोहवि-
 युक्ता वेदविद् आचक्षते तत्समाचरेत् योगक्षेमार्थमीश्वरमधि-
 गच्छेत् । नान्यमन्यत्र देवगुरुधार्मिकेभ्यः प्रभृतैर्धोदक्यवसं-
 कुशमाल्योपनिष्क्रमणमार्यजनभूयिष्ठमनलसमृद्धं धार्मिक-
 धिशितं निकेतनमावसितुं यतेत । प्रशस्तमंगल्यदेवतायनच-
 तुष्पथादीन् प्रदक्षिणमावर्तेत । मनसा वा तत्समग्रमाचार-
 मनुपालयेदापत्कल्पः सत्यधर्मार्यवृत्तः शिष्टाध्यापकः शौच-
 शिष्टः श्रुतिनिरतः स्यात् । नित्यमहिंसो मृदुदृढकारी दमदान-
 शील एवमाचारो आतपितरौ पूर्वापरंश्च संबद्धान् दुरितेभ्यो
 ओक्षयिष्यन् स्नातकः शश्वद्ब्रह्मलोकान्न च्यवते न च्यवते ॥

इति गौतमस्मृतौ नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

गीतगोविन्दः १३.

(३९१)

अथ नः पाठकः ॥ १ ॥

हनुमानोऽध्यायः १०.

द्विजातीनामध्ययनविज्या दानम् । ब्राह्मणस्याधिपाः
प्रवचनयाजनप्रतिग्रहाः सुर्वेषु नियमस्तु व्याचार्यज्ञातिभि-
र्यगुत्तमविद्यानियमेषु ब्राह्मणः संप्रदानमन्यत्र यथोक्तान्
कृषिवाणिज्ये चात्स्वयंकृते कुसीदं च राज्ञोऽधिकं रक्षणं
सर्वभूतानां व्याप्यदंडत्वं विभृयात् ॥ ब्राह्मणान् श्रोत्रियान्
निरुत्साहान् ब्राह्मणानकरांश्चोपकुर्वाणांश्च योगश्च विजये भूये
पिशोषेण चर्या च रथधनुर्यां संग्रामे सत्यात्मनिवृत्तिश्च न
दासो हिंसायादाहवे अन्यत्र व्यवसायस्यायुधकृतांजलिप्रकी-
र्णकेशपराङ्मुखोपविष्टस्थलवृक्षादिरुद्धतगोब्राह्मणवादिभ्यः
क्षत्रियक्षेत्रन्यस्तनुपजीवेत्तद्वृत्तिः स्यात् जेता लभेत सांघा-
मिकं वित्तं बाहनं तु राज्ञ उद्धारश्चापृथक् जये अन्यतु यथाहं
आजयेद्वाजा राज्ञे वलिदानं कर्षकैः दशममष्टसं षष्ठं वा
रक्षुहिरेण्ययोरप्येके पंचाशद्भागं विंशतिभागः शुल्कः पण्ये
ले फलमृद्धमांसपुष्पौषधतृणधनानां षष्ठं तद्रक्षणधर्मत्वात्तेषु
तु नित्ययुक्तः स्यात् । अधिकेन वृत्तिः क्षिप्रिनो भासिमास्थे-
कैकं कर्म कुर्युः । एतेनात्मोपजीविनो व्याख्याताः । नौच-
क्रिंवन्तश्च भक्तं तेभ्योऽपि दद्यात् । पण्यं वणिग्भिरार्थापचयेत्

देयम् । अनष्टमस्वामिकमधिगम्य राज्ञे प्रब्रूयुः वित्याप्य
राज्ञा संवत्सरं रक्ष्यधूध्वमधिगंतुश्चतुर्थं राज्ञः श्रेष्ठं स्वाधी ।
रिक्थाक्रयसंविभागपरिग्रहाधिगमेषु ब्राह्मणस्याधिकं लब्धं
क्षत्रियस्य विजितं निर्विष्टं वैश्यशूद्रयोः निध्यधिगमा राजधनं
न ब्राह्मणस्याभिरूपस्य अब्राह्मणो व्याख्यातः षष्ठं लभे-
तेत्येके । चौरहतमुपजित्य यथास्थानं गमयेत् । कोशाद्वा
दद्यात् । रक्ष्यं बालधनमाव्यवहारप्रापणादा समावृत्तेर्वा ।

वैश्यस्याधिकं कृषिवणिक्पाशुपात्यं कुसीदं शूद्रश्चतुर्थो
वर्ण एकजातिस्तस्यापि सत्यमक्रोधमज्ञौचमाचमनार्थं पाणि-
पादप्रक्षालनमेवैके श्राद्धकर्म भृत्यभरणं स्वदारतुष्टिः परि-
चर्या चोत्तरेषां वृत्तिं लिप्सेत् जीर्णान्युपानच्छत्रवासः कूर्चान्यु
च्छिष्टाशनं शिल्पवृत्तिश्च । यं चायमाश्रयते भर्तव्यस्तेन
क्षीणोऽपि तेन चोत्तरस्तदर्थोऽस्य निचयः स्यात् । अनु-
ज्ञातोऽस्य नमस्कारो मंत्रः । पाकयज्ञैः स्वयं यजेतेत्येके
सर्वे चोत्तरोत्तरं परिचरेयुः । आर्यानार्ययोर्व्यतिक्रमे कर्त्तव्य-
स्नाभ्यं साव्यम् ॥

इति श्रीगीतमीमे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

ज्योतिषोऽध्यायः ११

राजा सर्वेस्येष्टे ब्राह्मणवर्जं शास्त्रकारं न्यात । आशुवादी
अप्यामान्दीक्षित्या अभिदिनीतः । शुचिर्नितन्द्रियः पुण-
त्सहायोपायसंपन्नः सन्तः प्रजासु न्यात द्वितं चालां कुर्वीत
तदुपर्यासीतमयन्तादृपाशीमन्त्रस्ये ब्राह्मणेभ्यस्तंऽप्येनं मन्त्रे-
रन् । वर्णानादाश्रमांश्च न्यायतोऽभिरक्षेत् । चलतश्चेनान्व-
धमे पय न्यासयेत् । धर्मस्थोऽशमाभवतीति विज्ञायते
ब्राह्मणं च पुनः दधीत विद्याभिजनवाग्रूपवयःशीलसंपन्नं
न्यायवृत्तं तपस्विनम् । तन्प्रसूतः कर्माणि कुर्वीत ब्रह्मप्रसूतं
हि क्षत्रमुच्यते न व्यथत इति च विज्ञायते ।

यानि च द्वेषोत्पातचित्ताः ऋष्युस्तान्याद्रियेत तदधी-
नमपि द्वेषे योगक्षेपं प्रतिजानते । शांतिपुण्याहवत्स्वयना-
युष्मन्मलयुक्तान्याभ्युदयिकानि विद्वेषणसंवलनाभिचारदि-
पद्वृद्धियुक्तानि च नालाभी कुर्यात् । यथोक्तमृत्विजोऽल्पानि ।
तस्य व्यदहारो वेदो धर्मशस्त्राण्यगाल्युपवेदाः पुराणं देश-
मातिहृलधर्माश्चाम्नायैरविरुद्धाः मयाणं कर्षकवणिक्पशु-
पालकुसीदकारवः स्वे स्वे वर्गे तेभ्योयथाधिकारमर्थान्
प्रत्यवहृत्य धर्म्यव्यवस्थान्यायाधिगेमे तर्कोऽभ्युपायः । तेना-
भ्युज्ज मयास्थानं गमयेत् । विप्रतिपत्तौ त्रैविद्यवृद्धेभ्यः

प्रत्यवहृत्य लिप्तां गमयेत् । तथा ह्यस्य निःश्रेयसं भवा
 ब्रह्म क्षत्रेण संपृक्तं देवपितृमनुष्यान् धारयतीति विज्ञायते
 दंडो दमनादित्याहुस्तेनादांतान् दमयेत् वर्णाश्रम-
 स्वकर्म्मनिष्ठाः प्रेत्य फलमनुभूय ततः शेषेण विशिष्टदेश-
 तिष्ठलरूपायुःश्रुतचित्तवृत्तसुखमेधसो जन्म प्रतिपद्य
 विष्वचो विपरीता नश्यन्ति तानाचार्योपदेशो दंडश्च पाल
 तस्मात् राजाचार्यानिद्यार्वीनद्यौ ॥

इति गौतमस्मृतावेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः १२.

शूद्रो द्विजातीनाभिसंधायाभिहत्य च वाग्दंडपारुष्य
 मगं मोच्यो येनोपहन्यात् । आर्यैर्यभिगमने लिंग
 स्वप्रहरणं च गोप्ता चेद्वधोऽधिकः अथाहास्य वेदमुपशृ-
 त्वापुजतुभ्यां श्रोत्रप्रतिपूरणम् । उदाहरणे जिह्वा
 धारणे शरीरभेदः । आसनशयनवाक्पथिषु समप्रे-
 शतम् । क्षत्रियब्राह्मणाक्रोशे दंडपारुष्ये द्विगुणम् ॥
 वैश्यः । ब्राह्मणः क्षत्रियेपंचाशो तदर्थं वैश्ये न शूद्रे ।
 ब्राह्मणराजन्यवत् । क्षत्रियवैश्यौ अष्टापादां स्तेया
 शूद्रस्य द्विगुणोत्तराणीतरेषाम् । प्रतिवर्णं विदुषोऽ-
 दंडेभूयस्त्वम् पलहरितथान्यक्षाकादाने पंचकृष्ण
 पशुपीडिते स्वामिदोषः पालसंयुक्ते तु तस्मिन् पथि क्षेप्ते

पालक्षेत्रिकयोः पंचस्याप्त नमि एतद्भूतः अमलः हिमयोर्द्वे-
जजाविषु द्वौ द्वौ सर्वविनाशे शतं शिष्टाचरणे प्रतिपिद्धो-
दायां च हिर्यं चैकपिंडादूर्ध्वं स्वहर्षं गौऽन्यथं तुण्येधो-
त्रैरुद्धनस्पतीनां च पुष्पाणि स्ववदाददीत फलानि चाप-
रिवृत्तानाम् ॥

कुलीनवृद्धिर्हर्म्यां विंशतिः पंचस्याप्तिकी त्रासं नातिसां-
वत्सरीयेके नितस्थाने द्वैगुण्यं प्रयोगस्य भुक्ताभिर्दं वद्धते
दितस्ततोऽनुरक्त्य च चक्रकालवृद्धिः कारिता कायिकाशिकाऽ
विभोगाच्च कुलीनं पशूपलोमजक्षेत्रशतवाह्येषु नापि पंचगु-
णम् । अजडायोगं दधनं दशवर्षमुक्तं पैरः सन्निधौ भोक्तुः
श्रोनियमप्रजितराज पुरुषैः पशुभूमिस्त्रीणामनतिभोगः
स्वियभाजि रुणं प्रतिकुर्धुः प्रातिभायवर्षानकुकुमचयूत-
दंडान् पुत्रानध्याभवेयुः निधयं वाचितावक्रीताधयो नष्टाः
सर्वा न लिदिता न पुरुषापराधेन स्तेनः प्रकीर्णकशो
मुसली राजानमियाद् कर्माचक्षाणः पूतो वधयोश्चाभ्यामन्न
न्नैतस्वी राजा न शरिरो ब्राह्मणदंडः कर्मविभोगविरुदापत्
दिवास्त्रां ककृत्पानि अमवृत्तौ प्रायश्चित्ती सः चोरस्यः
चिदो मतिपूर्वं प्रतिगृहीताप्यधम्मंसयुक्ते पुरुषशतपरा-
धातुबंधविज्ञानदंडनियोगः अनुज्ञानं वा वेदवित्समवायवच-
नात् वेदवित्समवायवचनात् ॥

इति गौतमस्मृतौ द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः १३.

विप्रतिपत्तौ साक्षिणि मिथ्यासत्यव्यवस्था बहवः स्युर-
निदिताः स्वकर्मसु प्रात्ययिका राज्ञां निःप्रीत्यनमिताया-
श्चान्यतरास्मिन्नपि शूद्राः ब्राह्मणस्त्वब्राह्मणवचनादनवरोभ्योऽ-
निवद्वक्षेत् नासम्वेतापृष्ठाः प्रब्रूयुः अवचनेऽन्यथावचने च
दोषिणः स्युः स्वर्गः सत्यवचने विपर्यये नरकः अनिवद्वैरपि
वक्तव्यं पीडाकृते निबन्धः प्रसक्तोक्ते च साक्षिसभ्यराजकर्तृषु
दोषो धर्मतत्रपीडायाम् । अपथेनैके सत्यकर्मणा तद्देवरा-
ब्राह्मणसंसदि स्यात् ।

अब्राह्मणानां क्षुद्रपश्वनृते साक्षी दश हन्ति गोऽश्वधुरुषभू-
मिषु दशगुणोत्तरान् । सर्वं वा भूमौ हरणे नरकः भूमि-
वदसु मैथुनसंयोगेषु च पशुवन्मधुसर्पिषोः गोवद्वस्त्रहिर-
ण्यधान्यब्रह्मसु यानेवश्ववत् मिथ्यावचने याप्यो दण्डश्च
साक्षी नानृतवचने दोषो जीवनं चेतदधीनं नतु पापीयसो
जीवनं रज्जौ प्राड्विवाको ब्राह्मणो वा शास्त्रवित् प्राड्विवाको
मभ्यो भवेत् । संवत्सरं प्रतीक्षित प्रतिभायां धेन्वनदुत्स्त्रप्रजः
जसंयुक्तेषु शीघ्रम् । आत्ययिके सर्वधर्मभ्यो गरीयः
प्राड्विवाके सत्यवचनं सत्यवचनम् ॥

इति गौतमस्मृतौ त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः १६.

शावमाशीचं दशरात्रमकृत्विग्दीक्षितब्रह्मचारिणोः सर्पि-
 ङांतिमेकादशरात्रं क्षत्रियस्य द्वादशरात्रं वैश्यस्य त्रिंशत्सजे-
 कमासं शुद्रस्य तत्रेदंतः पुनरापतेतच्छेषेण शुद्धयेरन् ॥
 रात्रिशेषे द्वाभ्यां प्रसाते तिसृभिः गोब्राह्मणहतानामन्वहं
 राजशोधान् । युद्धमायोऽनायाकन्यास्त्रिविधोदकोद्विधतप्रपतनै-
 श्चैच्छतां पिंडानिष्टृप्तिः सप्तमे पंचमे वा जननेऽप्येवं आतापि-
 नोस्तन्मातुर्वा गर्भमास्रमा रानीः संसने गर्भस्य अहं वा
 शुद्धा चोर्ध्वं दद्यान्तः पक्षिणी असपिण्डे योनिसंबन्धे सहाध्या-
 यिनि च स्रग्द्वारिण्येकाहं श्रोत्रिये चोपसंपन्ने प्रेतोपस्पर्शने
 दशरात्रनशीकमभिसंधाय चेत् उक्तं वैश्यब्राह्मणोः आर्तिवीर्वा
 पूर्वयेश्च अहं वा आचार्यतत्पुत्रस्त्रीयाज्यशिष्येषु चैवम् ॥
 ज्वरश्रेङ्गेः पूर्वं वर्षसुपस्पृशेत् । पूर्वो वांवरं तत्र शावोक्तम्
 आशीचं पतितचंडालसूतिकोदकयाशवस्पृष्टितत्पृष्ठयुपस्पर्शने-
 सचैलोदकोपस्पर्शनाच्छुध्येत् । शवालुगमे शुनश्च यदुपहृत्या-
 दित्येके वदकदानं सर्पिडे कृतचूडस्य तत्स्त्रीणां चानातिभागः
 एकैऽप्रदानात् ।

अधःशय्यासनिनो ब्रह्मचारिणः सर्वे न मार्जयेरन् । न
 मर्से भक्षयेयुराप्रदानात् । प्रथमतृतीयसप्तमनवमेषूदकान्निया

(३९८)

अष्टादशस्मृतयः ।

वाससां च त्यागः । अंत्ये त्वंत्यानां दंतजन्मादिमाता
तृभ्यां तूष्णीं माता बालदेशांतरितप्रव्रजितासपिंडानां
शौचम् । राज्ञां च कार्यविरोधात् । ब्राह्मणस्य च स्वाध्य
निवृत्त्यर्थं स्वाध्यायानिवृत्त्यर्थम् ॥

इति गौतमस्मृतौ चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः १५.

अथ आहममावास्यां पितृभ्यो दद्यात् । पंचमीप्र
चापरपक्षस्य यथाश्राद्धं सर्वस्मिन्वा द्रव्यदेशब्राह्मणसां
वा कालनियमः शक्तितः प्रकर्षे गुणसंस्कारविधिरन्नस्य
वरान् भोजयेदयुजो यथोत्साहं वा ब्राह्मणान् श्रोत्रि
वाग्रूपवयः शीलसंपन्नान् । युवभ्यो दानं प्रथममेके पितृ
त च तेन मित्रकर्म कुर्यात् पुत्राभावे सपिंडा मातृसा
शिष्याश्च दधुस्तदभावे ऋत्विगाचार्यौ । तिलमाषव्रीहि
दकदनैर्मांसं पितरः प्रीणन्ति । अस्यहरिणरुक्माश
वराहभेषमांसैः संवत्सराणि । गव्यपयःपायसैर्द्वादश
वार्धीणसेन मांसिनः कालशाकच्छागलो खड्गमांसैर्मधु
श्चानंत्यम् । न भोजयेत् स्तेनक्लीबपतिततद्रूतिनास्ति
रहाप्रेदिधिषूदिधिषूपतिस्त्रीग्रामयाजकाजपालोत्सृष्टामि
कुचरकूटसाक्षिप्रातिहारिकानुपपत्तिर्यस्य च । कुंडाशी

द्रधनुर्नीहारेषु अश्रद्धर्शने चापतौ सूत्रित उच्चारित निश
 ष्योदके वर्षति चैके वलीकसंतानमार्चायपीरवेपणे ज्ये
 षोश्च धीतो यानस्थः शयानः प्रौढपादः इमंशानग्रामांतम
 पथाशौचेषु धूतिगंधांतःशवदिवाकीर्तिशूद्रसःत्रिधाने शुल
 चोदावे ऋग्यजुषं च सामशब्दो यावत् । आकाशि
 निर्घातभूमिकंपराहुदर्शनोल्काः स्तनयितुवर्षविद्युतश्च
 ष्कृतामिषु अनृतौ विद्युति नक्तं चापररात्रात् त्रिधाय
 प्रवृत्तौ सर्वशुल्काविद्युत्समेत्येकेषां स्तनयितुरपराह्णे
 प्रदोषे सर्वं नक्तमर्द्धरात्रात् । अहश्चेत्सज्योतिः विषयस्थे
 राज्ञि प्रेते विप्रोष्य चान्योन्येन सह संकुलोपाहितवेदसः ।
 छर्दिश्राद्धमनुष्यज्जन्मभोजनेष्वहोरात्रम् अमावास्यायां च
 वा कार्तिकीफाल्गुन्याषाढीपौर्णमासीतिस्त्रोऽष्टकास्त्रिंशत्रि
 ग्न्येके अश्वितौ वार्षिकं सर्व्वे वर्षविद्युत्स्तनयितुर्सां
 प्रस्पदिन्यूर्ध्वं भोजना दुत्सवे प्राधीतस्य च निशायां चतु
 नित्यमेके नगरे मानसमप्यशुचि श्राद्धिनामाकालिकमकृ
 श्राद्धिकसंयोगेऽपि प्रतिविद्यं च यावत्स्मरंति यावत्स्मरं

इति गौतमस्मृतौ षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

तत्तद्वदन्तेऽध्यायः १२.

नरास्तानां स्वकर्मभुङ्क्ते दिज्जीर्तानां ब्राह्मणो भुञ्जति प्रतिगृही-
यात् । एतेदकपवसन्तुलकलमध्वभयाभ्युद्यतस्तु गन्तव्य-
स्यथानपयोदधियानावापरिमियंयुल्लङ्घ्यार्गशाकाद्यमणोद्यानि
स्वर्वेषां पितृदेवयुग्मभृत्यभरणे चान्यत् । वृत्तिश्चेत् नांतरेण—
शूद्राश्च पशुपालक्षेत्रकर्षककुलसंगतकारयितृपरिचारका भोज्या-
न्ना वणिक्काशिलपी । नित्यमभोज्यं केवाकीदावपन्नं रज-
स्वलाकृष्णरात्रिपद्मोपहृतं धूणमावेक्षितं गवेषवातं भावदुष्टं
शुक्लं केवलमनदग्निं शुभः सिद्धं पर्युषितमशाकभक्ष्यजेहमांसम-
हूति उत्सृष्टुं शूल्यसिंहास्तानपदेन्यदंडिकतक्षककद्वयबंधनिक-
चिकित्सकभट्टगदायुधिच्छिष्टभोजिगणविद्विषाणामपांतानां प्राक्
दुर्वलाद् वृथाह्मणि च मनोत्थानव्यपेतानि समासमाभ्यां
विषमस्ये पूजान्तरानांचितश्च गोश्च क्षीरमनिर्दशायाः सुतके
अजासहिष्योश्च नित्यमाविकमपेयमौष्टमेकशरं च स्पंदि-
तीयमसुसंश्रिनीनां च याश्च व्यपेतवत्साः पंचनखाश्च
शाल्यकशकशकाविद्रागोधाखट्वाकच्छपाः उभयतोदकेन्यलो-
मैकशरुक्तलर्विकप्लवचकवाकहंसाः काककंकगृध्रयेना जलजा
रक्तपादतुंडाः ग्राम्यकुवकुटसूकरौ धेन्वनदुवौ च आपन्नदाव-
सन्नद्वयमांसानि किसलयन्याकुलगुननिध्यासलोहिताश्च-

(४०२)

अष्टादशस्मृतयः ।

नाश्वनिचिदाहवकबलाकाःशुकद्रुद्रुदेष्टिभयांघातनक्तं च
अक्ष्याः । अक्ष्याः प्रतुदाविष्किराजालपादाः मत्स्याश्चावि
वक्ष्याश्च धर्मार्थे व्यालहताट्टदाषवाकप्रशस्तान्य
ययुंजीतोपयुंजीत ॥

इति गौतमस्मृतौ सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः १८.

अस्वतंत्रा धर्मे स्त्री नातिचरेद्भर्तारं वाक्चक्षुःकर्म
व्यपत्यलिप्सुर्देवरात् गुरुप्रसूतान्नर्तुमतीयात् पिंडगे
षिसंबन्धेभ्यः योनिमात्राद्वा नोदेवरादित्येके । नाति
जनयितुरपत्यं समयादन्वज्जीवतश्च क्षेत्रे परस्म
द्वयोर्वा रक्षणाद्भर्तुरेव । नष्टे भर्तारि षाड्वार्षिकं क्षपणं श्रूय
भिगमनं प्रव्रजिते तु निवृत्तिः प्रसंगात् तस्य द्वादश
ब्राह्मणस्य विद्यासंबन्धे भ्रातरि चैवं ज्यायसि यवीयान्
ग्न्युपयमनेषु षडित्येके । ग्रीकुमार्यृतूनतीत्य स्वयं यु
निदितेनोत्सृज्य पित्र्यावलंकारान् । प्रदानं प्रागृतोर
दोषी प्रागवाससः प्रतिपत्तेरित्येके द्रव्यादानं विवाहसि
धर्मतत्रप्रसंगे च शूद्रात् । अन्यत्रापि शूद्रात् बहुप-
नकर्मणः क्षतगोरनात्ताग्रेः सहस्रगोर्वा सोमपात्

चामुत्तम निष्कषात् अन्यहीनकर्मन्तः आनन्दोऽतः राज्ञः पृथुस्तते
हि भर्तव्यः कुतश्चोक्तं पुरुषेण तन्त्रयपीडायां तस्याऽङ्गणे
नेपोऽदोषः ॥

इति गौतमस्मृतावष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

द्वितीयः प्रपाठकः

एकोनविंशोऽध्यायः १९.

उक्तो दण्डजन्मश्चाभयमधर्मश्च ॥ अथ सत्त्वयं पुरुषो येन
कर्मणा लिप्यते यथैतदयावदप्याजनमभक्ष्यमक्षणमवद्यवदनं
मिष्टुत्याक्रिया भ्रतिषिद्धसेवनमिति च तत्र प्रायश्चित्तं कुर्यात्
क्षर्यादिति नीलांतरं न कुर्यादित्याहुर्न हि कर्म क्षीयत
इति कुर्यादित्यपरे पुनः स्तोमेनेष्टा पुनः सवनमायातीति
विज्ञायते । द्रात्यन्तोमैश्वेष्टा तरति सर्वं पाप्मानम् । तरति
अहहृत्यः योऽश्वमेवेन यजतोऽभिष्टुताभिस्त्यमानं याजयेदिति
च । तस्य निष्क्रमणानि जपस्तपो होम उपवासो दानमुप-
निषदो देवांताः सर्वचक्रंदः सुसंहिता मधून्यवमर्षणमर्ष-
क्षिरो रुद्राः पुरुषसूक्तं राजनरोहिणे सामनी बृहद्वयंतरे
पुरुषगतिर्नहानास्यो महावैराजं महादिवाकीर्त्य ज्येष्ठसा-
न्मानन्दतमं वहिष्यमानं कूष्माण्डानि पाषमान्यः सावित्री
चोतिः पावनानि । पयोऽमृतता शाकमक्षता कलमक्षता मसु-

(४०४)

अष्टादशस्मृतयः ।

तयावको हिरण्यप्राशनं वृतप्राशनं सोमपानमिति चमेध्यानि ।
सर्वे शिलोच्चयाः सर्वाः स्रवंत्यः पुण्या हृदास्तीर्थानि ऋषिनि-
वासा गोष्ठपरिस्कंदा इति देशाः । ब्रह्मचर्यं सत्यवचनं
स्रवनेषूदकोपस्पर्शनमार्द्रवस्त्रताथःशायिताऽनाशक इति
तपांसि । हिरण्यं गौर्वास्तोऽश्वो भूमिस्तिलघृतमन्नमिति देयानि ।
संवत्सरः षण्मासाश्चत्वारस्त्रयो द्वावेकश्चतुर्विंशत्यहोद्वादशाहः
षडहहयहोऽहोरात्र इति कालाः एतान्येवानादेशे विकल्पेन
क्रियेरन्नेनसि गुरुणि गुरुणि लघुनि लघुनि कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ
चांद्रायणमिति सर्वप्रायश्चित्तं प्रायश्चित्तम् ॥

इति गौतमस्मृतावेकौनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः २०.

अथ चतुःषष्टिषु यातनास्थानेषु दुःखान्यनुभूय तत्रेमानि
लक्षणानि भवन्ति ब्रह्म हार्द्रं कुष्ठा सुरापः श्यावदंतः गुरुतरुपगः
पंगुः स्वर्णहारीकुनखी त्रिवत्री वस्त्रापहारीहिरण्यहारी दुर्दुरी
तजोऽपहारी मण्डली ज्ञेहापहारी क्षयी तथा अजीर्णवानन्ना-
हारी ज्ञानापहारी मूकः प्रतिहंता गुरोरपस्मारी गोघ्नोजात्यंधः
पिशुनः प्रतिनासः प्रतिवक्त्रस्तु स्रुचकः शूद्रोपाध्यायः श्वपा-
कश्चपुष्पाक्षचामरविक्रयी मद्यप एकशफविक्रयी मृगव्याधः
कुंडाशी मृतकचैलिको वा नक्षत्री चार्बुदी नास्तिके

रंगोपजिव्यभक्ष्यभक्षी गंडरी ब्रह्मपुरुषतस्कराणां देशिकः
पिंडितः षष्ठो महापथिको गंडिकश्चांडाली पुल्कसी गोष्वकीर्णी
मध्वाभेही धर्मपत्नीषु स्यान्मैथुनप्रवर्त्तकः खल्वाटः सगो-
त्रासमयरूपभिगाभी श्लीपदी पितृमातृभगिनीछ्यभिगाम्य-
विजितस्तेषां कुब्जकुंडपंडव्याधितव्यंगदरिद्रात्पायुषोऽल्प-
बुद्धिः चंडपंडशैलूषतस्करपरपुरुषप्रेष्यपरकर्मकराः खल्वा-
टवक्रांगसंकीर्णाः क्रूरकर्ममाणः क्रमशश्चात्याश्चोपपद्यन्ते
तस्मात्कर्तव्यमेवेह प्रायाश्चितं विशुद्धैर्लक्षणैर्जायन्ते धर्मस्य
धारणादिति धर्मस्य धारणादिति ॥

इति गौतमस्मृतौ विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः २१.

त्यजेत्पितरमपि राजघातकं शूद्रयाजकं शूद्रार्थयाजकं
वेदविप्लावकं भ्रूणहनं यश्चात्यावसायिभिः सह संवसेदत्यावसा-
यिन्या वा तस्य विद्यागुरुन्योनिबंधाश्च सान्निपात्य सर्वा-
ण्युदकादीनि प्रेतकर्ममाणि कुर्युः पात्रं चास्य विपर्यस्येयुः
दासः कर्मकरो वा अवकरादमेध्यपात्रप्रानीय दासीषटानू
भूरयित्वा दक्षिणाभिमुखः पदा विपर्यस्येदमुमनुदकं करोमीति
नामग्राहं तं सर्वेऽन्वालभेरन् प्राचीनावीतिनो मुक्तशिखा विद्या
गुरवो योनिसंधाश्च वीक्षेरन् । अप उपस्पृश्य ग्रामं

१ अन्यकास्य तुका कथेत्यापिशब्दार्थः ।

(४०६)

अष्टादशस्मृतयः ।

प्रविशति अत ऊर्ध्वं तेन संश्राज्य तिष्ठेद्वशत्रुं ज ८ ।
अज्ञानस्य ज्ञानपूर्वं चेन्निरात्रय ।

यस्तु भायाश्चित्तेन शुद्धयेत्तस्मिन् शुद्धं शातकुम्भमये
पुण्यतयात् हृदात् पूरयित्वा स्रवंतभ्यो वा तत्
उपस्पर्शयेयुः । अथास्मै तत्पात्रं दद्युस्तत्संप्रतिग्रह्य
शांता द्यौः शांता पृथिवी शांतं शिवमंतरिक्षं यो रोचनस्य
गृह्णामीत्येतैर्यजुर्भिस्तरत्स्रमंदीभिः पावमानोभिः कृष्ण्डै
कुड्मुयात् । हिरण्यं ब्राह्मणाय वा दद्यात् गां चाचार्या
यस्य च प्राणांतिकं प्राप्यचित्तं स मृतः शुद्धयेत् तस्य सर्वा
दकादीनि श्रेतकर्माणि कुर्युरेतदेव शांत्युदकं सर्वेषूपपात
सर्वेषूपपातकेषु ॥

इति गौतमस्मृतावेकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः २२.

ब्रह्महत्यापगुरुतल्पगमावृपितृयोनिस्संबन्धगस्तेन नास्ति
निंदितकर्माभ्यासिपतितात्याग्यपवितत्यागिनः पतिता
पातकसंयोजकाश्च तैश्चाब्दं समाचरन् द्विजातिकर्म
हानिः पतनं परत्र चासिद्धिस्तामेके नरकं ग्रीणि प्रथम
निर्देशयानि मनुः । न स्त्रीष्वगुरुतल्पगः पततीत्येके । भ्रूण
हीनवर्णसेवायां च स्त्री पतति कौटसाक्ष्यं राजगामि पै

पुरोच्यतामिदं सहायतपयन्मतिः कर्तव्यम् । ननु
 लात् । गोहोमहोमज्ञतन्मेव दृढवर्षीपतिरस्यविनिवेद-
 पातकं याजनाभ्यापनाद्विवाचार्यो पतनीयलेवायं च हेयः
 अन्यत्र हानात्पतति तस्य च प्रतिग्रहीत्येके न कर्हिनिस्सातः
 पित्रोरवृत्तिः दायं तु न भजेत् ब्राह्मणाभिशांस्ते दोषस्तावान्
 द्विनेनसि हुव्लहिंसायां चापि मोचने कृत्तश्चेत् । अग्नि-
 श्रद्धयावर्णं ब्राह्मणस्य वर्षशतमस्वर्ग्यं निपातने विवर्तते
 सत्त्वं लोहितदग्ने यावत्स्तत्प्रस्कंच पांसून् संवृत्तीवास्तं-
 वृत्तीयात् ।

अत्रि गौतमस्मृतौ द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

त्रयोविंशोऽध्यायः २३.

प्रायश्चित्तमग्नौ सक्तिर्ब्रह्मस्रिखच्छादितस्य लक्षणेन वा
 स्याज्जन्यशस्त्रभृतां सङ्गांकपालपाणिर्वा द्वादशसंवत्सरान्
 ब्रह्मचारी शैक्षयाय ग्रामं प्रविशेत् स्वकर्माक्षेपाः यथो-
 पग्राह्येत्संदर्शनादार्यस्य स्नानासनाभ्यां विहरन् सवनेषूदको-
 रस्पर्शनाच्छुद्धयेत् । प्राणलाभे वा तन्निमित्ते ब्राह्मणस्य
 द्रव्यापचये वा व्यवरं प्रति राज्ञोऽथमेधावभृथे वान्यवज्जे
 ऽप्यग्निष्टं दत्तश्चोत्सृष्टश्चेद्ब्राह्मणवधे हत्वापि आत्रेय्यां चैवं
 गतं चाविज्ञाते ब्राह्मणस्य राजन्यवधे षड्वार्षिकं प्राकृतं

जलचर्यमृषभैकसहस्राश्च गा दद्यात् वैश्ये त्रैवार्षिकमृषभैक-
 शताश्च गा दद्यात् शूद्रे संवत्सरमृषभैकादशाश्च गा दद्यात् ।
 अनान्नेयानां चैवं गां च वैश्यवत् मंडूकनकुलकाकविट्प्राह्मण-
 काश्चर्हि सासु च । अस्थिमतां सहस्रं हत्वा अनस्थिमताम-
 नहुद्वारे च अपि वाऽस्थिमतामेकैकस्मिन् किंचिद्दद्यात् ।
 षडे च पलालभारः सप्तमाषकश्च वराहे घृतघटः सर्पे लोह-
 दंडः ब्रह्मवध्वां च ललनायां जीवो वैशिके न किंचित्
 तत्पान्नधनलाभवधेषु पृथग्वर्षाणि द्वे परदारि त्रीणि श्रोत्रि-
 यस्य द्रव्यलाभे चोत्सर्गः यथास्थानं वा गमयेत् प्रतिषिद्धमन्न-
 योगे सहस्रवाक् चेत् अग्न्युत्सादिनिराकृत्युपपातकेषु चैवं-
 स्त्री चातिचारिणी गुप्ता पिंडं तु लभेत् । अमानुषीषु गोवर्ज-
 स्त्रीकृते कूष्मांडैर्वृतहोमो घृतहोमः ॥

इति गौतमस्मृतौ त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः २४.

सुरापस्य ब्राह्मणस्योष्णाभ्रासिंचेयुः सुराप्रास्थे घृतः
 शुद्धयेत् अमृत्या पाने पयो घृतमुदकं वायुं प्रतिस्पृहं ततस्त्रिं-
 सकृच्छूस्ततोऽस्य संस्कारः मूत्रपुरीषरेतसां च प्राज्ञाने
 श्वापदोष्ट्रस्वराणां चांगस्य ग्रामकुक्कुटशूकरयोश्च गंधाघ्राणे
 सुरापस्य प्राणायामो घृतप्राशनं च पूर्वैश्च दष्टस्य तल्पे

लोहितपात्रे गुरुतरुणः संयुक्तः । पूर्णो वा न्यूनो वा नृपि ज्येष्ठः ।
 त्रिंशं वा स्रष्टुपञ्चस्रष्टुत्यंजलावाधाय दक्षिणं तलीनीं दिशि
 ब्रजेत् । अजिह्वाशरीरनिपातात् स्मृतः शुद्धयेत् । सृष्टी-
 सयोनिसमोन्नामिष्यभार्यास्तु स्त्रियायां गवि च गुरुतरुस्रष्टो-
 ऽवकर इत्येके । कर्मिण्ययमेवा निहीनवर्णमयने स्त्रियं
 प्रकाशं पुमानं वातयेत् । यथोक्तं वा नृद्वैतावकीर्णो
 निश्चिंतिं चतुष्टये यजते । तस्याजिनमूर्द्ध्वाबाधं परिधाप्य
 लोहितपात्रः स्रष्टुहातु भैक्षं चरेत् कर्मचक्षणः संवत्सरेण
 शुद्धयेत् । रेतःस्त्र्येते भये रोगे स्वप्नेऽर्धधनभैक्षचरणानि
 सप्तरात्रं हृन्त्याज्यहोमः जाभिलषेर्वा रेतस्याभयात् ॥

सूर्याभ्युदिते ब्रह्मचारी तिष्ठदहरभुञ्जानोऽभ्यस्तसिते च
 रात्रिं जपन् क्षादिनीम्, अशुचिं दृष्ट्वादित्यमीक्षेत् प्राणायामं
 कृत्वा अग्नेध्यप्राशने वा अभोज्यभोजने निष्पुरीषीभावः
 निरात्रावरणभोजनं सप्तरात्रं वा स्वयं शीर्षान्धुपयुञ्जानः
 पलान्यनतिह्रामन् प्राक् पंचनखभ्यश्छर्दिनो घृतप्राशनं च
 आक्रोशादृतर्हिंलासु निरात्रं परमंतपः सत्यवाक्ये चेद्द्वारजीभिः
 प्रादलालीभिर्होमः । विवाहमैथुननिर्भातसंयोगैष्वदोषमेके
 अनृतं चेत् न तु खलु सुवर्षेषु यतः सप्त पुरुषानितश्च परतश्च

(४१०)

अष्टादशस्मृतयः ।

हति मनसापि गुरोरनृतं वदन्नल्पेष्वप्यर्थेषु अंत्य
बीगमने कृच्छ्राब्दः अमत्या द्वादशरात्रम्, उदक
त्रिरात्रं त्रिरात्रम् ॥

इति गौतमस्मृतौ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पंचविंशोऽध्यायः २५.

रहस्यं प्रायश्चित्तमंविख्यातदोषस्य चतुर्द्वयं तरत
त्यप्सु जपेदप्रतिग्राह्यं प्रतिजिघृक्षन् प्रतिगृह्य वा अ
बुद्धक्षमाणः पृथिवीमावपेत् ऋत्वंतरस्मण उदकोपस्पर्शन
द्विमेके स्त्रीषु पयोव्रतो वा दशरात्रं घृतेन द्वितीयमाद्विश
दिवादिष्वेकभक्तको जलह्लिन्नवासाः लोमानि नखानि
मांसं शोणितं स्नाय्वस्थिमज्जानमिति होम आत्मनः
मृत्योरास्ये जुहोमीत्यंततः सर्वेषामेतत्प्रायश्चित्तं श्रूण
याः अथान्य उक्तो नियमः । अग्नेत्वं पारयेति महाव्याह्रा
जुहुयात् । कूष्माण्डैश्चाज्यं तद्रत एव वा ब्रह्महत्या
पानस्तेयगुरुतरयेषु प्राणायामैः स्नातोऽथ मर्षणं जपे
सप्तमश्वमेशवभृथेन सावित्रीं वा सहस्रश्रुत्व धाव
पुवीते हैवात्मानमंतर्जले वावमर्षणं त्रिरावर्तयन् पा
मुच्यते मुच्यते ॥

इति गौतमस्मृतौ पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः २६.

तदाहः कतिधावकीर्णो भविष्यतीति । अतः शिष्यैः
 बलेन बृहत्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाभिमेवेतरेण लदेणेति । सोमा-
 वात्स्यायां निरयन्निमुपसृगभाय प्रायश्चित्ताज्याहुतीर्जुहोति ।
 कामावकीर्णोऽस्यवकीर्णोऽस्मि कामाय स्वाहा । ज्ञानाशि-
 दुग्धोऽस्यमिदुग्धोऽस्मि कामकामाय स्वाहेति । क्षयिधन्वा-
 धायानुपदुग्ध्य यजवास्तुं कृत्वोपस्थाय समार्पित्वन्वित्येतया-
 न्निरुपतिष्ठेत् । अय इमे लोका एषां लोकानामभित्ति-
 भिक्षांत्या इति । एतदेवैकैषां कर्माधिकृत्ययोः पूत इव
 स्वात्सु इत्थं जुहुयादित्यननुमंभयेद् वरो दक्षिणेति ।
 प्रायश्चित्तप्रविशेषाद् अनार्जवपैशुनप्रतिषिद्धाचारानाद्यभावा-
 नेदु गृहायां च रेतः श्लिक्त्वा योनौ च दोषवति कर्मण्यभि-
 संधिपूर्वेऽप्यभिरप उपस्पृशेद्धारुणीभिरन्यैर्वा पवित्रैः
 प्रतिषिद्धाङ्गमनस्योरपचारे व्याहृतयः संख्याताः पंच स्वर्ग-
 स्वर्गो वाचामेदहश्च आदित्यश्च पुनातु स्वाहेति प्रातः रात्रिश्च
 आ वरुणश्च पुनात्विति सायम् अष्टौ वा समिध आदध्या-
 द्वेनकृतस्येति हुत्वेवं सर्वस्मादेनसो मुच्यते मुच्यते ॥

इति गीतमस्तुतौ षड्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥

लसर्विंशोऽध्यायः २७.

अथातः कृच्छ्रान् व्याख्यास्यामः । हविष्यान्नात्
 सुक्त्वा तिस्रो रात्रीर्नार्त्तनीयात् । अथापरं त्र्यहं नक्तं भुं
 ज्यथापरं त्र्यहं न कंचन याचेत् । अथापरं त्र्यहमुप
 संतिष्ठेदहनि रात्रावासीत क्षिप्रकामः सत्यं वदेत् ।
 संभाषेत । रौरवयौधाजिने नित्यं प्रयुंजीत । अनुसवन
 पश्यर्शनम् । आपोहिष्ठेति तिसृभिः पवित्रवतीभि
 हिरण्यवर्णाः शुचयः पावका इत्यष्टाभिः ॥ अथोदक
 ॐ नमो हमाय मोहमाय संहमाय धुन्वते तापसा
 र्सवे नमो नमो सौज्यायौर्म्याय वसुविंदाय सर्वविंदाय
 नमः पाशाय सुपाशाय महापाशाय पाशयिष्णवे नमो नमो
 पशुपतये महते देवाय त्र्यम्बकायैकचरायाधिपतये
 शर्वायेशानाय शिवाय शान्तायोग्राय बज्रिणे वृणिने
 नमो नमः सूर्यायदित्याय नमो नमो नीलग्रीवाय
 कंठाय नमो नमः कृष्णाय पिंगलाय नमो नमो
 श्रेष्ठाय वृद्धायेंद्राय हरिकेशायैद्धरेतसे नमो नमः
 पावकाय पावकवर्णाय नमो नमः कामाय कामरूपिणे
 नमो दीप्ताय दीप्तरूपिणे नमो नमस्तीक्ष्णाय तीक्ष्ण
 नमो नमः सौम्याय सुपुरुषाय महापुरुषाय मध्यमपु

तमपुरुषाय नमो नमो ब्रह्मचारिणे नमो तमश्चंद्रललाटाय
नमो नमः कृत्तिवाससे पिनाकहस्ताय नमो नमः इति ।
एतदेवादित्योपस्थानम् । एता एवाज्याहुतयः । द्वादशरात्र
स्याति चरुं श्रपयित्वैताभ्यो देवताभ्यो जुहुयात् । अग्नेय-
स्वाहा सोमाम्य स्वाहा अग्नीषोमाम्यां स्वाहा इंद्रामिभ्यार्मि
द्राय विश्वेभ्यो देवैभ्यो ब्रह्मणे प्रजापतयेऽग्रे स्विष्टकृत इति
॥ अथ ब्राह्मणतर्पणम् ॥ एतेनैवाति कृच्छ्रो व्याख्यातः यावत्स
कृदाददीत तावद् शनीयात् अन्धमस्तृतीयः सकृच्छ्राति कृच्छः
प्रथमं चरित्वा शुचिः पूतः कर्मण्यो भवति । द्वितीयं चरित्वा
प्राक्किंचिदन्यत् महापातकेभ्यः पापं कुरुते तस्मात्प्रमुच्यते ।
तृतीयं चरित्वा सर्वस्मादेनसो मुच्यते । अथेतांघ्रीन्
कृच्छ्रान् चरित्वासर्वेषु स्नातो भवति सर्वदैर्ज्ञातो भवति
यश्चर्वं वेद यश्चर्वं वेद ॥

इति गौतमस्मृतौ सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः २८.

अयातश्चाद्रायणं तस्योक्तो विधिः कृच्छ्रे वपनं व्रतं चरेत् ।
श्वोभूतां पौर्णिमासीमुपवसेत् । आप्यायस्व संते पर्यासि
नवोनवः इति चैताभिस्तर्पणमाज्यहोमौ हविषश्चानुमंत्रणम्
उपस्थानं चंद्रमसो येहवा देवहेडनामिति चतसृभिराज्यं जुहु-

(४१४)

अष्टादशस्मृतयः ।

यात् । देवकृतस्येति चांते समिद्धिः ॥ ॐ भूर्भुवः ९९
सत्यं यक्षः श्रीः रूपं गीरोजस्तेजः पुरुषो धर्मः शिव
तैर्ग्रासानुमंत्रणं प्रतिमंत्रं मनसा नमः स्वाहेति वा सव
प्रमाणमास्याविकारेण चरुभैक्षसक्तुकणयावकपथोदा
मूलफलौदकानि हवींष्युत्तरोत्तरं प्रशस्तानि पौण
पंचदशग्रासान् भुक्त्वैकापचयेनापरपक्षमश्नीयात् अमा
यासुपोष्यैकोपचयेन पूर्वपक्षं, विपतियेकेषाम् । एषच
मासो मासमेतमाप्त्वा विपापो विषाप्त्वा सर्वभूतो
द्वितीयमाप्त्वा दश पूर्वान्दशपरानोत्मानं चैकविंशं
पुनाति संवत्सरं चाप्त्वा चंद्रमसः सलोकतामाप्नोत्यप्नो
इति गौतमस्मृतौ भाषाटीकायामष्टविंशोऽध्यायः ॥२८॥

एकोनविंशोऽध्यायः २९.

ऊर्ध्वं पितुः पुत्रा ऋक्थं भजेरन् निवृत्ते रजासि मातु
चेच्छति । ऊर्ध्वं वा पूर्वजस्येतरान्विभृयात् पितृवत् ।
तु धर्मवृद्धिं विंशतिभागो ज्येष्ठस्य मिथुनमुधयतो
वृषो गोवृषः काणखोरकूटखंजा मध्यमस्थानेकांश्चेत्
न्यायक्षी ग्रहमनोयुक्तं चतुष्पदां चैकैकं यवीयसः सप्त
सर्व्वं द्वयंशी वा पूर्वजः स्यात् । एकैकमितरेषाम् ए
काम्यं पूर्वः पूर्वो लभते दशतः पशूनामेकशफो ।

वृषभोऽधिको ज्येष्ठस्य ऋषभषोडशा ज्यैष्ठिने यस्य समं
 वा ज्यैष्ठिने । येन यवीयसां प्रतिमातृ वा स्ववर्गे भागविशेषं
 पितोत्सृजेत् पुत्रिकामनपत्योग्निं प्रजापतिं चेष्टास्मदर्थमप-
 त्यमिति संवाद्य अभिसंविशन्नात्पुत्रिकेत्येकेषां तत्संशया-
 न्नोपयच्छेदमातृकां पिण्डगोवर्षिसंबन्धा ऋक्यं भजेरन् ।
 स्त्री चानपत्यस्य बीजं वा लिप्सेत् । देवस्वस्यामन्यतोऽ-
 जातमभारं स्वीधनं दुहितृणामप्रतानाभप्रतिष्ठितानां च
 अग्निनीशुरकं सोदराणामृद्ध्वं मातुः पूर्वं चैकसंसृष्टविभागः
 प्रेतानां ज्येष्ठस्थ संसृष्टिनि प्रेते संसृष्टिऋक्यभाक् । विभक्तजः
 पित्र्यमेव स्वयमार्जितमवैद्येभ्यो वैद्यः कार्यं न दद्यात् अवैद्याः
 समं विभजेरन् पुत्रा औरसक्षेत्रजदत्तकृत्रिमगृहोत्पन्नापविद्धा
 ऋक्यंभाजः कालीनसहोदपौनर्भवपुत्रिकापुत्रस्वयंदत्तक्रीता
 गोत्रभाजः । चतुर्थीक्षिणश्चौरसाद्यभावे ब्राह्मणस्य ॥
 राजन्यापुत्रो ज्येष्ठो गुणसंपन्नस्तुत्याश्रमाक् । ज्येष्ठोऽशर्ही
 नमन्यत् राजन्यावैश्यापुत्रसमवाये स यथा ब्राह्मणोपुत्रेण
 क्षत्रियाच्चेत् शूद्रापुत्रो व्यनपत्यस्य शुश्रूषुश्चेल्लभेत वृत्तिमूल-
 भेतवासिविविधनां सवर्णापुत्रोऽप्यन्यायवृत्तो न लभेतैकष
 ब्राह्मणस्य श्रोत्रिया अनपत्यस्य ऋक्यं भजेरन् । राजतरैषां
 जडङ्गीवौ भतेव्यौ । अपत्यं जडस्य भागाहं शूद्रापुत्रवत्
 प्रतिलोभासूदकयोगक्षेमकृतान्नेश्वविभागः स्त्रीषु च संयुक्तासु

(४१०)

अष्टादशस्मृतयः ।

हंति मनसापि गुरोरनृतं वदन्नल्पेष्वप्यर्थेषु अंत्यावसायि-
नीगमने कृच्छ्राब्दः अमत्या द्वादशरात्रम्, उदकयागमने
त्रिरात्रं त्रिरात्रम् ॥

इति गौतमस्मृतौ चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पंचविंशोऽध्यायः २५.

रहस्यं प्रायश्चित्तमविख्यातदोषस्य चतुर्थं च तरत्समं दी-
प्यप्सु जपेदप्रतिग्राह्यं प्रतिजिघृक्षन् प्रतिगृह्य वा अमोक्ष्यं
बुभुक्षमाणः पृथिवीमावपेत् ऋत्वंतरमण उदकोपस्पर्शनाच्छु-
द्धिमेके स्त्रीषु पयोव्रतो वा दशरात्रं घृतेन द्वितीयमाद्रिस्तृतीयं
दिवादिष्वेकभक्तको जलक्लिन्नवासाः लोमानि नखानि त्वचं
मांसं शोणितं स्नाय्वस्थिमज्जानमिति होम आत्मनः मुख
मृत्योरास्ये जुहोमीत्यंततः सर्वेषामेतत्प्रायश्चित्तं भ्रूणहत्या-
याः अथान्य उक्तो नियमः । अमेत्वं पारयेति महाव्याहृतिभि-
र्जुहुयात् । कूष्माण्डिश्चाज्यं तद्रत एव वा ब्रह्महत्यासुरा-
पानस्तेष्वगुरुतरैषु प्राणायामैः ज्ञातोऽधर्मवर्णं जपेत् ।
सममश्वमेधावभूयेन सावित्री वा सहस्रकृत्व आवर्तयन्
पुनीते हैवात्मानमंतर्जले वाधर्मवर्णं त्रिरावर्तयन् पापेभ्यो
मुच्यते मुच्यते ॥

इति गौतमस्मृतौ पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

गीः ।

अथ शातातपस्मृतिः १७.

प्रथमोऽध्यायः १.

प्रायश्चित्तविहीनानां महापातकिनां नृणां ॥
नरकान्ते भवेज्जन्म चिह्नांकितशरीरिणाम् ॥ १ ॥
मत्तिजन्म भवेत्तेषां चिह्नं तत्पापसूचितम् ॥
प्रायश्चित्ते कृते याति पश्चात्तापवतां पुनः ॥ २ ॥
महापातकजं चिह्नं सप्त जन्मानि जायते ॥
दण्डपापोद्भवं पञ्च त्रीणि पापसमुद्भवं ॥ ३ ॥
दुष्कर्म्मजा नृणां रोगा यांति चोपक्रमैः शमम् ॥
जपैः सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्तेषां क्षमो भवेत् ॥ ४ ॥
पूर्वजन्मकृतं पापं नरकस्य परिक्षये ॥
वाधते व्याधिरूपेण तस्य जप्यादिभिः शमः ॥ ५ ॥
कुपं च राजयक्ष्मा च प्रमेहो ग्रहणी तथा ॥
रूक्षकृच्छ्रादमरीकासा अतिसारभगन्दरौ ॥ ६ ॥
दुष्टव्रणं गंडमाला पक्षाघातोऽक्षिनाशनम् ॥
उत्पेदमादयो रागा महापापोद्भवाः स्मृताः ॥ ७ ॥

जलोदरं यकृतप्लीहाशूलरोगव्रणानि च ॥
श्वासाजीर्णज्वरच्छर्दिभ्रममोहगलग्रहाः ॥ ८ ॥
रक्ताबुदविसर्पाद्या उपपापोद्भवा गदाः ॥
दंडापतानकश्चित्रवपुःकम्पविचर्चिकाः ॥ ९ ॥
वल्मीकपुंडरीकाद्या रोगाः पापसमुद्भवाः ॥
अर्शआद्या नृणां रोगा अतिपापाद्भवन्ति हि ॥
अन्ये च बहवो रोगा जायन्ते वर्णसंकरात् ॥
उच्यन्ते च निदानानि प्रायश्चित्तानि वै क्रमा
सहापापेषु सर्व्व स्यात्तदर्धमुपपातके ॥
दद्यात् पापेषु षष्ठांशं कल्प्यं व्याधिवलावलम्
अथ साधारणं तेषु गोदानादिषु कथ्यते ॥
गोदाने वत्सयुक्ता गौः सुशीला च पयस्विनी
वृषदाने शुभोऽनड्डाञ्जुक्लांबरसकांचनः ॥
निवर्तनानिभूदाने दश दद्याद्विजातये ॥ १४
दक्षहस्तेन देडेन त्रिशदण्डं निवर्तनम् ॥
दश तान्येव गोचर्म दत्त्वा स्वर्गं महीयते ॥
सुवर्णशतानिष्कं तु तदद्वाद्विप्रमाणतः ॥
अश्वदाने मृदुश्लक्ष्णमश्वं सोपस्करं दिशेत् ।
महिषीं माहिषे दाने दद्यात्स्वर्णायुधान्विता
दद्याद्भजं महादाने सुवर्णफलसंयुतम् ॥ १

लक्ष्मस्वर्गार्हणं पुष्पं नदद्याद्देवतान्ते ॥
दद्याद्द्विजसहस्राय सिद्धान्तं द्विजभोजने ॥ १८ ॥
रुद्रं जपेत्लक्षपुष्पैः पूजयित्वा च व्यञ्जकम् ॥
एकादश जपेद्गुह्यं दशशं शुभगुह्यैर्द्वितैः ॥ १९ ॥
हुत्वाभिषेचनं कुर्यान्मन्त्रैर्वैष्णवैर्देवतैः ॥
शान्तिके गणशान्तिश्च ग्रहशान्तिकपूर्वकम् ॥ २० ॥
धान्यदाने शुभं धान्यं खारीषष्टिमितं स्मृतम् ॥
चक्षुर्दाने षट्पलद्वयं कर्पूरसंयुतम् ॥ २१ ॥
दशपञ्चाष्टचतुर उपवेद्य द्विजान् शुभान् ॥
विशय वैष्णवीं पूजां स्तोकल्प्य निजकाश्यया ॥ २२ ॥
थेदं दद्याद्द्विजातिभ्यो दक्षिणां चापि शक्तितः ॥
अलङ्कृत्य यथाशक्ति वस्त्रालंकरणैर्द्विजान् ॥ २३ ॥
यान्चेद्दण्डप्रमाणेन प्रायश्चित्तं यथोदितम् ॥
तेषामनुज्ञया कृत्वा प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ २४ ॥
पुनस्तान्परिपूर्णार्थानर्चयेद्द्विविधं द्विजान् ॥
संतुष्टा ब्राह्मणा दद्युरनुज्ञां व्रतकारिणे ॥ २५ ॥
जपच्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि ॥
सर्वं भवति निश्छिद्रं यस्य चेच्छन्ति ब्राह्मणाः ॥ २६ ॥
ब्राह्मणा यानि भाषन्ते मन्यन्ते तानि देवताः ॥
सर्वदेवमया विप्रा न तद्वचनमन्यथा ॥ २७ ॥

उपवासो व्रतं चैव स्नानं तीर्थफलं तपः ॥
 विप्रैः सम्पादितं सर्वं सम्पन्नं तस्य तत्फलम्
 सम्पन्नमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः ॥
 प्रणम्य शिरसा धार्यमग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ २९
 ब्राह्मणा जंगमं तीर्थं निर्जलं सार्वकामिकम् ॥
 तेषां वाक्योदकेनैव शुद्ध्यन्ति मलिना जनाः
 तेभ्योऽनुज्ञामभिप्राप्य प्रगृह्य च तथाशिषः ॥
 भोजयित्वा द्विजान्छक्त्या भुञ्जीत सह बंधुभि
 इति शातातपस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः २.

ब्रह्महा वरकस्यान्ते पांडुकुष्ठो प्रजायते ॥
 प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत स तत्पातकशान्तये ॥ १
 चत्वारः कलशाः कार्थ्याः पंचरत्नसमन्विताः ।
 पंचपल्लवसंयुक्ताः सितवस्त्रेण संयुताः ॥ २ ॥
 अश्वस्थानादिमृद्युक्तास्तीर्थोदकसुपूरिताः ॥
 कषायपंचकोपेता नानाविधफलान्विताः ॥ ३
 सर्वौषधिसमायुक्ताः स्थाप्याः प्रतिदिशं द्विजै
 शौध्यमष्टदलं पद्मं मध्यकुम्भोपरि न्यसेत् ॥ ४

तस्योपनि न्यसेदं ब्रह्माणं च चतुर्मुखम् ॥
 पलाङ्गिर्ह्यप्रमाणेन सुवर्णेन विनिर्गितम् ॥ ५ ॥
 अर्चेत्पुरुषसूक्तेन विक्रालं प्रतिवासरम् ॥
 यजमानः शुभैर्मन्त्रैः पुष्पैर्धूपैर्यागिदि ॥ ६ ॥
 पूर्वदिक्षु भेषु ततो ब्राह्मणा ब्रह्मचारिणः ॥
 पेट्टयुः त्वत्स्वदेवांस्तं ऋग्वेदप्रभृतीञ्छ्रुतेः ॥ ७ ॥
 दशाग्निं ततो होमो ग्रहशान्तिपुरःसरम् ॥
 नध्यङ्गं विधातव्यो धृताकौस्तिलहेमभिः ॥ ८ ॥
 द्वादशाहमिदं कर्म समाप्य द्विजपुंगवः ॥
 तत्र पीठं यजमानमभिषिञ्चेद्यथाविधि ॥ ९ ॥
 ततो दद्याद्यथाशक्ति गोभूहेमतिलादिकम् ॥
 ब्राह्मणेभ्यस्तथा देयमाचार्याय निवेदयेत् ॥ १० ॥
 आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः ॥
 ग्रीताः सर्वेभ्यो हन्तु मम पापं सुदारुणम् ॥ ११ ॥
 इत्युदीर्य सुदुर्भक्त्या तमाचार्यं क्षमापयेत् ॥
 एवं दिधाने विहिते श्वेतकुष्ठी विशुद्धयति ॥ १२ ॥
 कुष्ठी गोवधकारी स्यान्नरकान्तेऽस्य निष्कृतिः ॥
 स्थापयेद्वधमेकन्तु पूर्वोक्तद्वयसंयुतम् ॥ १३ ॥
 रक्तचंदललितांगं रक्तपुष्पांबरान्वितम् ॥
 रक्तकुम्भं तु तं कृत्वा स्थापयेदक्षिणां दिशम् ॥ १४ ॥

ताम्रपात्रं न्यसेत्तत्र तिलचूर्णेन पूरितम् ॥
 तस्योपरि न्यसेद्देवं हेमनिष्कमयं यमम् ॥ १५
 यजेत्पुरुषसूक्तेन पापं मे शाम्यतामिति ॥
 सामपारायणं कुर्यात्कलशे तत्र सामवित् ॥ १
 दशांशं सर्षपैर्हुत्वा पावमान्यभिषेचने ॥
 विहिते धर्मराजानमाचार्याय निवेदयेत् ॥
 यमोऽपि महिषारूढो दण्डपाणिर्भयावहः ॥
 दक्षिणाशापतिर्देवो मम पापं व्यपोहतु ॥ १८
 इत्युच्चार्य विसृज्यैनं मासं सद्भक्तिमाचरेत् ॥
 ब्रह्मगोवधयोरेषा प्रायश्चित्तेन निष्कृतिः ॥ १
 पितृहा चेतनाहीनो मातृहान्धः प्रजायते ॥
 नरकांते प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ २
 प्राजापत्यानि कुर्वीत त्रिंशच्चैव विधानतः ॥
 व्रतान्ते कारयेन्नावं सौवर्णपलसम्मिताम् ॥
 कुंभं रौप्यमयं चैव ताम्रपात्राणि पूर्ववत् ॥
 निष्कहेम्ना तु कर्तव्यो देवः श्रीवत्सलान्छनः
 पट्टवस्त्रेण संवेष्ट्य पूजयेत्तं विधानतः ॥
 नावं द्विजाय तां दद्यात्सर्वोपस्करसंयुताम् ।
 वासुदेव जगन्नाथ सर्वभूताशयास्थित ॥
 पात्रकार्णवममं सां तारय मणनार्तिहृत् ॥

इत्युदीच्य मणस्याय ब्राह्मिणाय विसर्जयेत् ॥
 अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति विप्रेभ्यो दाक्षिणां ददेत् ॥ २५ ॥
 स्वसृधाती तु बाधरो नरकान्ते प्रजायते ॥
 भूको भ्रातृवधे चैव तस्येयं निष्कृतिः स्मृता ॥ २६ ॥
 सोऽपि पापविशुद्धयर्थं चरेच्चांदायणव्रतम् ॥
 व्रतान्ते पुस्तकं दद्यात्सुवर्णपलसंयुतम् ॥ २७ ॥
 इमं मंत्रं समुच्चार्य ब्रह्मार्णो तां विसर्जयेत् ॥
 सरस्वति जगन्मातः शब्दब्रह्मादिदेवते ॥ २८ ॥
 दुष्कर्मकरणात्पापात् पाहि मां परमेश्वरि ॥
 बालश्रुतिं च पुरुषो मृतवत्सः प्रजायते ॥ २९ ॥
 ब्राह्मिणोद्वाहनं चैव कर्तव्यं तेन शुद्धये ॥
 भक्षणं हरिवंशस्य कर्तव्यं च यथाविधि ॥ ३० ॥
 अक्षारुद्रजपं चैव कारयेच्च यथाविधि ॥
 षडंगैकादशै रुद्रै रुद्रः सप्तभिधीयते ॥ ३१ ॥
 रुद्रैस्तथैकादशभिर्महारुद्रः प्रकीर्तितः ॥
 एकादशभिरेतैस्तु ह्यतिरुद्रश्च कथ्यते ॥ ३२ ॥
 जुहुयाच्च दशांशेन दूर्वयाऽयुतसंख्यया ॥
 एकादश स्वर्णानिकाः प्रदातव्याः सदक्षिणाः ॥ ३३ ॥
 पलान्येकादश तथा दद्याद्वितानुसारतः ॥
 अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति द्विजेभ्यो दाक्षिणां दिशेत् ॥ ३४ ॥

स्नापयेद्दम्पतीन् पश्चान्मंत्रैर्वरुणदैवतैः ॥
 आचार्याय प्रदेयानि वस्त्रालंकरणानि च ॥ ३५
 गोत्रहा पुरुषः कुष्ठी निर्वशश्चोपजायते ॥
 स च पापाविशुद्धयर्थं प्राजापत्यशतं चरेत् ॥ ३
 घतान्ते मेदिनीं दत्त्वा शृणुयादथ भारतम् ॥
 स्त्रीहन्ता चातिसारी स्यादश्वत्थात्रोपयेद्दश ॥
 दद्याच्च शर्कराधेनुं भोजयेच्च शतं द्विजान् ॥
 राजहा क्षयरोगी स्यादेषा तस्य च निष्कृतिः ॥
 गोभूहिरण्यमिष्टान्नजलवस्त्रप्रदानतः ॥ ३९ ॥
 घृतधेनुप्रदानेन तिलधेनुप्रदानतः ॥
 इत्यादिना क्रमेणैव क्षयरोगः प्रशम्यति ॥ ४
 रक्तार्बुदी वैश्यहन्ता जायते स च मानवः ॥
 प्राजापत्यानि चत्वारि सप्तधान्यानि चोत्सृजे
 दंढापतानकयुतः शूद्रहन्ता भवेन्नरः ॥
 प्राजापत्यं सकृच्चैवं दद्याद्धेनुं सदक्षिणाम् ॥
 कारूणां च वधे चैव रूक्षभावः प्रजायते ॥
 तेन तत्पापशुद्ध्यर्थं दातव्यो वृषभः सितः ॥
 सर्वकार्येष्वसिद्धार्थो गजघाती भवेन्नरः ॥
 प्रासादं कारयित्वा तु गणेशप्रतिमां न्यसेत् ।

गणनाथस्य मन्त्रं तु मन्त्री लक्ष्मणितं जपेत् ॥
 कृत्स्नधनैः पूर्णं गणशान्तिपुरस्सरम् ॥ ४५ ॥
 उष्ट्रे विनिहते चैव जायते विकृतस्वरः ॥
 स तत्पापविशुद्ध्यर्थं दद्यात्तद्वरकं फलम् ॥ ४६ ॥
 अश्वे विनिहते चैव वक्रतुण्डः प्रजायते ॥
 गतं पलानि दद्याच्च चन्दनान्यवनुत्तये ॥ ४७ ॥
 महिषीधातने चैव कृष्णगुल्मः प्रजायते ॥
 कूरे विनिहते चैव खररोमा प्रजायते ॥
 निम्बः सप्तम्य प्रकृतिं संप्रदद्याद्विरण्मयीम् ॥ ४८ ॥
 तरुक्षौ निहते चैव जायते केशरेक्षणः ॥
 दद्याद्गुल्मर्यो धेनुं स तत्पातकशान्तये ॥ ४९ ॥
 शूकरे निहते चैव दन्तुरो जायते नरः ॥
 स दद्यात्तु विशुद्ध्यर्थं घृतकुम्भं सदाक्षिणम् ॥ ५० ॥
 हरिणे निहते खंजः शृगाले तु विपादकः ॥
 अश्वस्तेन प्रदातव्यः सौवर्णपलनिर्मितः ॥ ५१ ॥
 अजाभिधातने चैव अधिकांगः प्रजायते ॥
 अजा तेन प्रदातव्या विचित्रवस्त्रसंयुता ॥ ५२ ॥
 उरुष्ट्रे निहते चैव पांडुरोगः प्रजायते ॥
 कस्तूरिकाफलं दद्याद्वाह्मणाय विशुद्ध्ये ॥ ५३ ॥
 मार्जारैः निहते चैव पीतपाणिः प्रजायते ॥
 पारावतं ससौवर्णं प्रदद्यान्निष्कमात्रकम् ॥ ५४ ॥

शुक्रसारिकयोर्धाते नरः स्खलितवाग्भवेत् ॥
 सच्छास्त्रपुस्तकं दद्यात्स विप्राय सदक्षिणम् ॥
 वक्रधाती दीर्घनासो दद्याद्ग्रां धवलप्रभाम् ॥
 काकधाती कर्णहीनो दद्याद्ग्रामसितप्रभाम् ॥५॥
 हिंसायां निष्कृतिरियं ब्राह्मणे समुदाहृता ॥
 तदर्धाद्धर्ममाणेन क्षत्रियादिष्वनुक्रमात् ॥ ५७ ॥
 इति शतातपीये कर्मविपाके हिंसाप्रायश्चित्तविधिर्ना
 द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ३.

सुरापः श्यावदन्तः स्यात्प्राजापत्यन्तरं तथा
 शर्करायास्तुलाः सप्त दद्यात्पापाविशुद्धये ॥ १ ॥
 जपित्वा तु महारुद्रं दशांशं जुहुयात्तिलैः ॥
 ततोऽभिषेकः कर्तव्यो मंत्रैर्वैरुणदैवतैः ॥ २ ॥
 मद्यपो रक्तपित्ती स्यात्स दद्यात्सर्पिषो घट
 मधुनोऽर्धघटं चैव सहिरण्यं विशुद्धये ॥ ३ ॥
 अभक्ष्यभक्षणे चैव जायते कृमिकोदरः ॥
 यथावत्तेन शुद्ध्यर्थमुपोष्यं क्षीष्मपंचकम् ॥
 उदकया वीक्षितं भुक्त्वा जायते कृमिलोदरः
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेणैवशुद्ध्यति ॥ ५ ॥

भुक्त्वा चान्पृत्रय संवृष्टं जायते दृमिलोद्गरः ॥
 त्रिरानं समुपोष्याथ स तत्पापात्ममुच्यते ॥ ६ ॥
 परान्नविप्रहरणादूर्जिमधिजायते ॥
 लक्षहोमं स कूर्चितं प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥ ७ ॥
 मन्दोदराग्रिर्भवति सति द्रव्ये कदन्नदः ॥
 प्राजापत्यत्रयं कुर्याद्भोजयेच्च शतं द्विजान् ॥ ८ ॥
 विषदः न्याच्छर्दिरोमी दद्याद्वा पयस्विनीः ॥
 माग्निं पादरोमी स्यात्सोऽथदानं समाचरेत् ॥ ९ ॥
 पिशुनो नरकस्थांते जायते श्वासकासवान् ॥
 वृतं तेन प्रदातव्यं सहस्रफलसम्मितम् ॥ १० ॥
 धृतोऽपन्मारोगी स्यात्स तत्पापविशुद्धये ॥
 नह्यकूर्चमयी धेनुं दद्याद्वाश्च सदक्षिणाः ॥ ११ ॥
 गूली परोपतोपेन जायते तत्प्रमोचने ॥
 सोऽन्नदानं प्रकुर्वीत तथा रुद्रं जपेन्नरः ॥ १२ ॥
 दाद्यान्निदायकश्चैव रक्तातीक्ष्णवान्भवेत् ॥
 तेनोदपानं कर्तव्यं रोपणीयस्तथा वटः ॥ १३ ॥
 सुरालये जले वापि शकुन्मूत्रं करोति यः ॥
 गुदरोगो भवेत्तस्य पापरूपः सुदारुणः ॥ १४ ॥
 मांसं सुरार्चनैर्नैव गोदानद्वितयेन तु ॥
 प्राजापत्येन चैकेन क्षाम्यन्ति गुदजा रुजः ॥ १५ ॥

(४२८)

अष्टादशस्मृतयः ।

गर्भपातनजा रोगा यकृत्प्लीहजलोदराः ॥

तेषां प्रक्षमनार्थाय प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ॥ १६

एतेषु दद्यादिप्राय जलधेनुं विधानतः ॥

सुवर्णरूप्यताम्राणां पलत्रयसमन्विताम् ॥ १७

श्रुतिमाभंगकारी च ह्यप्रतिष्ठः प्रजायते ॥

संवत्सरत्रयं सिंचेदश्वत्थं प्रतिवासरम् ॥ १८ ॥

उद्धाहयेत्तमश्वत्थं स्वगृहोक्तविधानतः ॥

तत्र संस्थापयेद्देवं विघ्नराजं सुप्रजितम् ॥ १

दुष्टवादी खंडितः स्यात्स वै दद्याद्विजातये ॥

रूप्यं पलद्वयं दुग्धं घटद्वयसमन्वितम् ॥ २० ।

खल्लीटः परनिन्दावान्धेनुं दद्यात्सकांचनाम् ॥

परोपहासकृत्काणः स गां दद्यात्समौक्तिकाम् ।

सभायां पक्षपाती च जायते पक्षपातवान् ॥

निष्क्रत्रयमितं हेम स दद्यात्सत्यवर्तिनाम् ॥

इति श्रावतपीये कर्मविपाके प्रकीर्णप्रायश्चित्तं

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ४.

कुलघ्नो नरकस्यान्ते जायते विप्रहेमहृत् ॥

स तु स्वर्णशतं दद्यात्कृत्वा चांद्रायणत्रयम् ॥

औदुम्बरी ताम्रचर्चो नन्दकन्दे मन्त्रकः ॥
 प्राजापत्यं तु दद्यात् ताम्रं पल्लवतं द्विजेत् ॥ ६ ॥
 कांस्यहारी च भवति पुंडरीकएतन्वितः ।
 कांस्यं पल्लवतं दद्यादलंकृत्य द्विजातये ॥ ७ ॥
 रीतिद्विजगलः स्यादुपोष्य हरिवासरम् ॥
 रीतिं पल्लवतं दद्यादलंकृत्य द्विजं शुभम् ॥ ८ ॥
 तुलाहारी च पुरुषो जायते पिङ्गमूर्द्धनः ॥
 तुलापल्लवतं दद्यादुपोष्य सविधानतः ॥ ९ ॥
 अशुहारी च पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ॥
 उपोष्य द्विजं सोऽपि दद्यात्पल्लवतं त्रयम् ॥ १० ॥
 रीतिहारी च पुरुषो जायते शीर्षरोगवान् ॥
 उपोष्य द्विजं दद्यादधृतधेनुं विधानतः ॥ ११ ॥
 दुग्धहारी च पुरुषो जायते बहुमूत्रकः ॥
 तु दद्यादधृतधेनुं च ब्राह्मणाय यथाविधि ॥ १२ ॥
 दधिधेनुः प्रदातव्या तेन विप्राय शुद्धये ॥ १३ ॥
 मधुचारेस्तु पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ॥
 तु दद्यान्मधुधेनुं च समुपोष्य द्विजातये ॥ १४ ॥
 इक्षोर्विकारहारी च भवेदुदरगुल्मवान् ॥
 गुह्यधेनुः प्रदातव्या तेन तदोपशान्तये ॥ १५ ॥

लोहहारी च पुरुषः कर्बुरांगः प्रजायते॥
 लोहं पलशतं दद्यादुपोष्य स तु वासरम् ॥ १२
 तैलचारैस्तु पुरुषो भवेत्कंडूवादिपीडितः ॥
 उपोष्य स तु विप्राय दद्यात्तैलघटद्वयम् ॥ १३
 आमाम्नहरणाच्चैव दन्तहीनः प्रजायते ॥
 स दद्यादश्विनौ हेमनिष्कद्वयविनिर्मितौ ॥ १४
 पक्वान्नहरणाच्चैव जिह्वारोगः प्रजायते ॥
 गायत्र्याः स जपेत्स्रं दशांशं जुहुयात्तिलैः ॥
 फलहारी च पुरुषो जायते व्राणितांगुलिः ॥
 नानाफलानामयुतं स दद्याच्च द्विजन्मने ॥ १
 तांबूलहरणाच्चैव श्वेतौष्ठः संप्रजायते ॥
 स दक्षिणां प्रदद्याच्च विद्रुमस्य द्वयं वरम् ॥ १
 शाकहारी च पुरुषो जायते नीललोचनः ॥
 ब्राह्मणाय प्रदद्याद्वै महानीलमणिद्वयम् ॥ १८
 चन्दमूलस्य हरणाद्धस्वपाणिः प्रजायते ॥
 देवतायतनं कार्यमुद्यानं तेन शक्तितः ॥ १९
 सौगन्धिकस्य हरणाद्दुर्गन्धाङ्गः प्रजायते ॥
 स लक्षमेकं पद्मानां जुहुयाज्जातवेदसि ॥ २०
 दारुहारी च पुरुषः स्विन्नपाणिः प्रजायते ॥
 स दद्याद्विद्रुषे शुद्धौ काश्मीरजपलद्वयम् ॥ २

विद्यापुस्तकहारी च किल मूकः प्रजायते ॥
 न्यायेतिहासं दद्यात्स ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ॥ २२ ॥
 वस्त्रहारी भवेत्कुष्ठ्री संपदद्यात्प्रजापतिम् ॥
 हेमनिष्कमितं चैव वस्त्रयुग्मं द्विजातये ॥ २३ ॥
 कर्णाहारी लोमशः स्यात्स दद्यात्कंबलान्वितम् ॥
 स्वर्णनिष्कमितं हेम वह्निं दद्याद्विजातये ॥ २४ ॥
 पट्टसूत्रस्य हरणान्निलोमा जायते नरः ॥
 तेन धेनुः प्रदातव्या विशुद्धयर्थं द्विजन्मने ॥ २५ ॥
 औषधस्यापहरणे सूर्यावर्तः प्रजायते ॥
 सूर्यायाव्यः प्रदातव्यो माषं देयं च कांचनम् ॥ २६ ॥
 रक्तवस्त्रप्रवालादिहारी स्याद्रक्तवातवान् ॥
 सवस्त्रां महिषीं दद्यान्मणिरागसमन्विताम् ॥ २७ ॥
 विमरत्नापहारी चाप्यनपत्यः प्रजायते ॥
 तेन कार्यं विशुद्धयर्थं महारुद्रजपादिकम् ॥ २८ ॥
 मृतवत्सोदितः सर्वो विधिरत्र विधीयते ॥
 दशांशहोमः कर्तव्यो पलाशेन यथाविधि ॥ २९ ॥
 देवस्वहरणाच्चैव जायते विविधो ज्वरः ॥
 ज्वरो महोज्वरश्चैवं रौद्रो वैष्णव एव च ॥ ३० ॥
 ज्वरे रौद्रे जपेत्कर्णे महारुद्रं महाज्वरे ॥
 अतिरौद्रे जपेद्रौद्रे वैष्णवे तद्व्यं जपेत् ॥ ३१ ॥

नानाविधद्रव्यचौरो जायते ग्रहणीयुतः ॥

तेनान्नोदकवस्त्राणि हेम देयं च शक्तितः ॥ ३

इति शातातपीये कर्मविपाके स्तेयप्रायश्चित्तं नाम चतुर्थोऽऽ

पंचमोऽध्यायः ५.

मातृगामी भवेद्यस्तु लिंगं तस्य विनश्यति ॥

चांडालीगमने चैव हीनकोशः प्रजायते ॥ १

तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं कुंभमुत्तरतो न्यसेत् ॥

कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं कृष्णमाल्यविभूषितम् ॥

तस्योपरि न्यसेद्देवं कांस्यपात्रे धनेश्वरम् ॥

सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं नरवाहनम् ॥ ३ ।

यजेत्पुरुषसूक्तेन धनदं विश्वरूपिणम् ॥

अथर्ववेदविद्विधो ह्याथर्वणं समाचरेत् ॥ ४ ।

सुवर्णपुत्तिकां कृत्वा निष्कविंशतिसंख्यया ॥

दद्याद्विप्राय संपूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ।

निधीनामधिपो देवः शंकरस्य प्रियः सखा ॥

सौम्याशाधिपतिः श्रीमान्मम पापं व्यपोहतु

इमं मंत्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ॥

दद्याद्देवं हीनकोशे लिंगनाशे विशुद्धये ॥ ७ ।

गुरुजायाभिगमनान्मूत्रकुच्छ्रः प्रजायते ॥
 तेनापि निष्कृतिः कार्या शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ८ ॥
 स्थापयेत्कुम्भमेकं तु पाश्चिमायां शुभे दिने ॥
 नीलवस्त्रसमाच्छन्नं नीलमाल्यविभूषितम् ॥ ९ ॥
 तस्योपरि न्यसेद्देवं ताम्रपात्रे प्रचेतसम् ॥
 सुवर्णानेष्कषट्केन निर्मितं यादसापतिम् ॥ १० ॥
 यजेत्पुरुषसूक्तेन वरुणं विश्वरूपिणम् ॥
 सामविद्राह्मणस्तत्र सामवेदं समाचरेत् ॥ ११ ॥
 सुवर्णपुत्तिकां कृत्वा निष्कर्विशतिसंख्यया ॥
 दद्याद्विनाय संपूज्य निष्पापोऽहमिति श्रुत्वा ॥ १२ ॥
 यादसामधिपो देवो विश्वेषामपि पावनः ॥
 संसाराब्धौ कर्णधारो वरुणः पावनोऽस्तु मे ॥ १३ ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ॥
 दद्याद्देवमलंकृत्य मूत्रकुच्छ्रप्रशान्तये ॥ १४ ॥
 स्वसुतागमने चैव रक्तकुष्ठे प्रजायते ॥
 भगिनीगमने चैव पीतकुष्ठं प्रजायते ॥ १५ ॥
 तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं पूर्वतः कलशं न्यसेत् ॥
 पीतवस्त्रसमाच्छन्नं पीतमाल्यविभूषितम् ॥ १६ ॥
 तस्योपरि न्यसेत्स्वर्णपात्रे देवं सुरेश्वरम् ॥

सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं वज्रधारिणम् ॥
 यजेत्पुरुषसूक्तेन वासवं विश्वरूपिणम् ॥
 यजुर्वेदं तत्र साम ऋग्वेदं च समाचरेत् ॥
 सुवर्णपुत्तिकां कृत्वा सुवर्णदशकेन तु ॥
 दद्याद्विप्राय संपूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन्
 देवानामधिपो देवो वज्री विष्णुनिकेतनः ॥
 शतयज्ञः सहस्राक्षः पापं मम निकृन्ततु ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि
 दद्यादेवं सहस्राक्षं सपापस्यापनुत्तये ॥ २१
 भ्रातृभार्याभिगमनाद्गलकुष्ठं प्रजायते ॥
 स्ववधूगमने चैव कृष्णकुष्ठं प्रजायते ॥ २
 तेन कार्यविशुद्ध्यर्थं प्रागुक्तस्यार्द्धमेव हि ।
 दशांशहोमः सर्वत्र घृताक्तैः क्रियते तिलैः
 यद्गन्ध्याभिगमनाज्जायते ध्रुवमण्डलम् ॥
 कृत्वा लोहवर्षीं धेनुं पलषष्टिप्रमाणतः ॥
 कार्पासभाण्डसंयुक्तां कांस्यदोहां सवत्सिका
 दद्याद्विप्राय विधिवदिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 सुरभी वैष्णवी माता मम पापं व्यपोहतु
 तपस्विनीसंगमने जायते चाश्मरीगदः ॥
 स तु पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरे

दद्याद्विप्रस्य विदुषे मधुघेनुं यथोदिताम् ॥
 तिलद्रोणशतं चैव हिरण्येन समन्वितम् ॥ २७ ॥
 पितृष्वस्रभिगमनादक्षिणाश्रवणी भवेत् ॥
 तेनापि निष्कृतिः कार्या अजादानेन शक्तितः ॥ २८ ॥
 मातुलान्यां तु गमने पृष्ठकुब्जः प्रजायते ॥
 कृष्णाजिनप्रदानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ २९ ॥
 मातृष्वस्रभिगमने वामागे व्रणवान्भवेत् ॥
 तेनापि निष्कृतिः कार्या सम्यग्दासप्रदानतः ॥ ३० ॥
 मृतभार्याभिगमने मृतभार्यः प्रजायते ॥
 तत्पातकविशुद्ध्यर्थं द्विजमेकं विवाहयेत् ॥ ३१ ॥
 सगोत्रस्त्रीप्रसंगेन जायते च भगन्दरः ॥
 तेनापि निष्कृतिः कार्या महिषीदानयत्नतः ॥ ३२ ॥
 तपस्विनीप्रसंगेन प्रमेही जायते नरः ॥
 मासं रुद्रजपः कार्यो दद्याच्छ्रद्धत्या च कांचनम् ॥ ३३ ॥
 दीक्षितस्त्रीप्रसंगेन जायते दुष्टरक्तदृक् ॥
 स पातकविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ ३४ ॥
 स्वजातिजायागमने जायते हृदयव्रणी ॥
 तत्पापस्य विशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयं चरेत् ॥ ३५ ॥
 पशुयोनौ च गमने सूत्रावातः प्रजायते ॥
 तिलपात्रद्वयं चैव दद्यादात्मविशुद्ध्ये ॥ ३६ ॥

(४३६)

अष्टादशस्मृतयः ।

अश्वयोनौ च गमनाद्गुदस्तंभः प्रजायते ॥
सहस्रकमलस्नानं मासं कुर्याच्छिवस्य च ॥ ३
एते दोषा नराणां स्युर्नरकांते न संशयः ॥
स्त्रीणामपि भवन्त्येते तत्तत्पुरुषसंगमात् ॥ ३
इति श्रीशातातपीये कर्मविपाकेऽगम्यागमनप्रायशि
नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ६.

अश्वशूकरशृंग्याद्विद्रुमादिशकटेन च ॥
भृग्वभिदारुशस्त्राश्मविषोद्धंधनजैर्मृताः ॥ १
व्याघ्राहिगजभूपालचोरवैरिवृकाहताः ॥
काष्ठशल्यमृता ये च शौचसंस्कारवर्जिताः ।
विषूचिकान्नकवलदवातीसारतो मृताः ॥
डाकिन्यादिग्रहैर्ग्रस्ता विद्युत्पातहताश्च ये ॥
अस्पृश्या अपवित्राश्च पतिताः पुत्रवर्जिताः ।
पंचत्रिंशत्प्रकारैश्च नाप्नुवंति गतिं मृताः ॥
पित्राद्याः पिंडभाजः स्युस्त्रयो लेपभुजस्तथा
ततो नांदीमुखाः प्रोक्तास्त्रयोऽप्यश्रुमुखास्त्रयः
द्वादशैते पितृगणास्तर्पिताः सन्ततिप्रदाः ॥
गतिहीनाः सुतादीनां सन्ततिं नाशयन्ति ते

दश व्याघ्रादिनिहता यक्षं निघ्नन्त्यग्नी क्रवात् ॥
 द्वादशास्त्रादिनिहता आकर्षन्ति च वालकम् ॥ ७ ॥
 विषादिनिहता भ्रन्ति दशसु द्वादशत्वपि ॥
 वर्षैकवालकं कुर्यादनपत्योऽनपत्यताम् ॥ ८ ॥
 व्याघ्रेण हन्यते जन्तुः कुमारीणमनेन च ॥
 विषदश्चैव सर्पेण गजेन नृपद्भुष्टकृत् ॥ ९ ॥
 राज्ञा राजकुमारवन्ध्याश्चैरेण पशुहिंसकः ॥
 वैरिणा मित्रभेदी च वकशृत्तिवृक्केण तु ॥ १० ॥
 गुरुघातो च शय्यायां मत्सरी शौचवर्जितः ॥
 द्रोही संस्काररहितः शुना निक्षेपहारकः ॥ ११ ॥
 नरो विहन्यतेऽरण्ये शूकरेण च पाशिकः ॥
 कृमिभिः कृत्तिवासाश्च कृमिणा च निकृन्तनः ॥ १२ ॥
 शृंगिणा शंकरद्रोही शकटेन च सूचकः ॥
 भृगुणा मेदिनीचौरो वह्निना यज्ञहानिकृत् ॥ १३ ॥
 दवेन दक्षिणाचौरः शस्त्रेण श्रुतिनिन्दकः ॥
 अश्मना द्विजनिन्दाकृद्विषेण कुमतिप्रदः ॥ १४ ॥
 उद्धनेन हिंसः स्यात्सेतुभेदी जलेन तु ॥
 ह्रमेण राजदन्तिहृदतिसारेण लोहहृत् ॥ १५ ॥
 डाकिन्याद्यैश्च म्रियते स दर्पकार्यकारकः ॥
 अनध्यायेऽप्यधीयानं म्रियते विद्युता तथा ॥ १६ ॥

अस्पृश्यस्पर्शसंगी च वान्तमाश्रित्य शास्त्रह
 पतितो मदविक्रेताऽनपत्यो द्विजवस्त्रहृत् ॥
 अथ तेषां क्रमेणैव प्रायश्चित्तं विधीयते ॥
 कारयेन्निष्कमात्रं तु पुरुषं प्रेतरूपिणम् ॥ १८
 चतुर्भुजं दण्डहस्तं महिषासनसंस्थितम् ॥
 पिष्टैः कृष्णातिलैः कुर्यात्पिण्डं प्रस्थप्रमाणतः
 मध्वाज्यशर्करायुक्तं स्वर्णकुण्डलसंयुतम् ॥
 अकालमूलं कलशं पञ्चपल्लवसंयुतम् ॥ २०
 कृष्णवस्त्रसमाच्छन्नं सर्वौषधिसमान्वितम् ॥
 तस्योपरि न्यसेद्देवं पात्रं धान्यफलैर्युतम् ॥
 सप्तधान्यं तु सफलं तत्र तत् सफलं न्यसेत्
 कुम्भोपरि च विन्यस्य पूजयेत्प्रेतरूपिणम् ॥
 कुर्यात्पुरुषसूक्तेन प्रत्यहं दुग्धतर्पणम् ॥
 षडंगं च जपेद्बुद्धं कलशे तत्र वेदवित् ॥ २
 यमसूक्तेन कुर्वीत यमपूजादिकं तथा ॥
 गायत्र्याश्चैव कर्तव्यो जपः स्वात्मविशुद्ध
 गृहशांतिकपूर्वं च दशांशं जुहुयात्तिलैः ॥
 अज्ञातनामगोत्राय प्रेताय सतिलोदकम् ॥
 प्रदद्यात्पितृतीर्थेन पिण्डं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 इमं तिलमयं पिण्डं मधुसर्पिःसमान्वितम् ॥

ददामि तस्मै प्रेताय यः पांडां कुरुते नमः ॥
 सजलान्कृष्णकलशांस्तिलपात्रसमन्विताम् ॥ २७ ॥
 द्वादश प्रेतमुद्दिश्य दद्यादेकं च विष्णवे ॥
 ततोऽभिषिञ्चेदाचार्यो दम्पती कलशोदकैः ॥ २८ ॥
 शुचिर्वशायुधधरो मंत्रैर्वरुणदैवतैः ॥
 यजमानस्ततो दद्यादाचार्याय स दक्षिणाम् ॥ २९ ॥
 ततो नारायणबलिः कर्तव्यः शास्त्रनिश्चयात् ॥
 एष स्वाधारणविधिरगतीनामुदाहृतः ॥ ३० ॥
 विशेषस्तु पुनर्ज्ञेयो व्याघ्रादिनिहतष्वेपि ॥
 व्याघ्रेण निहते प्रेते परकन्यां विवाहयेत् ॥ ३१ ॥
 सर्पदेशे नागबलिर्देयः सर्पेषु कांचनम् ॥
 चतुर्दिग्गमितं हेम गजं दद्याद्भजेहते ॥ ३२ ॥
 राज्ञा विनिहते दद्यात्पुरुषं तु हिरण्यम् ॥
 चोरेण निहते धेनु वैरिणा निहते वृषम् ॥ ३३ ॥
 वृकेण निहते दद्याद्यथाशक्ति च कांचनम् ॥
 शय्यामृते प्रदातव्या शय्या तूष्णीसमन्विता ॥ ३४ ॥
 निष्कमात्रसुवर्णस्य विष्णुना समधिष्ठिता ॥
 शीचर्हीने मृते चैव द्विनिष्कस्वर्णजं हरिम् ॥ ३५ ॥
 संस्कारहीने च मृते कुमारं च विवाहयेत् ॥
 शुना हते च निक्षेपं स्थापयेन्नजशक्तिः ॥ ३६ ॥

शूकरेण हते दद्यान्महिषं दक्षिणान्वितम् ॥
 कृमिभिश्च मृते दद्याद्गोधूमात्रं द्विजातये ॥ ३
 शृंगिणा च हते दद्याद्वृषभं वस्त्रसंयुतम् ॥
 शकटेन मृते दद्यादश्वं सोपस्कुरान्वितम् ॥
 भृगुपाते मृते चैव प्रदद्याद्धान्यपर्वतम् ॥
 अग्निना निहते दद्यादुपानहं स्वशक्तिः ॥
 दवेन निहते चैव कर्तव्या सदाने सभा ।
 शस्त्रेण निहते दद्यान्महिषीं दक्षिणान्विताम्
 अश्मना निहते दद्यात्सवत्सां गां पयस्विन
 विषेण च मृते दद्यान्मेदिनीं क्षेत्रसंयुताम् ।
 उद्ध्वनमृते चापि प्रदद्याद्गां पयस्विनीम् ।
 मृते जलेन वरुणं हैमं दद्यात्त्रिनिष्कम् ।
 वृक्षं वृक्षहते दद्यात्सौवर्णं स्वर्णसंयुतम् ॥
 अतिसारमृते लक्षं सावित्र्याः संयतो जपे
 डाकिन्यादिमृते चैव जपेद्बुद्धं यथोचितम् ।
 विद्युत्पातेन निहते विद्यादानं समाचरेत् ।
 अस्पर्शं च मृते कार्यं वेदपारायणं तथा ॥
 सञ्छात्रपुस्तकं दद्याद्धान्तमाश्रित्य संस्थि
 पातित्येन मृते कुर्यात्प्राजापत्यानि षोडश
 मृते चापत्यराहिते कृच्छ्राणां नवतिं चरेत्

निष्कत्रयमितं स्वर्णं दद्यादशं हयाद्वते ।
 कपिना निहते दद्यात् कर्पिं कनकनिर्मितम् ॥ ४७ ॥
 विष्वचिकामृते त्वादु भोजयेच्च शतं द्विजान् ॥
 तिलधेनुः प्रदातव्या कंठेऽन्नकवले कृते ॥ ४८ ॥
 केशरोगमृतं चापि अष्टौ कृच्छ्रान्तरमाचरेत् ॥
 एवं कृते विशनेन विद्व्यादौर्द्धिदेहिकम् ॥ ४९ ॥
 ततः श्वेतत्वनिसुक्ताः पितरस्तर्पितास्तथा ॥
 दद्यात् पुत्रांश्च पौत्रांश्च आयुरारोग्यसंपदः ॥ ५० ॥
 इति शातातपश्रेणो विपाकः कर्मणामयम् ॥
 शिष्याय शरङ्गाय विनयात्परिपृच्छते ॥ ५१ ॥
 इति शातातर्पायं कनदिपाकं अगतिप्रायश्चित्तं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥६॥
 इति शातातपस्मृतिः समाप्ता ॥ १७ ॥

अथ वशिष्ठस्मृतिः १८.

प्रथमोऽध्यायः १.

अथातः पुरुषनिश्चयसार्थं धर्मजिज्ञासा ॥
चानुतिष्ठन्धार्मिकः प्रशस्यतमा भवति लोके प्रेत्य
विहितो धर्मः । तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम् ।
हिमवत उत्तरेण विंध्यस्य ये धर्मा ये चाचारास्ते
प्रत्येकव्याः न ह्यन्ये प्रतिलोभकल्पधर्माः । एतदार्याव
त्याचक्षते । गंगायमुनयोरंतराप्येके । यावद्वा कृष्ण
विचरति तावद्ब्रह्मवर्चसमिति ।

अथापि भाल्लविनो निदाने गाथामुदाहरन्ति-
पश्चात्सिधुविहरिणीसूर्यस्योदयने पुनः ॥

यावत्कृष्णोऽभिधावति तावद्ब्रह्मवर्चसम् ॥

त्रैविद्यवृद्धा यं ब्रूयुर्धर्मं धर्मविदो जनाः ॥

पवने पावने चैव सर्वतो नात्र संशयः ॥ इति ॥

देशधर्मजाते धर्मकुलधर्मान् श्रुत्यभावादब्रवीन्स

सूर्याभ्युदितः सूर्याभौर्नैर्मुक्तः कुनखी श्यावदन्तः परि

परिवेता अग्नेदिधिषूर्दिधिषूपतिर्वीरहा ब्रह्मघ्न

१ वीजहाइति ठान्तरपाम् ।

एनस्विनः । पंचमहापातकान्याचक्षते । गुरुतर्पणं सुरापानं भ्रूण-
हत्यां ब्राह्मणसुवर्णहरणं पतितसंप्रयोगं च ब्राह्मे वा योनेन वा ।
अथाप्युदाहरंति ॥ संवत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् ॥
याजनाध्यापनाद्यौनादन्नपानासनादपि ॥

अथाप्युदाहरंति । विद्यां प्रनष्टा पुनरभ्युपैति जातिप्रणाशे
त्वह सर्वनाशः ॥ कुलापदेशेन हयोऽपि पूज्यस्तस्मात्कुलीनां
स्त्रियमुद्धहंतीति ॥

त्रयो वर्णा ब्राह्मणस्य वशे वर्तेरन् तेषां ब्राह्मणो धर्मं यं
ब्रूयात्तं राजा चानुतिष्ठेत् राजा तु धर्मेणानुशासत् षष्ठं षष्ठं
यनस्य हरेत् । अन्यत्र ब्राह्मणात् । इष्टार्पणस्य तु षष्ठमंशं
भजति ॥ इति ह ब्राह्मणो वेदमाद्यं करोति । ब्राह्मण
आपद उद्धरति । तस्माद्ब्राह्मणोऽनाद्यः सोमोऽस्य राजा
भवतीतीह प्रेत्य चाभ्युदयिकमिति ह विज्ञायते ॥

इति श्रीवशिष्ठं धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः २.

चत्वारो वर्णा ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूदाः । त्रयो वर्णा
द्विजातयो ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः । तेषां मातुरग्रेऽधिजननं
द्वितीयं मौजीवन्धनं तत्रास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य
उच्यते । वेदप्रदानात्पितेत्याचार्यमाचक्षते ।

(४४४)

अष्टादशस्मृतयः ।

अथाप्युदाहरन्ति । द्वयमिह वै पुरुषस्य रेतो ब्राह्मणस्योऽ-
नाभेरर्वाचीनं मन्येत तद्यदूर्ध्वं नाभेस्तेनास्यानौरसी प्रज
जायते । यदुपनयति जनन्यां जनयति यत्साधु करोति । अ-
यदर्वाचीनं नाभेस्तेनास्यौरसी प्रजा जायते तस्माच्छ्रोत्रि-
यमनूचानमपूज्योऽसीति न वदन्तीति हारीतः ॥

अथाप्युदाहरन्ति ॥ नह्यस्य विद्यते कर्म किंचिदामौजीवं-
धनात् ॥ वृत्त्या शूद्रः ममो ज्ञेयो यावद्वेदेन जायते ॥
अन्यत्रोदककर्म स्वधापितृसंयुक्तेभ्यः ॥

विद्या ह वै ब्राह्मणमाजगाम गोपाय मा शेषविष्टेऽहमस्मि ।
असूयकायानृजवेऽयताय न मा ब्रूया धीर्यवती तथा स्याम् ॥
य आवृणात्यवितथेन कर्मणा बहुदुःखं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छत्
तं मन्येत पितरं मातरं च तस्मै न दुह्यत्कतमच्च नाह ॥
अध्यापिता ये गुरुं नाद्रियन्ते विप्रा वाचा मनसा कर्मणावा ।
यथैव ते न गुरोर्भोजनीयास्तथैव तान्न भुनक्ति श्रुतं तत् ॥
यमेव विद्याः शुचिमप्रसक्तं मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम् ।
यस्तेन दुह्यत्कतमच्च नाह तस्मै माब्रूया निधिपायब्रह्मत्रिति ॥
दहत्यभिर्यथा कक्षं ब्रह्म त्वद्दमनादृतम् । न ब्रह्म तस्मै
प्रब्रूयाच्छक्यमानमकृतत इति ॥ षट्कर्माणि ब्राह्मणस्य
अध्ययनमध्यापनं यजनं याजनं दानं प्रतिग्रहश्चेति । त्रीणि
राजन्यस्याध्ययनं यजनं दानं शस्त्रेण च प्रजापालनं

स्वधर्मस्तेन जीवेत् । एतान्येव त्रीणि वैश्यस्य कृषिवाणिज्यपा-
शुपाल्यकुसीदानि च । एतेषां परिचर्या शूद्रस्य अनियता
श्रुतिः अनियतकेशवेशाः सर्वेषां मुक्तशिखावर्जम्, अजीवंतः
स्वधर्मेणान्यतरां पापीयसीं वृत्तिमातिष्ठेरन्नतु कदाचिज्ज्याय-
सीम् । वैश्यजीविकामास्थाय पण्येन जीवेताश्मलवणम-
पण्यं पाषाणकोपक्षौमाजिनानि च तांतवस्य रक्तं सर्वं च
कृतान्नं पुष्पमूलफलानि च गंधरसा उदकं च ओषधीनां रसः
सोमश्च शस्त्रं विषं मांसं च क्षीरं सविकारमपल्लवु जतु
सीक्षं च ।

अथाप्युदाहरंति-सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन
च ॥ ग्रहेण शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥

ग्राम्यपशूनाभेकशफाः कोशिनश्च सर्वे चारण्याः पशवो
वयांसि दांष्ट्रिणश्च । धान्यानां तिलानाहुः ।

अथाप्युदाहरंति-भोजनाभ्यंजनादानाद्यदन्यत्कुरुते तिलैः ॥
कृषिभूतः स विष्ठायां पितृभिः सह मज्जति ॥ कामं वा स्वयं
कृष्योत्पाद्य तिलान्विक्रीणीरन् । तस्मादाभ्यामनस्योताभ्य
नाकप्रातराशात्कृषिः स्यात् । निदावेऽपः प्रयच्छेन्नाति
पीडनलांगलं प्रवीरवसुशेवः सोमपित्सरु ॥ तदुद्रपतिगाम-
विभ्रफर्ण्यञ्चपीवरीम्प्रस्था वद्वथवाहनम् ॥ लांगलं प्रवीरवद्दीरं

१ अश्वमेवोपलभ्यते पाठोऽर्थस्तु सुज्ञैरुक्तः.

(४४६)

अष्टादशस्मृतयः ।

मनुष्यवदनलुब्धतासुरो कल्याणी ह्यस्य नासिको दयति
दूरेपविद्वति सोमपिष्टरु सोमो ह्यस्य प्राप्नोति ॥ तत्सह
तदुद्वपति गामरिमा अजानश्चनखरखरोष्ट्राणां च शफ्वांश्च
दर्शनीयां पीवरीं कल्याणीं प्रथमयुवतीं कथं हि लांगलमुद-
पेदन्यत्र धान्यविक्रयात् ॥

रसार्सैः समतो हीनतो वा निमातव्या नत्वेवलवणं रसैः॥
तिलतंदुलपकान्नं विद्यान्मनुष्याश्च विहिताः परिवर्तकेन ।

ब्राह्मणराजन्यौ वार्धुषान्नं नाद्याताम् ॥ अथाप्युदाहरन्ति-
समर्थं धान्यमुद्धृत्य महार्थं यः प्रयच्छति ॥ स वै वार्धुषिको
नाम ब्रह्मवादिषु गीर्हितः ॥ वार्धुषि ब्रह्महंतारं तुल्यं
समतो लयत् ॥ अतिष्ठद्भ्रूणहा कोट्यां वार्धुषिर्न्यक् पपात ह ॥
कामं वा परिलुप्तकृत्याय पापीयसे दद्याद्विगुणं हिरण्यं
त्रिगुणं धान्यं धान्येनैव रसा व्याख्याताः ।

पुष्पमूलफलानि च तुलाधृतमष्टगुणम् । अथाप्युदाहरन्ति-
राजाऽनुमतभावेन द्रव्यवृद्धिं विनाशयेत् ॥ पुनः राजाभिषेकेण
द्रव्यवृद्धिं च वर्जयेत् ॥ द्विकं त्रिकं चतुष्कं च पंचकं च श-
स्मृतम् ॥ मासस्य वृद्धिं गृहीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः ॥ वाङ्-
ष्ठवचने प्रोक्तां वृद्धिं वार्धुषिके शृणु ॥ पंचमाशस्तु विशत्या-
श्वेवं धर्मो न हीयते ॥

इतिवासिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः ३.

अश्रोत्रियाननुवाक्या अनमयः शूद्रधर्माणो भवन्ति नानृ-
ग्ब्राह्मणो भवति ।

भानवं चात्र श्लोकमुदाहरन्ति—

योऽनधीत्य द्विजो वेदमन्यत्र कुरुते श्रमम् ॥ स जीवन्नेव
शूद्रत्वमाशु गच्छति सान्वयः ॥ न वणिङ् न कुसीदजीषी
ये च शूद्रप्रेषणं कुर्वन्ति न स्तेनो न चिकित्सकः ॥ अव्रता
ह्यनधीयाना यत्र भैक्षचराद्विजाः ॥ तं ग्रामं दंडयेद्राजा
चोरभक्तप्रदो हि सः ॥

चर्तारोऽपि त्रयो वाऽपि यद्व्यूयुर्वेदपाशगाः ॥ स धर्म इति
विज्ञेयो नेतरेषां सहस्रशः ॥ अव्रतानाममंत्राणां जातिमात्रो-
पजीविनाम् ॥ सहस्रशः समेतानां पर्षत्वं नैव विद्यते ॥

यद्वदन्त्यन्यथा भूत्वा मूर्खा धर्ममतद्विदः ॥

तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तृष्वनुगच्छति ॥

श्रोत्रियायैव देयानि हव्यकव्यानि नित्यशः ॥ अश्रोत्रियाय
नैतैस्तु दत्तिं नापाति देवताः ॥ यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चैव
बहुश्रुतः ॥ बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥
ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ॥ ज्वलन्तमग्निमुत्सृ-
ज्य न हि भस्मनि हूयते ॥ यश्च काष्ठमयो हस्ती यश्च चर्ममयो
मृगः ॥ यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥

(४४८)

अष्टादशस्मृतयः ।

विद्वद्भोज्यानि चान्नानि मूर्खा राष्ट्रेषु भुञ्जते ॥
तदन्नं नाशमायाति महच्चापि भयं भवेत् ॥

अप्रज्ञायमानवित्तं योऽधिगच्छेद्राजा तद्धरेत्
षष्ठ्यंशं प्रदाय ब्राह्मणश्चेदाधिगच्छेत् षट्कर्मसु वर्त
राजा हरेत् ।

आततायिनं हत्वा नात्र त्राणेच्छोः किञ्चित्किल्बिष
षड्विधास्त्वाततायिनः । अथाप्युदाहरन्ति-अग्निदो ग
शस्त्रपाणिर्धनोपहः ॥ क्षेत्रदारहरश्चैव षडेते आतता
आततायिनमायांतमपि वेदांतपारगम् ॥ ।
जिघांक्षीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥ स्वाध्यायिनं कुले
यो हन्यादाततायिनम् ॥ न तेन भ्रूणहा स स्यान्
मृत्युमृच्छति ॥

त्रिणाचिकेतः पंचामिस्त्रिसुपर्णवान् चतुर्मेधा वा
षडंशविद्वद्भक्षेयानुसंतानश्छंदोगो ज्येष्ठसामगो मंत्रब्रा
यस्य धर्मानधीते यस्य च पुरुषमातृपितृवंशः
विज्ञायते विद्वांसः स्नातकाश्चेति पंक्तिपावनाः । चा
विकल्पी च अंगविद्धर्षपाठकः ॥ आश्रमस्थान्त्रयो
परिषत्स्याद्दशावशः ॥ उपनीय तु यः कृत्स्नं वेदमध्य
खाचार्यः । यस्त्वेकदेशं स उपाध्यायश्च वेदांगानि ।

आत्मजाणे वर्णसंकरे वा ब्राह्मणवैश्यौ शस्त्रमाददीया-
ताम् ॥ क्षत्रियस्य तु तान्नस्यमेव रक्षणाधिकारात् ।

प्राग्वेदगवासीनः प्रक्षाल्य पादौ पाणी चामणिबंधनात् ।
अंगुष्ठमूलस्योत्तरतो रेखा ब्राह्मं तीर्थं तेन त्रिराचोमदशब्दवत्
द्विः प्रमृज्यात् खान्यद्विः संस्पृशेत् मूर्द्धन्यपो निनयेत् सव्ये
च पाणौ व्रजंस्तिष्ठन् शयानः प्रणतो वा नाचामेत् । हृदयं-
गमाभिरद्विरसुदुबुदाभिरफेनाभिर्ब्राह्मणः कंठगामिः क्षत्रियः
शुविः वैश्योऽद्विः प्राशिताभिस्तु स्त्रीश्चद्वौ स्पृष्टाभिरेव च ।
पुत्रद्वाराऽपि यागास्तर्पणानि स्युः ।

न वर्णगंधरसदुष्टाभिर्याश्च स्युरशुभागमाः । न सुख्या
विप्रुष उच्छिष्टं कुर्वन्ति अनंगछिष्टाः । सुप्त्वा भुक्त्वा
पीत्वा स्नात्वा चाचांतः पुनराचामेत् । वासश्च परिधाय
ओष्ठौ संस्पृश्य यत्रालोमकौ न श्मश्रुगतौ लेपो दंतवदंतसं-
क्तेषु यच्चान्तमुंखे भवेत् ॥ आचांतस्यावशिष्टं स्यान्निगिरत्रैव
तच्छुचिः । परानथाचामयतः पदौ वा विप्रुषो गताः ॥ भूम्यां
तास्तु समाः प्रोक्तास्ताभिर्नोच्छिष्टभागभवेत् ॥ प्रचरन्नभ्यव-
र्त्येषु उच्छिष्टं यदि संस्पृशेत् ॥ भूमौ निक्षिप्य तद्द्रव्य-
माचांतः प्रचरेत्पुनः ॥ यद्यमीमांस्यं स्यात्तत्तदेद्विः संस्पृशेत् ।
श्वहताश्च मृगा वन्याः पातितं च खगैः फलम् ॥ बालै-
रनुपविद्धान्तः स्त्रीभिराचरितं च यत् ॥ परिसंख्याय तान्सर्वान्

ञ्जुचीनाह प्रजापतिः ॥ प्रसारितं च यत्पण्यं ये
स्त्रीमुखेषु च ॥ मशकैर्मक्षिकाभिश्च नीली येनोपह
क्षितिस्थाश्चैव या आपो गवां प्रीतिकराश्च याः ॥ प
तान्सर्वाञ्जुचीनाह प्रजापतिरिति ॥

छेपं गंधापकर्षणम् । शौचमभेधयलितस्य । अ
तैजसमृण्मयदारव तांतवानां भस्मपरिमार्जनं प्रदाह
णैजनानि तैजसवदुपलमणीनां मणिवञ्छंस्वशुक्तीनां
दस्तेनां रज्जुविदलचर्मणां चैलवञ्छौचम् । गोवालैः
मसानां गौरसर्षपकल्केन क्षौमंजानाम् ।

भूम्यास्तु संमार्जनप्रोक्षणोपलेपनोल्लेखनैर्यथास्था
विशेषात्प्रजापत्यमुपैति ।

अथाप्युदाहरति-खननादहनाद्वर्षाद्गोभिराक्रमणाद
चतुर्भिः शुद्ध्यते भूमिः पंचमाञ्चोपलेपनात् ॥ रजसा
नारी नदी वेगेन शुद्ध्यति ॥ भस्मना शुद्ध्यते कांस्यं
मर्लेन शुद्ध्यति ॥ मद्यैर्मूत्रैः पुरीषैर्वा श्लेष्मपूयाश्लुश
संस्पृष्टं नैव शुद्ध्येत पुनः पाकेन मृण्मयम् ॥ अग्नि
शुद्ध्यति मनः सत्येन शुद्ध्यति ॥ विद्यातपोभ्यां
बुद्धिर्ज्ञानेन शुद्ध्यति ॥ अद्विरेव कांवनं पूयेत तथा र

अंगुलिकनिष्ठिकासूत्रे दैवं तीर्थम् । अंगुल्यग्रे म
पाणिमध्य आभेयम् । प्रदेक्षिन्यंगुष्ठयोरंतरा पित्र्यम्

वशिष्टस्मृतिः १८. (४५१)

इति सार्यंप्रातरशनान्पभिपूजयेत् । स्वदितमिति पित्र्येषु ।
संपन्नमित्याभ्युदयिकेषु ॥

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः ४.

प्रकृतिविशिष्टं चातुवर्ण्यं संस्कारविशेषाच्च । ब्राह्मणोऽस्य
मुखर्मासीद्ब्राह्म राजन्यः कृतः ॥ ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्भ्यां
शूद्रो अजायत ॥ इति निगमो भवति गापत्या छंदसा
ब्राह्मणमसृजत् त्रिष्टुभा राजन्यं जगत्या वैश्यं न केनचि-
च्छंदसा शूद्रमित्यसंस्कार्यो विज्ञायते ॥ त्रिव्येव निवासः
स्यारसर्वेषां सत्यमक्रोधो दानमहिंसा प्रजननं च ।

पितृदेवतातिथिपूजायां पशुं हिंस्यात् । मधुपर्के च यज्ञे च
पितृदेवतकर्मणि ॥ अत्रैव च पशुं हिंस्यान्नान्यथेत्यब्रवी-
न्मनुः ॥ नाकृत्वा प्राणिनां हिंसा मांसमुत्पद्यते क्वचित् ॥
नच प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्माद्यागे वधोऽवयः ॥ अथापि
ब्राह्मणाय वा राजन्याय वा अभ्यागताय वा महोक्षे वा
महाजं वा पचेद्देवमस्यातिथ्यं कुर्वतीति ॥

उदकक्रियामशीचै च द्विवर्षात्मभृति मृत उभयं कुर्यात् ।
दंतजननादित्येके । शरीरमग्निना संयोज्य । अनेवैक्षमाण
आपोऽभ्यवर्षति ततस्तत्रस्था एष सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्या-

मुदकक्रियां कुर्वति । अयुग्मा दक्षिणामुखाः । पितृणां वा
एषा दिक् या दक्षिणा । गृहान्नजित्वा स्वस्तरे अहमशनत
आसीरन् । अशक्तौ क्रीतोत्पन्नेन वर्तन् ।

दशाहं शावमाशौचं सर्पिण्डेषु विधीयते । मरणात्प्रभृति-
दिवसगणना । सर्पिण्डता सप्तपुरुषं विज्ञायते । अप्रतानां
स्त्रीणां त्रिपुरुषं त्रिदिनं विज्ञायते । प्रतानामितरे कुर्वीरन्
तांश्च तेषां जननेऽप्येवमेव निपुणो शुद्धिमिच्छतां मातापित्रो-
र्बीजानि निमित्तत्वात् ।

अथाप्युदाहरन्ति । नाशौचं सूतके पुंसः संसर्गं चेन्न
गच्छति । रजस्तत्राशुचि ज्ञेयं तच्च पुंसि न विद्यते ॥ ब्राह्मणे,
दशरात्रेण पक्षमात्रेण भूमिपः ॥ वैश्यो विंशतिरात्रेण शुद्धे
मासेन शुद्ध्यति ॥ अशौचे यस्तु शुद्धस्य सूतके वापि भुक्त-
वान् ॥ स गच्छेन्नरकं घोरं तिर्यग्योनिषु जायते ॥ अनिर्द-
शोऽपक्वान्नं नियोगाद्यस्तु भुक्तवान् ॥ कृमिर्भूत्वा स देशं
तद्विद्यामुपजीवति ॥

द्वादशमासान्द्वादशाहमासान्वाग्निशस्त्रसंहितामधीयानः
प्रतो भवतीति विज्ञायते ऋद्धिवर्षे प्रेते गर्भपतने वा सर्पि-
ण्डानां त्रिरात्रमाशौचम् । सद्यः शौचमिति गौतमः । देशांतरस्थे
प्रेते ऊर्ध्वं दशाहाच्चैकरात्रमाशौचम् । आहिताग्निश्चेत्प्रवस-
न्निव्रियते पुनः संस्कारं कृत्वा शववच्छौचमिति गौतमः ।

द्विष्टस्त्रुतिः १८. (४६६)

भूपयतिश्चानरजस्वलास्तुतिर्वागुर्वातुपस्पृश्य यशिरा
अभ्युपेयादपः ॥

इति द्वाविष्टे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

एचसोऽध्यायः ५.

अस्वतंत्रा स्त्री पुरुषप्रधाना अनभिरनुदक्या च अनृतमिति
विज्ञाप्यते ।

अथाप्युदाहरति । पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ॥
पुत्राश्च स्थाविरे भावे न स्त्री स्वातंत्र्यमर्हति ॥ तस्या भर्तु
रभिचा दत्तः प्रायश्चित्तरहस्येषु ।

मादि मासि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥ त्रिरात्र
रजस्वलाऽशुचिर्भवति । सा नाञ्ज्यान्नाभ्यञ्ज्यान्नाप्सु स्नायात् ।
अथः द्रायीत दिवा न स्वप्यात् नार्भि स्पृशेत् न रज्जुं प्रमृजेन्न
दंतान्धावयेन्न मांसमश्नीयात् न गृहान्निरीक्षेत् न हसेन्न
किंचिदाचरेन्नाञ्जलिना जलं पिबेत् न स्पर्परेण वा न लोहि-
तायसेन वा विज्ञायते ह्रींस्त्रिशीर्षाणं त्वाष्ट्रं हत्वा पाप्मना
गृहीतो मनुष्य इति । तं सर्वाणि भूतान्यभ्याक्रौशन्
भूणहन् भूणहन् भूणहन्निति स स्त्रिय उपाधावत् अस्यै मे
ब्रह्महत्यायै तृतीयभागं गृह्णीतंति गत्वैवमवाच ता अब्रवन्

(४५४)

अष्टादशस्मृतयः ।

किन्नोऽभूदिति सोऽब्रवीद्वरं वृणीध्वमिति ता अब्रुवन्तुतौ
प्रजां विदामह इति कामं मां विजानीमोऽहं भवाम इति
यथेच्छया आपसवकालात्पुरुषेण सह मैथुनभावेन संभवाम
इति च एषोऽस्माकं वरस्तथेद्रेणोक्तास्ताः प्रतिजगृहुः तृतीयं
भ्रूणहत्यायाः सैषा भ्रूणहत्या मासि मास्याविर्भवति ।
तस्माद्रजस्वलात्रं नाशनीयात् । अतश्च भ्रूणहत्याया
एवैतद्रूपं प्रतिमुच्यस्ते कञ्चुकमिव ।

तदाहुर्ब्रह्मवादिनः । अंजनाभ्यंजनमेवास्या न प्रतिग्राहं
तद्धि स्त्रियोऽन्नमिति । तस्मात्तस्यास्तत्र न च मन्यन्ते आचारा
याश्च योषित इति सयमुपधाति । उदकपापास्त्वासते तेषां
ये च केचिदनग्नौ गृहस्थाः श्रोत्रियाः पापाः सर्वे ते
शूद्रधर्मिणः ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः ६.

आचारः परमो धर्मः सर्वेषामिति निश्चयः ॥ हीनाचार-
परीतात्मा प्रेत्य चेह च नश्यति ॥ १ ॥ नैनं प्रयाति न ब्रह्म
नामिहोन्नं न दक्षिणा ॥ हीनाचाराश्रितं भ्रष्टं तारयन्ति कथं-
चन ॥ २ ॥ आचारहीनं न पुनन्ति वेदा यद्यप्यवीताः सह
षड्भिरंगैः ॥ छंदास्येन मृत्युकाले त्यजति नीडं शङ्कता इव

तौपतताः ॥ ३ ॥ आचारहीनस्य तु ब्राह्मणस्य वेदाः पडंगा
अखिलाः सपक्षाः ॥ कां प्रीतिमुत्थापयितुं समर्था अयस्य
दारा इव दर्शनीयाः ॥ ४ ॥ नैनं छेदांसि वृजिनातारयन्ति
मायाविनं मायया वर्तमानम् ॥ तत्राक्षरे सम्यगधीयमाने
पुनरिति तद्ब्रह्म यथावदिष्टम् ॥ ५ ॥ दुराचारो हि पुरुषो लोके
भवति निन्दितः ॥ दुःखभागी च सततं व्याधितोऽल्पायुरेव
च ॥ ६ ॥ आचारः फलते धर्ममाचारः फलते धनम् ॥
आचाराच्छ्रूयमाप्नोति आचारो हन्तृफलक्षणम् ॥ ७ ॥ सर्व-
लक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्तरः ॥ श्रद्धवानोऽनसूयश्च शतं
वर्षाणि जीवति ॥ ८ ॥

आहारनिर्हारविहारयोगाः सुसंवृता धर्मविदा तु कार्याः ॥
वाग्बुद्धिवीर्याणि तपस्तथैव धनपुत्री गुपतमे तु कार्ये ॥ ९ ॥
उभे सूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदङ्मुखः ॥ रात्रौ कुर्याद्
क्षिणस्थ एवं ह्यायुर्न हीयते ॥ १० ॥ प्रत्यग्निं प्रति सूर्यं च
प्रति गां प्रति च द्विजम् ॥ प्रति सोमोदकं संध्यां प्रज्ञा
नश्यति मेहतः ॥ ११ ॥ न नद्यां मेहनं कार्यं न भस्मनि न
गोमये ॥ न वा कृष्टे न मार्गे च नोप्ते क्षेत्रे न शाद्वले ॥ १२ ॥
छायायामंशकरे च रात्रावहनि वा द्विजः ॥ यथासुखमुखः
कुर्यात्प्राणवाधभयेषु च ॥ १३ ॥ उद्धृताभिरग्निः कार्यं कुर्या-
त्क्षानमनुद्धृताभिरपि ॥ आहरेऽभृत्तिकां विप्रः कूलात्ससि-

(४५६)

अष्टादशश्रुतयः ।

कतां तथा ॥ १४ ॥ अंतर्जले देवगृहे वल्मीके मूषिकस्थले ॥
कृतशौचावशिष्टा च न ग्राह्याः पंच मृत्तिकाः ॥ १५ ॥
एका लिङ्गे करे तिस्र उभाभ्यां द्वे तु मृत्तिके ॥ पंच पाने
दशैकस्मिन्नुभयोः सप्तमृत्तिकाः ॥ १६ ॥ एतच्छौचं गृह-
स्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः ॥ वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां तु
चतुर्गुणम् ॥ १७ ॥

अष्टौ ग्रास्ता मुनेर्भक्तं वानप्रस्थस्य षोडश ॥ द्वात्रिंशच्च
गृहस्थस्य अमितं ब्रह्मचारिणः ॥ १८ ॥ अनड्वान्ब्रह्मचारी
च आहिताग्निश्च ते त्रयः ॥ भुञ्जाना एव सिद्धयन्ति नैष
सिद्धिरनश्नताम् ॥ १९ ॥ तपोदानोपहारेषु व्रतेषु नियमेषु
च ॥ इज्याध्ययनधर्मेषु यो नासक्तः स निष्क्रियः ॥ २० ॥

योगस्तपो दमो दानं सत्यं शौचं दया श्रुतम् ॥ विद्या
विज्ञानमास्तिक्यमेतद्ब्राह्मणलक्षणम् ॥ २१ ॥ सर्वत्र दातां
श्रुतिपूर्णकर्णां जितेंद्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः ॥ प्रतिग्रहे
संकुचिता गृहस्थास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥ २२ ॥

असूयकः पिशुनश्चैव कृतघ्नो दीर्घरोषकः ॥ चत्वारः
कर्मचांडाला जन्मतश्चापि पंचमः ॥ २३ ॥ दीर्घवैरमसूयां
च असत्यं ब्रह्मदूषणम् ॥ पैशुन्यं निर्दयत्वं च जानीयाच्छूद्र-
लक्षणम् ॥ २४ ॥

किञ्चिद्देहमयं पात्रं किञ्चित्पात्रं तपोमयम् ॥

पात्राणामपि तत्पात्रं शूद्रान्नं यस्य नोदरे ॥ २५ ॥

शूद्रान्नरसपुष्टांग अधीयानोऽपि नित्यशः ॥ नित्यं हुत्वा
यजित्वापि गतिमूर्ध्वा न विदति ॥ २६ ॥ शूद्रान्नोदरस्थेन
यः कश्चिन्म्रियते द्विजः ॥ स भवेच्छूकरो ग्राम्यस्तस्य वा
जायते कुले ॥ २७ ॥ शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिः
गच्छति ॥ यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा न च स्वर्गार्हिको भवेत् ॥

स्वाध्यायादयं योनिभिन्नं प्रज्ञातं चैतन्यस्थं पापभीरुं
बहुजम् ॥ स्त्रीयुक्तान्नं धार्मिकं गोशरण्यं व्रतैः क्षातं तादृशं
पात्रमाहुः ॥ २९ ॥

आमपात्रे यथा न्यस्तं क्षीरं दधि घृतं मधु ॥ विनश्ये-
त्पात्रदोर्वित्यात्तच्च पात्रं रसाश्च ते ॥ ३० ॥ एवं गां च हिरण्यं
च वस्त्रमश्वं महीं तिलान् ॥ अविद्वान्प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति
दारुवत् ॥ ३१ ॥

नागं नखं च वादित्रं कुर्यान्नचापोऽजलिना पिबेत् ॥ न
पादेन न पाणनी वा राजानमभिहन्यात् । न जलेन जलं
नेष्टकाभिः फलानि पातयेत् न फलेन फलं न कल्कपुटको
भवेत् । न म्लेच्छभाषां शिक्षेत् ।

अथाप्युदाहरन्ति । न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो
भवेत् ॥ न चांगचपलो विप्र इति शिष्टस्य गोचरः ॥ पारं

(४५८)

अष्टादशस्मृतयः ।

पर्यागतो येषां वेदः सपरिवृंहणः ॥ ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः
श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥ यन्न संतं नचासंतं नासंतं न बहुश्रुतम् ॥
न सुवृत्तं न दुवृत्तं वेद कश्चित्स ब्राह्मण इति ॥
इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ७.

चत्वार आश्रमा ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थपरिव्राजकाः ।
तेषां वेदमधीत्य वेदौ वा वेदान्वाऽविशीर्णब्रह्मचर्योऽपनिक्षे-
प्तुमावसेत् ब्रह्मचार्यार्चार्थं परिचरेत् आश्रितारविभोक्षणात् ।
आचार्ये प्रमृते अग्निं परिचरेत् । विज्ञायते हि तवाग्निराचार्य-
इति । संपतवावचतुर्थषष्ठाष्टमकालभोजी भैक्षमाचरेत् ।
गुर्वधीनो जटिलः शिखाजटो वा गुरुं गच्छंतमनुगच्छेत् ।
आक्षीनं चानुतिष्ठेत् । शयानं चासीन उपाविशेत् । आहूता-
ध्यायी सर्वभैक्ष्यं निवेद्य तदनुज्ञया भुंजीत खट्वाशयनदंतप्र-
क्षालनाभ्यजनवर्जस्तिष्ठेत् । अहनि रात्रावासीत त्रिः कृत्वा
ऽभ्युपेयादपोऽभ्युपेयादपः ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे पंचमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः ८.

गृहस्थो विनीतक्रोधहर्षो गुरुणानुज्ञातः स्नात्वाऽसमानार्था-
मस्पृष्टभैक्षुनां यवीयसीं सदृशीं आर्यां विदेत् । पंचमीं मातृ-

वंधुभ्यः सप्तमीं पितृवंधुभ्यः॥ वैवाह्यमभिधिध्यात् । साय-
मागतमतिथिं नावहं ध्यात् । नास्यानशनन् गृहे वसेत् । यस्य
नाशनाति वासार्थो ब्राह्मणो गृहमागतः ॥ सुकृतं तस्य
यत्किञ्चित्सर्वमाशय गच्छति ॥ एकारात्रं तु निवसन्नतिवि-
ब्राह्मणः स्मृतः ॥ अनित्यं हि तिथिर्यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यं-
ते ॥ नैकत्रासीणसीतिथि विप्रं सांगतिकं तथा ॥ काले प्राप्ते
त्वकाले वा नास्यानशनन् गृहे वसेत् ॥

श्रुताशीलोऽस्पृहालुरलमग्न्याश्रेयाय नानाहिताग्निः स्यात् ।
अलं च सोमपानाय नासोमयाजी स्यात् । युक्तः स्वाध्याये
प्रजनने यज्ञे च गृहेष्वभ्यागतं प्रत्युत्थानासनशयनवाग्धिः
सूनुताभिर्मानयेत् । यथाशक्ति चान्नेन सर्वभूतानि ।

गृहस्थ एव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः॥चतुर्णामाश्रमाणां
हि गृहस्थस्तु विशिष्यते ॥ यथा नदीनदाः सर्वे समुद्रे याति
संस्थितिम् ॥ एषमाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे याति संस्थितिम् ॥
अथ मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जंतवः ॥ एवं गृहस्थमा-
श्रित्य सर्वे जीवन्ति भिक्षवः ॥ नित्योदकी नित्ययज्ञोपवीती
नित्यस्वाध्यायी पतितान्नवर्जी॥ ऋतौ गच्छन्विधिवच्च जुह्वन्न
ब्राह्मणश्च्यवते ब्रह्मलोकात् ब्रह्मलोकादिति ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

(४६०)

अष्टादशस्मृतयः ।

नवमोऽध्यायः ९.

वानप्रस्थो जटिलध्वीराजिनवासा ग्राम च न विशेत् । न
फालकृष्टमधि तिष्ठेत् । अकृष्टं मूलफलं संचिन्वीत । ऊर्ध्वरेताः
क्षमाशयो मूलफलभक्षेणाश्रमागतमतिथिमर्चयेत् । दद्यादेव
न प्रतिगृह्णीयात् । त्रिषवणमुदकमुपस्पृशेत् । श्रावणकैनाग्नि-
माधायाहिताग्निः स्याद्वृक्षमूलिकः ऊर्ध्व षड्भ्यो मासेभ्यो-
ऽनग्निरनिकेतो दद्याद्देवपितृमनुष्येभ्यः स गच्छेत्स्वर्गमानं-
त्यमानंत्यम् ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः १०.

परिव्राजकः सर्वभूताभयदाक्षिणां दत्त्वा प्रतिष्ठेत् ॥
अथाप्युदाहरंति । अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो द्विजः ॥
तस्यापि सर्वभूतेभ्यो न भयं जातु विद्यते ॥ अभयं सर्वभूतेभ्यो
दत्त्वा यस्तु विवर्तते ॥ हंति जातानजातांश्च प्रतिगृह्णाति
यस्य च ॥ संन्यसेत्सर्वकर्मणि वेदमकं न संन्यसेत् ॥
वेदसंन्यासतः शूद्रस्तस्माद्वेदं न संन्यसेत् ॥ एकाक्षरं परं ब्रह्म
प्राणायामः परं तपः ॥ उपवासात्परं भैक्षं दया दानादि-
शिष्यते ॥

मुंडोऽमपत्वपरिमहः सतागाराण्यसंकल्पितानि चरेद्द्वैक्ष्यम् ।
विधूमे सन्नसुसले एकशाट्पारिवृतोऽजिनेन वा गोमलूनैस्तृणै-
र्वेष्टितशरीरः स्थंडिलशाय्यनित्यां वसतिं वसेत् । तथा ग्रामांति
देशगृहे शून्यागारे वृक्षमूले वा मनसा ज्ञानमधीयमानः अस्-
प्यनित्यो न ग्राम्यपशूनां संदर्शने विहरेत् ॥

अथाप्युदाहरंति । अरण्यानित्यस्य जितेन्द्रियस्य सर्वेन्द्रिय
प्रीतिनिवर्तकस्य ॥ अध्यात्मचिंतागतमानसस्य ध्रुवा ह्यनावृ-
तिरुपेक्षकस्य ॥ अव्यक्तलिङ्गोऽव्यक्ताचारः अनुन्मत्त उन्मत्त
वेदः ॥

अथाप्युदाहरंति । न शब्दशास्त्राभिरतस्य मोक्षो न चापि
लोकग्रहणे रतस्य ॥ न भोजनाच्छादनतत्परस्य न चापि
रम्यावसथप्रियस्य ॥ न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्रांगवि-
द्यया ॥ अनुशासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित् ॥
अलाभे न विषादी स्याल्लाभे चैव न हर्षयेत् ॥ प्राणयात्रिक
मात्रः स्यान्मात्रासंगोऽनिर्गतः ॥ न कुट्यां नोदके संगे
न चैले न त्रिपुण्ड्रे ॥ नागारे नासने शेते यः स वै मोक्ष-
वित्तमः ॥

ब्राह्मणकुले वा यल्लभेतकुंजीत सायं मधुपांससर्पिःपरिवर्ज
यतीन्साधून्वा गृहस्थान्सायंप्रातश्च तृप्येत् । ग्रामे वा वसेत्
अजिह्वः अशरणः असंकसुकः । न चैन्द्रियसंयोगं कुर्वीत

(४६३)

अष्टादशस्मृतयः ।

केनचित् । उपेक्षकः सर्वभूतानां हिंसानुग्रहपरिहारेण
पैशुन्यमत्सराभिमानाहंकाराश्रद्धानार्जवात्मशुचापरगर्हादभलो
धर्मोहक्रोधविवर्जनसर्वाश्रमिणां धर्म इष्टो यज्ञोपवीत्युदक-
कमंडलुहस्तः शुचिर्ब्राह्मणो वृषलान्नपानवर्जो न हीयते
ब्रह्मलोकाद्ब्रह्मलोकात् ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

एकादशोऽध्यायः ११.

षट्कर्मा गृहदेवताभ्यो बलिं हरेत् । श्रोत्रियायान्नं दत्त्वा
ब्रह्मचारिणे वाऽनंतरं पितृभ्यो दद्यात्ततोऽतिथिं भोजयेत् ।
स्वेष्टायास्समष्टानुपूर्व्येण स्वगृहाणां कुमारबालवृद्धतरुणप्रभृती-
स्ततोऽपरान्गृह्यान् । श्वचांडालपतितवायसेभ्यो भूमौ निर्व-
पेच्छूद्रेभ्य उच्छिष्टं वा दद्याच्छेषं यतो भुंजीत । सर्वोपयोगेन
पुनः पाको यदि निवृत्ते वैश्वदेवेऽतिथिरागच्छेद्विशेषेणात्मा
अन्नं कारयेद्विजातयेऽहिं वैश्वानरः प्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणो
गृहम् । तस्मादपानमन्यत्र वर्षाभ्यस्तां हि शान्तिजना विद्वि-
रिति तं भोजयित्वोपासीतासमिन्तादनुव्रजेदनुज्ञाताद्वा ।

परपक्ष ऊर्ध्वं चतुर्थ्याः पितृभ्यो दद्यात् । पूर्वेंद्युर्ब्राह्मणान्
सन्निपात्य यतीन् गृहस्थान् साधून् वा परिणतवयसोऽविक-
र्मस्थान् श्रोत्रियाञ्छिष्यानन्तेवासिनः शिष्यान्पि गुणवतो

भोजयेद्विलसशुक्लविगृधिर्यावदंतकृष्टिकुनखिवर्जम् ॥
 अथाप्युदाहरन्ति । अथ चेन्मंत्रविद्युक्तः शारीरैः पंक्तिदूषणैः ॥
 अदूष्यं तं यमः प्राह पंक्तिपावन एव सः ॥ श्राद्धे नोद्भासनी
 यानि उच्छिष्टान्यादिनक्षयात् ॥ स्वे पतन्ति हि या धारास्ताः
 पिवन्त्यकृतोदकाः ॥ उच्छिष्टेन प्रपृष्टास्ते यावन्नास्तमितो-
 रविः ॥ क्षीरधारास्ततो यान्त्यक्षयाः संचरभागिनः ॥
 प्राक्संस्कारप्रधीतानां प्रवेशनामिति श्रुतिः ॥ धामधेयं सन्तुः
 प्राह उच्छिष्टोच्छेषेण उभे ॥ उच्छेषणं भूमिगतं विकिरेल्ले-
 पत्रोदकम् ॥ अनुप्रेतेषु विसृजेदप्रजानामनायुषाम् ॥ उभयोः
 शाखयोर्मुक्तं पितृभ्योऽन्ननिवेदनम् ॥ तदन्तरं प्रतीक्षते ह्यसुरा
 दुष्टचेतसः ॥ तस्मादशून्यहस्तेन कुर्ष्यादन्यसुपागतम् ॥
 भोजनं वा समालभ्य तिष्ठतोच्छेषेण उभे ॥

इति दैवे पितृकृत्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा ॥ भोजयेत् सुसमृ-
 द्धोऽपि न प्रसज्येत विस्तरे ॥ सत्क्रियां देशकालौ च शौचं
 ब्राह्मणसंपदः ॥ पंचैतान्विस्तरो हन्ति तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥
 अपि वा भोजयेदकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥ शुभशीलोपसंपन्नं
 सर्वालक्षणवर्जितम् ॥

यद्येकं भोजयेच्छ्राद्धे दैवं तत्र कथं भवेत् ॥ अन्नं पात्रे
 ससुद्धृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ॥ देवतायतने कृत्वा ततः
 श्राद्धं प्रवर्त्तते ॥ प्रास्येदमौ तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचरिण ॥

(४६४)

अष्टादशस्मृतयः ।

यावदुष्णं भवत्यन्नं यावदभ्रंति चाभ्यताः ॥ तावद्धि पितरोऽ-
भ्रंति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरो-
ऽभ्यवतर्पिताः । पितृभिस्तर्पितैः पश्चाद्वक्तव्यं शोभनं हविः ॥
नियुक्तस्तु यदा श्राद्धे दैवे तं तु समुत्सृजेत् ॥ यावन्ति पशुरो-
माणि तावन्नरकमृच्छति ॥

त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रः कुतुपस्तिळाः ॥ त्रीणि
चात्रं प्रशंसति शौचमक्रोधमन्वराम् ॥ दिवसस्याष्टमे भागे
मदीभवति भास्करः ॥ स कालः कुतुपो नाम पितृणां
दत्तप्रक्षयम् ॥

श्राद्धं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति ॥ भवंति
पितरस्तस्य तन्मांसरेतसो भुजः ॥ यतस्ततो जायते च
दत्त्वा भुक्त्वा च योऽभ्यसेत् ॥ न स विद्यामवाप्नोति क्षीणा-
युश्चैव जायते ॥

पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ उपास्यते सुतं
जातं शकुन्ता इव पिप्पलम् ॥ मधुमांसैश्च शकैश्च पयसा
पायसेन वा ॥ अधुना दास्यति श्राद्धं वर्षासु च मघासु च ॥
संतानवर्द्धनं पुत्रं तृप्यन्तं पितृकर्मणि ॥ देवब्राह्मणसंपन्नम-
भिनन्दति पूर्वजाः ॥ नन्दति पितरस्तस्य सुवृष्टेरिव कर्षकाः ॥
यद्गयास्थो ददात्यन्नं पितरस्तेन पुत्रिणः ॥

श्रावण्याग्रहायण्याश्चाष्टकायां च पितृभ्यो दद्यात् द्रव्यदे-
शब्राह्मणसन्निधाने वा । कालनियमोऽवश्यम् ।

यो ब्राह्मणोऽग्निमादधीत । दर्शपूर्णमासाग्रयणेष्टिचातुर्मा-
स्यपशुसोमैश्च यजते । नैयमिकं ह्येतद्वर्णस्तृतं च विज्ञायते
हि त्रिभिर्ऋणैर्ऋणवान् ब्राह्मणो जायते । यज्ञेन देवेभ्यः
प्रजया पितृभ्यो ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यः । इत्येष वा अनृणो
यज्वा यः पुत्री ब्रह्मचर्यवानिति ।

गर्भाष्टमेष्टु ब्राह्मणमुपनयीत गर्भैकादशेषु राजन्यं गर्भ-
द्वादशेषु वैश्यम् । पालाशो दंडो बैल्यो वा ब्राह्मणस्य नैयग्रो-
धः क्षत्रियस्य वा औदुम्बरो वा वैश्यस्य कृष्णाजिनमुत्तरीयं
ब्राह्मणस्य रौरवं क्षत्रियस्य गव्यं वस्ताजिनं वैश्यस्य शुक्ल-
महतं वासो ब्राह्मणस्य माजिष्ठं क्षत्रियस्य हारिद्रं कौशेयं
वैश्यस्य सर्वेषां वा तान्तवस्त्रं भवेत् । भवत्पूर्वा ब्राह्मणो
भिक्षां याचेत भवन्मध्यां राजन्यो भवदंत्यां वैश्यश्च आपो-
दशाद्ब्राह्मणस्यानतीतः काल आद्राविंशात्क्षत्रियस्याचतुर्विंशा-
द्वैश्यस्य अत ऊर्ध्वं पतितसावित्रीका भवंति नैनाहुपनयेन्ना-
ध्यापयेन्न याजयेन्नैर्भिर्विवाहयेयुः । पतितसावित्रीक उद्वा-
लकव्रतं चरेत् । द्वौ मासौ यावकेन वर्तयेन्मासं माक्षिके-
नाष्टरात्रं घृतेन षड्रात्रमयाचितं त्रिरात्रमभक्षोऽहोरात्रमे-
वोपवासम् । अश्वमेधावभृत्यं गच्छेद्वात्यस्तोमेन वा यजेत् ॥
इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः १२.

अथातः स्नातकव्रतानि स न कंचिद्याचेतान्यत्र राजान्ते-
वासिभ्यः क्षुधापरीतस्तु किंचिदेव याचेत कृतमकृतं वा क्षेत्रं
गामजाविकं सन्ततं हिरण्यं धान्यमन्नं वा न तु स्नातकः
क्षुधावक्षीदेदित्युपदेशः न नद्यां स सहसा संविशेन्न रजस्व-
लायामयोग्यायां नकुलं कुलं स्याद्वत्संतीं विततां नातिक्रोभे-
न्नोद्यंतमादित्यं पश्येन्नादित्यं तपन्तं नास्तं मूत्रपुरीषे कुर्यान्न
निष्ठिवेत् परिवेष्टितशिरा भूमिमयाज्ञीयैस्तृणैस्तर्धाप मूत्रपु-
रीषे कुर्यादुदङ्मुखश्चाहनि नक्तं दक्षिणामुखः सन्ध्यामासीतो
त्तरामुदाहरति ।

स्नातकानां तु नित्यं स्यादंतर्वासस्तथोत्तरम् ॥ यज्ञोपवीते
द्वे यष्टिः सोदकश्च कर्मण्डलुः ॥ अप्सु पाणौ च काष्ठे च
कथितं पावकं शुचिम् ॥ तस्मादुदकपाणिभ्यां परिमृज्यात्कर्म-
ण्डलम् ॥ पर्याग्निकरणं हेतुन्मगुराह प्रजापतिः ॥ कृत्वा
चावश्यकार्यणि आचामेच्छौचवित्तत इति ॥

प्राङ्मुखोऽन्नानि भुंजीत । तूष्णीं सांगुष्ठं कृशग्रासं ग्रसेत्
न च मुखशब्दं कुर्यादनुकालाभिगामी स्यात् । पर्वद्वय
स्वदारेषु वा तीर्थमुपेयात् ॥

अथाप्युदाहरति । यस्तु पाणिगृहीताया आस्थे कुर्वीत
मैथुनम् ॥ भवति पितरस्तस्य तन्मांसरेतसो भुजः ॥ या

स्यादनतिचारेण रतिः साधर्म्यसंश्रिता ॥ अपि च पावको
ऽपि ज्ञायते ॥ अद्यश्चो वा विजनिष्यमाणाः पतिभिः सह शयंत
ति स्त्रीणामिददत्तो वरः ।

न वृक्षमारोहेन कूपमवरोहेन्नाग्निं मुखेनापधमेन्नाग्निं
ब्राह्मणं चान्तरेण व्यपेयान्नाग्निब्राह्मणयोरनुज्ञाप्य वा भार्यया
सह नारणीयादवीर्यवदपत्यं भवतीति वाजसनेयके विज्ञायते ॥
नेदधनुर्नाम्ना निर्दिशेन्माणिधनुरिति ब्रूयात् ॥ पालशमास्रनं
प्रादुके दंतधावनमिति वर्जयेत् । नोत्संगे भक्षयेदधो न
भुंजीत । वैणवं दंडं धारयेद्रुक्मकुंडले च । न बहिर्मालां
धारयेदन्यत्र रुक्ममय्याः सभासमवायांश्च वर्जयेत् ॥

अथाप्युदाहरन्ति । अप्रामाण्यं च वेदानामार्षाणां चैव
दर्शनम् ॥ अव्यवस्था च सर्वत्र एतन्नाशनमात्मन इति ॥
नानाहृतो यज्ञं गच्छेत् यदि ब्रजेदधिवृक्षसूर्यमध्वानं न प्रति-
च्छेते । नावं च सांशयिकीं बाहुभ्यां न नदीं तरेदुत्थायापर-
रात्रमधीत्य न पुनः प्रतिसंविशेत् । प्राजापत्ये सुहृते ब्राह्मणः
स्वनियमाननुतिष्ठेदनुतिष्ठेदिति ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

(४६८)

अष्टादशस्मृतयः ।

त्रयोदशोऽध्यायः १३.

अथातः स्वाध्यायश्चोपाकर्म श्रावण्यां
प्रौष्ठपद्यां वाग्निमुपसमाधाय कृताधानो जुहोति देव-
भ्यश्चेति । ब्राह्मणान् स्वस्ति वाच्य दधि प्राश्य
कुर्वीत । अर्धपंचममासानर्द्धषष्ठानत ऊर्ध्वं शुक्लपक्षे
कामं तु वेदांगानि ।

तस्यानध्यायाः संध्यास्तमिते स्युस्तत्र शवे
नगरेषु कामं गोमयर्पणुषिते परिलिखिते वा
शयानस्य श्राद्धिकस्य ।

भानवं चात्र श्लोकमुदाहरन्ति-फलान्धापरि
मथान्यच्छ्राद्धिकं भवेत् ॥ प्रतिगृह्याप्यनध्यायः
ब्राह्मणाः स्मृताः इति ।

धावतः पूतिगंधिप्रसूतेरितिशूक्ष्ममारूढस्य नावि
भुक्त्वा चार्धघ्राणे बाणशब्दे चतुर्दश्याममावास्या
मष्टकासु प्रसारितपादोपस्थस्योपाश्रितस्य गुरुस
नव्यपेतायां वाससा मिथुनव्यपेतेनानिर्मुक्तेन ग्रा
हस्य मूत्रितस्योच्चरितस्य यजुषां च सामशब्दे
निर्घातभूमौ च न चंद्रसूर्योपरागेषु दिङ्नादप
पप्रपातेषूपलरुधिरपांशुवर्षेण्वकालिकमुल्काविद्युत्स
पर्त्वाकालिकं वा ।

वशिष्ठस्मृतिः १८. (४६९)

आचार्ये च प्रेते त्रिरात्रमाचार्यपुत्रशिष्यभार्यास्वहो-
रात्रम् ऋत्विग्योनिर्संवेधेषु च गुरोः पादोपस्रग्रहणं कार्यम्
ऋत्विक्स्वशुरापितृव्यमातुलानवरवयस प्रत्युत्थायाभिवदेद्ये चैव
पादग्राह्यास्तेषां भार्या गुरोश्च मातापितरौ यो विद्यादभिव-
न्दितुमहमयं भोरित ऋष्याद्यश्च न विद्यात् प्रत्यभिवोदे
नाभिवदेत् ।

पतितः पिता परित्याजो माता तु पुत्रे न पतति ॥
अथाप्युदाहरति—“उपाध्यायाद्देशाचार्य्य आचार्य्याणां शतं
पितॄ ॥ पितुर्दशशतं माता गौरवेणातिरिच्यते ॥ भार्याः
पुत्राश्च शिष्याश्च संस्पृष्टाः पापकर्मभिः ॥ परिभाष्य
परित्याज्याः पतितो योऽन्यथा भवेत् ॥ ऋत्विगाचार्या-
वयाजकानध्यापकौ हेयावन्यत्र हानात् पतितो नान्यत्र
पतितो भवतीत्याहुश्चन्यत्र स्त्रियाः ॥ सा हि परगमिता
तद्विन्नामक्षुण्णामुपेयात् ॥

गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुवद्वृत्तिरिष्यते ॥ गुरुवद्गुरुपुत्रस्य
वर्तितव्यमिति श्रुतिः ॥ शास्त्रं वस्त्रं तथान्नानि प्रतिग्राह्याणि
ब्राह्मणस्य विद्याविजयजः संबंधः कर्म च मान्यम् ।
पूर्वः श्रवो गरीयात् । स्थविरवालातुरभारिकचक्रवतां पंथाः
समागमे परस्मै देयः । राज्ञातकयोः समागमे राज्ञा स्नात-

(४७०)

अष्टादशस्मृतयः ।

काय देयः । सर्वैरेव वा उच्चतमाय ॥ तृणभूभ्यग्गुदक-
वाक्सूनुतानसूयाः सप्त गृहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन
कदाचनेति ॥

इति श्रीवासिष्ठस्मृतौ भाषाटीकायां त्रयादशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः १४.

अथातो भोज्याभोज्यं च वर्णयिष्यामः ॥ चिकित्सक
मृगपुष्टुश्वलीदंडिकस्ते नाभिस्ततश्चंडपतितानामभोज्यं कदर्यं
क्षितबद्धातुरसोमविक्रयितक्षकरजकशौंडिकमूचकवार्षिक-
चर्मावकृत्तानां शूद्रस्य चायज्ञस्योपयज्ञे यश्चोपपतिं मन्यते
यश्च गृहीततद्धेतुर्यश्च वधार्हं नोपहृष्यात् कौ वंशमोक्षौ इति
चाभिकुर्येत् । गणान्नं गणि कान्नम् ॥

अथाप्युदाहरन्ति—“नाश्नन्ति श्वपतेर्देवा नाश्नन्ति वृषली-
पतेः ॥ भार्याजितस्य नाश्नन्ति यस्यचोपपतिर्गृहे इति”
एधोदकसवत्सकुशलाभ्युद्यतपानावसथसकरिप्रियंगुस्तरजमधु-
मांसानि नेतेषां प्रतिगृह्णीयात् ॥

अथाप्युदाहरन्ति—गुर्वर्थद्वारमुज्जिहीर्षन्निष्पन्देवताति-
थीन् ॥ सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्न तु तृप्येत्स्वयं तत इति ॥

न मृगयोरिषुचारिणः परिवर्ज्यमन्नम् । विज्ञायते ह्यगस्त्यो
वर्षसाहस्रिके सत्रे मृगयां चचार तस्यासंस्तु रसमयाः पुरो-
डाशा मृगपक्षिणां प्रशस्तानामपि ह्यन्नम् ॥

प्राजापत्याङ्गोक्तानुदाहरति—उद्यताम्नाहतां भिक्षां पुरस्ता-
दप्रचोदिताम् ॥ भोज्यं प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकारिणः ॥
अदयानैर्न भोक्तव्यं चौरस्यापि विशेषतः ॥ नत्वेव बहुधा
तस्य यावानपहता भवेत् ॥ न तस्य पितरोऽस्नोति दश
वर्षाणि पञ्च च ॥ नत्र हव्यं बहस्पग्रियस्तामभ्यवसन्यते ॥
चिकित्सकस्य सृगयाः शिल्पहस्तस्य पाशिनः ॥ षट्स्य
कुलदायाश्च उद्यतापि न गृह्यते इति ॥

उच्छिष्टं गुणैरभोज्यं स्वमुच्छिष्टमुच्छिष्टोपहतं च
यदशनं केशकीटोपहतं च कामं तु केशकीटानुद्धत्याद्भिः प्रोक्ष्य
भरमनावक्रीड्य वाचा च प्रशस्तमुपभुञ्जीतापि ह्यन्नम् ॥

प्राज्यापत्यान् श्लोकानुदाहरन्ति—त्रीणि देवाः पवित्राणि
ब्राह्मणानामकर्षयन् ॥ अदृष्टमद्विर्निर्णिकं यच्च वाचा
प्रशस्यते ॥ देवद्वंष्ट्राणां विवाहेषु यज्ञेषु प्रकृतेषु च ॥ काकैः
श्वभिश्च संस्पृष्टमन्नं तन्न विसर्जयेत् ॥ तस्मात्तदन्नमुद्धृत्य
शेषं संस्कारमर्हति ॥ द्रवाणां प्लावनेनैव धनानां क्षरेण तु ॥
पाकेन मुखसंस्पृष्टं शुचिरैव हि तद्ववेत् ॥ अन्नं पर्ययुषितं
भावदुष्टं हल्लेखनं पुनः ॥ सिद्धमाममृजीषपक्वं च । कामं तु
दद्याद् धृतेन चाभिधारितमुपभुञ्जीतापि ह्यन्नम् ॥

प्राजापत्यान् श्लोकानुदाहरन्ति—हस्त इत्तास्तु ये स्नेहा लवणं व्यं-
जानानि च ॥ दातारं नोपतिष्ठति भोक्ता भुङ्क्ते च किल्बिषमिति ।

१ पञ्चम्यन्तमिदमशुरोरन्यस्योच्छिष्टमभोज्यमित्यर्थः ।

लशुनपलांडुकमुकगृंजनश्लेष्मांतर्धृक्षनिर्यासलोहि
 श्वश्वकाकावलीढं शूद्रोच्छिष्टभोजनेषु कृच्छ्रातिकृ
 प्यन्यत्र मधुमांसफलविकर्षेष्वग्राम्यपश्वविषयः
 रमवत्सागोमहिष्यजातरोमानिर्देशाहानात्मनामंश्यं
 मपूपधानाकरंभसक्तुचरकतैलपायसशाकानिलशुक्ता
 दन्यांश्च क्षीरयवपिष्टवीरान् ।

श्वाविच्छलकशशकच्छपगोधाः पंचनखा नाभक्ष
 पशूनामन्यतोदतश्च मत्स्यानां वा वेहगव्यशिशुषा
 विकृतरूपाः सर्पशीर्षाश्च गौरगव्यश्लभाश्चानां
 धेन्वनडाहौ मेध्यौ वाजसनेयने । खड्गे तु विवदंत्य
 च शकुनानां च विशुशिविष्करजालपादाः क
 हंसचक्रवाकभासमद्गुग्गुलिभाटवांधनक्तंचरा द
 श्वटकवैलातकहारितस्त्रजरीटमाम्यकुक्कुटशुकसारि
 लकव्यादा ग्रामचारिणश्च ग्रामचारिणश्चेति ॥

इति श्रीवाशिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४

पंचदशोऽध्यायः १५.

शोणितशुकप्रभवः पुरुषो मातापितृनिमित्त
 प्रदानविक्रयत्यागेषु माता पितरौ प्रभवतः । नत्वेकं
 त्प्रतिगृह्णीयाद्वा स हि संतानाय पूर्वेषाम् । न
 त्प्रतिगृह्णीयाद्वा न्यत्रानुज्ञानाद्भर्तुः ।

वाशिष्ठस्मृतिः १८. (४७३).

पुत्रं प्रतिग्रहीष्यन् बन्धूनाह्वय राजानि चावेद्य निवेशनस्य
मध्ये व्याहृतीर्हत्वा दूरेबांधवमसन्निकृष्टमेव संदेहे चोत्पन्ने
दूरेबांधवं शूद्रमिव स्थापयेत् ॥ विज्ञापते ह्येकेन बहु जायत
इति ।

तस्मिंश्चेत् प्रतिगृहीते औरसः पुत्र उत्पद्यते चतुर्थभाग-
भागी स्यात् ।

यदि नाभ्युदयिके युक्तः स्याद्वेदविप्लविनः सव्येन पादेन
प्रवृत्ताग्रान् दर्भान् लोहितान् वोपस्तीर्य पूर्णं पात्रमस्मै
निनयेन्निनेतारं चास्य प्रकीर्य केशान् ज्ञातयोऽन्वारभेरन्नप-
स्यंकृत्वा गृहेषु स्वैरमाषाद्येन्नत ऊर्ध्वं तेन सह धर्म-
मीयुस्तद्धर्माणस्तद्धर्मापन्नाः पातितानां तु चरितव्रतानां
प्रत्युद्धारः ।

अथाप्युदाहरंति-अग्न्यभ्युद्धरतां गच्छेत्कीडंति च
हसंति च ॥ यश्चोत्पातयतां गच्छेच्छौचमित्याचार्यमातृ-
पितृहन्तारस्तत्प्रसादाद्भयाद्वा । एषां प्रत्यापातिः । पूर्णाब्दात्
प्रवृत्ताद्वा काञ्चनं पात्रं माहेयं वा पूरयित्वापोहिष्ठाभिरेव
भिर्गग्भिः सर्वत्र वाभिरिक्तस्य प्रत्युदीरपुत्रजन्मना
व्याख्यातः ॥

इति वाशिष्ठस्मृतौ भाषाटीकायां पंचदशोऽध्यायः ॥१५॥

(४७४)

अष्टादशस्मृतयः ।

बौद्धशोऽध्यायः १६.

अथ व्यवहाराः ॥ राजमंत्री सदःकार्याणि
द्वयोर्विवदमानयोरेत्र पक्षांतरं गच्छेद्यथासनमपरा
नापराधः समः सर्वेषु भूतेषु यथासनमपराधो ह्य
विश्रावतः संपन्नतामाचरेद्वाजा बालानामप्राप्तव्य
प्राप्तकाले तु तद्वत् । लिखितं साक्षिणो भुक्तिः प्रमा
स्मृतम् ॥ धनस्वीकरणं पूर्वं धनी धनमवाप्नुयात्
मार्गक्षेत्रयोर्विसर्गं तथा परिवर्तनेन ऋणाग्रहे
त्रिपादमात्रं गृहक्षेत्रविरोधे सामंतप्रत्ययः सामंता
लेख्यप्रत्ययः प्रत्यभिलेख्यविरोधे ग्रामनगरवृद्धश्रेणि

अथाप्युदाहरन्ति-“य एकं क्रीतमाधेयमन्वाधे
ग्रहम् ॥ यज्ञादुपगमा बोनैस्तथा धूमशिखा-ह्यमी ॥
तत्र भुक्ते दशवर्षमेवोदाहरति ।

आधिः सीमाधिकं चैव निक्षेपोपनिधिः स्त्रियः ॥
श्रोत्रियद्रव्यं न राजाऽऽदातुमर्हति इति ॥ तच्च
ग्रहीतव्यम् । गृहिणां द्रव्याणि राजगामीनि भवन्ति

तथा राजा मंत्रिभिः सह नागरैश्च कार्याणि
वा राजा श्रेयान् वसुपरिवारः स्यादगर्धपरिवारो वा

श्रेयान् स्याद्गर्हा गर्भपरिवारः स्यात् । परिवाराहोषाः
प्रादुर्भवन्ति स्तेयहारविनाशनं तस्मात्पूर्वमेव परिवारं पृच्छेत् ॥

अथ साक्षिणः—श्रोत्रियो रूपवान् शीलवान् पुण्यवान्
सत्यवान् साक्षिणः सर्वे एव वा स्त्रीणां साक्षिणः स्त्रियः
कुर्यात् । द्विजानां सदृशा द्विजाः शूद्राणां संतः शूद्राश्च
मन्त्यानामन्त्याः ॥

अथाप्युदाहरन्ति ॥ प्रातिभाष्यं वृथादानमाक्षिकं सौरिकं
च यत् ॥ दंडशुल्कावशिष्टं च न पुत्रो दातुमर्हतीति ॥

ब्रूहि साक्षिन्यथातत्त्वं लंबन्ते पितरस्तव ॥ तव वाक्यमुदी-
र्यतुत्पतन्ति पतन्ति च ॥ नग्नो भुङ्क्षुः कपाली च भिक्षार्थं
क्षुत्पिपासितः ॥ अंधः शत्रुकुले गच्छेद्यस्तु साक्ष्यनृतं वदेत् ॥
पंच कन्यानृते हन्ति दश हन्ति गवानृते ॥ शतमश्वानृते हन्ति
सहस्रं पुरुषानृते ॥ व्यवहारे मृते दारे प्रायश्चित्ते कुले
स्त्रियः ॥ तेषां पूर्वपरिच्छेदाच्छेद्यंते वागवादिभिः ॥

उद्वाहकाले मृतिसंभ्रयोगे प्राणात्यये सर्वधनापहरे ॥ वि-
प्रस्य चार्थे हनृतं वदेयुः पंचानृतान्याहुस्पातकानि ॥

स्वजनह्यर्थे यदि वार्थहेतोःपक्षाश्रयेणैव वदन्ति कार्यम् ॥
वैशब्दवादं स्वकुलानुपूर्वात्स्वर्गस्थितास्तानपि पातयन्त्यपि ॥

इति श्रीवाशिष्ठ धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः १७.

ऋणमस्मिन् सन्नयति अमृतत्वं च गच्छति ॥ पिता
पुत्रस्य जातस्य पश्येच्चैजीवतो मुखम् ॥ अनंतः पुत्रिणां
लोका नापुत्रस्य लोकोऽस्तीति श्रूयते । प्रजाः संत्वपुत्रिण
इत्यपि शायः । प्रजाभिरेस्त्वमृतत्वमश्नुयामित्यपि निगमो
भवति । पुत्रेण लोकाञ्जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते ॥ अथ
पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति विष्टपमिति ॥

क्षेत्रिणः पुत्रो जनयितुः पुत्र इति विवदन्ते तत्रोभयथा-
प्युदाहरन्ति ॥ यद्यन्यगोषु वृषभो वत्सान् जनयते सुताम् ॥
गोमिनामेव ते वत्सा मोघं स्यंदनमोक्षणमिति ॥ अप्रमत्ता
रक्षंतु वै न मा च क्षेत्रे परे बीजानि वासौ जनयितुः पुत्रो
भवति संपरायो मोघं रेतोऽकुरुत तंतुमेतमिति ।

बहूनामेकजातानामेकश्चेत्पुत्रवान्नरः ॥ सर्वे ते तेन पुत्रेण
पुत्रवंत इति श्रुतिः ॥

बह्वीनां द्वादश ह्येव पुत्राः पुराणदृष्टाः स्वयमुत्पादितः
स्वक्षेत्रे संस्कृतायां प्रथमः तदलाभे नियुक्तायां क्षेत्रजो द्विती-
यः तृतीयः पुत्रिका विज्ञायते अभ्रातृका पुंसः पितृलभ्येति
प्रतीचीनं गच्छति पुत्रत्वम् ॥

शलाकः ॥ अभ्रातृकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलंकृताम् ॥
अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति ॥

पौनर्भवश्चतुर्थः पुनर्भूः कौमारं भर्तारमुत्सृज्यान्यैः सह
चरित्वा तस्यैव कुटुंबमाश्रयति सा पुनर्भूभवति । या च
क्रीडं पतितमुन्मत्तं वा भर्तारमुत्सृज्यान्यं पतिं विन्दते
श्रुते वा सा पुनर्भूभवति ।

कानीनः पंचमो या पितुर्गृहेऽसंस्कृता कामादुत्पादये
न्मातामहस्य पुत्रो भवतीत्याहुः ॥ अथाप्युदाहरन्ति ॥
अप्रप्ता द्रुहिता यस्य पुत्रं विन्दति तुर्यतः ॥ पुत्री माता
महस्तेन दद्यात्पिंडं हरेद्धनम् इति ॥

गृहे च गृहोत्पन्नः षष्ठः इत्येते । दायादा बांधवास्त्रातारो
भ्रहतो भयात् इत्याहुः ।

अथादायादास्तत्र सहोढ एव प्रथमो या गर्भिणी संस्क्रियते
तस्यां जातः सहोढः पुत्रो भवति । दत्तको द्वितीयो यं
मातापितरौ दद्याताम् । क्रीतस्त्वृतीयस्तच्छुनःशेपेन
व्याख्यातं हरिश्चंद्रो ह वै राजा सोऽनीगर्तस्य सोपवत्सैः पुत्रं
विक्राय्य स्वयं क्रीतवान् । स्वयमुपागतश्चतुर्थः तच्छुनःशेपेन
व्याख्यातं शुनःशेपो ह वै यूषे नियुक्तो देवतास्तुष्टाव तस्येह
देवताः पाशं विमुमुक्षुस्तमृत्विज ऊचुर्मभैवायं पुत्रोऽस्त्विति
तानाह न संपदेते संपादयामासुरेष एवायं कामयेत तस्य
पुत्रोऽस्त्विति तस्य ह विश्वामित्रो होतासीत्तस्य पुत्रत्वमियाया॥

(४७८)

अष्टादशस्मृतयः-

अपविद्धः पंचमो यं मातापितृभ्यामपास्तं प्रतिगृह्णीयात् ।

शूद्रापुत्र एव षष्ठो भवतीत्याहुरित्येतेऽदायादा बांधवाः ॥

अथाप्युदाहरन्ति-यस्य पूर्वेषां षण्णानां न कश्चिदायादः
स्यादेते तस्यापहरन्ति ।

अथ भ्रातृणां दायविभागो द्व्यंशं ज्येष्ठो हरेद्गवाश्वस्य
चालुसदृशमजावयो गृहं च कनिष्ठस्य काष्ठं गां यवसं गृहो-
पकरणानि च मध्यमस्य मातुः पारिण्यं स्त्रियो विभजे-
रन् । यदि ब्राह्मणस्य ब्राह्मणीक्षत्रियावैश्यासु पुत्राः स्युस्त्यंशं
ब्राह्मण्याः पुत्रो हरेत् । द्व्यंशं राजन्यायाः पुत्रः समभितरे
विभजेन्नन्येन चैषां स्वयमुत्पादितः स्यात् द्व्यंशमेव
हरेदन्येषां त्वाश्रमान्तरगताः क्लीबोन्मत्तपतिताश्च भरणं
क्लीबोन्मत्तानाम् ।

प्रेतपत्नी षण्मासं व्रतचारिण्यक्षारलवणं भुञ्जाना शयीतो-
र्ध्वं षड्भ्यो मासेभ्यः स्नात्वा श्राद्धं च पत्ये दत्त्वा विद्याकर्म
गुरुयोनिसंबंधात् । सन्निपात्य पिता भ्राता वा नियोगं कार-
येत्तपसे वोन्मत्ताम्रवशां व्याधितां वा नियुज्यात् । ज्यायसी-
मपि षोडशवर्षा न चेदामयाविनी स्यात् । प्राजापत्ये मुहूर्ते
पाणिग्रहणवदुपचारोऽन्यत्र संस्थाप्य वाक्पाहण्यादंडपाहण्याश्च
प्रासाच्छादनस्नानलेपनेषु प्राग्यामिनी स्यादनियुक्तायामुत्पन्न
उत्पादयितुः पुत्रो भवतीत्याहुः स्याच्चेन्नियोगिनी दृष्टा
लोभान्नास्ति नियोगः प्रायश्चित्तं वाप्युपनियुज्यादित्येके ।

कृमार्घ्यतुमती त्रिवर्षाण्युपासीतोर्ध्व त्रिभ्यो वषेभ्यः पतिं
विदेत्तुल्यम् ॥ अथाप्युदाहरन्ति-पितुः प्रदानाच्च यदा हि
पूर्वं कन्या वयो यैः समतीत्य दीयते ॥ सा हन्ति दानारमपी
क्षमाणा कालातिरिक्ता गुरुदक्षिणेव ॥ प्रयच्छन्नत्रिका
कन्यामृतुकालभयात्पितां ॥ ऋतुमत्यां हि तिष्ठत्यां दोषः
पितरमृच्छति ॥ यावच्च कन्यामृतवः स्पृशन्ति तुन्यैः सका-
मामभियाच्यमानाम् ॥ भ्रूणानि तावन्ति हतानि तास्यां माता
पितृभ्यामिति धर्मवादः ॥

अद्विर्वाचा च दत्तानां म्रियेताथां वरो यदि ॥ न च
सुत्रोपरीता स्यात्कुमारी पितुरेव सा ॥ यावच्चेदाहता कन्या
सन्त्रैर्यदि न संस्कृता ॥ अन्यस्यै विधिवद्देया यथा कन्या
तथैव सा ॥ पाणिग्रहं मृते वाला केवलं मंत्रसंस्कृता ॥ सा
चेदक्षतयोनिः स्यात्पुनः संस्कारमर्हति इति ॥

प्रोपितपत्नी पञ्चवर्षा प्रवसेद्यद्यकामा यथा प्रेतस्य एवं च
वर्तितव्यं स्यात् । एवं पञ्च ब्राह्मणीप्रजाता चत्वारि राजन्या-
प्रजाता त्रीणि वैश्याप्रजाता द्वे शूद्रा प्रजाता । अत उर्ध्वं
अमानोदकपिण्डजन्मार्पणोत्राणां पूर्वः पूर्वा गरीयान् । न खलु
कुलीने विद्यमाने परगामिनी स्यात् ।

यस्य पूर्वेषां पण्णां न कश्चिद्वायादः स्यात् सपिंडाः
पुत्रस्थानीया वा तस्य धनं विभजेरस्तेषामल्लाभे आचार्यान्ति-

(४६०)

अष्टादशस्मृतयः-

वासिनौ हरेयातां तयोरलाभे राजा हरेत् । न तु ब्र
राजा हरेद्ब्रह्मस्वं तु विषं घोरम् । न विषं विषमित्या
विषमुच्यते॥विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्वं पुत्रपौत्रकम्
त्रैविद्यसाधुर्यः संप्रयच्छेदिति ॥

इति वासिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः १८.

शूद्रेण ब्राह्मण्यामुत्पन्नश्चाढालो भवतीत्याहुः। रा
वैश्यायामन्त्यावसायी । वैश्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्नो
भवतीत्याहुः। राजन्यायां पुरुषसः। राजन्येन ब्राह्मण्य
सूतो भवतीत्याहुः ॥

अथाप्युदाहरन्ति-छिन्नोत्पन्नास्तु ये केचित्
म्यगुणाश्रिताः ॥ गुणाचारपरिधंशात्कर्मभिस्ता
युरिति । एकांतरद्वयंतरव्यंतरानुजाता ब्राह्मणक्षत्रिय
छिन्ना अंबष्टा निषादा भवन्ति । शूद्रायां पारशवः
जीवन्नेव शवो भवतीत्याहुः शव इति मृताख्या ए
यच्छूद्रस्तस्माच्छूद्रसमीपे तु नाध्येतव्यम् ॥

अथापि यमगीताञ्छोफानुदाहरन्ति ॥ श्मशानमे
ये शूद्राः पापचारिणः ॥ तस्माच्छूद्रसमीपे च न
कदाचन ॥ न शूद्राय मतिं दद्यान्नोच्छिष्टं न हविः

न चास्योपदिशेद्धर्मं न चास्य व्रतमादिशेत् ॥
 यश्चास्योपदिशेद्धर्मं यश्चास्य व्रतमादिशेत् ॥
 सोऽभृष्टं ततो घोरं सद्य तेन प्रपद्यते ॥ इति ।
 ब्रह्मद्वारे कृमिर्यस्य संभवेत् कदाचन ॥
 प्राजापत्येन शुद्धयेत् हिरण्यं गौर्वासो दक्षिणेति ।

नामिचित्परास्तुपेयात् कृष्णवर्णायाः सरमाया इव न
 धर्माय न धर्मायेति ॥

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः १९.

धर्मे राज्ञः पालनं भूतानां तस्यानुष्ठानात् सिद्धिः ।
 भयकारणं ह्यपालनं वै एतत् । सत्यमाहुर्विद्वांसस्तस्माद्गार्ह-
 स्थ्यनैयमिकेषु पुरोहिते दद्याद्विजातये ब्राह्मणः पुरोहितो
 राष्ट्रं दधातीति । तस्य भयमपालनादसामर्थ्याच्च ॥

देशधर्मजातिधर्मकुलधर्मान् सर्वान् वैताननुप्रविश्य राजा
 चतुरो वर्णान् स्वधर्मे स्थापयेत्तेष्वधर्मपरेषु दण्डं तु देशकाल-
 धर्माधर्मवयोविद्यास्थानविशेषैर्दिशेत् ॥ आगमादष्टाभावात्
 पुष्पफलपुष्पाग्न्यदेयानि हिंस्यात् कर्षणकरणार्थं चोपहृत्या ।
 गार्हस्थ्यं गां च मानोन्माने राक्षिते स्थाताम् । अधिष्ठानान्नो

नीहारसार्थानामस्मान्न मूल्यमात्रं नैहारिकं स्यात्
 स्यात् । संमानयेदवाहनीयद्विगुणकारिणी स्या
 प्रयास्यः पुमान् शतं वाराद्धयं वा तदेतदप्य
 स्युः कराष्टौ मानाधारमध्यमः पादः कार्षीपणस्य
 न्तरो मानाकरः श्रोत्रियो राजपुमानथ प्रव्रजित
 रुणप्रदाता प्रागाभिकाः कुमार्यो मृतापत्याश्च वा
 शतगुणं दद्यान्नदीक्षवनशैलोपमांगा निष्कराः
 जीविनो वा दद्युः । प्रतिमासमुद्राहकरैस्तवाग
 च प्रेते दद्यात् । प्रासंगिकं तेन मातृवृत्तिः
 राजमहिष्याः पितृव्यमातुलांशजापितृव्यान् राजा
 तद्गामित्वादंशस्य स्युस्तद्वधूश्चान्याश्च राजपत्न्यो
 दनं लभेरन् अनिच्छन्तो वा प्रव्रजेरन् क्लीबोन्मत्तांश्च
 सानवं श्लोकमुदाहरन्ति-न रिक्तकार्षीपणमरि
 शिल्पवृत्तौ न शिशौ न धर्मे ॥ न भैक्षवृत्तौ न
 न श्रोत्रिये प्रव्रजिते न यज्ञे इति ॥

स्तेनाभिस्तदुष्टशस्त्रधारिसहोदव्रणसंपन्नव्यपा
 दंढोत्सर्गे राजैकरात्रमुपवसेत् त्रिरात्रं पुरोहितः
 द्द्वयदंढने पुरोहितस्त्रिरात्रं वा ॥

अथाप्युदाहरन्ति ॥ अन्नादे भूणहा मार्ष्टि प
 पचारिणी ॥ गुरो शिष्यश्च याज्यश्च स्तेनो राजा-

यम् ॥ राजभिर्धृतदंडास्तु वृत्ता पापानि क्षान्वाः ॥ निर्महाः
स्वर्गमायाति संतः सुकृतिनो यथा ॥ एनो राजानमृच्छत्य-
प्युत्सृजंतं सकलिययम् ॥ तं चेन्न घातयेद्राजा राजधर्मेण
दुष्यति इति ॥

राज्ञामन्येषु कार्येषु सद्यः शौचं विधीयते ॥ तथा तान्यपि
नित्यानि काल एवान्न कारणम् ॥ इति ॥ यमगीतं च श्लोकमुदा-
हरन्ति ॥ नात्र दोषोऽस्ति राज्ञां वै व्रतिनां नच मंजिणास् ॥
येदस्थानमुपासीना ब्रह्मभूता हि ते सदा ॥ इति ॥

इति श्रीवाशिष्ठे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

त्रिंशोऽध्यायः २०.

अनभिसंधिकृते प्रायश्चित्तमपराधे सविकृतेऽप्येक । गुरु-
रात्मवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ॥ इह प्रच्छन्न-
पापानां शास्ता वैवस्वतो यम इति । तत्र च सूर्याभ्युदयतः
सन्नहस्तिष्ठेत्सावित्रीं च जवेदेवं सूर्याभिनिर्मुक्तो रात्रावासीत् ॥

कुनखी श्यावदंतस्तु कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा पुनर्नि-
विशेत् । अथ दिधिषूपतिः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा निर्विशेत्
तां चैषोपयच्छेदिविषूयतिः कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ चरित्वा निर्विशेत्
चरणमहरहस्तद्वक्ष्यामः । ब्रह्मघ्नः कृच्छ्रं द्वादशरात्रं चरित्वा
पुनरुपनीतो वेदमाचार्यात् । गुरुतरुणः सवृषणं शिश्नसु-

तृकृत्यांजलाताधाय दक्षिणामुखो गच्छेत् यत्रैव प्री
तिष्ठेदाप्रलयान्निष्कालको वा घृताक्तस्तप्तां सूर्मि
न्मरणान्मुक्तो भवतीति विज्ञायते । आचार्यपुत्रशिष्य
चैवंयोनिषु च गुर्वीं सखीं गुरुसखीं च पतितां
कृच्छ्राब्दं चरेत् एतदेव चांडालपतितान्नभोजने
पुनरुपनयनवपनादीनां तु निवृत्तिः ॥

मानवं चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ॥ वपनं मेख
यैक्षचर्यव्रतानि च ॥ निवर्त्तते द्विजातीनां पुनःसं
नि ॥ इति ॥

सर्वमद्यपाने क्लीबव्यवहारेषु विष्मूत्रेतोऽ
चैवम् ।

मद्यभांडे स्थिता अपो यदि कश्चिद्विजोऽर्थवत् ॥
वराबिल्वपलाशानामुदकं पीत्वा त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति ।
सुराया अभिवर्णां तां द्विजः पिबेत् ।

श्रूणहनं च वक्ष्यामः । ब्राह्मणं हत्वा श्रूणहा भवत्य
च गर्भम् । अविज्ञाता हि गर्भाः पुमांसो भवंति तस्मात्
जुहुयात् । लोमानि मृत्योर्जुहोमि लोमभिर्मृत्युं वास
प्रथमां त्वचं मृत्योर्जुहोमि त्वचा मृत्युं वासय इति
लोहितं मृत्योर्जुहोमि लोहितेन मृत्युं वासय इति
त्वचं मृत्योर्जुहोमि त्वचा मृत्युं वासय इति चतुर्थी म

मृत्योर्जुहोमि मांसैर्मृत्युं वासय इति पंचमीं मेदो मृत्यो-
र्जुहोमि मेदसा मृत्युं वासय इति षष्ठीमस्थीनि मृत्योर्जुहोमि
अस्थिभिर्मृत्युं वासय इति सप्तमीं मज्जानं मृत्योर्जुहोमि
मज्जाभिर्मृत्युं वासय इति अष्टमीम् । राजार्थे ब्राह्मणार्थे वा
ग्रामेऽभिमुखमात्मानं घातयेत् । त्रिरंजितो वापराधः पृतो
भवतीति विज्ञायते । द्विरुक्तं कृतः कनीयो भवतीति ।

तदप्युदाहरन्ति ॥ पतितं पतितेषु क्त्वा चोरं चोरेति वा
पुनः ॥ वचसा तुल्यदोषः स्यान्न मिथ्यादोषतां व्रजेत् ॥
इति ।

एवं राजन्यं हत्वाष्टौ वर्षाणि चरेत् । षड्विंशं त्रीणि शूद्रं
ब्राह्मणीं चात्रियीं हत्वा सवनगतौ च राजन्यवैश्यौ च ।
आत्रियीं वक्ष्यामो रजस्वलामृतुस्नातामात्रेयीमाहुः । अत्रेत्ये-
षामपत्यं भवतीति चात्रेयी । राजन्यहिंसायां वैश्यहिंसायां
शूद्रं हत्वा संत्सरं ब्राह्मणसुवर्णहरणात् प्रकीर्त्य केशान्
राजानमभिधावेत् स्तेनोऽस्मि भोः शास्तु भवानिति तस्मै
राजौदुर्वरं शस्त्रं दद्यात्तेनात्मानं प्रमापयेन्मरणात् पृतो
भवतीति विज्ञायते । निष्कालको वा घृताक्तो गोमयाग्निना
पादप्रभृत्यात्मानमाधिदाहयेन्मरणात् पृतो भवतीति विज्ञा-
यते ॥

(४८६)

अष्टादशस्मृतयः ।

अथाप्युदाहरन्ति ॥ पुरा कालात्प्रभातानामाना
कर्मणाम् ॥ पुनरापन्नदेहानामंगं भवति तच्छृणु ॥
कुनखी भवति श्वित्री भवति ब्रह्महा ॥ सुरापः श्या
द्विश्वर्मा गुरुतरुपगः ॥ इति । प्रतितैः संप्रयोगे च
वा यौनेन वा तेभ्यः सकाशान्मात्रा उपलब्धास्ता
त्यागस्तैश्च न संवसेदुदीचीं दिशं गत्वाऽनश्नन् सं
यनमधीयानः पूतो भवतीति विज्ञायते ॥

अथाप्युदाहरन्ति ॥ शरीरपातनाच्चैव तपसाध्यय
मुच्यते पापकृत्पापादानाच्चापि प्रमुच्यते ॥ इति वि
इति श्रीवासिष्ठे धर्मशास्त्रे विंशतितमोऽध्यायः ॥ २०

एकविंशोऽध्यायः २१.

शूद्रश्चेद्ब्राह्मणीमभिगच्छेद्दीरणैर्वेष्टयित्वा शूद्रमभौ
द्वाह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज
स्वरमारोप्य महापथमनुव्राजयेत् पूता भवतीति वि
वैश्यश्चेद्ब्राह्मणीमभिगच्छेद्दोहितदभैर्वेष्टयित्वा
प्राश्येद्ब्राह्मण्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्य
गोरथमारोप्य महापथमनुसंव्राजयेत् पूता भवतीति ।
राजन्यश्चेद्ब्राह्मणीमभिगच्छेच्छरपत्रैर्वेष्टयित्वा रा-
प्राश्येद्ब्राह्मण्याः शिरोवापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज

वासिष्ठस्मृतिः १८. (४८७)

रक्तसरमारोप्य महापथमनुवाजयेत् ॥ एवं वैश्यो राजन्यायां
ब्रूक्ष राजन्यावैश्ययोः ।

मनसा भर्तुरतिचारे निराश्रं यावकं क्षीरं भुञ्जानाद्यः शयानां
त्रिरात्रमप्यु निम्नगायाः सावित्र्यष्टशतेन शिरोभिर्वा जुहुया
त्पूता भवतीति विज्ञापते ॥

इति श्रीवासिष्ठे धर्मशास्त्रे एकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥

समाप्तं वासिष्ठस्मृतिः ।

१ ब्राह्मणद्वारेति बोध्यम् ।

पुस्तक मिलनेका ठिकाना-
खेमराज श्रीकृष्णदास,
“श्रीविष्णुदेव” स्टीम-
प्रिन्टिंग प्रेस बम्बई.

तथा-
गङ्गाविष्णुः श्रीकृष्णदास,
“लक्ष्मीवैकुण्ठेश्वर” स्टीम-
प्रेस कल्याण-बम्बई.

